

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04684

SHMUESN BIKSAV

Abraham Lis

Permanent preservation of this book was made possible

by Gerald & Nancy Appel

in memory of

Mr. & Mrs. Israel Appel and Mr. & Mrs. Harry Miller

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פֿאַך צעם זענאָלטעם, אַאַנאָ פֿאַך
עס זיינען און זענאָלטען - קריטיקע
ווי ס׳זענען
מיט לאַינען פֿינאַנציעלע
און געזעצ וואָנען.
אברהם קע
זײַ. צײַט אָרט. 1985

אַבְרָהָם לֵיִס

שְׁמוֹעֶסֶן בְּכַתֵּב

דערשינען מיט דער מיטהילף פון
בצלאל און סאַניע קאַסטנער-פּאַנד
א"נ פון מלך ראָוויטש ביים י.ל. פּרץ-פּאַרלאַג
קרן אדית וישראל פולק
קרן עמו"ס
אַדאַלף נוימאַן-פּאַנד

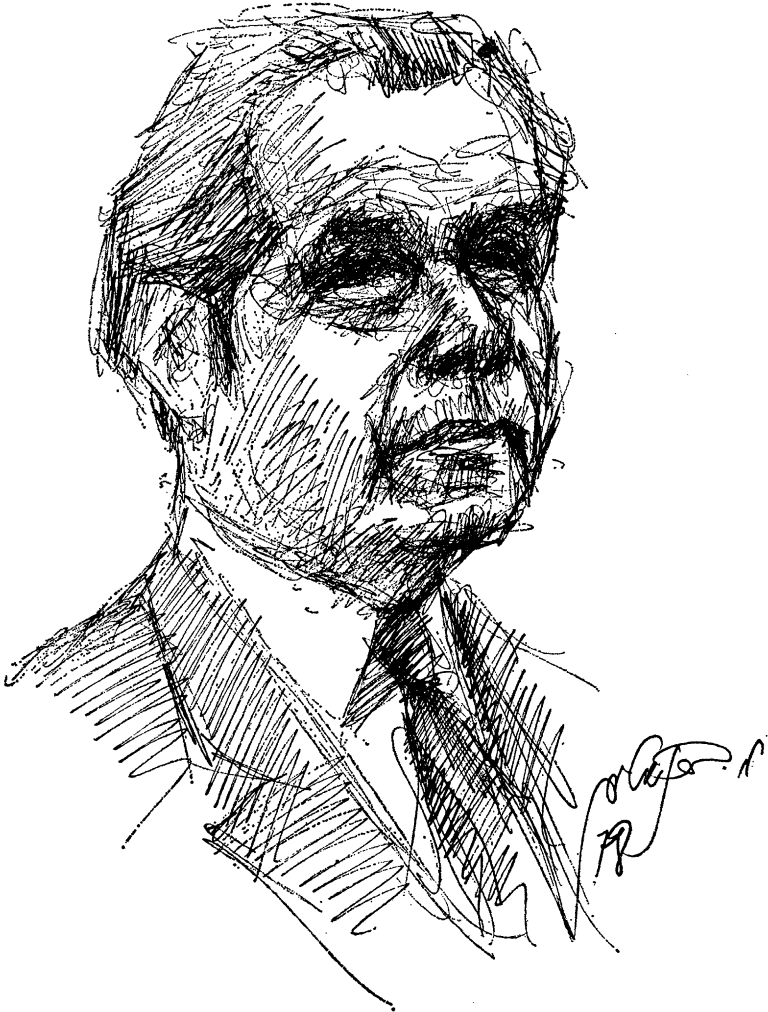
אברהם ליס

שמועסן
בכתב

פאולאן
י.ל. פרץ
ישראל

תל-אביב, תשמ"ה — 1985

טיילן פון די אָפּהאַנדלונגען וועגן מאַגן לייב, יעקב
פּרידמאַן, שמחה איזיין זענען געווען געדרוקט אין
„היים און דויער“ און „אין דער מחיצה פון שאַפּער“.

די אייגנארטיקייט פון דער יידישער ליטעראטור

איך האלט עס פאר אַ גרויסן זכות, וואָס איך האָב העכער פיר צענדליק יאָר געקאָנט מיטגיין און מיטלעבן מיט דער יידישער וואָרטשאַפּונג אין ארץ-ישראל און צו מאַל אויך אין דער יידישער וועלט. אמת, ס'איז מיר אָפט מאַל שווער געווען צו באַנעמען די הערשנדיקע פאַרפעמדקייט צווישן הע-ברעיִש און יידיש אין לאַנד, צווישן די שאַפערס און די שאַפונגען אין ביידע לשונות. מיר זענען אייגן-נאָענט געווען ביידע: יידיש און העברעיִש. מחמת ביידע האָבן דאָך די זעלבע באַגערן און בענקשאַפטן, זיי ווערן באַווירקט פון די זעלבע קוועלן אין אונדזער לעבן, פון די זעלבע גורמים און ווערן באַגלייט פון דעם זעלבן טרויער און חדווה, און ביידע לשונות, ביידע שאַפער-רישע שיכטן קומען דאָך אויף פון איין שורשדיקן יידישן פּאָלקסבאַדן.

איז גוט אָפּצופילן, אַז אין די לעצטע יאָרן האָבן זיך די באַצונגען געעבן-דערט. בעיקר, פון דעם צד, — כאַטש נאָך נישט אין דער פולער מאָס — פון וועלכן מען האָט עס באַגערט — פון דעם העברעיִש-שאַפערישן.

מיר האָבן אפשר נאָך אַלץ נישט אָפּגעשאַצט דעם נס פון יידישן וואָרט און די באַזונדערקייט און אייגנטומלעכקייט פון דער יידישער ליטעראַטור. געוויס ווייסן מיר די אייגנארט, וואָס עס טראַגט אין זיך די יידישע וואָרט-שאַפונג, אַט די אייגנארט וואָס טיילט אויס די יידישע ליטעראַטור פון די ליטעראַטורן ביי די אומות-העולם. זי טיילט זיך אויס מיט איר אייפער און געטריינשאַפט, מיט איר פּאָליטישקייט און מיט איר אויפדעקן און אַנטפלעקן שטחים און שליאַכן פון מענטשלעכן זין און שטייגער-לעבן.

שוין פון דעם אַליין איז די יידישע ליטעראַטור אַנדערש און אייגנטימלעך, וואָס זי איז געשאַפן געוואָרן און ווערט געשאַפן אויף פאַרשידענע קאָנטי-נענטן, אין פאַרשידענע וועלט-טיילן. הגם זי איז אפשר נישט אַזוי לאַקאַל, נישט אַזוי אַנגעזעסן און פאַרוואַרצלט ווי די ליטעראַטור אין די לענדער אין וועלכע זי שאַפט, דאָך קומט אויף אין איר — מיט אַ באַזונדערן חיותדיקן פיבער, דער קאַלאַריט און פּיזאַזש, די סביבה און דער טיפּאַזש פון דער וואָר און פון ממשותדיקן באַדן.

די געדיניקע שאַפונג אין פאַרשידענע לענדער און אויף פאַרשידענע געאָגראַפישע שטחים האָט צוגעגעבן דער ייִדישער ליטעראַטור דעם גרויסן זין און טעם, האָט אויסגעברייטערט איר היקף און פאַרנעם, און האָט זי אָנגעלאָדן מיט פאַרשידנאַרטיקע מאַטיוון, טענער און קלימאַטן. — דאָרט וווּ ס'איז נאָר געווען ייִדיש־לעבן, וווּ עס זענען געווען ייִדן, איז געווען אויך ייִדיש, איז אויך אויפגעקומען ייִדישע וואַרטשאַפונג.

ייִדישע דיכטערס און דערציילערס פון אַרגענטינע האָבן אַרײַנגעבראַכט די פאַרב און דעם ריטעם פון דרום־אַמעריקע: די ברייטע פליינען, די די אומענדלעכע „פאַמפּאַס“, די שילדערונגען פון קאַלאָניסטישן לעבן אין די אַמאַליקע ייִדישע דערפער אין אַרגענטינע, מיט דעם געראַנגל בניצוקומען די נײַע, שווערע וואָר. ס'איז אַ פאַרביק קאַפיטל אין דער ייִדישער ליטעראַטור. ווייט פון דאָרט האָט די דרום־אַפריקאַנער לאַנדשאַפּט, מיט איר ווונדער־לעכער אַנדערשקייט, אי גענערט, אי געפּלעפּט, אי געשראַקן די ערשטע אימיגראַנטן, געקומענע פון ליטווישע שטעט און שטעטלעך. די זון האָט דאָ געלאַשטשעט און אויך געברייט, און נאָך מער האָט דאָ געברייט און פאַר־ווונדערט דער דורותדיקער שוואַרצער באַווינער, מיט זײַן אַנדערשדיקן שטייגער און מיט זײַן פאַרטייטן אַרום, וואָס איז געווען אַזוי איינפאַך און אַפן און דאָך אַזוי סודותדיק, פרעמד. אַבער אַ קענטיקע צאָל ייִדישע דיכטערס און דערציילערס האָט דערפילט דאָס אייגנטימלעך־שטייגערישע פון פיינאַזש און פון דער לאַקנדיקער אַפריקאַנער סביבה און זיי האָבן עס אַרויסגעבראַכט מיט עכטיקייט און מיט נאַטירלעכן פאַעטישן פּלאַטער. צווישן זיי אייניקע, וואָס זענען געווען פון די ערשטע אימיגראַנטן אין דעם לאַנד פון גאַלד, אין דעם לאַנד פון שוואַרץ און ווייט.

איבער דעם ווייטן מיזרח דערפאַרט מען צו אויסטראַליע, וואָס פאַרמאַגט אַ לעבעדיקן ייִדישן ייִשוב, און ייִדן זענען דאָרט געווען פון די ערשטע ווייטע באַווינערס. פאַראַן אַ סברה אַז ייִדן זענען געווען צווישן די פאַרשיקטע „באַשטראַפּטע“ פון ענגלאַנד. על־פּנים זענען ייִדן געווען צווישן די פיינאַרן און בייזערס פון אויסטראַליע. אַ צאָל טאַלאַנטירטע דערציילערס האָבן געלעבט און געשאַפן אין ווייטן אויסטראַליע, זיי האָבן פאַר אונדז אויפגעמאַכט די וועלט פון יענעם קאַנטינענט, די ווייט־פרעמדלעכע סביבה, אַט דעם רײַכן,

רייצנדיקן קאנטינענט מיט זינע אורבאווינערס, די „אבארידזשיניס“ און געשילדערט אין זייערע ראמאנען און דערציילונגען נישט נאָר די יידישע אימיגראַנטישע וואָר, נאָר אויך די אַרטיקע, אייגנדיקע לאַנדשאַפט און דעם אויסטראַליער אין זיין שטייגערנישן לעבנס-נוסח.

אַט אַזוי האָט זיך געפּרעמט און געקייטלט אַ פּאַרבעמיקע יידישע שאַ-פּונג. אַזוי אין מעקסיקע און אורוגוועי, אין בראַזיל און קאָלאָמביע און אַפילו אין וועסטען וועלט-טייל, אין טשילע — און וווּ נישט? דאָרט וווּ עס האָבן זיך באַזעצט ייִדן, דאָרט איז אויך אויפגעקומען יידישע פרעסע, יידישע ליטעראַטור.

שוין אַפּגערעדט וואָס עס האָבן מיט זיך פּאַרגעשטעלט און וואָס פאַר אַ ראַלע אין אונדזער גייסטיק לעבן עס האָבן געשפּילט די גרויסע, די אויסגערופענע יידישע צענטערס: אין פּוילן, אין רוסלאַנד, אין ליטע, אין פּראַנקרײַך און רומעניע, און דער גרויסער שאַפּערישער צענטער אין אַמע-ריקע, — אַמעריקע, פּוילן, ראַטן-פאַרבאַנד — דאָס זענען דאָך מעכטיקע פּרקים פון דער ווּנדערלעך איינציקאַרטיקער קולטור און ליטעראַטור-געשיכטע.

ניין, מיר קאָנען נאָך ביז הייַנט נישט אַפּשאַצן, וואָס מיר האָבן פאַרלוירן אין מירוח-אייראָפּע, אין די יידישע יישובים פון אייראָפּע בכלל. צי זענען מיר דען מסוגל צו באַנעמען הייַנט, וואָס עס האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט די יידישע קולטור, די יידישע ליטעראַטור אין אַט די אַמאָליקע ווייני-לענדער?

אַבער באַטאַנען מעגן מיר נאָך אַלץ, צו מאַל מיט טיפּער סאַטיספּאַקציע, אַז די דאָזיקע ליטעראַטור-צעשפּרייטקייט, די פּאַרשידנאַרטיקייט פון איר טעמאַטיק און מאַטיוו האָט נישט נאָר באַהויבט און באַוירקט מיט אויסער-לעבן קאָלאָריט, נאָר האָט מהותדיק אויסגעברייטערט די ראַמען פון אונדזער ליטעראַטור-שאַפּונג און פּאַרטיפּט איר אינהאַלט און כאַראַקטער. און אַזוי דורכן גאַנצן וועג. צוזאַמען מיט די סאַציאַלע אַקצענטן, מיט די נאַציאָנאַלע מאַטיוו און טיפּער פּאָלקסטימלעכער מיליע, הייבט זיך אַרויס באַזונדערס דער הומאַניסטישער, אוניווערסאַלער עלעמענט, וואָס האָט אַרעקגעשטעלט די יידישע ליטעראַטור אויף דער מדרגה פון איינער פון די צענטראַלע

נאציאנאלע ליטעראטורן. אנהייבנדיק פון מענדעלען, פּרצן, שלום-עליכמען (און אפשר נאך פון פריער: פון אַנזיק מאיר דיק און גאַטלאַבער), אַזוי שפּעטער, דורך בערגעלסאָן, וויסנבערג, שלום אַש און דער נסתר, און דורך דער גאַלעריע דיכטערס און פּראָזאַיקערס ווי משה לייב האַלפּערין, ה. ליוויק, מנחם, מאַני לייב, אַפּאַטאַשו, שניאור, בערקאַוויטש, פינסקי, דוד האַפּשטיין, איציק מאַנגער, אפרים אויערבאך — ציט זיך די רעגנבוֹיגנדיקע פּלעיַאָדע שאַפּערס אין אַמעריקע, אין ראַטן-פּאַרבאַנד און פּוילן, וואָס האָט אויפגעזונגען דעם חיותדיק-מעלאָדישן ניגון פון אַליידישקייט און אַלמענטש-לעכקייט. דערביי איז נייטיק צו דערמאָנען, אַז קיין שום ליטעראַטור, בפּירוש קיין שום ליטעראַטור האָט נישט דורכגעמאַכט אַזאַ ראַשיקע, אַזאַ דינאַמישע אַנטוויקלונג ווי די ייִדישע. אין געציילטע יאַרצענדליקער איז זי געוואָרן — אַ ליטעראַטור אַן אַנגעזאַפטע, אַן אַנגעלאָדענע מיט אידעען, אַ קינסטלע-ריש-געפורעמטע, אַ לויטערע אין אויסדרוק און נוסח.

די ייִדישע וואָרטשאַפּונג איז איינע פון די דערהויבנסטע דערגרייכונגען, איינע פון די ווונדערלעכסטע יצירות פון ייִדישן פּאָלק אין זיין גאַנג פאַר די לעצטע דורות. אַפילו איצט, ווען די ייִדישע שאַפּונג, וואָס איז אַלע מאָל געווען דער געטרניער באַגלייטער און דער אויסדריקער פון די פּאָליטישע שטרעבונגען, פון זינע אידעאלן און באַגערן — איז אַזוי טראַגיש געטראָפן געוואָרן, איז די וואָרטשאַפּונג געבליבן און היט אויף איר שליחות. געוויס, ס'איז אַ ליטעראַטור נישט פאַר ברייטע מאַסן, ווי אַ מאָל, נישטאַ הינט דער טייערער ייִדישער מאַסן-לייענער, ס'איז אַ ליטעראַטור פאַר אַ קליינעם שיכט. אָבער, ווי מערקווערדיק און אויסטערליש דאָס זאָל נישט זיין, דווקא אין די לעצטע יאָרן פילן מיר אַפּ אַ פּאַרטיפּטן טאָן אין דער פּאַעזיע און מיר פילן דעם גלי און פיבער פון צייט. מיר פילן אַפּ ווי דיכטערס און דערציילערס זענען דורכגעדרונגען מיט דער שליחות, וואָס ליגט אויף זיי: ממשיך צו זיין, דערציילן און שילדערן פאַר אונדזער דור און פאַר די קומענדיקע דורות די טראַגיק און העראַיק פון ייִדישן פּאָלק.

אַ מאָל, און דער אַמאָל איז גאַרנישט אַזוי ווייט, בסך-הכל מיט אַ זעקס צענדליק יאָר צוריק, איז נאָך אַנגעגאַנגען אַ פּלוגמאַ: וווּ איז דער צענטער? ס'איז געווען וואָרשע און ווילנע, און ס'איז געווען ניו-יאָרק (און אין ראַטן-

פארבאנד: מאַסקווע, כאַרקאָוו, מינסק און קיעוו) און יעדער האָט זיך מיט רעכט באַטראַכט ווי אַ צענטער. וווּ איז היינט דער צענטער ? היינט זענען מיר איינגערומפן, קלענער געוואָרן און מיר זאָגן עס מיט אַ טרער אין האַרץ. אָבער מיר לעבן און שאַפן אויך אין ייִדיש און עס ווירקט זיך דאָ אויס נישט דאָס פּמות נאָר דאָס איכות. די קוואַליטעט האָט די באַשטימונג, און דער צענטער איז היינט נישט קיין געאָגראַפישער נאָר אַן אַלייִדישער, אַ מהותדיקער. איינער פון די מהותדיקסטע צענטערס פון ייִדישן שאַפן איז ביי אונדז, אין מדינת־ישׂראל.

*

די ייִדישע ארץ־ישׂראל־שאַפונג, דער ארץ־ישׂראל־מאַטיוו איז נישט אויפגעקומען מיטן אַנטשטיין פון דער מדינה, ווען אַ גרעסערע צאָל שרייבערס — און צווישן זיי אויסגערופענע שרייבערס — זענען עולה געווען. די ייִדישע שאַפונג האָט דאָ טיפּערע וואַרצלען אין ווינטלעכערן נעכטן, כאַטש מען האָט די ייִדישע שאַפערס ווייט געפילעוועט און נישט געגלעט, פאַרקערט, מען האָט זיי גאָר אַפּט געגעבן פעפּער צו שמעקן... האָט אָבער די ייִדישע שאַפונג דאָ עקשנותדיק געדעלט... און מיר האָבן זיך דערוואַרט, אַז דאָס ייִדישע וואַרט און די ייִדישע שאַפונג אין ישׂראל איז היינט נישט מער קיין זייטיקער שליאַך, נאָר אַ צענטער צו וועלכן מען קוקט אַרויף מיט האַפענונג און פון וועלכן מען דערוואַרט אַז דאָ וועלן נאָך אויפקומען ווערטיקע אויפ־טוען פאַר אונדזער ליטעראַטור און פאַר אונדזער קולטור־דויער.

און ווי ישׂראל איז היינט דער אַקס פון אונדזער לעבן אומעטום, דער צענטער פון נאַציאָנאַלער ווייטאַליטעט וואָס נערט די ייִדישע תּפוצות, אַזוי דאַרף אויך ישׂראל ווערן דער הויפטפונקט און דער הויכפונקט פאַר ייִדיש און ייִדישער ליטעראַטור, דער צענטער פאַרן ייִדישן ליד און ייִדישן וואַרט. מיר וועלן מיט דעם באַרייכערן אונדזער קולטור.

ס'איז, דאָכט זיך, אויסער יעדן ספק, אַז דער ייִדישער שרייבער, נישט נאָר דער וואָס האָט פאַרבונדן זיך לעבן און שאַפן מיט ישׂראל, נאָר אויך ייִדישע שרייבערס איבער גאָר דער וועלט, זענען שפעטער מושפע געוואָרן פון דעם פּאָליש־אויסגעבענקטן און וואַריקן „ושבו בנים לגבולם“.

דאָס געזאַנג פון און צו ישראל טראַגט אין זיך הַנְּנִיט די ייִדישע פּאַעזיע מיט קערנדיקער ריפּיקייט און לויטערקייט, ווי עס טראַגט אין זיך דאָס געמיט פון אונדזער ווערטיקן נעכטן, ווי עס אַטעמט מיט דעם גאַנג און גורל פון פּאַלק און צייט.

לאַמיר עס אויפהאַלטן, אויפהיטן און פּלעגן. ווער ווייסט? אפשר וואַרטן אויך אויף דעם די קומענדיקע דורות — אויף דעם נצח־ייִדיש, אויף דעם נצח פון ייִדישער ליטעראַטור.

אַברֿהם גאַלדפּאָדען

(צו דער 75סטער יאַרצייט)

קינד און קייט ווייסן עס, אַז ער איז געווען דער פּאָטער פון ייִדישן טעאַטער. אָבער אַ סך פון די וואָס זינגען — ביז היינט זינגט מען דאָך „ראַזשינקעס מיט מאַנדלען“ און „איר ייִדן בני־רחמנים“, „שבת, יום־טוב און ראַש־חודש“ און „אַ פּאַסטעכל איז געווען אַ מאָל“ — ווייסן קיים אַז דאָס זעגען די האַרציקע, מעלאָדישע לידער פון אַברֿהם גאַלדפּאָדען, ווי ער האָט זיי אַרײַנגעפּלאַכטן אין זײַנע פּאַרביקע, פּאַלקסטימלעכע פּאַרשטעלונגען — „שולמית“, „בר־פּוכבא“, „די פּישוּפּמאַכעריין“.

אויף זײַן מצבה אויפן בית־הקברות אין ניו־יאָרק איז אויסגעקריצט: „אַברֿהם גאַלדפּאָדען, דער פּאָטער פון דער אידישען בינע. נולד יא' תמוז ת"ר, נפטר ו' שבט תרס"ה. ס'הייסט: געבוירן יולי 1840, געשטאַרבן אין יאַנאָאָר 1908. ווײַטער גייט אַזוי: „צצים ופּרחים“, „דוד במלחמה“, „דאָס יודעלע“, „ישׂראליק“, „שולמית“, „בר־פּוכבא“, „בן־עמי“ און „פּילע אַנדערע ווערקע“... די אַנדערע „ווערקע“ טראָגן די טיטלען, וואָס קלינגען היינט אַזוי משונהדיק־נאַיוו, ווי אַ שטייגער: „די מומע סאַסיע“, „די באַבע מיטן אייניקל אָדער באַנציע די קניטלעכלייגעריין“, „די אינטריגע אָדער דוואַסע די פּליאַטקעמאַכעריין“, „די קאַפּרינע פּלה“, אָדער קבצנזאַג און הונגערמאַן“, „די צווי פּאַרדולטע“, „די דריי טויבע“, „די שטומע פּלה“ און פּאַרשטייט זיך, „ברײַנדעלע קאַזאַק“.

דאָס זענען געווען אינאַקטערס און אויך דרייַאַקטיקע, פּולע פּאַרשטע־לונגען. היינט זעט עס אויס ווי פון אַן אַנדער וועלט. ס'איז געווען דער בראשית, גאַלדפּאָדען האָט ניט נאָר געדאַרפּט שאַפּן די פּאַרשטעלונג, שרייבן די פּיעסע, צונויפּשטעלן די לידער, קאַמפּאָנירן די מוזיק, איינשטעלן די ראלעס, מאַנטירן די בינע און די דעקאָראַציעס. ער האָט באַדאַרפּט אי זאָג־דירן דעם באַדן, אי שלעפּן די שטיינער, קנעטן דעם ליים, דעם יסוד פון טעאַטער. — און די פּאַרשטעלונגען זענען געווען שוין פאַר יענער פּיאַ־נערישער צײַט פּאַרנעמיקע טעאַטער־ספּעקטאַקלען.

אָבער באַגלייך מיט דעם האָט ער דאָך אויך באַדאַרפט שאַפן דאָס פּובליקום, אין יענער אָנהייבערישער תקופה, אין דער ייִדיש־רומענישער וואָר, אָפּגעפינען דעם עולם וואָס זאָל קומען זען, און צו מאַל הנאה האָבן פון זײַנע אויפטוען, געוויינען און געוויינען אים צו דעם וואָס הייסט טעאַטער. טאָ ווי אַנדערש האָט ער געקענט רעדן צו זיי? ווי דען אַנדערש האָט ער געקענט אָנרופן זײַנע שאַפונגען, אויב גיט מיט דער שפּראַך און מיט די עפיטועטן, וואָס איז זיי גאַענט, און געפּלט אויף אַ ביסל נייגער און וואַרטשפּיל.

ס'איז גריינליך געראָטן. הער קערנדיקער ייִדישער עולם אויף דעם זאַנפטיקן באַדן פון רומעניע האָט באַגערט צו זען די אַקטיאָרישע שפּילן. ער איז שוין געוויינט געזען צו הערן די זינגערס און זען די פאַרשטעלטע, ווי זיי פלעגן אויפטועטן פאַר אים אין די ווייניקעלערס און האַרביקעס. גאַלדפאַ- דען האָט זיי אויפּגעהויבן עטלעכע שטאַפלען העכער. געבראַכט פאַר זיי צום ערשטן מאַל גאַנצע שפּילן, וואָס האָבן פאַרלאָקט מיט דעם לויפיקן אינהאַלט, מיט מעשיות און לעגענדעס פון ווייניקע, פון חומש און תנ"ך. עפעס פון דעם האָבן זיי דאָך פאַרגעדענקט פון די חדר־יאָרן...

אַזאָדאי איז דער אָנהייב געווען גיט־ווייניק דאַרנדיק, געווען אויפן וועג אומקרויט און שטענדיקעס, וואָס האָבן פּריגע געווען, מ'האַט עס געדאַרפט אויסזען. — אָבער ס'איז געווען אַן איינציקאַרטיקער עולם, וואָס האָט ווי ס'חיות ליב געהאַט אי אַ גלעזל ווייניק, אי אַ שייך ליד, און אין וועמען ס'האַבן משמעות געהויערט אויך די צופנדיקע מעלאָדיעס פון די אומעטיקע, שטימונגספולע רומענישע „דאַינעס“.

די ייִדישע רומעניע איז געווען די האַנקבאַרע רויערד פאַרן אויפקום פון ייִדישן טעאַטער. אַזוי איז „פּאַמול ווערדע“, דער גאַרטן אין יאַס, וווּ אַברהם גאַלדפּאָדען האָט געמאַכט זײַנע ערשטע אויפטריטן, געוואָרן דער ווינקלשטיין פון דער ייִדישער בינע, פון ייִדישן טעאַטער.

גאַלדפּאָדען איז געבענטשט געווען מיט אַ סך טאַלאַנטן, וואָס האָבן שלמותדיק אי זיך געקריגט, אי זיך דערגאַנצט. דערצו איז ער געווען אַ מענטש, אין וועמען ס'האַט געהויזט בילדונג סיי ייִדישע, סיי וועלטלעכע און אַ פיבערדיקע אָנגעשאַרפטע אינטוּיציע פון אַן איינציקאַרטיקן מניסטער.

אויך ער, גאלדפאדען, איז דורכגעגאנגען דעם טיגל פון ווערן. אנהייבנדיק פון זינע תמימותדיקע לידער, און אייטאקטערס, איז ער גאר גיך — טאקע מיט קפיצת-הדרך — געווארן די גרויסע געשטאלט מיט דעם פארדינטן נאמען — דער גרינדער, דער פאטער פון יידישן טעאטער.

גאלדפאדען האט אנגעשריבן נאענט צו זעקס צענדליק פיעסעס, פאר-עפנטלעכט לידער און ארטיקלען אין אַ ריז צייטונגען און זשורנאלן. אין די לעצטע יארן פון זיין לעבן האט ער זיך אָפגעגעבן מיט שרייבן אויטאָביאָ-גראַפישע קאָפיטלעך — שילדערונגען פון זינע אָנהייבן ביים שאַפן טעאָטער, פון זינע געראַנגלען, אַנטווישונגען און דערגרייכונגען.

גאר פארשידן זענען די מיינונגען און אָפשאַצונגען פון ליטעראַטור-קריטיקערס און טעאָטער-קענערס וואָס שייך דעם ליטעראַרישן און אַוודאי קינסטלערישן ווערט פון זינע שאַפונגען. גאלדפאדען אליין האט גיט איין מאָל זיך באַדאַרפט פאַרענטפערן, דערקלערן און אויפקלערן — אַט, אַ שטייגער, ווי ער טוט עס אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען (פאַרעפנטלעכט אין „לעקסיקאָן פון יידישן טעאָטער“, באַנד 1, ניו-יאָרק 1931):

„איך שעם זיך אליין יעצט פאַר וואָס איך האָב געשריבן, שמענדריק, פאַר דעם וואַרען קריטיקער פון יידישן טעאָטער וועט, שמענדריק זיין אַ שטיק גאָלד. ער וועט זאָגן: איר וועט פרעגן ווי קומט עס, אַז דער פאַרפאַסער פון, שולמית, און, בר-פוכבא' — זאָל שרייבן אַזאַ, שמענדריק' — וועל איך אייך ענטפערן, אַז, שמענדריק' האָט דערפאַר זיין ווערט, ווייל ער ווייזט אונדז וואָס און ווי מען האָט באַדאַרפט שרייבן ווערנד די יידישע בינע איז נאָך געלעגן אין די ווינדעלעך, זי איז אַלט געווען אַ פערטל יאָר... און ענדלעך; שמענדריק' איז געווען דאָס בריקל, וואָס האָט איבערגעפירט דאָס יידישע טעאָטער ביז אין דער שטופע ווי עס שטייט יעצט — דען ווען איך פאַנג אָן פון, אוריאל אַקאָסטאַ, וואָלט גראַד קיין יידישער טעאָטער זיך גיט געקאַנגט אַנטוויקלען און אַנטשטיין... ווען בעדער-יונגלעך... וואָלטן באַדאַרפט אויסריידן דע סילוואַס פילאָסאָפישע רייד און די רויע שננדערלעך און שוסטערלעך וואָלטן באַדאַרפט אויפשטעלן זייערע אויערן צו הערן, וואָס זיי קאָנען גישט פאַרשטיין —“

אַ גרויסע ליטעראַטור איז געשאַפן געוואָרן אַרום אַט דער געשטאַלט,

וואָס האָט מיט אַזאַ שטייגערִישער קראַפֿט אויסגעפלאַטערט דעם וועג, אויס־געיעטעט דעם גרונט און אויפגעבויט, צו ערשט אַ באַשיידענעם, הילצערנעם פֿירווײַז, וואָס האָט שפעטער זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסע שאַפּערישע געבינדע — ייִדיש טעאַטער.

מיט 60 יאָר צוריק, פּרפֿצן יאָר נאָך גאַלדפּאָדענס פּטירה, האָט ד״ר מאַקס ווענערזן אין זײַן בוך „שטאַפּלען“ געשריבן: „מיר האָבן נאָך ניט קיין ליטעראַטור־געשיכטע, וואָס אַנטפלעקט דעם אינעווייניקסטן צונויפבונד פון די ליטעראַרישע דערשנינוגען און דעם אַנטוויקלונגס־גאַנג פון דער ליטעראַטור“. און שמואל ראָזשאַנסקי אין זײַן אַרײַנפיר צו דעם באַנד „אויס־געקליבענע שריפטן“ (מוסטער־ווערק פון דער ייִדישער ליטעראַטור, 1972) גיט צו: „דערפאַר זעט מען נישט די גאַנצע פּערזענלעכקייט גאַלדפּאָדען, נײַערט בלויז מאַמענטן, איינציקע ליניעס, פינטעלעך“.

פאַר אַט דער צײַט זענען די ליניעס און איינציקע פינטעלעך זיך צונויפגעקומען, זיך צונויפגעגאַסן אין אַ בונטער מאַזאַיק פון וועלכער עס שילט זיך אויס די אייגנאַרטיקע, שאַפּערישע פּערזענלעכקייט אַברהם גאַלדפּאָדען.

אין דעם אַרײַנפיר ווערט ריכטיק באַמערקט: „עס איז גענוג בלויז אויפֿ־צומישן דעם ערשטן זאַץ מיט וועלכן גאַלדענפּאָדים איז אַרײַן אין דער ייִדישער דיכטונג, כּדי צו זען — אַז ער איז געווען אַ פּרעכטיקער פּאַרויס־גייער אין אַלע פּרטים, הן ליטעראַריש, הן נאַציאָנאַל“.

אין דער פּאַעמע, מיט וועלכער גאַלדפּאָדען האָט געעפנט זײַן ערשט בוך אין 1865, ווען משפּילים האָבן נאָך פאַרביסן געקעמפט קעגן יעדער פּאַרעם פון ראַמאַנטישער ייִדישקייט, האָט ער מיט שײַך־קלינגענדיקע פּערוך־הת־להבותדיק אויסגערופן אין „דאָס פינטעלע ייִד“:

אין האָב דײַך ליב מײַן פּאַלק, דו, טײַערע אומה,
 דו שטאַרקע, דו שײַגע, דו פּינגע, דו פּרומע —
 אין האָב ליב דײַן אמונה, דײַן הייליקע תורה,
 נאָך אין וויגל האָב איך געהערט — דאָס איז די בעסטע סחורה!
 אין האָב ליב דײַן נאַמען, ווי מ׳גיט אים אַ דריי;

שמועסן בפתח

צי ישראל, צי איזראעל, צי עברי, צי יעווריי,
צי יעקב, צי יאקאב, צי יודע, צי ייד,
איך האב דיך ליב אפילו בנים נאמען זשיד.

מיט אט די שורות האט ער זיך באוויזן בנים סאמע אנהייב פון זיין
מהותדיקן, אינערלעך-אידעישן גאנג מיט קרוב 120 יאר צוריק, און אט
דער אהבת-ישראלדיקער מאטיוו איז נאך גוט איין פאר אונדזער צייט.
פאר אונדזער היינטיקן יידישן זיין — אין דעם ביזן צעפאטלטן ארום.

1983

שלום-עליכמס חיבת-ציון-שריפטן *

דאָס איז דער דריטער באַנד פון שלום-עליכמס אינגעזאמלטע שריפטן, וואָס דער בית-שלום-עליכמס גיט אַרויס. אויך דאָס בוך, ווי די פּרעדיקע צוויי — „מנחם-מענדל דער צווייטער“ און „פעליעטאַנען“ (ת"א 1976) — דערשיינט אין די ראַמען פון דער פּראָגראַם אַרויסצוגעבן די שלום-עליכמס-ווערק, וואָס זענען ביז איצט נישט אַרויס אין בוכפּאַרעם.

ווי אין די פּרעדיקע אויסגאַבעס, איז אויך לגבי דעם בוך געלייגט געוואָרן דער הויפט-טראַפּ אויף דער טעמאַטישער אינהייטלעכקייט און אינהאַלטלעכן מאַטיוו. צוזאַמען גיבן זיי אונדז אַ היקפּדיק בילד פון שלום-עליכמס אַ שאַפונגצווייג, וואָס נאָר ווייניקע האָבן פון אים געוואוסט. וועט עס טאַקע פאַר אַ סך ייִדישע לייענערס זיין אַ נייעס, אויף וויפּל שלום-עליכמס האָט זיך געווידמעט די פּראָבלעמען פון תּיבת-ציון, ציוניזם און ארץ-ישראל — און דאָס פּמעט במשך אַלע זיינע שעפּערישע יאָרן. אַוואַדי זענען געווען זיגזאַגן אין זיין אידעישער אויפפאַסונג, געווען אינערלעכע ווידעראַנגאָנדן אין זיין נאַציאָנאַלן באַנעם, געווען גרינלעך סתירות אין זיין אייגנדיקן שרייב-בערישן באַנג שייך דער טעמע. אָבער איבער אַלץ קענטיקט זיך אויס זיין טיפע פאַרבונדנקייט מיט דער תּיבת-ציון-שטרעבונג, זיין געפּיל פאַר דעם עכטן, באַנניטן ציון-מאַטיוו און עס הויכט אין אים די אַלטפּאַלקישע בענק-שאַפט צו ארץ-ישראל.

דער באַנד אַנטהאַלט פּמעט אַלץ וואָס שלום-עליכמס האָט געשאַפּן אויף אַט דער טעמע — אויך שאַפונגען וווּ דער ציון-געדאַנק וויברירט צו מאַל בלויז אין די מאַגאַלאַנגן פון זיינע פּערסאָנאַלע, אָבער אויך אין זיי קומט אויף אַן אייגנטימלעכער קלימאַט. עס איז דער חובבי-ציון-קלימאַט פון קענער צייט, מיט דעם שיינעם חלום וועגן ארץ-ישראל און מיט די באַ-שטענדיקע וויכוחים און היימישע צאַנקעריינען צווישן ציונים מיט ייִדן וואָס גלייבן אַז די גאולה דאַרף קומען פון ערגעץ אַנדערש, און אַלע ווילן פאַרוואַרן די וועלט און באַווירקן די ייִדישע מערכה און קערעווען דעם ייִדישן גורל...

* פּונעם אַריינפיר צו דעם באַנד „אויף וואָס באַדאַרפן ייִדן אַ לאַנד“.

לייענענדיק אט די ארבעטן שלום-עליכמס, וואס טייל פון זיי זענען געשריבן מיט העכער אכציק יאָר צוריק, ווערסטו ממש פאַרבליפט פון זיין טיפן מערקווערדיקן אָפּפּילן די ייִדישע וואָר. ס'איז די ייִדישע געזעלשאַפּט-לעכע וואָר פון מיט איבער צוויי דורות צוריק, אָבער נאָך מער: ווי דער געניאַלער איינציקאַרטיקער שילדערער פון ייִדישן שטייגער, האָט ער אין זיין נאַראַטיווער גענעזע פאַרויסגעפּילט דעם ייִדישן גאַנג... זענען אָט די באַשרייבונגען, דערציילונגען, ליטעראַרישע פאַרפיקסירונגען פון אַ פאַר-גאַנגענער תקופה — אָבער זיי אַטעמען מיט דער פּרישקייט ווי אַלע שלום-עליכמס שאַפונגען און רעדן צו אונדז גאַר אָפט מיט די פּראַבלעמען פון הייַנט, מיט דער זאַרג פון ייִדישן אויפהאַלט, מיט דער דאָנה פאַרן יונגן דור, מיט די עקבערדיקע פּראַגעס: וואָס ארץ-ישראל דאַרף זיין און ווי צו באַ-וירקן אז זיין זאַלן קומען אַהער און לעבן אַ גאַנץ, אַ פּול ייִדיש לעבן... אַ צאָל פון די שאַפונגען אַנטהאַלטן אַזאַ אַקטועלע טאַניקייט, אַזאַ אויס-קלאַנג, עלעהיי זיי וואָלטן איצט געשריבן געוואָרן. דאָס איז דער פּוח פון עכטער קינסטלערישער שאַפונג.

אינעם בוך קומען אַרײַן פאַרשידנאַרטיקע אַרבעטן: שטייגער-שילדע-רונגען, דערציילונגען, איינאַקטערס, אַ קורצער ראַמען (אזוי האָט אַנגערופן שלום-עליכמס זיין „משיח ציטן“, וואָס איז, אַגב, נישט געוואָרן פאַרענדיקט), פּובליציסטישע העפטן, באַשרייבונגען פון ציוניסטישן קאַנגרעס און אַ צאָל מנחם-מענדל-בריוו. דאָס זענען שאַפונגען נישט נאָר פון פאַרשידענע צייט-אַפּשניטן (פון 1888 ביז 1913) נאָר פון פאַרשידענעם כאַראַקטער און נוסח. אָבער זיי בילדן צוזאַמען אַ ווונדערלעכע, פאַרביקע מאַזאַיק פון שלום-עליכמס ציוניסטישן אויסבליק, פון זיין נאַציאָנאַלן באַגעם, פון זיין טיפן אויפנעמען די סאַציאַלע, פּאָליטישע און געזעלשאַפּטלעכע ווירונגען אינעם ייִדישן לעבן אין דעם לעצטן יאַרצענדליק פון פאַריקן יאַרהונדערט ביז דעם אַנהייב פון דעם ערשטן וועלטקריג, וואָס האָט פּידוע געענדערט נישט בלויז די אייראָפּעיִשע מאַפע, נאָר אויך דעם ייִדישן סאַציאַלן און דעמאָגראַפּישן באַשטאַנד.

קלאַר, עס איז גאַר ניפּר דער ליטעראַרישער מהלך-רב פון דעם אויס-גערופענעם פּובליציסטיש-באַשרייבערישן שטאַף, אַ שטייגער, „דער ייִדישער

קאנגרעס אין באזעל" (1898), „צו אונדזערע שוועסטער אין ציון" און „ד"ר טעאדאר הערצל" (1904), וואָס זענען בשעתו אַרויס אין באַזונדערע העפטן און זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אין צענדליקער טויזנטער עקזעמפּלאַרן — ביז די געראַטן געפורעמטע שילדערונגען און דערציילונגען, ביז דער לעצטער סעריע מנחם-מענדל-בריוו און מנחם-מענדלס אַרויסזאָגונגען וועגן ציון-ניזם; זינע שילדערונגען פון קאָנגרעס און זיין אַרויסברענגען די ציוניסטישע מנהיגים. אין די ערשטע אַרבעטן האָט שלום-עליכמען משמעות באַגלייט אַ באַוווּסטיזניקע צילגעווענדקייט, אַ טענדענץ אַזאַ: באַקענען דעם ייִדישן פּאָלקסמענטש — וואָס איז, אַגב, ערשט איצט געוואָרן אַ פּליסיקער ליינער — מיט די אידעען פון ציוניזם, מיט דעם געדאַנק פון שיבת-ציון, פאַרשטעלן פאַר אים די פירנדיקע געשטאַלטן, די מנהיגים פון ציוניזם. — און טאַקע צוליב אַט דער וויכטיקער שרעקערשער מיסיע, וואָס שלום-עליכמען האָט גענומען אויף זיך (שוין זענדיק אַן אויסגערופענער און פאַרערטער נאַמען אין דער ליטעראַטור). באַמיט ער זיך צו ווערן אויסמיטשערש און ווענדט אַן אַן „אַגיטאַטאָרישן" דרשהדיקן טאָן. עלעזי אַ מטיף, וואָס צילט אַן זיין וואָרט זאַל וואָס בעסער דערגיין, זאַל זיך וואָס שטאַרקער אַניקאַרבן...

דערפאַר משמעות טרעפן מיר אַן אַזוי פיל איבערחזרונגען אין אַט די שאַפונגען און אַזאַ שפּראַכלעכע נישט-געצוימטקייט. נאָר אַפילו אַזוי — ליכט אויף אויך דאָ שלום-עליכמען וואָרעמער, פאַרביקער טאָן און דער שטייגערשער נוסח. אויך דאָ דערקענען מיר דעם מייסטערישן דערציילער. ניט מער, דאָ איז ער עפעס ווי אַרומגעהילט פון סענטימענטאַלן פיבער און עמאַציאָנעלן אומרו, כאַטש ער מאַלט און באַשרייבט אַזוי וואַריק און תכליתדיק...

לאַמיר נישט פאַרגעסן אַז אַט די פּאָפּולאַריזירנדיקע אַרבעטן, בראַשורן, האָט דאָך שלום-עליכמען געשריבן כמעט אין איין און דער זעלביקער צייט. ווען ער האָט אויפגעשריבן זינע דערציילונגען פון ציוניסטישן כאַראַקטער (שוין אַפּגערעדט פון זינע אַנדערע שאַפונגען פון יענע יאָרן) „פאַרבענקט אַהיים" (1902), אַט די ווונדערלעכע דערציילונג פון ציוניסטישן אויפגיין. און ר' יוזיפּלס אויפּרודערונג ביים באַקומען די ארץ-ישראל באַנק-אַקציע איז

דאך ביז היינט א שעדעווער, און „זעליק מעכאניק“, און די קאפיטלען „רויטע יידעלעך“ זענען געשריבן אין יאָר 1900, עטלעכע יאָר פאַר דער בראַשור „ד׳ר טעאָדאָר הערצל“ וווּ ער פאַרהערלעכט די הערצל-געשטאַלט.

מיר קאָנען דאָ אָן צווייפּל, אָפּפּילן שלום-עליכמס נוסח-אַינשטעל. איינער פאַר דעם פּראָפּאַגאַנדיסטישן מאַטעריאַל, ס׳הייסט: וואָס צוגענגלעכער, פשוטער, צו מאַל מיט געשטינגערטער טעמפּעראַטור — רעדן צום פּאָלק, און דעם צווייטן, דהיינו: עפּיש-שטייגעריש, דערציילעריש, מיט חן און וואַרעמער טויקייט.

דאָס איז געווען ווי אַן אויסגלייך צווישן שלום-עליכמס דעם קינסטלער און שלום-עליכמס דעם שרייבער. ס׳איז געווען ווי אַ פּשרה צווישן דעם פּערלדיקן וואַרטמייסטער און דעם טרעגער פון חיבת-ציון-אידעען.

אמת, ווי מיר האָבן שוין דר׳-אַגבּדיק דערמאַנט, ס׳זענען געווען זיגזאַגן אין שלום-עליכמס ציוניסטישן באַנעם, געווען אַרויפן און אַראָפּן אין זײַן באַצײנונג — אָבער נישט צו דעם גרויסן תּוך. ערגעץ ווען האָט זיך גאָך לתּחילה געוואַקלט אין אים די אמונה אין די מעגלעכקייטן.

גאָר פּרי האָט זיך שלום-עליכמס אָנגעשלאָסן צו די חובבי-ציון. שוין אין יאָר 1888 שרייבט ער דעם (שוין באַקאַנטן) בריוו צו ד׳ר לעאַן פּינסקער, דעם דעמאָלטיקן פירער פון די חובבי-ציון אין אַדעס, און בעט פאַרשרייבן אים פאַר אַ „טשלען“ (מיטגליד) פון דער חברה חובבי-ציון.

אינטערעסאַנט, אַז צוויי יאָר פּרײַער אידער ער בעט פאַרשרייבן אים ווי אַ מיטגליד פון דער חברה „חובבי-ציון“, אין יאָר 1886, שרייבט ער אין אַ בריוו צו י. ת. ראַווינצקי און צ. ת. פּראַנקפּעלד, ווי אַן ענטפּער אויף דער פאַרבעטונג אַנטייל צו נעמען איבעם זאַמלבוך „דער וועקער“, וואָס די „חובבי-ציון“ אין אַדעס האָבן דעמאָלט אַרויסגעגעבן:

„איך וויל אַזוי, אַז אַזער אידעע זאָל אָנגענומען ווערן, נישט ווינציקער פון אַנדן. וואָס זאָל איך אָבער טון, אַז איך קען מנן פאַלק-ישראל אַזוי שטאַרק, אַז איך קאָן נישט גלייבן ער זאָל דאָס נעמען צום האַרצן? איר פאַרשטייט וואָס איך זאָג? איך קאָן נישט גלייבן — נישט איך גלייב נישט! דאָס איז פאַר מיר זעלבסט פּיל ערגער, ווי איך זאָל נישט וועלן גלייבן! פאַר וואָס דאָס איז אַזוי — איז דערײַנען פאַראַן אַ סך צו רעדן, און מיר איז דאָס

גארנישט אנגענומען, ארויסגעבן איך מ'ן וואגליאך אויף דעם דאזיקן וואָפּראַס אין וועלכן איר זענט אַזוי פאַרבענטשט! איך קאָן איך נאָר ווינטשן, אַז גאָט זאָל איך העלפּן, איר זאָלט האָבן אַ סך נאַכדענקערס און נאַכטווערס און אַבער טירחה זאָל נישט זײַן אומזיסט”.

דאָ קענטיקט זיך אויס שלום-עליכמס צווייפלען. אָבער דאָס זענען נישט קיין צווייפלען וואָס שייך דעם גרויסן עיקר, נישט בנוגע דעם ציוניסטישן גרונטגעדאַנק, נאָר דאָס זענען די עקבערנדיקע ספּקוט — צי דאָס פּאַלק איז מסוגל עס אויפצונעמען ווי ער האָט עס באַדאַרפט אויפנעמען...

מעגלעך, אַז די דאָזיקע איבערלעכע שפּירונג איז צו מאָל אויך געווען אַ גורם צו דעם פּראָפּאָגאַנדיסטישן און אייפּעריק אויסטייטשערישן נוסח, וואָס מיר געפינען אין אַ טייל פּון זײַנע חיבת-ציון-שריפטן, וואָס זייער צוועק איז — ל'מען ידעו”.

צו מאָל, נישט ווייניקער ווי אין די שריפטן פּון יענער צײַט, געפינען מיר בני שלום-עליכמען די חיבת-ציון-שטימונג — זײַן גלייבן אין דער ציון-ניסטישער נויטווענדיקייט — אין די בריוו וואָס ער האָט געשריבן צו שריפטשטעלערס פּון זײַן צײַט און צו פּירנדיקע פּערזענלעכקייטן. נישט מעגלעך, פאַרשטייט זיך, צו ציטירן אַפּילו אַ טייל פּון זיי. אָבער ס'איז כּדאַי צו ברענגען אַ כאַראַקטעריסטישע אַרויסזאָנונג אין אַ בריוו (פּון 27סטן אַפּריל 1906), געשריבן אין ייִדיש מיט לאַטײַנישער שריפט צו ישראל זאַנטוויל. „...רעוואָלוציאָן! הלואי זאָלן אונזערע ברידער וועלן און קאַנען ברענגען אַזעלכע גרויסע קרבנות פאַר אַן אייגן שטיקל לאַנד, ווי זיי ברענגען פאַר אַ לאַנד, וואָס זיי מיינען און גלייבן אַז זיי וועלן אַ מאָל אויך זײַן דאָרטן גערופן צו דער סעודה”.

שלום-עליכמס האָט מיט טיפּער באַפּרידיקונג אויפגענומען און איינגע-זאַפט דעם אויפשוונג און די דערגרייכונגען פּון דעם ציוניסטישן אידעאָל, מיטגעלעבט מיט אים, און מיט וויפּל פּרייד האָט ער אויפגענומען די ידיעה: „האָבן זיך מישב געווען מײַנע קיזער פּריינד, זיי האָבן אַ סומע פּון עטלעכע טויזנט פּרענקלעך, וועלן זיי מיר קויפּן אַ שטיבל מיט אַ גערטנדל בײַם ברעג פּונעם מיטללענדישן ים אין געגנט פּון יפו אין ארץ-ישראל”.

(פּון אַ בריוו צו ד"ר גרשון לעווין, בערווי, 15.1.1909).

שמועסן בפתב

לידער איז פון דעם גארנישט ארויס. אבער דער געדאנק, אז עס שאפט זיך א מעגלעכקייט, ער זאל זיך קאנען באזעצן אין ארץ-ישראל, האט שלום-עליכמען ממש פארלאקט און ער האט וועגן דעם געשריבן צו א ריי פריינד זינע.

פון דעם פלאן איינצושאפן זיך א שטיבל, א הויז אין ארץ-ישראל, וועגן וועלכן ער האט געחלומט, לעבן דארט און שאפן — איז גארנישט געבליבן. ער איז נישט רעאליזירט געווארן, ווי א סך פון זינע באגערן און חלומות... געבליבן איז שלום-עליכמס גרויסע, נצחיותדיקע שאפונג, אויך אויף דעם אפשניט, וועגן וועלכן מ'האט ביו איצט ווייניק געוואסט — שלום-עליכמס חיבת-ציון-שריפטן.

דער פאַרפישופטער שניידער און זיין באַגלייטער

די דערציילונג האָט שלום-עליכם צו ערשט פאַרעפנטלעכט אונטערן נאָמען „א מעשה אַן אַן עק...“ שפּעטער, אין דער צווייטער אויפלאַגע, האָט ער דעם טיטל געענדערט און אַנגערופן די דערציילונג „דער פאַרפישופטער שניידער“. ער האָט אויך געענדערט דעם סוף פון דער דערציילונג אַרויס-גענומען דעם לעצטן קאַפיטל, און אַריינגעפירט ווי אַן אַפּשלוס אַ קורצן עפילאָג.

„דער פאַרפישופטער שניידער“ איז איינע פון די שענסטע דערציילונגען שלום-עליכעס. הגם פון יעדער שורה אַטעמט מיט דעם אייגנטימלעך פּערל-דיקן הומאָר, איז דאָס אָבער אַ שאַפונג, וואָס ברענגט אַרויס אַ ברייט ווינקל פון ייִדישן סאַציאַלן און שטייגערדישן לעבן. דער חלום פון שמעון-אליס ווייב זיך צו דערשלאָגן צו אַן אייגענער ציג, דאָס אַננעמען זיך די קרייודע פון עמך שער-און-איזון פאַר זייער צעכמיטגליד, דעם שניידערק שמעון-אלי שמע-קולנו, דאָס איבערשרייבן זיך פון די פרנס־העיר, טראָגן אין זיך בולטע סענטענצן אַרויסצוברענגען די עוולות לגבי די באַדרענגטע און פאַריאַכטע אין דער ייִדישער סביבה.

אודאי איז די עצם מעשה מיט אַלע פאַרלויפּענישן אַן אַרויסגעוואַקסענע פון דעם פּאַלקלאַריסטישן און מעלאַדראַמאַטישן שטייגער, ס'איז די וואָר און ס'איז דער מונטערער ווילן אַפּצוטאָן, פאַרפירן, פאַרפלאַנטערן. אָבער דאָך, ווער טוט עס אַפּ? ווידער אַ מאַל דער תקיף דעם שוואַכן, דער יוסטער באַלעבאַס און בעל-השענא, ער פאַרפלאַנטערט עס און צעטומלט דעם אַרעמען שניידער-באַלמעלאַכע, וואָס לעכצט נאָך אַ גלעזל ישׁ. דאָס לערנט ער אים אַזוי אַן דעם שניידערק, מחמת שמעון-אלי שמע-קולנו האָט אים געגעבן אַ געוואַנטע קאַפּוליער אַנצוהערעניש, אַז וואָס שייך למדות, קענטשאַפט, איז ער נעבעך, דער יוסטער באַלעבאַס, דער בעל-השענא, אַ ייִד אַן עם-האַרץ.

אַט דער מהותדיקער אונטערשייד און זיינע פּאַלגן איז די גרונטאַקס פון דער דערציילונג. קלאַר, דער עצם סחשעט איז גענומען פון פּאַלקלאַריס-

טישן שטאף, וואָס האָט געהויערט איבער די ייִדישע ייִשובים. וואָס נאָך?
טשיקאָוע אָפּצופילן ווי די אין פּלוג קונדס־שפּיל דערפּירט צו אַזאַ טיף
מענטשלעכער דראַמע, אָבער שלום־עליכם האָט עס קינסטלעריש אויסגע־
פורעמט מיט זיין חיותדיקן וואָרט און סטיל.

אַזאַ איז דאָך דער הויפּטהעלד שמעון־אלי שמע־קולנו, „כאַטש ער איז
געווען פּל־ימיו אַ ביטערער אַרעמאַן, מען קאָן זאָגן — פּמעט אַן אביון, נאָר
אַראַפּפּאַלן ביי זיך דערמיט האָט ער פּינט געהאַט. אַדרבא, — האָט ער געזאָגט
— וואָס מער קבצן מער לעבעדיק, וואָס מער הרנגעריק, מער געזונגען, ווי
די גמרא זאָגט: יאה עניותה לישראל, טשערעוויטשקי קראַסני לדיווקאַ
גאַרנאַ“...

דער מאַלער בען האָט אינגעזאַפּט נישט נאָר דעם אינהאַלט און זיין פּון
דער דערציילונג. ער האָט אויך אָפּגעפּילט די אַטמאָספּער, וואָס קומט אויף
פּון אַט דער שאַפּונג.

שוין אין יאָר 1929, בלויז עטלעכע יאָר שפּעטער ווי ער האָט דעביוטירט
ווי אַ מאַלער אין זיין געבוירן־שטאָט ביאַליסטאָק, האָט ער אויפגעשאַפּן די
דאָזיקע 13 אילוסטראַציעס, די צייכענונגען צו די דרייצן קאַפיטלעך וואָס
די דערציילונג אַנטהאַלט.

די צייכענונגען זענען פּלאַסטישע קאַמפּאָזיציעס אָן און פּאַר זיך. כאַטש
זיי זענען געצייכנט אָן פּאַרטיפּונגען, זענען אָבער די וויכירונגען און די
איבערגאַנגען פּון שוואַרץ צו ווייס און פּון ווייס צו שוואַרץ, ווי די גרונט־
געשטאַלטן אין זייערע באַוועגלעכע סיטואַציעס, פּון הויך קינסטלערישן
כאַראַקטער.

בען איז אַ מאַלער מיט פּאַרנעם און פּאַנטאַזיע, אָבער זיין ייִדישער
באַוויסזיין איז ביז גאַר וואָך. דערפּאַר זיין צונויפגעבונדנקייט מיטן תּוכן
פּון דער דערציילונג און זיין געטרענע מאַלערישע באַגלייטונג.
דערפּאַר קענטיקט זיך אַרויס דער שטייגער־יש־פּאַלקסטימלעכער עלע־
מענט, אַזוי אויך אַנטוויקלען זיך און וואַקסן אויס בילדערישע סצענעס,
שטייגער־דיאַלאָגן, אַנציעוודיקע מעשיות אין דער מעשה. ס'איז אַ דערציילונג
פּון זעלטענעם כאַראַקטער און חן.

שלום-עליכם אין יידישן ליד

(צום 125סטן געבוירן-יאָר)

א

אַ באַטצטיקע און פאַרנעמיקע ליטעראַטור איז, פידוע, אויפגעשאַפן געוואָרן וועגן און אַרום שלום-עליכם; אַפּהאַנדלונגען וועגן זינע ווערק און זינע העלדן, באַטראַכטונגען אַרום זינע מאַטיוון און זיין שטייגערשער שפּראַך, פירושים וועגן קוואַל פון זינע געשטאַלטן, און אַרײַנטײַטשן בנוגע דער פאַרמירונג פון זינע ראַמאַנען. שלום-עליכם שאַפן האָט געדינט און דינט ביז איצט ווי אַ טעמע פאַר דיסערטאַציעס און פאַרשונג-אַרבעטן אויפן פעלד פון ליטעראַטור און איז אַ באַשטענדיקער שטאַף צו כאַראַקטעריזירן יידישן הומאָר.

ניט שייך צו באַטראַכטן און אַפילו צו פאַרצייכענען דאָס אַלץ, ווי אַזוי עס איז באַהאַנדלט און אַרויסגעבראַכט געוואָרן דאָס וואָס מאַנגער האָט אַנגערופן אין זיין מקורותדיקן עסיי „נאָר איין מאָל שלום-עליכם“. קיין ספק ניט, ווייניק ווער אין דער וועלט-ליטעראַטור האָט זוכה געווען צו אַזאַ פאַר-ערונג און צו אַזאַ אַנאויפהעריקן אינטערעס ווי שלום-עליכם. נאָר גריילעך, ווי מאַנגער האָט אָפּגעפילט — „נאָר איין מאָל שלום-עליכם“ — האָט משמעות אויך געצוימט און געהעמט זיך צו פאַרמעסטן אויף אַן אַרומנעמיקער שלום-עליכם-ביאָגראַפיע, וואָס איז נאָך ביז היינט ניט אויפגעשריבן געוואָרן.

קיין ספק ניט, די אַרבעטן און זכרונות-באַשרייבונגען וואָס זענען יאָ אַרויס, אַ שטייגער ווי דאָס בוך פון זיין יינגסטער טאָכטער מרים ווייף-גאַלדבערג — „מײַן פאַטער שלום-עליכם“ (דערשינען אין ענגליש און שפּע-טער דאָ אין לאַנד אין העברעיִשער איבערוועצונג), דער מעמוואַרן-בוך פון זיין ברודער וואָלף ראַבינאוויטש און ועל-פּולם דאָס ווערק אין 5 בענד פון י. ד. בערקאוויטש, „אונדזערע ראשונים“ (אין העברעיִש — „הראשונים כבני אדם“), זכרונות-דערציילונגען פון שלום-עליכם און זיין דור — מאַכן אויף אַ צאָל „פורטקעס“, וואָס דערמעגלעכן אונדז אַרײַנצוקוקן און באַנעמען אַפּשניטן פון שלום-עליכם שאַפערשן לעבן, דערפילן זיין פערזענלעכקייט.

זיין דינאמישן, איינגארטיקן כאראקטער, זיין גאנג און אויפפיר, זיין באציאונג צו דער משפחה און זיין פארבינדונג מיט דער שרייבערישער וועלט — פון אַט די קאפיטלעך זכרונות געשריבן פון זינע נאָענטע דערוויסן מיר זיך טשיקאָוע פרטים. צו די אינטערעסאַנטסטע געהערן אויך די שילדערונגען ווי אַזוי שלום-עליכם האָט געשאַפן.

שלום-עליכם האָט געשריבן ביי אַלע אומשטענדן און אונטער אַלע באַדינגונגען, אַפילו ווען ער איז געווען מסופּנדיק קראַנק, ער האָט געשריבן זיצנדיק, שטייענדיק, ליגנדיק, שפּאַצירנדיק, פּאַרנדיק אין באַן. און ווען ער איז געשלאָפּן האָט ער אויך געשאַפן, מחמת אַט פּלעגט ער ראַפּטעם זיך געבן אַ כאַפּ אויף אין מיטן דער נאַכט און זיך אַוועקוועצן בייַם טיש, אַדער זיך אַוועקשטעלן בייַם שטענדער און שרייבן. שרייבן בעיקר זינע שטייגערישע מאַנאַלאָגן. זעט אויס, אַז די מענה-לשונס פון די קאַסרילעווקער האָבן אים געטאַרעט אויך בייַ נאַכט. — ״וואָס וועל איך מיך אויסליגן — פּלעגט ער זיך פּאַרענטפּערן פּאַר די שטוביקע — אַמער וועל איך שוין בעסער שרייבן״. שלום-עליכם לעבן, זינע אינערלעכע ווידעראַנאַנדן און שטימונגען, ווי זינע גרויסצוגיקע שרייבערישע פּלענער, זיין גאַנג דורך די יידישע וועלט-ישובים, די שלום-עליכם-ביאַגראַפיע — זענען אַן און פּאַר זיך אַן אַנלאַקנדיקע און נאַראַטיווע דראַמע, אַ דראַמע פון אַ פענאַמענאַלן, איינציק-אַרטיקן קינסטלער, וואָס האָט במשך קנאַפע פיר צענדליק יאָר געבראַכט אַזאַ שפּעדיקן ליטעראַטור-בייטראַג, וועמענס ווערטן זענען ניט נאָר דויערנ-דיק ביז איצט, נאָר זיי וועלן בלייבן לדורות.

שלום-עליכם איז איינער פון די וואָס האָבן אויפגעוויבן די יידישע ליטעראַטור און זי אַרבייטעפירט אין די היכלען פון דער וועלטשאַפונג. ניט אומזיסט איז דאָך שלום-עליכםס שאַפונג איבערגעזעצט געוואָרן אין העכער 40 לשונות. עס וואָלט, אַן צווייפל, בייטיק געווען זיך אַפּצושטעלן אויף די גורמים וואָס האָבן דיקטירט צו איבערזעצן זינע ווערק אויך אין אַזעלכע לשונות, וואָס לכאורה זענען זיי אַזוי ווייניג און פּרעמד פון יידיש-שטייגע-רישער דערקענטעניש. דאָס איז אַ טעמע, וואָס פּאַדערט מען וואָל עס באַ-האַנדלען.

ב

אָבער אָפּשטעלן וויל איך מיך איצט אויף אַן אָפּשניט אין דער ליטע-ראַטור אַרום שלום-עליכם, וואָס איז דורכגענומען מיט ייִראַת-הַפּבוֹד, מיט ליבשאַפט און טיפּער פּאַרערונג צום שאַפּער, צו זינע העלדן און מאַטיוון, דאָס איז אַן אויסדריקלעכער הלל-געזאַנג, וואָס ייִדישע דיכטערס האָבן אויסגעדריקט, באַזונגען און געזונגען וועגן שלום-עליכם און צו דער וועלט פון שלום-עליכם. מיר האָבן ביז איצט צוזאַמענגעקליבן העכער 100 לידער און פּאַעמעס, וואָס 82 ייִדישע דיכטערס, 5 העברעיִשע און 2 רוסישע האָבן געווידמעט אַט דער אויסערסט טשיקאַווער, איינציקאַרטיקער טעמע — שלום-עליכם. איבעריק צוצוגעבן אַז די אַלע לידער און פּאַעמעס זענען געשריבן געוואָרן נאָך דער פּטירה פון שלום-עליכם. ס'הייסט, איבער אַ צייט-שטח פון צוויי דורות. אַ צייט, וואָס איז פול געווען מיט עצבותדיקע פּאַרלויפּענישן אין אונדזער לעבן, מיט געוועלשאַפטלעכע און פּאַלקישע איבערוואַנדלונגען, מיט ביטערע אַנטוישונגען, אָבער אויך מיט אייפּעריקע נאַציאָנאַלע אַנשטרענגונגען און באַגערן. אַטעמען טאַקע אַ ריי לידער — כאַטש זיי זענען פּאַראַנקערט אין דער שלום-עליכם-ספּערע — מיט דעם הויך, מיט דעם קלימאַט, מיט דער אַטמאָספּער פון די טעג און פון דעם אָרט אין וועלכן זיי זענען געשריבן געוואָרן. אָבער אַט די לידער און פּאַעמעס, וואָס דיכטערס אין פּאַרשידענע ייִשובים און פּאַרשידענע לענדער האָבן אַרויסגעבראַכט אין פיבער און קימער פון צייט, זענען אין זייער אידעע, אין זייער דיכטערישער טענדענץ צוגעאייגנט צו אַיין פּנימיותדיקן פּונקט, צו דעם ווונדערלעכן שמייכל פון שלום-עליכמען און זינע געשטאַלטן, צו דעם בטחון פון טביה דער מילכיקער, צו דער קלוגער, ייִנגלשער תּמימות פון מאַטל פייסי דעם חזנס, און צו דעם חיותדיקן אומרו פון מנחם-מענדל. עטלעכע טעג נאָך שלום-עליכמס טויט האָט זלמן שניאור פּאַרפּאַסט זיך באַקאַנטע פּאַעמע „שלום-עליכם-דענקמאַל“ (געשריבן אין שאַרלאַטענ-בורג, דעם 20סטן מיי 1916), ווי ער זאָגט:

נאָר וויסן זאָלסטו זיך, דו, וועלכער ביסט אַוועק,
אַז פאַר דיין לעצטן שפּאַס פון שטאַרבן

וועלן דיר די אָפגעלאַכטע מיט אומשטערבלעכקייט באַצאָלן,
און פאַר דיין טויט — פון טויט אַליין נקמה נעמען.
מיר שווערן דיר, און קומען וועט אַ טאָג —
אַ שטאַרקע פּאַלק פון יידן, אַ נייע לאַנד וועט אויפשטיין
פון קראָמען-חורבות, פון וויסטע שטעט און שטעטלעך.

און אויפשטיין תּחיה וועסטו דאָן מיט אונדז צוזאַמען
אין דער פאַרשטעלונג און ליים פון גרויסע קינסטלערס!
פון בראַנדז געגאַסן וועסטו אויפשטיין
אויף ייִדישע בולוואַרן.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע ליד לזכרון שלום-עליכם. אין די זעלבע
טעג האָט אויך מאָריס ראָזענפעלד פאַרעפנטלעכט דאָס ליד „דער הימלשער
וויצלינג“ (די ייִדישע גאַזעטן, ניו-יאָרק, מיי 1916), געשריבן אין דעם
ראָזענפעלדישן נוסח:

עס שווינגט דער וויין, דער לאַך איז שטום,
אָוועק הומאַרס גראַציעזע קלאַנגען,
אַ וויסטער אומעט אומעטום,
דער גרויסער לאַכער איז פאַרגאַנגען.

ס'איז אינטערעסאַנט אָפצופילן ווי אייגנטימלעך, אויסערלעך אַנדערש-
דיק, נאָר אין יסוד גרנילעך מיט דער זעלבער אייגנדיקייט, עס נעמען אויף
דעם מאָטיוו „שלום-עליכם“ די ייִדישע דיכטערס אין ראַטן-פאַרבאַנד, די
דיכטערס אין אַמעריקע, אין פּוילן, אין רומעניע. ס'קומט דאָ אויך צום
אויסדרוק די צייט, די פאַרלויפענישן פון אונדזער נעכטיקער טרויעריקער
תּקופה, אַזוי אויך שפּעטער, אין די נאַכמלחמה-יאָרן, אָבער אַלץ אין דעם
גערעם פון דער שלום-עליכם-מיליע, פון דער שלום-עליכם-גאַלעריע:
שרייבט איציק עפעער „אַ בריוו צו שלום-עליכם“ (1948) אַזוי אַ אין
דעם סאָוועטיש פאַרגלייבטן סטיל:

מנחם-מענדל איז
אין קאן שוין צווישן מענטשן.
ער האָט שוין אַ מעדאַל,
דו וואָלסט אים ניט דערקענט שוין...

די ערד איז ברייט און פּרני,
דו האָסט מנין רוף פאַרנומען?
און אָפט איך טענה: איי —
אַ שאַד, וואָס קאָנסט ניט קומען!
מיט אַלע דענע זין
און אייניקלעך און טעכטער
איך שטיי אין מאַסקווע-שטאָט
און וואָרט אויף דיין געלעכטער.

ווי טראַגיש, אַכוריותדיק עס האָבן זיך פאַרענדיקט אי פאַר איציק פע-
פערן, אי פאַר די צענדליקער אַנדערע דיכטערס און קינסטלערס אין ראַטן-
פאַרבאַנד, אָט די האַפענונגען און באַגערן — טראַץ דעם וואָס מנחם-מענדל
"האָט שוין אַ מעדאַל".

אַ באַדייטנדיקע צאָל לידער האָבן בייגעטראַגן די הונטערטער ייִדישע
פּאָעטן אין אַמעריקע, צווישן זיי בעריש ווינגשטיין, אליעזר גרינבערג, מאַר-
טין בירנבוים, חיים גראַדע, גלאַנץ-לעילעס, מ. אַליצקא, מאַרק שווייד, שלום
שטערן, מלכה לי, שאול מאַליץ, איטשע גאַלדבערג, י. י. סיגאַל, ש. בודין,
און נאָך פּריער י. אַדלער, אַברהם רייזען און אַנדערע.
יעקב גלאַטשטיין, דער שאַרמאַנטער וואָרטמייסטער שילדערט די שלום-
עליכם-געשטאַלט אַזוי:

מיט אַ זעקל ליכטיקע רייד
ביסטו געקומען באַוואַרענען,
איביק מיט פּרייד,

דאָס פּאַלק פּון מנן געדעכעניש דעם צעהעלטן,
וואָס האָט דיך אויסגעוואָרט.

אַנב, אָט די באַטאַנונג „מ'האַט דיך אויסגעוואָרט“ קומט צום אויסדרוק
בני אַ צאָל דיכטערס. משמע, דאָס פּאַלק אין זיין לעבנס-פּאַרצאָגטקייט האָט
געגאַרט נאָך שלום-עליכמס וואָרט. נאָך זיין פּערלדיקן הומאַר, נאָך זיין
בטחונדיקן שמיכל.

אַ צאָל פּאַעטן וואָס לעבן הנגט מיט אונדז אין ישראל האָבן פּאַר-
אַנדענקט שלום-עליכמען אין זייער ליד: יאַסל לערנער, מ. חרין, הדסה
רובין, הירש אַשעראָוויטש. וויל איך פּאַרענדיקן מיט עטלעכע שורות פּון
ה. אַשעראָוויטשעס קרעפּטיקער פּאַעמע „שלום-עליכמען“, געשריבן צו זיין
10סטן געבוירן-טאָג:

די קופּערטן מיט אוצרות — דינע ריכע בענד
פּאַרשפּרייט געוואָרן זענען אויף דער גאַרער ערד,
און איצטער, ווען מען הערט,
אַז ס'טוט אַ יידיש וואָרט אַ פּייערדיקן בליץ,
אַז ס'האַקט אויס גרויסקייט שאַרפּזיניקער וויץ
איז יעדער זיכער באַלד: ער דיך הערקענט...
אין דעם דאָך שטעקט טאַקע דאָס גרעסטע פונעם גרעסטן,
דאָס איז זי דאָך די מאַס זיין ריזנגרייס צו מעסטן.

אַט די לידער און פּאַעמעס שאַפּן אַ חיותדיקע, דערהויבענע, פּאַרבנריכע
מאָזאַק אין דער מקורותדיקער, אינציקאַרטיקער פּאַראַנדענקשאַפט פּון
אונדזער גרויסן שלום-עליכמס.

יצחק באשעוויס — דער פאלקלאָר-עלעמענט אין זיין שאַפונג

איידער איך באַריר די אייגנטלעכע טעמע, קאָן איך ניט בנשטיין דעם ווילן צו דערציילן בקיצור וועגן אַ באַגעגעניש, די ערשטע באַגעגעניש מיט באַשעוויסן אין לאַנד. ווען איך האָב אים געטראָפן צום ערשטן מאל, טאַקע בעת זיין ערשטן באַזוך אין ישראל — בין איך ממש פאַרבליפט געוואָרן פון זיין רוזיקייט, פון זיין שטילק, איידעלן באַנעם, פון זיין באַשיידענער האַלטונג און, בעיקר, פון זיין אויפריכטיקער חברישקייט וואָס ער האָט באַלד אַרויסגעוויזן.

באַשעוויס איז שוין דעמאָלט געווען אַ באַרימטער שרײַבער, זיין נאָמען איז שוין באַקאַנט געווען ניט בלויז צווישן ייִדישע מענטשן, ייִדישע לייע-נערס, זיין נאָמען האָט זיך שוין געטראָגן צווישן טויזנטער און טויזנטער ניט-ייִדן. — זענען מיר געזעסן אַזוי אין דעם האַל פון דעם אַמאָליקן באַקאַנטן האַטעל „הירקון“ אין תל-אַביב און געשמועסט. ס'הייסט גע-שמועסט, — ער האָט גערעדט און איך האָב געהערט. גערעדט האָט ער בעיקר וועגן פוילן, ייִדישן לעבן אין פוילן, וואָס איז געווען און נישטאָ מער, און וועגן אונדזער היינטיקער ייִדישער מערכה.

ס'האַט אים, פאַרשטייט זיך, שטאַרק אינטערעסירט צו וויסן, וואָס עס טוט זיך אין ישראל, צי האָט זיך געביטן די באַציונג צו אונדזער לשון? ווי איז די לאַגע פון די ייִדישע שרײַבערס דאָ? ווי גיבן זיך אָן עצה די שרײַבערס-עולים? די צייט איז געלאָפן, איך האָב מיך געגרייט אַוועקצוגיין. איך האָב געפילט אַז עפעס אַרט אים — און אַזוי פלוצעמדיק, מיט אַ מאל, פּרעגט ער מיך: „זאָגט מיר, איך בעט אַניך — איר ליענט מנינע זאָכן? אַז איך האָב אים געענטפערט — יא, איך ליענע, „איך ליענע פּמעט אַלץ וואָס איר דרוקט“ — און נאָטירלעך — אין גאַנג פון שמועס געפרוווט פאַר אים אַרויסברענגען מנין אינדרוק (און באַנעם) פון זינע דערציילונגען, מנין אינדרוק פון דער נאָוועלע „דער שאָטן אין גאַרני“, פון זיין מעשה „די זיבן שוסטערלעך“, וואָס איז אַקערשט דעמאָלט געדורקט געווען אין

„די צוקונפט“, האָט ער ניט נאָר אייפערק אויסגעהערט, נאָר זיין העל-
ראָזלעך פנים איז באַגאַסן געוואָרן מיט אַ צונטער-רויטיקייט. ער האָט
אומרוק זיך געדרייט אויף דעם שטול און ווי אַ שטעטלשער חתן-בחור,
אַ ביסל פאַרשעמט, געהאַלטן אין איין איבערחורן: „אַזוי, אַזוי. —“

ס'איז געווען פאַר מיר אַן איבערראַשונג. געהערט האָב איך אַז ס'איז
גאַרניט בנימצא בני אים קיין שמץ פון שרנבערישן צווייפל. אַז ער איז
זיכער אין זיך און אין דעם וואָס ער שאַפט — — טאָ וואָס זשע רירן אים
אַזוי אַן די עטלעכע אַפשאַצונגס-ווערטער פון אַ מושך בעט אין תל-אַביב?
ווען איך האָב אים שפעטער אַ ביסל נענטער באַקענט, האָט זיך אַנט-
פלעקט פאַר מיר דער עכטער, אמתער קינסטלער און מענטש אין וועמען
עס הויערט אי די גלויבטיקייט פון שאַפער, אי די ספקות פון אַ באַשיידענעם ייד.
אַזאַ איז ער, באַשעוויס, און אַזוי איז ער אויך אין זיין אויפפאַסן פאַרלויפע-
נישן, געשעענישן, די קאָנפליקטן און זיגנאַגן פון אונדזער לעבן. באַשעוויס
איז מקורותדיק סיי אין דעם אויפנעם און געדנינג פון פרקים געשיכטע,
סיי אין דעם באַנעם פון וועלט און פאַלק און מענטש. אי ער בויט אויס
זינע ווערק אויף ברייטע היסטאָרישע פליינען, אי ער קאָנסטרוירט בריהש
די ווייט-נעכטיקע פייסאַזשן און געשטאַלטן, וווּ מיר פילן אַפּ דעם גלימער
פון זיין נאַראַטיווער שילדערונגס-קראַפט. אין אַט דעם באַזונדערן בעלע-
טריסטישן גלימער זענען אויך געפורעמט זינע רעאַליסטישע — און צו מאַל
פאַנטאַסטישע, קוואַליקע דערציילונגען פון דער אַקערשטיקער פאַרגאַנגענהייט
און פון דער היינטיקער צעפאַטלטער, ווידעראַנאַנדיקער צייט.

באַשעוויס איז אַן ספק דער געראַטנסטער יידישער בעל-ממשיך פון די
אויסגערופענע וועלטמייסטערס-פראַנצאָזאַקערס, וואָס האָבן געשריבן אַנציעווי-
דיקע ראַמאַנען. באַגלייט נאָך זיין שאַפן די אייגנטימלעכע יידישע דער-
פאַרונג, די פאַרוואַרצלטע שטייגערישקייט און דער אַננגעוואַפטער, דורות-
דיקער יידישער פאַקלאָר.

פידוע, מיר ווייסן עס אַלע, אַז פאַלקלאָר איז אַ וויכטיקער עלעמענט, אַ
באַזיטיקער שטאָף אין דער ליטעראַטור-שאַפונג. ער איז אויסגענוצט געוואָרן
און ווערט ביז היינט אויסגענוצט אין דער קינסטלערישער שאַפונג בני אַלע
פעלקער וואומות. אויך אין דער יידישער ליטעראַטור האָבן דערציילערס,

דיכטערס, ראמאניסטן, און בעיקר דראמאטורגן, אויסגעבויט און אריינגע- פירט ווערק באזירט אויף פאלקלאריסטישן מאטעריאל, פון פאלקלאריס- טישן מאטיוו. אפגעזעצט פון י.ל. פריץ, שלום אש און ש. אנסקי, האבן אויך ש"י עגנון, יעקב פּרעגער, אלטער קאצימנע, י.י. טרונק און א ריי אנדערע אנגעווענדט אין זייערע שאפונגען פאלקלאריסטישע מעלאדיק, אלטפאלקישע שטייגערשע מעשיות.

גרינלעך מיט א ברייטער האנט פאראייגנט יצחק באשעוויס און ניצט אויס פאלקלאר-דערציילענישן און פארבאפנדיקע לעגענדעס און פירט זיי אריין אין זינע ווערק. ניט מער, ער נעמט דוקא און לרוב דאס דעמאגישע, דעמאן-געשטאלטן און דעמאנאלאגישע פאסירונגען. וואס מער פחדמדיקע, איבערשרעקנדיקע פארלויפענישן, פון וועלכע עס וויעט מיט אימה און יענער-וועלטיקייט.

און אז עס קומט אריין — באהיט זאל מען ווערן — אדער ער זעצט אריין א דיבוק אין דעם גוף, אין די אינגעוויידן פון אן אשה, צי פון א פאר- טרויערט מיידל, איז עס ניט ארויסצוטרייבן — ניט ווי בני אנסקי א שטייגער, אויף אט דעם דיבוק האט גאר קיין שליטה ניט אפילו דער נעמיראזער צדיק. ער הערט ניט די רייד פונעם רב. דער דיבוק חזקט פסדר פון די ארומיקע, ער לאכט אויס די נגידים און די יוסטע באלעבאטיים. ער זאגט זיי אריין וואס אין דער קארט שטייט. דער דיבוק רעדט זיי אויס מיט א זינדיק געלעכטערל און רעדט גיבול-פה, און טאמער איז נאך ווייניק איין דיבוק, האט באשעוויס באזעצט צוויי דיבוקים — און בני וועמען? בני דער אויסגעכאליעטער, אפגעהיטענער ליבע-יענטל, די טאכטער פונעם פרומסטן ייד אין שטאט.

ווער זענען די דיבוקים? פארשטייט זיך, פארלארענע, אומגילקלעכע נשמות. ס'איז געצאל קלעזמער און ביילע צלאווע, וואס שטאמען שטאמט זי גאר ניט פון שידלאווע. „זי שטאמט פון פלאצק, ווו זי איז פריער געווען א שענקערין און דערנאך א זונה“.

דעמאגישע און בפירוש מאקאברישע בילדער גייען אויף פון דער דער- ציילונג „דער טויטער קלעזמער“, וואס קומט אריין אינעם בוך „מעשיות פון הינטערן אויוון“. די דיאלאגן, וואס קומען פאר צווישן ביידע דיבוקים,

וועלכע וויעווען ארום בנז ליבע-יענטלעך, ביילע-צלאווען דער שענקערין און געצל קלעזמער זענען פון אזא נוסח, וואס דאכט זיך, אז ביי באשעוויסן — האט די יידישע בעלעטריסטיק גיט געקענט. אבער זיי וויגן זיך און באוועגן זיך, די דיאלאגן, אזוי לייכט און ריטמיש — און אנלאקנדיק. —

און דאך, נאך די אלע ארויסגעבראכטע קליפות, שרעטלעך, דיבוקים, נאך די צעהיצטע סצענעס און מאגאלאגן, נאך די אויסטערלישע רייד שליסט זיך די דערציילונג מיט אזעלכע טויקע, רירנדיקע שורות וואס נאר אט דער פראזע-מייסטער איז מסוגל ארויסצוברענגען:

„אין הארבסט, ווען די בלעטער פאלן און ווינטן בלאזן-אן פון די בערג פון הייליקן קרייז, האט זיך אפט דערטראגן פון קוימען א שטיל שפילעניש, דין ווי א האר און טרויעריק ווי די וועלט. אפילו קינדער האבן דאס דערהערט. זיי פלעגן פרעגן — מאמע ווער שפילט עס? און די מאמע האט געענטפערט: שלאף מין קינד — ס'איז דער טויטער קלעזמער.“

אט אזא מערקווערדיקער, גיט-דאיקער ניגון וויגט זיך און באגלייט גאר אפט אזוי שטיל סודותדיק באשעוויסעס ברייטע שאפונג. ס'איז רעאליטעט און סוד-ווירקלעכקייט און מיסטיק. דעמאניק — און לירישער טאן. אלץ צוזאמען איז ווי אויסגעבונדן און שאפט די אויסערסט פארביקע מאזאיק פון באשעוויסעס פראזע.

די שטימונג פון פאנטאסטיק און מיסטעריע האט ער נאך אינגעזאפט אין זיין פריער יוגנט, ווען ער איז נאך געווען א קינד אין דער היים. ביי זיין טאטן דעם מורה-הוראה. ליענען מיר אין זיין בוך „מין טאטנס בית-דין-שטוב“ אזוי: „אין אונדזער שטוב האט מען אלע מאל גערעדט וועגן דיבוקים, גילגולים, הניזער ווו עס האבן ארוםגעשפילט לצים. קעלערס — ווו עס האבן זיך אויפגעהאלטן גישט-גוטע, דער טאטע האט גערעדט דערפון, ערשטנס, צוליב דעם, וואס די זאכן זענען אים אנגעגאנגען. צווייטנס, דערפאר וויל אין דער גרויסער שטאט ווערן די קינדער קאליע, מ'גייט, מ'זעט, מ'לייענט פסולע ביכער. און עס שאדט דעריבער גיט צו דערמאנען אז ס'זענען פאראן פארבארגענע כוחות.“ —

„ווען דער טאטע האט גערעדט וועגן אזוינע זאכן איז ער געווארן אין גאנצן א צעפלאמטער. ער האט געטענהט — איז דער גרינדיקער רב, חלילה,

געווען א ליגנער? זענען אלע רבנים, צדיקים, גאונים — ליגנערס? און די אפיקורסים זענען די אמת-זאגערס? ווי געוואלד, ווי קאן מען זיין אזוי פארבלענדט?"

כאטש גאנץ גיך איז ער געווארן, יצחק באשעוויס, אן אפיקורס אין די די אלע זאכן, אן אפפרעגער פון דעם, וואס עס האט באוועלטיקט זיין „טאטנס בית-דין-שטוב“, דאך זענען, משמעות, א סך פון די גלייבונגען, און בעיקר די ספערעס פון גוטס און רישעות, פון גוטס און בייז, געבליבן אינגעקארבט אין זיין קינסטלערישן מהות, אין זיין דערציילערישן געמיט. דעריבער ווערן אזוי נאטירלעך די אומגלייבלעך-גלייבלעכע פאנטאסטישע „מעשיות פון הינטערן אויוון“. דאס זענען דאך דערציילונגען געבויט אויף פאלקלאר, פאלקלאר-מעשיות און לעגענדעס, אבער מיט זיין רעאליסטישן, איינציק-ארטיקן שילדערונגס-פוח דערגייען זיי צו הויכע מדרגות פון נאראטיווער ליטעראטור.

און ער מאכט אונדז גלייבן אין דאס אומגלייבלעכע פאנטאסטישע. זיין באזונדערער שרייבסטיל, זיין איינפאכקייט פון נאראציע, די פשטות און פארביקייט פון זיין שפראך נעמט אונדז אריין און מיר גייען אים גאר אפט נאך אין דעם פייסאזש און טיפאזש, אין זיין וועלט פון מיסטעריע. און אפט פילן מיר בחוש, אן קרום איז ניט אנדערש ווי גאר גלייך.

דעריבער איז טאקע גאר מעגלעך אן יענטל וואס איז שוין פון פריער געווען א מיידל א למדנית זאל נאך איר טאטנס טויט ווערן א ישיבה-בחור, וואס זאל דורכברעכן הארבע סוגיות און לערנען גמרא מיט תוספות און עסן טעג...

אגב, פאר וואס זאל די בתולה ניט פארוואנדלט ווערן אין א ישיבה-בחור, א ר' אַנשלא? אט איז דאך א גוי'ש מיידל פון ענגלישן ייחוס, יאהאנא האט זי געהייסן, געווארן א פויפסט אין וואטיקאן און היסטאריקערס באווייזן עס באותות ומופתים אן יאהאנא איז געווארן יוחנן דער 8ער — פויפסט וואס האט געקיניגט איבער דער קריסטלעכער וועלט.

פאנטאסטיק, עראטיק, מיסטעריע — איז גאר א סך בנימצא אין זיין שאפונג. באשעוויס איז אויך דער ווונדערלעכער שילדערער פון געטראפענעם און געשטראפטן מענטש. ער אנטפלעקט פאר אונדז א וועלט, בעיקר אונדזער

יידישע וועלט פון ווייטן זכר, פון נעכטן און פון אונדזער היינט. אָבער דאָס אַרויסברענגען דעם מענטש און זיך סביבה מיט זינע פסיכישע מומים, מיט זינע דורכפאלן, איז אויך אַ וועג צו אַ אידעישן באַגער, צו שטרעבן און צילן צו העכערס. —

ס'איז די וועלט פון רעאליטעט און פאָנטאַזיע, פון וואָר און פאָלקלאָר. אַז באַשעוויס איז אַ קינסטלער וואָס טראַגט אין זיך פאָזיטיוון מיין זעען מיר דאָך אויך פון דעם, וואָס ביז היינט שרייבט ער קינדער-דערציילונגען. יצחק באַשעוויס איז דער ווונדערלעכער שילדערער פון נעכטיקן און אַקערשטיקן לעבן. אַ מיינסטער-געשטאַלט אין אונדזער ליטעראַטור.

אליעזר שטיינבארג

מיט הונדערט יאָר צוריק איז געבוירן געוואָרן אין דעם שטעטל ליפקאָן, בעסאַראַביע, אליעזר שטיינבאָרג, וועלכער איז שפעטער באַרימט געוואָרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור ווי אַ זעלטענער משלים-שרייַבער און דיכטער. די ייִדישע ליטעראַטור האָט ביז אים נישט געוויסט פון אזאָ אַרט און נוסח, ווי ס'איז געשריבן און געפורעמט זיין מעשה, זיין ליד און זיין משל, מ'האָט אים פאַרגליכן מיט די גרעסטע אין דער וועלט-ליטעראַטור — מיט קרילהאָוז און לאַפאָנטען, הגם ער איז דורכויס — און נישט נאָר טעמאַטיש — הימישי-ייִדיש, לומדיש און פּאָלקסטימלעך.

ער האָט אָנגעהויבן שרייַבן ייִדיש און העברעיִש, געבליבן איז ער ביי ייִדיש. דאָס איז דאָך געווען דאָס לשון פון זיין שטאַם, פון די קערנדיקע, פאַרוואַרצלטע בעסאַראַבער ייִדן, צו אים האָבן אַרױפגעקוקט מיט ליבע און התלהבות נישט נאָר די שרייַבערס, ביי וועמען ער איז באלד געוואָרן זייער לערער און וועגווייַזער, ער האָט בפועל-ממש געוועזן דאָס ייִדישע רומעניע, אינגענומען די מאַסע און די אינטעליגענץ, די ייִדן פון בעסאַראַביע און די אינטעליגענטן פון וּבּוקאַױנע, פון טשערנאָױף, וווּ שטיינבאָרג איז געוואָרן אַ תושב, צווישן ביידע וועלט-מלחמות — און דער עיקר עטלעכע יאָר פאַרן ייִדישן חורבן אין איראָפּע — האָט טשערנאָױף געבראַכט גאָר אַ וויכטיקן צושטייער צו דעם אויפשטייג פון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור און קולטור, דאָרט האָט געשאַפן און אויסגעוויקלט מיט זיין געדאַנק, מיט זיין וואָרט, מיט זיין קינסטלערישן אינפלוס אליעזר שטיינבאָרג.

דאָכט זיך, אַז נאָך שלום-עליכמען איז שטיינבאָרגס שאַפונג די פאַר-ביקסטע און באַטעמסטע, וואָס פאַרשאַפט גענוס. אָט די גייסטיקע הנאה קומט פון דער אייגנאַרטיקייט אין זיין פאַרעם, פון דער ווייכקייט, לויטערקייט און מעלאָדישקייט פון זיין שפּראַך. אָבער פאַרשטייט זיך, אַז שטיינבאָרגס גרויסקייט ליגט קודם-כל אינעם תוך פון זיין שאַפונג, אין דעם מהות פון זיין טעמאַטיק, אין זיין קריטיש-אַנאַליטישן צוגאַנג צום לעבן, צום ייִדישן לעבן, און דעם באַנעם פון וועלט און מענטש, מענטש און נאַטור, יושר און נאָך אזאָ אייביקע טעמע — גערעכטיקייט.

אפשר נאך מער ווי זינע עלטערע פאָרגייערס אין דער וועלט-ליטע-ראַטור, האָט ער צוגעשפיצט אין זיין משל דעם געפיל פון יושר און גערעכטיקייט, אָנגענומען זיך די קריוודע פון באַעוולטן און פאָרפּאָלגטן. זיין משל — ווי דער רוב משלים — ענדיקט זיך מיט אַ מוסר-השכל, וואָס ווירקט זיך אויס און קאַרבט זיך אַזיין אין געמיט און האַרץ. ווי מערקווערדיק: אַט איז ער תמימותדיק, ציטערדיק, שעמעוודיק, און באַלד שפיציק און שננדיק, און צווישן ביידע ליגט אַ מניסטרעישע בילדערישקייט און געדאַנקלעכקייט. שטיינבאַרג האָט לכתחילה געשריבן לידער, אָבער דווקא אין דער פּאַרעם פון די משלים האָט ער אַרויסגעבראַכט אייגנאַרטיקייט, אַריגינאַליטעט. דער קינסטלער האָט געפונען זיין פּולץ אויסדרוק אין די פּילאָסאָפּיש-עטישע, סאַטירישע באַטראַכטונגען — אין די משלים. פון זינע משלים גייט אויף דיכטערישע שיינקייט, באַזונדערש פון יענע שטעלן, ווו ער מאַלט נאַטור-בילדער, ווו ער שילדערט פעלדער און ביימער און היימישע חיות, צי גאַר אַ וואָגן מיט חברה קלעזמאַרים:

ציט אַ וואָגן מיט פיר סקריפענדיקע רעדער — אַ מוזיק,
אויפן וואָגן חברה קלעזמער — אויף אַ חתונה,
צי מיר דאַכט זיך, פון דער חתונה צוריק.
פאַרן, פאַרן קלעזמערלעך געלאָסענע,
סייאָנט אַ ווינטעלע אויף זיי אַ שלאָף —
אָפגעשפּילט אַ נאַכט דעם רב
און דעם בעדער,
זאָלן שפּילן איצט די רעדער.

ס'איז באַראַקטעריסטיש פאַר שטייבאַרגס יושר-געפּיל, וואָס ער וועט באַזיין-אופן נישט דערלאָזן, אַז נאָר פאַרן רב זאָלן שפּילן די קלעזמאַרים. זינע קלעזמאַרים שפּילן פאַרן בעדער אויך, שפּילן פאַרן המון-עם, ווי פאַר די מיוחסים פון דער יידישער סביבה, אַט די נטיה אויסצוגלייכן שיכטן, קלאָסן און מענטשן איז געוואָרן דער הויפטאַקס פון זינע משלים. דאָס האָט אַזוי באַליבט געמאַכט זינע משלים ביים פּאָלק, און טאַקע דערפאַר איז אַזוי

אומגעהייער פאפולער זיין משל „דער חלף און די זעג“, וואָס איז פּלאַסטיש שאַרף און אָפּן, און וווּ דער מוסר-השכל האָט זיך אַזוי אינגעקריצט :

נאָך עדי-היום איז אַ זעג, אַ בעל-מלאכה,
גאָר אַ פּלעק אין דער משפּחה,
און אַ שאַרפּער חלף האָט הצלחה —
אי ער קוילעט, אי מע מאַכט אויף אים אַ ברכה!

אליעזר שטיינבאָרג איז געווען אחוץ אַן אייגנאַרטיקער דיכטער און מעשה-לעך-דערציילער, אויך אַן אייגנאַרטיקער לערער און דערצייער פון יידישע קינדער. פאַר אַ סך יאָרן איז ער געווען דער מדריך פון הונדערטער יידישע קינדער אין רומעניע. עטלעכע יאָר דירעקטאָר פון אַ יידישער שול אין בראַזיל. ער האָט געהאַט אַ באַזונדערן אַריגינעלן סיסטעם פון לערנען יידיש און העברעיִש אין איינעם. בכלל האָט ער אויפגעשאַפן אַ באַזונדערן חינוך-סיסטעם.

דער שרייבער יעקב באַטאַשאַנסקי ע"ה, אַ נאַענטער צו שטיינבאָרג און אַ יינגערער חבר זינער, האָט דערציילט אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטן און וויכטיקן פרט: „...די משלים וואָס שטיינבאָרג האָט געשריבן אין יידיש האָבן געגרייכט ביז צו די חכמי אודיסא און געגרייכט צו ביאַליק, און דער מחבר פון „אין שחיטה-שטאַט“ איז פאַר זיי באַגניסטערט געוואָרן און ער האָט געשיקט זאָגן דעם יונגן פאַבוליסט, אַז אויב ער וועט זיי איבערשאַפן אויף העברעיִש, וועט מען זיי אַרויסגעבן מיט אַזאַ הידור, ווי מען האָט נאָך נישט אַרויסגעגעבן קיין שום העברעיִש בוך...“

אַזאַ איז געווען ביאַליקס באַציונג צו שטיינבאָרגס שאַפונג. שטיינבאָרג האָט די משלים נישט איבערגעזעצט, נישט איבערגעשאַפן, ווי ביאַליק האָט עס פאַרלאָנגט. מסתמא האָט ער עס ניט באַוויזן. ער איז געשטאַרבן אַלט זייענדיק בלויז צוויי און פּרופּציק יאָר, אין סאַמע בלי פון זיין שרייבערישער אַקטיוויטעט. אָבער זיין משל, זיין אייגנדיקער ניגון איז געבליבן און וועט בלייבן.

די פּאָעזיע פון מאַני לייב

וואָלט ניט געשטאַלטעוועט אין אונדזער איצטיקער צייט אַזאַ פּאַר-
דריסלעכע, בייסיקע שכחה, וואָלט מען זיכער אָפּגעצייכנט — און פּאַרנעמיק
אָפּגעצייכנט — די דרייסיקסטע יאַרצייט נאָך איינעם פון די ווערטיקסטע און
אינטערעסאַנטסטע שאַפּערס אין דער ייִדישער פּאָעזיע — מאַני לייב. אַט די
אַנדענק-דאַטע איז אויסגעפּאַלן כּמעט אין איין צייט מיט דעם הונדערטסטן
געבוירן-יאָר פון מאַני לייב (דעם 20סטן דעצעמבער 1983). ער איז נישט
געוואָרן צוויי חדשים פּאַר זיין ווערן אַ בן-שבעים.

זיין נאָמען איז געווען מאַני לייב בראַהינסקי, געבליבן איז ער ביי
מאַני לייב. אַזוי האָט זיך צעקלונגען זיין נאָמען אין דער ייִדישער דיכטונג.
אויך ער איז געקומען פון דער געדיכטער ייִדישער אַרעמקייט. ווי דען
אַנדערש? וויפּל ייִדישע דיכטערס, קינסטלערס, שרייבערס זענען עס אויס-
געוואָקסן, געקומען פון פּאַרמעגלעכע היימען?

מאַני לייב איז געבוירן אין דעם שטעטל נייעזשין, טשערניגאָווער גו-
בערג, אין אַן אַרעם שטיבל מיט אַ שטרויענעם דאַך, און די זעקס קינדער,
צווישן וועלכע ער איז געווען דער בכור, זענען געשלאָפּן אויפן דיל. זיין טאַטע
איז געווען אַ מאַרקגייער. אַ ביטערער אַרעמאָן, וואָס האָט ניט געקאַנט צונויפ-
שלאָגן דאָס אויסקומעניש פּאַרן הויזגעזינד, צוגעשטוקעוועט צו זיין פרנסה
האַט ער אויך פון זיין שרייבן. ער פלעגט שרייבן בריוו פאַר די שטעטלשע
עגונות און פאַרלאָזענע פּלות... און אַז זיי פלעגן הערן זינע בריוו פלעגן
זיי ערשט פאַרשטיין זייער דאָליע און ביטער וויינען...

אויב עס זענען בנימצא פּאַלקלאָרטענער אין מאַני לייבס שאַפּן, קומט
עס אויך פון יענעם מקור — פון דער יוגנטלעכער וואָר, פון טאַטע-מאַמע-
היים, פון די ייִנגלשע יאָרן, מחמת עס ווערט איבערגעגעבן וועגן אים
(„לעקסיקאָן פון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור“, באַנד 5): „אינגעשניטן
האַבן זיך אין פּאַעטס זכרון די שבת-צו-נאַכטסן ביים טאַטנס טיש. אַרומ
זענען געזעסן דאַרפגייערס, פּערדהענדלערס, מעשה-דערציילערס. מען האָט
אויסגעטרונקען זעקס סאַמאָואָרן טיי, אויסדערציילט אַ וועלט מיט מעשיות,
וונדיררים וועגן פאַרשנייטע, פאַרפּישופּטע וועלדער, וועגן פּערד-גנבים,

וועגן מטמונס געגנבעט געלט, פארבלאנדזשעטע פערד, פארלוירענע שטייול, יידן גייערס מיט טארבעס, וועגן אליהו הנביא, מעשיות וועגן גולנים, מתים, מכשפים" ... א לאקנדיקע, פארכאפנדיקע וועלט.

אין נייעזשין איז מאַני לייב געוואָרן אַ באַלמעלאַכע און אַ רעוואַלוציאַנער. בײַ דעם, בײַ די בײדע, איז ער געבליבן פּמעט אַ גאַנץ לעבן.

צו 22 יאָר איז ער געקומען קיין אַמעריקע, האָט דאָרט דורכגעמאַכט — ווי דער אימיגראַנטישער שטייגער איז געווען — קאַלטס און וואַרעמס. אויסגעטאַן אַלע מלאַכות. אָבער דורך אַלעם און איבער אַלעם איז אויפגע- גאַנגען דער פּאַעט, דער ווידטוואָ פון ייִדישן ליד.

*

עס איז געווען בשעתו מער ווי אַ ליטעראַרישער אויפטו דאָס אַרויסגעבן דעם פּאַרנעמיקן בוך „לידער און באַלאַדן — שירים ובלדות“, וואָס איז דערשינען (אין י. ל. פּרץ-פּאַרלאַג) צו דער צענטער יאַרצייט פון דעם „פּרינץ פון ליד“, ווי עס האָט ווער ריכטיק אַנגערופן מאַני לייבן.

קודם-כּל די עצם זאַמלונג. דאָ האָבן מיר געהאַט פאַר זיך אַ מאַניפעסט- טאַציע פון זיין גיגנדיקער ליריק, פון זיין פּאַלקסטימלעכער באַלאַדע, פון זיין פּאַרביקן ליד. והשנית, די בריהדיקע איבערזעצונגען פון שמשון מעלצער, וואָס האָט שוין זיין פּאַרדינסט ביים אַרײַנברענגען ייִדישע דיכטערס אין דער העברעיִשער שפּראַך. דער לייענער, אויך דער ישראלידיקער לייענער פון פּאַעזיע, האָט דאָ געקאַנט געניסן פון דער שיינקייט און מעלאַדישקייט, וואָס דער מייסטער פון דער ייִדישער פּאַעזיע מאַני לייב האָט געשאַפן, וואָס ער האָט געזונגען און באַזונגען במשך אַ יובל יאָרן. די לידער-זאַמלונג איז געדרוקט אַ זייט קעגן אַ זייט — אַחד מקור ואחד תרגום — אַ נייטיקע און קאַנסטרוקטיווע פּאַרעם צו באַקענען דעם העברעיִשן לייענער מיט ייִדישער שאַפּונג. און אפשר טאַקע מער ווי דאָס. וויל מען, איז עס מהותדיקע פּאַר- בינדונג, איך וואָלט אַפילו געזאָגט: אַ וויכטיקער זינל אין אויפשטעלן די גניסטיקע בריק צווישן מדינת-ישראל און ייִדיש-פּאַלק אין דער וועלט. (ווי דאָס טוט היינט דער קאַמיטעט פאַר ייִדיש און ייִדישער קולטור אין זיין אויסגאַבע „גשרים-בריק“).

וואָס איז געווען מאַני לייב אין דער ייִדישער ליטעראַטור אין דער
ייִדישער פּאָעזיע? אין אַ ליד דערקלערט ער:

איך בין מאַני לייב, ווּזנט און ברייט אַ באַוווסטער,
פון בראַנזוויל ביז יעהופּעץ — העט;
מיט אַלע שוסטער — אַ גוטער שוסטער,
מיט אַלע פּאָעטן אַ גוטער פּאָעט.

ס'איז טאַקע פאַראַן אין די שורות אַ היפשע דאָזע פון טראַציק, וווּילע-
רישן „ראַזמאַך“. אַבער אַן אמת איז עס. געווען איז ער אַ קאַמאַשן-שטעפּער,
און משמעות אין זײַנע יונגע יאָרן אויך לייב געהאַט דאָס פּאַך. און אַ פּאָעט —
איז ער דאָך געווען און פאַרבליבן ווי איינער פון די פאַרמירערס פון דער
מאַדערנער ייִדישער דיכטונג. זײַן טיפּער פּערזענלעכער געפיל, זײַן רײכע
אינעווייניקסטע וועלט, זײַן פּישופּדיקע מעלאָדישקייט און זײַן דיכטערישע
ווּיזיאַנערישקייט האָבן אים באַלד אַוועקגעשטעלט אין צענטער פון ייִדישן
ליד. ער איז געוואָרן דער פאַרזאָגער פון די יונגע — פון דער גרופּע „יונגע“
אין אַמעריקע, וואָס זייער שול און ריכטונג האָט געהאַט אַ קאַנטיקע השפּעה
אין דער ייִדישער ליטעראַטור. איציק מאַנגער אין דעם אַרײַנפיר צו דעם
בוך „לידער און באַלאַדן“ זאָגט: „מאַני לייב איז געווען דאָס שיינדל פון
די יונגע, דער ליריקער פאַר עקסעלאַנס, אַ מיין יוסף צווישן די ברידער-
פּאָעטן, נאָר אַן דער קינאה פון די ביבלישע ברידער. פאַרקערט, די ברידער-
פּאָעטן האָבן זיך געגרייסט מיט אים. זיי האָבן אים אויך אַנגעטאַן דאָס
זינדענע ייִחוס-העמדל, וואָס האָט אים געפּאַסט אויסגעצייכנט. ער האָט דאָס
זינדענע העמדל געטראָגן מיט חן און מיט ווערדע אַ לעבן לאַנג. אַנגעהויבן
פון זײַן אויטאָפּאָרטרעט, איך האָב מײַן מאַמעס שוואַרצע האָר און גרינע
אויגן, ביז צו זײַן עפּיטאָף, דאָ ליגט הערש איציקס זון מיט שערבּלעך אויף
די אויגן“. אַט צווישן די צוויי לידער ליגט איבער פּופּציק יאָר פון מאַני
לייבס פּרעכטיק-דיכטערישן געוועב, די דיין-ניואַנסירטע ליריק, דער אייבי-
שער טרויער. ער זינגט וועגן זײַן היים אין נייעזשין און אַמעריקע:

ניו־יאָרק, ניו־יאָרק, ווי זאָל איך לויבן
 דײַן פראַכט, דײַן גרויסקייט און דײַן רוים?
 איך לייג אַ שטויב אין דײַנע שטויבן,
 און פאַר דײַן גרויסקייט בין איך שטום.

און דאָך זאָגט ער אינעם זעלבן ליד:

אויך איך האָב דאָ אין טריט געטראָטן
 אויף דײַן צעשפּיגלטן אָספּאַלט
 דאָ — אומגעזוכט פון גליק דעם שאַטן,
 דאָ — מיט זײַן שאַטן אויפגעשטראַלט.

אויפגעשטראַלט! ווי אַ דיכטער וואָס זײַן מאַטיוו און טעמע איז פּמעט
 שטענדיק אייגענע שטימונג און איבערלעבונג, קרייצן זיך בני אים — אָדער
 ריכטיקער: דערגאַנצן זיך — דער אומעטיקער אימאַזש און טאָן מיטן אויפ־
 שפּיל פון הייטערקייט פון פּריידיקע מינוטן, די וועלט איז שייַן און גוט;
 זי קאָן זײַן שייַן און גוט, אַנישט וואָלט ער דאָך נישט געקאָנט זינגען און
 דערציילן זײַנע ווונדערלעכע לידער־מעשהלעך פאַר קינדער, מאַגני לייבס
 קינדערלידער! ווער געדענקט עס ניט דעם „ינגל צינגל כּוואַט“, דאָס „ליד
 פון ברויט“ און „ווונדער איבער ווונדער“? ביז אַנומלט, ווען ייִדישע קינדער
 האָבן אין די שולן און אין די הימען געזונגען ייִדישע לידער, ווען ייִדישע
 לידער פּלעגן ווערן רעציטירט — ביז דעמאָלט זענען דאָך אַט די לידער
 געווען פון די סאַמע לעבעדיקסטע און פּאָפּולערסטע אין דער ייִדיש־קינדער־
 רישער וועלט.

איך ווייס נישט ווי בני אַנדערע, נאָר מיר דאַכט זיך, אַז אַ דיכטער וואָס
 שרײַבט קינדערלידער איז טאַפּלט אין באַטיט און ווערטיקייט; נישט נאָר
 וויל ער מוז טראָגן אַ ליבשאַפט צו די אַרנטלעכע און צאַרטע וועזנס, ער
 שטייט דאָך אויך פאַרן געטרייטן און אוממיטלדיקסטן לייענער — דאָס קינד,
 אין דער קינדער־וועלט — האָט מען געזאָגט וועגן מאַגני לייבן — איז ער
 געקומען נישט ווי קיין אורח אָדער גר, דעם זעלבן הימל וואָס ער האָט
 אויסגעטרוימט פאַר גרויסע האָט ער מיטגעבראַכט פאַר זײַ. אַט ווי שפּילעוור־

דיק הארציק און יינגל-צינגל-כוואטעדיק ער איז אין זיין „א זון מיט א רעגן“:

מיט די זילבערנע פיסלעך
לייכט, לייכט און לינד
האָט געטאַנצט דער רעגן
מיטן גאַלדענעם ווינט.
האָט געטאַנצט דער רעגן
אין זיין העלער קרוין
איבער ליכטיקע גאַסן —
איבער עלפנבין.

די וואָס קאַנען נישט די שאַפונגען פון מאַני לייבן, זאָל זיי חלילה נישט אַינפאַלן צו טראַכטן, אַז זיין ליד איז געבונדן בלויז צו אויסדרוקן פון זיין שטימונג. צו זיין שפירונג, צו זיין דיכטערישער ראַמאַנטיק, אמת, ער זוכט נישט און ווענדט זיך נישט צו אַלע פאַרלויפענישן און געשעענישן. אָבער אַ פיבערדיקער און אייפערדיקער נעמט ער אויף, צו ערשט, דעם אַלזועלטישן הומאַנעם ווילן, פאַר וועלכן ער איז אַפילו אין די יונגע יאָרן געזעסן אין צאַרישער תּפּיסה. זיין דראַנג איז געווען צו אַ ישרדיק, פּרזי לעבן, דער לויטערער קינסטלער און שפּראַך-מפּונק באַגלייט טאַקע נישט אַט דעם שטרעבן זינעם מיט קיין סאַציאַלן פּאַטאַס, מיט קיין שטאַרקע ווערטער. ער ווירקט דאָ אָבער טיפּער מיט זיין פּאַלקסטימלעכן בילד, מיט ראַפּינירטן דיכטערישן אויסדרוק, מיט זיין אייגנדיק פאַרמירטער מעלאָדישקייט.

„דאָס מוזיקאַלישע אין דער ייִדיש-פּאַעטישער טראַדיציע — שרניבט מאַנגער אין אַרײַנפיר צו דעם בוך, לידער און באַלאַדן“ — איז געווען דאָס ייִדישע פּאַלקסליד. די יונגע האַבן דאָס דערשפּירט און זיך דערפּרייט מיט דעם פּאַלקסליד. מאַני לייב... האָט מיטן פּאַלקסליד-קלאַנג אין די אויערן געשאַפן אמתע לירישע פּערל, לידער וואָס געהערן צו די שענסטע אין אונדזער ליטעראַטור.

...די ייִדישע מוזע — אַ מין סינדערעלאַ, וואָס האָט ערשט נישט לאַנג באַוויינט אירע יונגע יאָרן אונטער דער חופּה, ווען דער בדיחן האָט איר

אַרײַנגעגרייצט זײַנע היזערדיקע מוסר-גראַמען אין די אויערן, — די ייִדישע
מוזע מיט איר אייגענער פרייד און אייגענעם טרויער, זי האָט אָנגעהויבן
זינגען און דער ברוח אין נעלם געוואָרן...”

אָודאי איז מאַני לייב, ווי אַנדערע גרויסע דיכטערס און קינסטלערס,
געווען אַ געראַטענער אויפווקס פון שטייגער און גאַנג. פון דורותדיקער
ייִדישער שאַפונג. ער האָט געהאַט וואַרצלען אין אַ ייִדיש-פּאַעטישער טראַג-
דיציע. „זיין ליד איז געווען אַ שטאַפל העכער, זיין ליד — אַ ראַפּינירטע
אַוואַנטורע, — ווי מאַנגער רופט עס אָן — וווּ שאַטן פּאַרט זיך מיט שאַטן
און די פלייט מיטן האָרן”.

...ער איז געווען דער שאַרמאַנטער פּרינץ פון דער ייִדישער ליריק.
יעדער מאַטיוו, וואָס ער האָט אָנגערירט, האָט גענומען ציטערן, זינגען מיט
עכטיקייט און איבערלעבונג, מיט זעונג און אַנטפלעקונג. אַפילו זינע באַלאַדן,
וואָס זענען פּאַלקסטימלעך און פּאַלקסטאַגניק, טראַגן אין זיך דעם חותם פון
דיכטערישער אַריסטאָקראַטישקייט. דעראַיז, וויזנט אָן מאַנגער: „געמט דעם
שנודערמייִדל-מאַטיוו אין דער ייִדישער פּאַעזיע פון פּרין, ווינטשעווסקי,
ראַזענפעלד, ביז מאַני לייבס ליד, אויף דער פינפטער עוועניו”:

אויף דער פינפטער עוועניו, אין אַ וויסן מויער,
אין אַ וויסן מויער, אויפן דרייצנטן שטאַק,
נייען מיידלעך און וואַרטן אין דער בלייכקייט פון טרויער
אויפן פּוילן סיגנאַל פונעם אָונטגלאַק.

נאָר דער גלאַק שלאַפט פּויל אין אַ זומפ פון שטונדן,
און דער טאַג ליגט קראַנק אין דעם שטיין פון ווענט,
און די גאָדלעך וויינען און באַוויינען ווונדן,
און דאָס זינד שאַרכט, שאַרכט אין די מיידלשע הענט...

וויסער זינד, ראַזער זינד, פּיאַלעטער און בלאַער,
און די גאָדלעך וויינען דיך און טויב.
און די זון אויף די פעצטער אין דער בלייכקייט פון טרויער
קריכט אין די הייסע זיילן פונעם גרינעם שטויב...

און די גאָדלען וויינען און באַוויינען ווונדן,
און דאָס זינד שאַרכט. שאַרכט אין די מיידלשע הענט.
און דער טאָג ליגט קראַנק אין די ווונדן פון שטונדן
איבער מיידלשע הענט, אינעם שטיק פון די ווענט.

איך האָב געבראַכט דאָס גאַנצע ליד נישט כדי צו אילוסטרירן די טיפישע
און באַקאַנטע אַרבעטער- און שאַפֿ-מיליע פון יענער צייט. איך וויל דאָ
אַנדייטן אויף דער כאַראַקטעריסטישער שטימונג און אַטמאָספּער, אין וועלכער
מאַני לייב איז מסוגל צו דעהייבן אַט די סאַציאַלע און שטייגערישע בילדער.
מאַני לייב האָט, ווי זעלטן ווער פאַר יענער צייט, זיך גיך פאַרגלידערט
אין דער אַמעריקאַנער וואָר. ער האָט אַינגעאַטעמט הן די רושיקע ניו-
יאַרקער גאַס, הן דעם עלנט, וואָס עס וויעט פון דעם איינזאַמען מענטש.
ער האָט אויפגענומען דעם אימפעט פון גרויסשאַט, די בליציקע אויפטוען
און דערגרייכונגען פון דער וועלט-מעטראָפאָליע, און אויך דעם מענטשלעכן
זיפן און דעם אומעט, וואָס ליגט צו מאַל ביי די ראַנדן, ביי די שוועלן פון
די פעריפעריעס, אַט ווי אין דעם ליד „ברוקלין“: „און אומעט גרויט דען
אינדערוואַכן / דורך אַלע טעג; און אומעט וואַכט / ביי יעדער שוועל, ביי
יעדן שכן, / ביי יעדן פּינער אין דער נאַכט“.

נאָר אַפילו אַזוי, זייענדיק אויסגעבונדן מיט דער נייער ווירקלעכקייט,
וואָס האָט אים אָן-ספּק „אַטאַקירט“ און באַוירקט, און ער האָט זי אַרויס-
געבראַכט אין אַ רוי לידער-ציקלען, מיט דעם ריטעם פון דרויסיקן אַרום
און מאַדערניסטישן טאָן, איז אַבער זיין היים פון אַ מאַל — נייעזשין —
געבליבן אין אים, געבליבן מיט מהותדיקער פרישקייט. אפשר טאַקע
ניט אַזוי אַנגעשפיצט ווי ביי זיין מיטצינטלעך משה נאָדיר, אין וועמען עס
האַט אַן אויפהער געהויערט דאָס גאַליצישע נאַראַיעוו. אַבער נייעזשין באַגלייט
אים, די פּייזאַזשן און די סביבה פון די יונגט-יאַרן זענען פאַראַנקערט אין
זיין זיכרון, און ער קערט זיך אום:

נייעזשינער שליאַכן און שליאַטעס,
אוגערקעס, ווערבעס און שטרוי!

איבער די כאליעוועס בלאטעס,
איבער די דעכער דער שניי.

און ער פארענדיקט דאס ליד „ניעזשין“ מיט אַט די כאַראַקטעריסטישע
שורות:

און אַז די נאַכט איז צעשטערנט,
פול מיט געזאַנג און געוויין,
האַרנט מאַני לייבל און לערנט
ווינען און זינגען אַליין.

די דיכטערין ראַשעל וועפּרינסקי, מאַני לייבס לעבנס-באַגלייטערין (זיין
צווייטע פרוי) במשך די לעצטע דרנץ צענדליק יאָר פון זיין לעבן, האָט
פאַרעפנטלעכט אַ צאָל פראַגמענטאַרישע, ביאָגראַפישע קאַפיטלעך וועגן און
אַרום מאַני לייב. אין יאָר 1980 איז אַרויס (י.ל. פּרין-פאַרלאַג) אַ זאַמלונג
„בריוו 1918—1953, מאַני לייב צו ראַשעל וועפּרינסקי“. פון אַט די בריוו
גייען אויף ניט נאָר זינע אינטימע געפילן און די באַזינג צו דער, צו
וועמען די בריוו זענען געשריבן, נאָר זיי דעקן אויף, ניט ווייניק — די שטי-
מונגען, די חלומות, די פלענער, ווי די ווידעראַנאָדן פון דעם שרעכערישן
קהל און אַוודאי זינע אייגענע געראַנגלען. טוונגען, שטרויכלונגען און די
חדוה-געפילן, ווען עס געראַט אים אין זיין לידערישער וועלט.

אין דעם קורצן אַרײַנפיר צו דער בריוו־זאַמלונג פאַרצייכנט ראַשעל
וועפּרינסקי: „מאַני לייב האָט געשריבן זינע לידער מיט אַ פּרישן, גנעם
לשון און אַרײַנגעבראַכט גניע שיינקייטן, וואָס האָבן שטאַרק באַוירקט דעם
יונגן דור פּאָעטן. און גלאַטשטיין האָט שוין געשריבן, אין זיך, וואָס איז
דעמאָלט דערשינען: ס'מאַני לייבט זיך צו פיל אין דער יידישער פּאָעזיע' —
מינענדיק צו זאָגן, אַז מאַני לייב האָט צו פיל נאַכמאַכערס אין אונדזער
פּאָעזיע“...

אויב דאָס האָט טאַקע געמיינט דער פּיקחותדיקער יעקב גלאַטשטיין,
איז עס אויך ניט קיין מאַליער. שייך צו זאָגן, פאַר אַלע דורות האָבן אויס-
גערופענע פּאָעטן משפיע געווען אויף דיכטערישע אַנהייבערס, מיטציטלערס,

מיטגייערס. קיין ספק ניט, מאַגני לייב מיט זיין באַזונדערן אויסדרוק, מיט זיין בונטן אייגנדיקן לשון, מיט זיין פשטותדיקן און איינציקאַרטיקן טאָן, מיט זיין איינפאַך-קלאַרן און צו גלנץ ראַפּיגירט-סובלימירטן דיכטערישן נוסח האָט געווירקט און באַווירקט הן דעם לייענער פון פּאָעזיע, הן די שרעבערישע סביבה.

ער האָט דורכגעמאַכט אַ שווער לעבן מאַגני לייב, נויט און זאַרג, שווערע פּראַצע אין די שאַפּן, און קראַנקייט; דאָס עטלעכע מאָל נויטווענדיקע היי-לונג אין סאַנאַטאָריע פאַר טובערקולאָז-קראַנקע האָבן אים צערודערט, אַרויסגעפירט פון גלעכגעוויכט, אָבער אַפילו אין אַט די געדריקטע פּינפולע צייטן האָט עס אים קיין מאָל ניט אַרויסגעפירט פון גייסטיקן גלעכגעוויכט, פון דער שרעבערישער ספּערע און אינערלעכער באַלאַנסירטקייט.

טריב און שניידיק האָבן זיך גאַטירלעך אָפּגערופן אין אים די גרויל-ידיעות וואָס זענען — אין די מלחמה-יאָרן — אַנגעקומען פון יענער זייט ים, וועגן דעם וואָס עס געשעט מיט ייִדיש פּאָלק אין די נאַצי-אַקופּירטע לענדער. ראַשעל וועפּרינסקי באַמערקט אין דעם באַגלייטוואָרט צו דער בריוו-זאַמלונג: „ס'איז אַנגעקומען דאָס יאָר 1942. מאַגני לייב איז פּיויש געווען אין אַ גוטן צושטאַנד, די קינדער זענען שוין געווען אונטערגעוואַקסן און פלעגן אונדז קומען באַזוכן. דאָס האָט מאַגני לייבן פאַרשאַפט פאַרגעניגן, און דאָך איז ער געווען גייסטיק געדריקט, ווייל ער האָט געזען אין דעם רוסישן קאַמוניזם און דעם דייטשישן היטלעריזם אַ געיעג אימצוברענגען דאָס ייִדישע פּאָלק אין איינעם מיטן ייִדישן לשון, און דאָס איז געווען די שטימונג וואָס ער האָט אין יענע יאָרן אויסגעדריקט אין זיינע לידער. די לידער שטייען אין אַ באַזונדערן ציקל אין זיינע ביכער, — „1940—1953“. כאַטש ס'איז אַן אריטענטישער עדות-זאָגן פון אַזאַ גאַנצן מענטש, איז דאָך עפעס קשה אַנצובעמען אַז מאַגני לייב זאָל דעמאַלט האָבן אין איין אַטעם פּורך געווען דעם רוסישן קאַמוניזם מיטן דייטשישן היטלעריזם, על-פל-פּנים, אין אַט דעם ציקל לידער „1940—1953“, וואָס איז אויך אַריין אין דעם באַנד „לידער און באַלאַדן“ (י. ל. פּרץ-פאַרלאַג, ת. א. 1977, 366 ז׳, אַרויס פּרינער, 1955, אין ציקאַ-פאַרלאַג, נ"ל) איז פון דעם קיין שפור נישטאַ. קיין ספק ניט, צווישן די 33 לידער, וואָס געפינען זיך אין דער גרופּע („1940—1953“) איז

פאראן א קענטיקע צאל אין וועלכער מיר פילן אפ דעם פיבער, די פארלורנ-
 קייט און דעם הויך פון דער פארוירטער צייט, ווי מיר פילן אפ דעם פלאטער
 און די געשטינגערטע טעמפעראטור פון זיך געמיט, וואָס יאָ אין די לידער
 פון דעם צייטאָפּשניט קערט ער זיך גריינלעך אום פון דעם פּאָעטיש שטיל-
 ניגונדיקן, פונעם לופטיק-זינגעוודיקן, וואָס איז געווען אזוי אייגן פאַר אים
 — צו אַן אָפּן אַקצענטירטן און בילט פּאָלקסטימלעכן טאָן, אַ שטייגער דאָס
 ליד „און דו...“

און אַלץ איז געווען — און אַוועק:
 די שיפורע מעסערס מיט העק,
 די קאַלכאויוונס, גרוילן און גסיסות
 און שפלע — הייליקע מיתות.
 און וואָס איז פאַרבליבן אונדז וואָס?
 נאָר אַש און גאַטס הייליקער אות,
 וואָס מאַנט פון דעם אַש מיט אַ פינגער...
 און דו, אַ פאַריתומטער זינגער.

קלאַר, אויך אין די פּינפּולע, פאַרטרויערטע יאָרן האָט ער געשריבן
 שאַרמאַנטע, מעלאָדישע לידער, געשריבן זינע ריטמישע, מעשהדיקע באַ-
 לאַדעס מיט דער שיינקייט פון געצערטלטן וואָרט און פּאָעטישן פּלי — — —
 פון אַ באַזונדערער חשיבות און ווערטיקייט זענען מאַני לייבס סאַנעטן.
 וועלכע ער האָט געשאַפּן אין די לעצטע יאָרן, כאַטש ער פאַרענטפּערט זיך
 אזוי חנעוודיק:

ניט שעם זיך, מיין סאַנעט, מיט דינע אַלטע גראַמען,
 וואָס איך האָב אויף דער עלטער דיך אַ פּוסטעפּאַס
 אַרויסגעפירט פאַרפּוצט אויף אונדזער ברייטער גאַס.

האַט ער אין דער געצוימטער, געפּאַסטער, פּערצן-שורותדיקער פאַרעם
 אַרויסגעבראַכט אַן עולם-ומלואו. תּוכן און שטימונג, געדאַנק און געפּיל,
 טיף מענטשלעכע קלוגשאַפט און אייגנדיקן פּאָעטישן באַנעם. אין די סאַנעטן

קומען צום אויסדרוק זיין אליידישער באוויסטזיין ווי זינע איבערלעכע ווידעראנאנדן אויפן פארנעמיקן שטח פון פאלק און צייט און וועלט. קיין צווייטל ניט, די סאגעטן (דערשיינען אויך אין א באזונדער בוך, פארלאג „די גאלדענע פאווע“, פאריז 1962) געהערן ניט נאר צו מאגני לייבס ריפסטע דיכטערישע דערגרייכונגען, נאר זענען א ביז גאר וויכטיקער, דערהויבענער בניטראג צו דער יידישער פאעזיע, לאמיר פארענדיקן מיט א סאגעט, וואס איז אזוי כאראקטעריסטיש פאר זיין שטימונג, ערב זיין פארגיין...

געבענטשט זאל זיין די ערד פון אונטער מנינע טריט,
און איבער מיר די זון, וואס צייכנט מנינע טעג;
די ווינטן און די רוימען, וואס איך זע זיי ניט,
נאר ווי דאס גראז בארירן מיך אויף זייער וועג;

די ביימער, וואס זיי וואקסן פאר דער הייסער זעג;
די חיות, שטומע, וואס איך פיל ווי ברידער מיט;
די פייגל, וואס זיי רופן צו מיין גרויען ברעג
ארויף נאך זייער הויכן פליגל מיין געמיט.

געבענטשט, געבענטשט, נאר טויזנט מאל געבענטשט זאל זיין
פון מיין געבארן יענער ערשטער טאג,
ווען איך האב אל די ווונדער אויף דער וועלט דערזען.

איך זאמל זיי דורך טעג און ווארעם זיי און טראג
צו לייגן זיי בניים קבר, ווו די פיין שלאפט איין
פאר גליקלעכע ווי איך, וואס וועלן קומען ווען.

איבער זיין גאנצער שאפונג ליגט דער חותם פון אן איינציקארטיקער,
לויטערער דיכטערישער פערזענלעכקייט — אזא איז ער געווען מאגני לייב.

יעקב פרידמאנס פאָעטישע שאַפונג

(צום דערשיינען פון בוך „בראשית היתה הדממה“)

דאָס בוך „בראשית היתה הדממה“, די היקפדיקע זאַמלונג אין העברעיִש, גיט אַן אייגנטימלעכן קווערשניט פון יעקב פרידמאָנס פאַרשידנאַרטיקן און פאַרשידנפאַרביקן ליד, פון זינע אָנהייבן ביז זינע לעצטע שאַפונגען. און זאָל דאָ געזאָגט ווערן אַז די 8 העברעיִשע דיכטערס, וואָס האָבן איבערגע-זעצט די לידער און פּאָעמעס,* האָבן ניט נאָר געראַטן איבערגעזעצט, נאָר געטאַן עס מיט אַ באַזונדער געפיל, מיט באַציונג און פאַרערונג פאַר דער פּאָעטישער פּערזענלעכקייט יעקב פרידמאָן און מיט וויליקער אידענטי-פיקאַציע מיט זיין ליד.

גאָר קיין ספק ניט, אַז די זאַמלונג „בראשית היתה הדממה“ מיט די 130 לידער און פּאָעמעס, וואָס קומען אַריין אין דעם בוך — אין זייער גרינלעך אויטענטישן העברעיִשן לבוש — איז אַן אויסערגעוויינלעכער אַקט אין דער מיפּולער טוונג צו דער דערנענטערונג פון ביידע ייִדישע ליטע-ראַטורן און אַ באַדייטונגספּולע מאַניפעסטאַציע פאַר דעם היינטיגטיקן לייענער אין לאַנד.

דער אַרומגעמיקער און אַנאָליטישער אַריינפיר פון פּראָפּ' דן מירון, וווּ ער טיטשט אויס און כאַראַקטעריזירט די מאַטיוון פון פרידמאָנס שאַפונג, זיין גאַנג און זיין אַרט אין אונדזער פּאָעזיע, גיט צו ניט נאָר צו דעם שאַפּע-רישן פאַרטערט פונעם דיכטער, נאָר איז אַן און פאַר זיך אַ פאַרבינדונגס-בריק צו דער דערקענטשאַפט פון איינעם פון אונדזערע אייגנאַרטיקע פּאָעטן און זיין בייטראַג צו דער ייִדישער דיכטונג. אַט דאָס לעצטנס דערשינענע בוך איז אַ דערהויבנדיק ווערק פאַר דעם אייגנטימלעכן שותפות פון אונדזערע ביידע ליטעראַטורן.

הייליגער האָבן מיר אָפּגעצייכט 10 יאָר נאָך דער פּטירה פון יעקב פריד-מאָן. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן אַז ניט לאַנג צוריק איז געוואָרן פּופציק יאָר ווי

* ק. א. ברתיני, שלמה שנהוד, בנימין טנא, יוסף אחאי, ד. מירון, א. גינתון, חנוך קלעי.

עס איז דערשינען זיין ערשט בוך, די דראמאטישע פאָעמע „אויסגעשטרעקטע הענט“, אַרויס אין יאָר 1933 אין וואַרשע, בעת גאַנץ מיזרח-איראָפּע האָט געבליט מיט שעפּערישקייט און מיט שיינע האָפּענונגען. שפּעטער איז אין טשערנאָוויץ אַרויס (אין יאָר 1935) זיין פּאָעמע „אַדם“, און ערב דער מלחמה זיין לידערבוך „שבת“. און ער האָט טאַקע באַלד אָנגעלאָקט מיט דער באַ-זונדערקייט און מיט דער מקורתיקער אַנדערשקייט פון זיין ליד.

איך האָב אים באַקענט בעת ער איז אָנגעקומען אין לאַנד באַלד נאַכן אויפּקום פון דער מדינה, נאָך דעם ווי מ'האַט באַפּרייט די עוליים-לאַגען אין ציפּערן. ער מיט זיין פּרוי האָבן זיך באַזעצט אינעם דאָרף בית-הגון. מיר האָבן אים אַלע באַלד ליב באַקומען (אַ זאך, וואָס איז גאַרניט אַזאַ אָפּטיקע תּכונה בני שרייבערס). איך האָב מיך צוגעבונדן צו אים. ער האָט מיך ממש פּאַרבלויט מיט זיין שטיפּערישקייט, מיט זיינע זאָגענישן, וואָס זענען געווען אַזוי טעמיק אַז ס'האַט געצויגן צו אים, געצויגן אים צו הערן. כאַטש געווען איז ער אויך אַ ווונדערלעכער שווינגער, ועל-כּולם, — אַ זעלטענער מענטש, אַ גוטער, וואַרעמער חבר, אַ האַרציק-פּשטותדיקער און ביז גאָר ראַפּינירטער אין זיין וועזן, האָט ער אייגנדיק אויפּגענומען און רעאַגירט אויף אַל די פּאַר-לויפּענישן און געשעענישן אין אונדזער לעבן. אַ באַגעגעניש מיט אים, אַ שמועס מיט אים, איז קיין מאָל ניט געווען קיין געוויינטלעכער צוזאַמענטרעף, קיין דורכשניטלעכער שמועס. צי דאָס איז געווען די לויטערקייט זיינע, צי די תּמימות, כאַטש ער איז ווייט ניט געווען נאָווי, צי דאָס זענען געווען זיינע אַפּאַריסטישע, שפּילעוודיקע רייד, צי גאָר דאָס פּלוצעמדיקע אַרױפּפּלאַנען זיינס צו ספּעריעס, וואָס האָבן געשמעקט מיט אַנדערע וועלטן, אַזוי צי אַזוי, ס'איז גוט געווען מיט אים.

מיר דאַכט, אַז עס איז זעלטן צו געפינען נאָך אַ דיכטער, אַ שרייבער, אַ קינסטלער, וועמענס לעבן און גאַנג זאָל זיך אַזוי אידענטיפּיצירן מיט זיין שאַפּן, אָדער: זיין אויסערלעכער אויפּפיר זאָל קומען אַזוי בולט צום אויסדרוק אין זיין שאַפּערישקייט. עס וועט ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגן: יעקב פּרידמאַנס ליד איז זיין געשטאַלט, איז זיין פּערזענלעכקייט, זיין היים און זיין וועלט.

איך וויל דאָ פּרוּוון באַהאַנדלען עטלעכע פון די מאַטיוו און עלעמענטן

פון זיין שאפן. ווי זיי קומען, און ווי איך פיל זיי אָפּ אין זינע ביכער, וואָס זענען דערשינען דאָ אין לאַנד. „פּאַסטעכער אין ישראל“ איז דאָס ערשטע בוך, וואָס איז אַרויס אין ישראל (1953). וועלכע פּאַסטעכער מיינט עס דער דיכטער? פּאַסטעכער-אַפּאַסטאַלן, פּאַסטעכער-נביאים, צי די פשוטע רועי-צאָן פון דורי-דורות? אָדער באַטראַכט ער זיך אַליין, דער ייִדישער דיכטער, ווי אַ פּאַסטעך אין אייגענעם לאַנד? טאַקע מיט אַ „תפילה פון אַ פּאַסטעך“ עפנט זיך דאָס לידערבוך:

זי גוט צו מיר, גאָט.

כ'בעט נישט קיין סך:

איך וויל פילן דיין ליבשאַפט.

רוט אויף דיין דאָך.

און פאַר דער שוועל פון מיין הויז,

ווען איך עפן די טיר,

זאָל די זון און דער רעגן

דערציילן פון דיר.

פאַראַן שוין אין די עטלעכע שורות די בולטע שפורן פון פּרידמאַנס גאַטבאַנעם, די שפּירונגען און זוכענישן פון כּביכול, און זינע פרומע ווונטשן פאַרן פשוטן קיום און מענטשלעכן זיין. די דאָזיקע עלעמענטן זענען אין אַ היפשער צאָל פון זינע פּרעדיקע און שפּעטערע לידער אַ סך קאָמפּלי-צירטער, זיי באַוועגן זיך זיגנאַגיש אין, צו מאַל, מיסטישע דימענסיעס, אין שטילער פּאַרטיעטיקייט, אַזוי גרינלעך אויך אין אַפענע, איינפאַכע ווי טיטש-חומשידיקע מעשיות, מיט אַלטפּאַלקישן תּחינותדיקן געבעט.

פּרידמאַן באַווייזט ווונדער מיט זיין שטילן, זיטיקן און אפילו שעמעוודיקן אַרויסברענגען פּראַגעס און געשעענישן, וואָס שטייען ברומן של עולם. ער טוט עס מיט ציטער און מיט ספּיקות, נאָר אַט גיט ער זיך ראַפּטעם אַ שטעל אַוועק מיט אַזאַ געוואַגטקייט און כּוח, אַז ער צעטרייסלט שיער ניט די זינלן פון סדר-הוועלט. פאַראַן אַבער אויך די פּאַרביטערטיקייט, די מידקייט און דער אומעט פון אונדזער דור. ס'איז געווען אַ היים אין גאַליציע, אַ שורשידיק-

חסידישע היים. שפעטער : צווישן דעם געזונט-יאָדערדיקן יידישן רומעניע — בידע זענען פאַרפינצטערט געוואָרן. הונגער און פאַרלענדונג האָט דאָ געשאַלטעוועט — און עס זענען געקומען די ביטערע נסיונות פון טראַנס-ניסטריע, פאַרשיקונג, פּינן און פחד, ס'האַבן די אומקום-יאָרן געלאָזט זייער חותם. זיי האָבן שפעטער זיך אָפגערוּפן פאַרקאַרטע אין געמיט און גענייגט צו אַנדערע טראַכטענישן, שפּירונגען, ספיקות.

די איבערלעבונגען האָבן אַרויסגעווינקט זייער באַשטימונג; זען די וועלט, אונדזער קיום, זען אונדזער דור אין דער גאַרער צעטרייסלטקייט. און די צווייפלענישן נאָגן דאָס חיות. יעקב פרידמאַן האָט זיך געראַנגלט מיט אַט די פראַבלעמען. צי האָט ער זיי בניגעקומען? ניט דאָס איז די פראַגע. וואָס הייסט בניגעקומען? דאָס איז דאָך דער אייביקער אינערלעכער גע-ראַנגל. אָבער זען ליד בליבט אַלע מאָל אין דער ספּערע פון ליד. אין דער גענעזע פון ליד, אין דער ראם פון פּאָעזיע. זען ווייטיק און אויסגעשריי איז אויך אין דער בחינה פון עכטער דיכטונג, אַלע מאָל דיכטונג. ער איז פול פּאָעט.

מ'פילט אין זען ליד דעם שעפּערישן אומרו, זען ערשטע פאַרנעפלטע רעאַגירונג, די געדעמפטקייט און אַנגעהאַלטנקייט פון געשריי און מאַנונג. מ'פילט די ערשטע אויפגעשריבענע שורה; אַט איז עס אַזוי איינפאַך און קלאַר, און ווידער געראַנגל מיט די איבערלעבונגען, געראַנגל מיט מחשבה, געראַנגל מיט זיך, מיט דער מיטגענומענער ירושה, מיטן נעכטן, וואָס איז יאָ דער הנגט און איז ניט דער הנגט, און ס'דערפירט צו סתירות, און ס'דערפירט צו אַ נייעם געדאַנק און צו אַן אַנדער שטימונג. פאַראַן אַ מאָל סתירות אין זען ליד, אָבער זיי גיבן צו אַ באַזונדערע שיינקייט און אַ רייך פון אַן אויפגייענדיק פּינערל...

ס'איז מערקווערדיק, נאָר אַזוי דאַכט זיך איז עס: שיינע, אויסגעפּו-רעמטע לידער האָט פרידמאַן אויפגעשריבן אין יענע יאָרן, און אויף יענעם מאזימדיקן אַרט — טראַנסניסטריע. זאָל זען טאַקע אמת יענער באַנאַלער אמת וועגן יסורים, וואָס רעגן אָן צו באַזונדערער שעפּערישקייט? אַ באַשני-דענע צאָל לידער האָט דאָרט פרידמאַן געשאַפן, אָבער מיט אַזוי פיל אָפגע-היטקייט, מיט אַזוי פיל זאָרג פאַרן וואָרט און פאַרן פּערז. לידער מיט

אינערלעכער עצבות, אבער עס רעדט פון זיי ארויס ווערדע און בטחון. א ביז גאר איינגארטיקע שאפונג זענען די „פיר בריוו צו דער קאנטעס פון ליניץ“, ער שוימט ניט מיט קיין גאליקע ווערטער, ער מאלט ניט קיין בילדער, פדי צו דערשטיקן דעם אייגענעם ווייטיק — אין בונטע, שטארקע פארבן, מיט יאדערדיקע אויסדרוקן, אבער סובטעל און איידל, מיט דער אַנגעשפיצטקייט און אויסגעשליפנקייט פון זיין פאָעטישן זען און פילן האָט ער אַרויסגעבראַכט די דאָזיקע אַריגינעלע שאַפונג.

ס'דערמאָנט עפעס אין דעם אַלטדייטשישן ריטערליד, טענער פון אַלטע, פרעמדע ליבעלידער, נאָר יעקב פרידמאַן האָט פאַרמאָגט גענוג קינסטלערישן טעם, פדי אויף אַ האַרציק־קוועליקן לשון אַרויסצוברענגען דעם ווייטיק און פּינן פון דעם ייִדישן פּאָעט־פּרינץ אין זיין ליבע צו דער קאָנטעס פון ליניץ:

איצט זיך איך ווידער אין מין איינזאַמקייט און שרעק צו אַיך
און האַרץ, ווי פאַר טויזנט יאָר פליסט מילד דער בלויער טיין...
אַ ווער זענען מיר אין סודותדיקן גאַנג פון דורות?
איך שטאַם פון אַ פּאַלק, וואָס האָט דורך שניטערס פון דער
וועלט געטראָגן תּורות,
און ס'קען מין האַרץ ניט מספּים זיין מיט אַיך, קאָנטעס,
אַז ס'מעגן פאַרן שניטערס זיך מיט בעז און אַז הענט וואָס
גלעטן מעגן טויטן,
ווייל „ס'איז באַדינגט אַזוי פון אַלע אייביקייטן“.

אין דער ליבע צו דער „קאָנטעס פון ליניץ“ איז פאַראַן אַ ווייטער איבער־
רוף מיט פרצעס „מאַניש“. אַבער דער מאַניש פון היינט שטייט ביי דעם
נסיון און ווערט ניט פאַרכאַפט פון לילית. אַ היינטצייטיקער מאַניש, באַלאַדן
מיט יאָך און אחריות, איז אַרײַנגעפּעדעמט מיט גוף און נשמה אין ייִדישן
גורל.

ייִדישער גורל איז אַ קענטיקער מאַטיוו אין יעקב פרידמאַנס שאַפונג.
אַט דעם מאַטיוו געפּינען מיר אין אַ ריי לידער און אין דער גרויסער פּאָעמע
פון „אַ דיכטערינס טאַגבוך“, וואָס קומען אַרײַן אין דער לידער־זאַמלונג

„פאסטעכער אין ישראל“ א באזונדער וויכטיק קאפיטל אין זיין זאפונג איז דער חסידות-מאטיוו. יעקב פרידמאן איז געווען פידוע א זון און אן אייניקל פון גאליציאנער רביים. ער האט געקענט די חסידישע וועלט. ער האט געלעבט און מיטגעלעבט חסידישן שטייגער. איז קיין חידוש ניט, וואס אט די טעמע איז אזוי ניכר בני אים. עס זינגט ארויס פון אים מיט חסידות און פון ארום חסידות, חסידישער נוסח און חסידישע מסורה, און הגם אט דער מאטיוו איז ניט ווייניק פארטראגן אין דער יידישער און העברעישער פאעזיע און פראזע — אזוי פון י. ל. פריץ, דער גסתר, ש. אנסקי, ה. ג. ביאליק, ש״י עגנון, י. גלאטשטיק, א. א. קאבאק, יחיאל האפער ביז איציק מאנגער און ברוך האגער יב״לח — געראט אים דאך, יעקב פריד-מאנען, אויך דא אריינצופירן אייגענעם טאן און אימאזש, דאס אויטענטיש-בילדערישע, ווי דעם צעפלאטערטן, פארהוילענעם ניגון פון „סאדעגערע“, פון ״ווען דער סאסאָווער גייט מיט הקפות״ — לידער און פאעמעס וואס בא-ווירקן מיט דער עכטיקייט פון שילדערונג און מיט דער טיף-חסידישער שטימונג, וואס גייט אויף פון זיי. ער איז ניט דער באשרייבער און שילדערער פון דעם חסידות-שטייגער — ער איז דא אן אינעווייניקסטער זינגער און באזינגער.

*

אזא אינעווייניקסטער זינגער און באזינגער איז יעקב פרידמאן גאר גיך געווארן, ווען ער איז געקומען און זיך באזעצט אין ישראל. — לאמיר דא אגב, זאגן, לפי דעתי איז די אקלימאטיזאציע, איך מייך די גניסטיקע אקלי-מאטיזאציע פון יידישע שרייבערס בכלל, געווען און איז א סך א ליכטערע און א שנעלערע, מחמת זיי זענען באלד געקומען ווי נאענטע, דער פייזאזש האט זיך בני זיי איבערגערופן מיט די פסוקים פון חומש, וואס מ'האט מיט זיי איינגעקעלט נאך יינגלוזניז, א סך פון די ערטער און היסטארישע פאר-לויפענישן זענען פאר זיי געלעגן ווי אויף דער האנט.

יעקב פרידמאן איז דא באלד געווארן א מקורב צו אלק, און דאס לאנד, די בערג און די טאלן און די סטעזשקעס און וואסערקוואלן האבן גערעדט צו אים מיט אלטן חומש-לשון — אויף יידיש. ער האט לידער פון לאנד, א מאל ווייטלעכע, וועגן אויסגעטרוימטע

פישער-יונגען און פאסטעכינס, און ער האט לידער, ווי ארויסגעוואקסענע פון בית-דגונער ערד. עפעס גייט אן ביי אים אן אומאויפהערלעכער געראנגל צווישן שיינע, טויזקע חומש-מעשהלעך, לעגענדעס, מעשיות פון פרקי-אבות, עמאציעס פון תנ"ך, און דעם וואריקן, הוילן, ממשותדיקן לעבן, מיט וועלכן ער האט אנומלט, בעת זיך קומען אהער, זיך פארבונדן אין אַ ישראלדיקן דארף. דיכטעריש וואך איז ער, אן צווייפל — אין ביידע שטחים. זיך פאָע-טישער חוש און דיכטערישע באַגאַבונג וועלן אים חלילה ניט פארפירן. נאָר אין דעם ערשטן איז ער גאָר אַפּט סימבאָליש, אַבסטראַקט, און אין צווייטן, אין דעם רעאַל-לעבעדיקן ברענגט ער אַ מאָל אַזעלכע גבורהדיקע, געוואַגטע מעשים און העלדן, יונגען און מוידן, דורכגעטראַגענע דורך ארץ-ישראל-יונטן און חמסינען, אַז עס ווערט אַזש קורץ דער אַטעם...

אינהאַלטלעך אינטערעסאַנט און קינסטלעריש אמתדיק ווערט זיך ליד, ווען עס געלינגט אים צו באַהעפטן דאָס ארץ-ישראל אַזאַ ווי ער האָט זי אויסגעחלומט אין די יונגע יאָרן, און אַזאַ ווי ער באַנעמט זי היינט. פון דעסטוועגן לאָקט אַלע מאָל אַן זיך ארץ-ישראל-ליד, עס רייצט זיך שטיל און הנעוודיק אויסגעטרוימט בילד אויף אַזאַ אַ שטייגער :

מערמלנע טעמפלען, ס'שלאָפן די גלאָקן,
 סע רירט זיך קיין האַנט נישט, די שטילקייט איז קיניג,
 איך טו אויס מננע שיד און און שטיל אין זאָקן
 באַטרעט איך די טעמפלען און קני אונטערטעניק.

אַדער אַזוי :

איך האָב ליב ביי נאַכט די סעדער אין מנן געגנט,
 בשעת צמחים וויגן זיך אין שלאָף
 און ס'טריפט אויף זיי און רעגנט
 לבנה-ליכט און דערשרעקט דעם טוי.

אין „בריוו פון בית-דגון“ קומען צום אויסדרוק די איבערלעבונגען און מחשבות פון אויפנעמען דאָס נניע, די נניע סביבה. ער פירט אַרויס דעם

ניט-לאנג געקומענעם מענטש און זיך צונויפטרעף מיט דער ארץ-ישראל-דיקער ווירקלעכקייט. ייִדן פון מיזרח און מערב, ייִדן תימנער, טוניסער, ייִדענעס פון פערסישן לאַנד און אַ מאַמעשי פון ווילנער קאַנט. זקנים פון מאַראַקאָ אַנטקעגן וואַלינטשיקעס, וואָס טאַנצן אַ קאַזאַטשאַק, און ווי ער זאָגט: „ס'האַט השגחה, ווי אַ שטורעם-ווינט, צונויפגעווייעט זאַמען פון אַלערליי פלאַנצן“.

אַט די זאַמען פון אַלערליי פלאַנצן, זייער געדנייען און מעגלעכער אויפ-גיין, האָט אים אַ סך באַשעפטיקט. ווי וועט אויסזען ייִדיש-פּאָלק אויף דעם אייגענעם באַדן? ווי וועט אויסקלינגען דאָס געזאַנג פון דורות און עדות? אַ באַזונדערן חן און אַ האַרציקן טאַן באַקומט זיך ליד ווען ער רעדט וועגן אַ פשוטן ייִד, וועגן דער בעגקעניש פון אַ פשוטן ייִד, און וועגן דער ליבע צו ישראל און פּאָלק-ישראל, וואָס עס טראַגט אין זיך אַ פשוטער ייִד. אַזאַ איז זיך ליד וואָס הייסט: „אַ ליד וועגן כעלעמער מלמד, בית-מכס און שבת-שירה“, ס'איז אַ ביז גאַר לויטערע, סובטעלע פּאָעטישע מעשה. דער כעלעמער מלמד, אַן אַפּגעראַטעוועטער פונעם בייד, האָט מיטגעבראַכט אַ שטינג מיט פייגעלעך אין לאַנד אַרנין, „אַז ייִדישע קינדער טיילן נישט מער אין שניי שבת-שירה פאַר פייגעלעך קיין קאַשע“. אינעם געבוי און פאַרעם פונעם ליד איז פאַראַן פונעם גוט האַרציקן פּאָלקס-נוסח:

צעוויקלט דער כעלעמער מלמד זיך פאַטשיילע מיט
אַ ציטעריקער האַנט,

נעמט אַרויס דאָס טאַביק-פּושקעלע און טוט אַ שטעק,
דערנאָך ווישט ער אויס די שפּאַקולן און שפּאַנט
פון שיף אַראָפּ אויפן חיפהער ברעג.

ס'קאַצט קומט און צווישן ייִדישע זעק און פעק
לייגט דער כעלעמער מלמד אויך זיך קלימעק אַנידער;
מען זאָגט, אַ ייִדישער שררה, קומט צום ברעג
דורכצוקוקן די פעק פון שוועסטער און ברידער...

און אז דער יידישער שררה הערט אויס די מעשה, ווי אזוי דער כעלעמער מלמד האָט געבראַכט די שטינג מיט פייגל, פאָסירט נאָך דעם אזוי:

דער יידישער שררה עפנט די אויגן ווי אַ פראַסטער ייד,
 און דער כעלעמער עפנט די שטינגן:
 פליט פייגעלעך צו יידישע קינדער פליט...
 און די פייגל האָבן געפאָלגט און געפלוויגן...
 און דער כעלעמער מלמד האָט געזען, דורך די שפאָקולן געזען,
 ווי דער שררה האָט געווישט זיך די אויגן...

אין אזאָ ליד איז, פאַרשטייט זיך, ניטאָ וואָס אַרײַנצוטײַטשן, ס'רעדט פאַר זיך מיט אַלע יידיש-פאָלקישע חנען. פון אזאָ כאַראַקטער איז אויך דאָס ליד „תימנער יידן“. אַ שימחה בײַ אַ תימנער משפחה; אין די דראַבנע, פיצלעך יידעלעך דערזעט, דערפילט דער דיכטער נאָענט-אייגענע ברידער פון פאַר יאַרטויזנטער.

מיט זײַן קינסטלערישן, צאָפּלדיקן וועזן האָט פרידמאַן דאָ אויפגענומען נײַע טענער און פאַרבן, ארץ-ישראל-אַראַמאַט, לאַנדשאַפט און טיפּאָזש, ער האָט אַינגעאַטעמט ישראל-שטייגער, ארץ-ישראל-לעבן.

*

נאָך יעקב פרידמאַנס פטירה איז דערשינען זײַן דיכטערישער האָב און גאַב, דרײַ בענד „לידער און פאַעמעס“, תל-אַביב, 1974 (זײ זענען אַרויס אַ דאַנק דער מיפּולער זאַרג פון זײַן פרוי קעניאַ און עטלעכע פריינד). בלעטערן מיר הײַנט די דאָזיקע מקורותדיקע ביכער און זעען נאָך אַ מאָל וואָס ער איז געווען. געווען דורך און דורך פאַעט, יעדע שורה זײַנע, יעדער פערז איז עכטע דיכטונג. עס זינגט אַרויס פון זײ אַ באַזונדערער ניגון, הגם ניט ווייניק אויסדרוקן זענען אַפט מאָל דאַרנדיקע און האַרבע, ווי דאַרנדיק און האַרביק עס זענען געווען די יאַרן, וועלכע ער איז אַנומלט דורכגעגאַנגען. זײַן ליד טראַגט אין זיך געדאַנק און בילד, וואַריקע, שורשידיקע יידיש-קייט, און דעם טאָן און אימאַזש פון אונדזער הײַנטיקייט. דאַכט זיך, אַז

פון אלץ וואָס ער זעט און פילט, אלץ וואָס אַרום אים, באַווירקט אים, רעגט אים אָן, און ער בלייבט צו מאַל פאַרגאַפּט מיט ייִנגלשער פאַרווהנדערונג און ליבשאַפּט, כאַטש אַנגעלאָדן מיט דערפאַרונג און טיף מענטשלעכער פיקחות:

גאַפּט דער שטערן־זעער אויפן מילכשליאַך
מיט בקיאות און ליבשאַפּט,
דערפילט ער: אַליין איז ער מילכשליאַך,
אויסגעדרט מיט אין־סופיקער קלוגשאַפּט;
צעל בני צעל אין זיין גוף,
מיט פינקטלעכקייט געאַמעטרישער באַהאַפּטן.

יעקב פרידמאַן איז געווען אַ בריהדיקער שרייבער, מיט אַלע נייטיקע חושים פאַר פראַפּאַרץ און מניסטרערישקייט. אַזוי אַ פלעגט ער אויסבינדן, צוזאַמענגלידערן דעם געשליפענעם וואָרט, דעם לויטערן בילד צוזאַמען מיט דעם אידעישן מיין. עס פאַסירט אַז טייל מאַל קלינגען די שורות פובלי־ציסטיש, הויכט דאָך איבער זיי שיינקייט און נאַוואַטאַרישקייט פון פאַעטישן אויסדרוק, ער האָט געהערט צו אונדזערע פאַרטיפטע דיכטערס, וואָס אויפ־שרייבן אַ ליד איז אַלע מאַל צו עפעס מחייב. קלאַר, אַז זיין יחידישע, אינטימע שפירונג ווערט באַאיינפלוסט פון זיינע זעונגען און פון זיין גניסטיקער וואַך־בייקייט, און לייזט זיך אויף אין אַ טשיקאָווער פילאַסאָפירנדיקער טענדענץ. דעריבער איז ער איינגאַרטיק אין זיין פאַעטישער העאַגירונג אויף פאַרלוי־פענישן און געשעענישן פון אונדזער טאַג־טעגלעכקייט. ער נעמט אויף וועלט־פאַסירונגען מיט אַ לייכטן סאַטירישן שמייכל און מיט וואַרעמער הייטערקייט, אַ שטייגער:

גאַנאַרין פליט מיט קאַסמישן ראַקעט,
און פלאַטאַן, אַפילו מיט אַ וועספע ניט געקענט שאַפירן.

און אין דעם זעלבן נוסח:

אַ האַ אַרעמער פלאַטאַן! איצט ווייס שוין דער קלענסטער
אַבסאָלוצענט פון אַ פאַקולטעט

אז אידיי איז מעטאפיזישער קואטש און חוץ מאטעריע
איז גארנישט ניט פאראן!

דאס איז זיין אינדיווידועלער פראטעסט, זיין פניף אויף דער צעדריווול-
טער וועלט. מחמת יעקב פרידמאן, וואס טובלט זיך אין דורותדיקער, אין
יידישער שטייגערשיקייט, ווייס גרינלעך, אז די חשיבות ליגט נאך אלץ אין
גניסט, אז גרויס איז דער באטייט פון ווארט און געדאנק. ווארט און געדאנק
איז דער סינטעז צו וועלכן ער האט געשרעבט און וועלכן ער האט מקיים
געווען מיט אזוי פיל קענטשאפט און אינטעלעקטועלן נייגער. אפילו דאס
נעפלדיקע און פארנעפלטע רופט זיך אפ און רייצט מיט אייפערקן ווילן
צו שלמות.

אזא פילאסאפירנדיקע טענדענץ, וואס איך האב פריער דערמאנט, בא-
גלייך מיט א סאטירישן שמיכל, באגלייך מיט דעם פיבערדיקן אינטע-
לעקטועלן נייגער, איז אויך פאראן אין די קורצע באשרייבונגען, אדער קורצע
דערציילונגען, וואס קומען אריין אינעם בוך, וואס איז ארויס אין 1979
אונטערן טיטל „געזען אויף א ווייל“. דאס זענען פראזע-סקיצעס, וואס יעקב
פרידמאן האט זיי געשריבן במשך 12 יאר, פון 1955 ביז 1967. ער פלעגט
זיי — אונטערן פסעוודאנים נאמדירף — פארעפנטלעכן אין יידיש און אין
העברעישער איבערזעצונג. דאס זענען קורצע, אבער רעפלקסיווע און
בעלעטריסטיש געפורעמטע באשרייבונגען, הגם זיי הייסן „געזען אויף א
ווייל“ — זענען די אקטואליען, וואס באוועגן זיי, גראד פון ניט „אויף א ווייל“
— נאר טראגן אין זיך דעם דויער פון טיפער, מענטשלעכער פארטראכטיקייט
און דעם פלאטער פון קינסטלערישן געמיט. אין פלוג זענען עס דערציילונגען,
וואס פארשידנארטיקע באגעגענישן, פארלויפענישן, פאסירונגען האבן אנגע-
רעגט דעם דיכטער, אבער די שפראכפארעם, וועלכע ער ווענדט אן, דער
נאראטיווער סטיל, די מחשבות, וואס קומען אויף און וויקלען ארום דעם
סיפור-המעשה — שאפן אויף אן אייגנדיק באשרייבערישן קלימאט. אט
דערציילט ער מיט אזא פשוטות :

„אין אונדזער שכונה האט זיך געעפנט א נייע קאפע-הויז, געעפנט האט
אים א נייער עולה, וואס איז ערשט מיט א פאר חדשים צוריק אויפגעגאנגען

פון רומעניע. א ייד א הויכער, א ברייטפלייציקער, מיט א געדיכט צעוואַק-סענער באַרד אַרום רויטבאַקיקן פנים. א ייד מיט לעבעדיקע בטחונדיקע אויגן. איד קען דעם דאָזיקן סאַרט יידן, רומענישע אַרענדאַרן, זייער מאַסיוו-קייט דערמאַנט אין די שווערע, דעמבענע פעסער, וואָס פלעגן אַנפילן זייערע ווינקעלערס מיט גילדענע אַדעבעשטער ווינגען, און די מילדקייט אין זייערע גרויסע אויגן — די ווייכע וואַליקייט פון זייערע שאַף און רינדער.

אַבער גיט נאָר אין שילדערן אַט דאָס אַרענדאַרישע געשטאַלט איז אויסן יעקב פרידמאַן. זיין אויספיר איז גאָר אַן אַנדערער, און איז בכונהדיק געצילט, דהיינו:

„פון אונדזערע סאַברעס טראַכט איך אַצינד. זיי באַנעמען אפשר, ווער עס איז געווען אַברהם אַבינו, דער מאַן, וואָס האָט אין מיטן אַ גאַנצער וועלט מיט גוים — דעם פּוח געהאַט צו זיין אַנדערש ווי אַלע, נאָר צי ווייסן זיי, די סאַברעס אונדזערע, אָ פאַרמאַגט האָבן מיר נאָך זיידעס, גישט קיין ביבלישע זיידעס, יידן, פּראַסטע ווי די בערג... צי ווייסן זיי, די סאַברעס אונדזערע, וויפל ווינדערלעכן פּוח, וויפל גרויסן, מענטשלעכן שטאַלץ אַזאַ ייד, למשל, אַזאַ ייד ווי מתיתל קרעטשמער האָט געדאַרפט עס פאַרמאַגן.“

אַזוי אַ האָבן זינע דערציילונגען זייער מהותדיקן אויספיר, שליסן זיך אַפט אַפּ מיט אַ מוסר־השפּל וועגן נעכטן און דהיינו, וועגן יחיד און געזעל־שאַפט, וועגן גניסס און חומרה, וועגן פּאַליטיק און מאַראַל. און אַז ער דערקומט צו אַ ביבלישער געשטאַלט איז עס פּורע, פּולו חומשידיקס. אַט, אַ שטייגער, ווי ער הייבט אַן „אַ טאַג אין מידבר“:

„אין צאַרטן פּורפור פון קאַיאָר האָט זיך גענומען רונצלען די בראַג-דזענע הויט אויפן טריפּנדיקן גוף פון מידבר־סיני. אין טריפּנדיקן ליכט האָבן די זאַמדן גענומען עפענען פאַרשלאַפענע אויגן, אין אוהל, וואָס איז געשטאַנען צופּוסנס אַ ריזיקן פעלדז, איז ווי אויסגעהאַקט פון מירמל געזעסן משה“...

אונדזערע אַבות פון תנ"ך־צייט און מנהיגים פון אונדזער תקופה, ניצע עולם און אַלטע מושב־קעס, קינסטלערס און דיכטערס און יידן פון אַ גאַנץ יאָר, אַלץ און אַלעמען האָט אַפּגעפּילט, האָט באַנומען זיין טיפּער בליק, זיין נשמהדיקער אַרײַנדרינגען אין מענטש, אין וועלט און אין אונדזער

הינט. אזא איז ער געווען יעקב פרידמאן. און אזא איז זיך שאפונג וועלכע
ביגונט מיט ווידערלעכער חיות — „בראשית היתה הרממה“.
פון דער שטילקייט, פון שווינגן, פון „צו ערשט איז געווען פוסט און
לער“ ביגונט עס און גייט אויף מיט דער רייכער, שפעדיקער פאָעזיע פון
יעקב פרידמאן.

יצחק יאנאסאָוויטש

א

יצחק יאנאסאָוויטש איז איינער פון די באַדייטנדיקע, פראָדוקטיווע שרייבערס, וואָס שאַפט פּמעט אין אַלע ליטעראַטור־שאַנערס — אַ לויטערער, מקורותדיקער פּאַעט, אַ פּינער דערציילער, אַן עסייסט און ליטעראַטור־קריטיקער און אַ פּובליציסט וואָס רופט זיך אַפּ אויף אַקטועלע פּראַבלעמען. דערצו איז ער אַ טיפּער קענער סײַ פון אונדזער אַלט־דורותדיקן געסטיקן פּאַרמעג, סײַ פון אונדזער היינטיקער ליטעראַטור און קונסטשאַפּעריש־קייט. ער שרייבט פּיקחותדיק און בילדעריש. אין זײַנע דערציילונגען פּילט מען דעם פּאַעטישן פּלאַטער און אין זײַן ליד איז קענטיק דער אינטעלעק־טועלער, דענקענדיקער שרייבער. ער איז געבענטשט מיט אַ שאַרף אויג צו אַבסערווירן און אַנטפלעקן די פּאַרבאָרגנסטע קנייטשן פון מענטש און סביבה, און מיט אַ מונטערן, אַנרעגנדיקן הומאָר — אין זײַנע פּראָזע־שאַפּונגען.

פון אַזאַ שרייבערישער גענעזע איז זײַן היקפּדיק בוך מיט ייִדישע שרייבערס אין רוסלאַנד, וואָס איז אַרויס צוריק מיט פּמעט דרײַ יאַרצענד־ליקער. וועגן אַט דער טעמע איז שוין פּאַראַן אַ היפשע זכּרונות־ליטעראַטור. מען האָט באַשריבן אַלע תקופות פון ייִדישן לעבן אין ראַטן־פּאַרבאַנד און ניט ווייניק געשילדערט די רדיפות און דיסקרימינאַציעס וואָס גייען אָן ביזן היינטיקן טאַג. יצחק יאנאסאָוויטשעס בוך, וועגן זעקס ערשטראַנגיקע ייִדישע שרייבערס אין ראַטן־פּאַרבאַנד, שטייגט בפּירוש אַריבער די פּאַראַגענע דאַקומענטאַרע באַשרייבונגען. ער איז געווען אַן עדות פון די געשעענישן; זיבן יאָר האָט ער געלעבט אין ראַטן־פּאַרבאַנד, אין די מלחמה־יאָרן און נאָך דער מלחמה. ער האָט געוואַגלט איבער שטעט און פּאַרשיקונגס־ערטער, וווּ ער האָט זיך באַקענט מיט דער סאָוועטישער רעאַליטעט, מיטן לעבן פון די פּאַרשיידענע פעלקער. אויף אַט דעם שטח האָט ער דערקענט אין איר גאַנצער טיפּיקייט די מערכה פונעם ייִדישן שרייבער און פונעם ייִדישן קינסטלער.

אויף די העכער דרײַ הונדערט זײַטן ברענגט יאנאסאָוויטש אַרויס

כאַראַקטעריסטישע פּאַרטערטן פון זעקס ייִדישע שרייבערס: דוד האַפּשטיין, איציק פעפּער, לייב קוויטקאָ, דער נסתר, דוד בערגעלסאָן און פּרץ מאַרקיש. זעקס פּירנדיקע געשטאַלטן אין דער ייִדישער ליטעראַטור און אין דער קולטור פון ייִדן אין ראַטן-פּאַרבאַנד. יאַנאַסאַוויטש האָט זיי אַלעמען געקענט פון דער נאַענט, אין צייטן פון האַפּענונג און אין צייטן פון זאַרג און פּאַר-ביטערונג. ער האָט אַרויסגעפּילט די טראַגעדיע פון זייער לעבן און דערקענט די פּאַרשיידענע מאַסקעס וואָס זיי האָבן געטראָגן: אַ מאַסקע פּאַר דער גאַס, פּאַרן שרייבער-פּאַראַיין, פּאַרן אַנטיפּאַשיסטישן קאַמיטעט, פּאַר רוסישע שרייבערס, פּאַר שרייבערס-פּליטים און פּאַר ייִדן אויף דער גאַרער וועלט. אַ באַזונדערע מאַסקע האָבן זיי געמוזט אַנטאָן פּאַר ייִדישע פּאַלקסמענטשן מיט וועלכע זיי האָבן זיך פון צייט צו צייט באַגעגנט. אויסגעטאָן די מאַסקע האָבן זיי בלויז ביי זיך אין דער היים, אין די אייגענע דלת אַמות. דאָרט האָבן זיי געהאַט אַפּענע פּנימער, געווען פשוט און מענטשלעך, מיט צע-ווייטיקטע, באַדריקטע געמיטער. יצחק יאַנאַסאַוויטש מאַלט אַ בילד פון דעם דאָזיקן לעבן און אַנטפּלעקט די פּאַרבאַרגענע כאַראַקטער-שטריכן, די סאַמע דינסטע וויבירונגען פון מענטשלעכער נשמה.

הגם „ייִדישע שרייבערס אין רוסלאַנד זענען געוויינט געווען צו זאָגן דאָס וואָס מען מוז זאָגן, און פּאַרשווינגן דאָס וואָס מען מוז און דאָרף פּאַר-שווינגן“, האָט יאַנאַסאַוויטש גוט אַרויסגעהאַרכט דאָס ניט-געזאַגטע און תּופּס געווען אויף אַ ריכטיקן אופן דאָס געזאַגטע.

איבערן בוך זענען צעווייט טרעפלעכע דעפיניציעס און קלוגע אַרויס-זאָגונגען, וואָס טראָגן אין זיך דעם אַטעם פון שניידיקן אומעט אין אַ וועלט וואָס האָט אַזוי ביטער אַנטישט. אַט שרייבט ער אַ שטייגער וועגן דוד האַפּשטיין: „ער האָט געהאַט פּונקט אַזוי פּיל פּנימער וויפּל שטימונגען, און פּונקט אַזוי פּיל אויסזענס וויפּל פּאַרוואַנדלונגען.“ — דערפּאַר טאַקע האָט „דער פּאַעט פון, אין ווינטער-פּאַרבאַטן אויף רוסישע פעלדער“ איצט געשריבן ליִדער וואָס זענען געווען שטרויענע רעטאַריק און פּלאַמפּלעצלידיקע סאַוועטישע פּאַטריאַטיק“. אַנטקעגן אַט דער „שטרויענער רעטאַריק“, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פּאַר אַ סך ייִדישע פּאַעטן אין ראַטן-פּאַרבאַנד, דערמאַנט יאַנאַסאַוויטש אַז „מיט איין ליד קען אַ פּאַעט אַרײַנגיין אין גן-עדן

פון דער ליטעראטור-אייביקייט און האַפּשטיין האָט אָנגעשריבן מער ווי איין ליד פאַר וועלכן עס קומט אים אין גן-עדן אַ גאַלדענע שטול". ניט געקוקט דערויף וואָס דאָס לעבן און דאָס שאַפּן אין גניסט פון סאַצערעאַליזם איז געווען „דאָס גיין אויף אַ שטריק“, זענען געבליבן פון יענער צייט לויטערע לירישע שאַפּונגען.

יצחק יאַנאַסאַוויטש ברענגט אַרויס אין זײַנע פּאַרטערטן פון די ייִדישע שרײַבערס אין רוסלאַנד אויך אַ ריי אומבאַקאַנטע פּאַקטן און אַפילו די באַקאַנטע פּאַקטן און געשעענישן באַקומען בײַ אים אַן אַנדער פירוש און ווערן אַנדערש באַלויכטן. מיר האָבן געוואַסט, למשל, וועגן איציק פעפּערס ראַלע ווי אַ פּאַעט און ליטעראַרישער ממונה, אָבער יאַנאַסאַוויטש ברענגט אין זײַן פּאַרטערט אַרויס דעם מענטש מיט זײַנע ראַגאַלענישן און אומרוען. ער האָט טאַקע געטראָגן הויך די סאַוועטישע פּאַן, אָבער אין די מלחמה-יאָרן, ווען עס האָט זיך געעפנט אַ שפּאַרונקעלע פון ייִדישער מאַגיפּעסאַטאַציע, פּלאַטערט עס אַרויס ווי אַ פּלאַקאַט זײַן „איך בין אַ ייד“ און עס טלײַען אין אים פונקען פון ייִדישן געדעכעניש. יאַנאַסאַוויטש באַשרײַבט די ראַגאַלענישן, נסיונות און אומוואַנדלונגען וואָס זענען געקומען צום אויסדרוק בײַ איציק פעפּערן. פעפּער איז משמעות געגאַנגען צווישן די רעגן-טראַפּנס און פון דעס טוועגן אַרויס אַ טרוקענער. „זײַן כוח באַשטייט דערין — שרײַבט יאַנאַסאַוויטש — וואָס ער ווייס אַ שעה פּרײַער ווי אַזוי מען וועט דאַרפן ריידן אַ שעה שפּעטער“. דאָס האָט אים אָבער אויך ניט געהאַלפּן. ער האָט געהאַט דעם זעלבן גורל ווי די אַנדערע שרײַבערס. עס האָט אים ניט געהאַלפּן זײַן טאַלאַנט צו לעבן. „איין מאָל געדענק איך, האָט מען אין ייִדישן אַנטיפּאַ-סיסטישן קאַמיטעט גערעדט וועגן אויסלענדישע שרײַבערס. — דערציילט ווייטער יאַנאַסאַוויטש — פעפּער, וואָס האָט זיך צוגעהערט צו אונדזער געשפּרעך האָט זיך מיט אַ מאָל אָפּגערופּן: פּאַראַן אַ סך טאַלאַנטירטע ייִדישע שרײַבערס אין אויסלאַנד, אָבער ווען מען זאַל בײַ אונדז אַרײַנגליגן אַזוי פיל טאַלאַנט אין דער שרײַבקונסט, וויפּל חכמה מען לייגט אַרײַן אין דער קונסט צו לעבן, וואַלטן מיר געווען גרעסערע בריהס פאַר זיי“.

דער איינציקער פון די ייִדישע שרײַבערס וואָס האָט שלום געמאַכט מיט זיך און מיט דער פּאַרטייִליניע איז געווען לייב קוויטקאַ. ער האָט געהאַט

א הארציקן גוטן כאראקטער און האָט מיט אַ סך וואַרעמקייט אויפגענומען די שרייבערס-פּליטים פון פּוילן. קוויטקאָ האָט מצליח געווען און זינגע קינדערלידער האָט מען איבערגעזעצט אין אַלע שפּראַכן פון ראַטן-פּאַרבאַנד. פּאַרשטייט זיך אַז מען האָט ניט אַרויסגעהויבן אַז דער מחבר איז אַ ייִדישער פּאַעט.

פון דעסטוועגן האָט אים די הצלחה געוואַרעמט, אים אָנגעפילט מיט מוט און מיט גלויבן. ביז ס'איז אויך בני אים געקומען אַ טיפּער איבערבּראַך. דער ערשטער אויפּטרייסל איז געווען די מעשה מיטן פּאַלקסדיכטער דזשאַמ-בול, וואָס יאַנאַסאָוויטש גיט זי איבער מיט חן און גוטן הומאָר.

ווי באַקאַנט איז דער קאַזאַכישער פּאַלקסדיכטער געווען אַ מאַכטיקע געשטאַלט אין ראַטן-פּאַרבאַנד. ער האָט געוויינט אין אַ פּאַלאַץ, אין עושרן און פּבור, מיט אייגענע באַדינערס, ווי אַ פּרינץ. די לידער פון דעם אַמאָליקן פּאַסטער האָט מען געזונגען און געלייענט אין אַלע לשונות פון ראַטן-פּאַרבאַנד. אָבער צו אים אַליין, צו דזשאַמבולן, האָט מען קיינעם ניט צוגעלאָזן, מען זאָל, חלילה, ניט שטערן דעם זקן, דעם גרויסן שאַפּער. ביז אין איינעם אַ טאַג האָט מען דזשאַמבולן געבראַכט אין שרייבער-פּאַראַיין פון אַלמאַ-אַטאַ. די משרתים האָבן אים פּאַרשלאָסן אין אַ צימער און זענען דערווילע אַרויס-געגאַנגען. פּלוצעם האָבן זיך דערהערט פון צימער פּישטשענדיקע יללות. דער אַלטער האָט געוואָלט אַרויס און אַז מען האָט אים אַרויסגעלאָזן האָבן די אַרומיקע שרייבערס פּלוצעם דערזען פאַר זיך אַן עובר-בטלדיקן זקן וואָס יאַמערט אויף זיין קוויטשענדיקן קול.

ס'איז געוואָרן קלאָר פאַר אַלעמען אַז אַט דער צעמישטער זקן שרייבט גיט קיין לידער. אפשר האָט ער אַ מאָל, אין זינגע פּאַסטעך-יאָרן, אויסגע-זונגען קאַזאַכישע לידער, אָבער פון וואָנען קומען די לידער וואָס טראַגן זיך איצט איבער גאַנץ רוסלאַנד? ווער שרייבט זיי? האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַז געשריבן האָט זיי דוקא אַ ייד מיטן נאָמען מאַרק טאַרלאָווסקי. און דער גורל פון די דאָזיקע יידן — שרייבט יאַנאַסאָוויטש — איז תמיד געווען טראַגיש. תמיד ווען דער ייד האָט אָפּגעטאַן זינס האָט מען אים משלח געווען.

וועגן צוויי שרייבער-געשטאַלטן דערציילט יאַנאַסאָוויטש מיט אַ באַ-

זונדערן פיבער, וועגן דער נסתר און וועגן פרץ מאַרקיש. אין דער יידיש-שריבערישער וועלט איז דער נסתר געווען אַ יוצא-דופנדיקע געשטאַלט, דער שטאַלצער פרינץ און דער אַרעמער אַלטפּאַלקישער ייד, וואָס גיט זיך ניט אונטער און גייט זיך אַייגענעם וועג.

פּרץ מאַרקיש האָט געזוכט בני די שרייבערס-פּליטים פון פּוילן דאָס אַמאַליקע וואַרשע, וווּ ער האָט געשטורעמט און געשאַפּן. דער נסתר און פּרץ מאַרקיש זענען געווען פאַרשיידענע כאַראַקטערן, מיט פאַרשיידענע וועגן אין שרייבן, אָבער עס האָט זיי פאַרבונדן אַן ענלעך געמיט. זיי האָבן ביידע געבענקט נאָך עכטער יידישקייט. און ביידע זענען אומגעבראַכט געוואָרן ווייל זיי זענען געווען יידישע שאַפּערס.

טשיקאָווע ווי יצחק יאַנאַסאָוויטש איז בייגעשטאַנען דעם נסיון און אין די זעקס פאַרטערטן פּמעט ווי ניט דערמאַנט די שאַפּונגען פון די זעקס שרייבערס. ער, דער ליטעראַטור-קריטיקער, האָט ניט כאַראַקטעריזירט און ניט אַנאַליזירט. זיך פּוונה איז געווען קלאַר, ווי ער שרייבט אין אַרזינפיר: „איך האָב זיך באַמיט צו ווייזן די אומגעבראַכטע שרייבערס אַזוי ווי איך האָב זיי געזען“. דערפאַר טאַקע איז דאָס בוך מיט יידישע שרייבערס אין רוסלאַנד אַ דאַקומענטאַר ווערק פון גרויסער וויכטיקייט, איינע פון אונדזערע היינטיגע מגילות פון יידישן טרויער.

ב

יצחק יאַנאַסאָוויטש האָט דעביזירט אין דער יידישער ליטעראַטור דווקא מיט לידער. דאָס איז געווען אין לאַדזש, דער גרויסער יידישער צענטער, וווּ עס האָבן זיך קונה-שם געווען יידישע שרייבערס, מאַלערס, אַקטיאָרן. אין לאַדזש האָט יאַנאַסאָוויטש אַרויסגעגעבן זיין ערשטע לידער-זאַמלונג, רויכיקע פּאַרטאַגן (1933) און מיט פינף יאָר שפּעטער די צווייטע זאַמלונג שטייקייטן.

מיר ווילן זיך אָבער אַפּשטעלן אויף זיין בוך אַ שטוב אין שטעטל (1951), אַ פּאַעמע פון איבער 120 זייטן, אין וועלכער יאַנאַסאָוויטש אַנטפּלעקט זיך ווי דער שילדערער פון סביבה און שטייגער וואָס זענען מער ניטאָ. דאָס איז אַ בילדערישע מאַזאַיק פון אַ יידישער שטוב; דאָס איז יאַנאַסאָוויטשעס

היים, מיט טאטע-מאמע, שוועסטער און ברידער. די אַרעמקייט דערדריקט אַלע יוגנטלעכע פריידן און תשוקות. דער טאטע, דער ווונדערלעכער שוויגער, טוט פלערליי עבודת-פרך, אָבער ס'איז שווער מפרנס צו זיין די משפחה. דרײַ געשטאַלטן טיילן זיך אויס אין דער פּאַעמע מיט זייער באַזונדער התנהגות און אינעווייניקסטער וועלט. אַלע דרײַ לעבן אין דער זעלביקער אַרעמקייט, נאָר אין אַיטלעכן פון זיי נעסטיקט אַן אַנדער לעבנס-באַגער.

די ערשטע געשטאַלט איז דער טאטע:

אַ ייד אַ פשוטער געווען,
אָן גאוהדיקן בלענד פון אויפגערוישטן זינד,
אָן שוואַרצן גלי פון גלעטנדיקן סאַמעט,
זיין גוף האָט נישט געקענט די יום-טובדיקע פרייד,
די פניערלעכע חשיבות פון אַן אַטלאַסענעם מעמד.

די צווייטע געשטאַלט איז די שוועסטער:

פון וואָנען איז אין אונדזער אַרעמשאַפט
אַזאַ געוויקס אַ שיינער אויפגעגאַנגען?
איר גאַנץ געשטאַלט געוועקט האָט שטילע פרייד,
ווי ס'זעקט די רו אין האַרץ אַן אָונטפּעלד מיט זאַנגען.

די דריטע געשטאַלט איז דער פעטער הענעך, דער מאַמעס ברודער, וואָס איז מחמת אַ ריס מיט דער משפחה אַ מאָל אַוועק ערגעץ ווייט און האָט זיך יאָרן לאַנג ניט באַוויזן. פּלוצעם האָט ער זיך געיאָוועט אַ צעריסענער און פאַרשטויבטער, אַ קוים געראַטעוועטער פון דאָרף. ער איז געווען דער האַרציקער מעשה-דערציילער וואָס האָט צוגעצויגן די קינדער מיט זיין ריח פון פעלד און פרישע גראַזן.

אַט די דרײַ געשטאַלטן ווערן פאַרפאַלן אויף ווייט-פּרעמדע וועגן און הגם זייער פאַרפאַלן ווערן איז באַשריבן אויף אַ רעאַליסטישן אופן, טראַגט

שמועסן בכתב

עס אין זיך א סימבאלישן מיינ. דער טאטע קען ניט מער טראגן דעם עול נאך אלע זענע דורכפאלן און ער גייט אוועק פון דער היים בעמענדיק מיט זיך בלויז טלית-און-תפילין. ער גייט אויף די וועגן פון יידישע וואגלערס און וואנדערערס אבער ער טראגט אין הארצן די אמונה צו דעם אייבערשטן. די שיינע, שטאלטנע שוועסטער ווערט פארכאפט פון אן אנדער אמונה. זי וויל איבערמאכן די וועלט, כדי עס זאלן ניט מער זיין קיין ארעמע און רייכע. דערוויילע אבער האט מען „אוועקגעפירט זי אין דער נאכט מיט קייטנקלאנג אויף יארן, יארן לאנג“.

דער פעטער הענעך, וואס האט שטענדיק געהאט א חשד צו דעם היימישן יידישן ארום, איז אוועק צו די מיסיאנערן.

*

די לידער-זאמלונג אויף יענער זייט ווונדער איז דאס אכטע בוך פון יצחק יאנאסאווויטש. מיר הערן דא ארויס אן עכא פון דער פאעמע א שטוב אין שטעטל, באזונדערש אין קאפיטל „אינעם אש פון זכרון“. דאס בוך איז אן עולם-ומלואו פון מאטיוון און איבערלעבונגען: אומעטיק נאגנדיקע גע-זאנגען ביים אנבליק פן טיאן-שאנער בערג, „לידער צום אלטאָו“, ווו דער דיכטער האט אזוי ביטער טועם געווען דעם פליטים-וועג, הארציקע, תפילה-דיקע לידער „צום האר פון די אבות“, פארטיפטע געדאנקען-עשירות אין „לאנדשאפטן פון געמיט“, בילדערישע פייסאזשן און שטורמישע סצענעס פון „לאטיין-אמעריקאניש“ און דער הייליקער ציטער אין די לידער „יום-כיפור תשל“ד“.

די לידער-ציקלען „אינעם אש פון זכרון“ און „יום-כיפור תשל“ד“ רופן זיך איבער מיט זייער יידיש-טראגישער גורלדיקייט, מיט זייער אומעט און שפירעוודיקייט.

מיר זענען די בריק אויף וועלכער עס וואנדלען

דאס בליען און וויאנען.

אז ביים וויגליד פון ראזשינקעס און מאנדלען

איז דער טויט שוין פאראנען.

דאָס איז אַבער בשום־אופן ניט דער דאָמינירנדיקער קלאַנג פון זײַנע
לידער. מיר געפינען דאָרט געזאָנגען און הימענס צום לעבן, ליבע און נאַטור.
בפרט ווען עס קומט צו ארץ־ישׂראל, צו ירושלים :

קיין ירושלים קומט מען נישט.
קיין ירושלים קערט מען זיך אום.
קיין ירושלים שטינגט מען אויף,
אויף דער לייטער פון דורות.
אויף די שטאַפלען פון בענקשאַפט,
אויף די טרעפּ פון דערלייזונג.

פולע לאַגלען מיט ווייץ פון געדענקשאַפט
טראַגט מען מיט זיך קיין ירושלים.

ג

מיר האָבן זיך בפיוון אָפגעשטעלט אויף די שאַפונגען פון יצחק יאַנאַ־
סאַוויטש וואָס זענען טאַקע אָפגעמערקט געוואָרן בעת זיי האָבן זיך באַוווּזן,
אַבער זיי ווערן היינט ווייניקער דערמאַנט. מחמת דער מחבר האָט זיך קודם־
כל קונה־שם געווען ווי אַן עסיי־סט און אַ ליטעראַטור־קריטיקער. זײַנע צוויי
ביכער פּנימער און נעמען (באַנד איינס, „ייִדישע פּאַעטן“, 1971 ; באַנד צוויי,
„ייִדישע פּראָזאַיקערס און זייערע ווערק פון נאָך דער צווייטער וועלט־
מלחמה“, 1977), וואָס נעמען אַרום גרעסערע און קלענערע אָפּהאַנדלונגען
וועגן נײַן און דרייסיק פּאַעטן און דרייסיק פּראָזאַיקערס, שטעלן מיט זיך
פאַר אַ ווונדערלעכע מאַזאַיק פון ליטעראַטור־קריטיק, פון אויסטייטש און
אַנאַליז. ועל פּולם זענען זיי געשריבן נאַראַטיוו און מיט אַזאַ אייגנדיק אינ־
טימער אידענטיפיקאַציע מיטן שאַפער און זײַן ווערק.

יצחק יאַנאַסאַוויטש איז אַ גרונטיקער קענער פון אַלע שליאַכן פון
ליטעראַרישן שאַפן. הגם ער איז ממשיך דעם גוט־אַינגעפונדעוועטן נוסח
פון ליטעראַטור־קריטיק, איז פון דעסטוועגן קענטיק אין זײַן שרייבן דער
הינטזייטיקער, אינטעלעקטועל־מאָדערנער צוגאַנג. ער פאַרנעמט זיך טאַקע

ניט מיט צעגלידערן די ווערטער און צעטרייבערן די שורות און אריינטייטשן אין זיי די אייגענע השגות, אָבער ער באַלנכט מיט געניטקייט און פיקחות די איידלסטע און פאַרבאָרגסטע עלעמענטן פון דעם אַנאַליזירטן ווערק. דערביי איז דער סטיל זינער נאַראַטיוו און די שפראַך אַ רייכע, וואַרעמע און קאָליריקע.

אַ פּאָעטישע שורה אָדער אַפילו אַ וואָרט דערוועקט אָפט ביי דעם קריי-טיקער טובלימירטע געדאַנקען און אויב אַפילו די מחשבות זענען ניט תמיד אַנטפלעקערישע, פאַרמאָגן זיי דעם תן און די לאַגיק וואָס זענען כאַראַקטע-ריסטיש פאַר יאַנאַסאַוויטשעס שרייבן.

אמת, דאָ און דאָרטן זעט זיך זיין נייגונג צו וואַרירן אַ געדאַנק, ווי ער וואָלט זיך באַמיט אַינצוקאַרבן אין אונדז זיך מיין און מחשבה, אָבער אַפילו אַזוי, איז זיין יעדע אָפּהאַנדלונג געשריבן אין אַ קאַנצענטרירטער, גוטער עסיי־טישער פאַרעם.

אָפט איז אונדז קשה: יאַנאַסאַוויטש איז קלאַר און דורכזעיק ניט נאָר אין זינע עסייען, ניערט אויך אין זינע אייגענע לידער, פון דעסטוועגן פאַרטיידיקט ער מיט אימפעט און טעמפּעראַמענט דווקא די וויניקער פאַר-שטענדלעכע פּאָעטן. אַט איז למשל זיין פירוש אויף אַזאַ „אומפאַרשטענד-לעכער“ לידער-זאַמלונג: „זיי טוען עס דערפאַר ווייל אַנדערש וואָלטן זיי נישט געקענט אַרויסברענגען דאָס טיף אינדיוידועלע פון זייער וועלטוויזיע, דאָס ערשטמאָליקע פון זייער לעבנס-עמפינדונג, דאָס דורכויס פאַר זיי כאַראַקטעריסטישע געפיל ביי אַ באַשטימטער איבערלעבונג“. און באַלד דע-רויף גייט ער אַריבער צו אַן אַפענסיווע אויפן ליינער און ער טענהט: „ווי באַלד אַזוי דאַרפן מיר זיך פרעגן: אפשר איז דאָס ליד פון אַזאַ דיכטער אונדז נישט פאַרשטענדלעך דערפאַר ווייל מיר האָבן זיך נישט אויסגעלערנט ווי געהעריק די נייע שפראַך פונעם דיכטער, די נייע וואָרט-פאַרבינדונגען, די נייע סימבאָליק מיט וועלכער ער באַניצט זיך?“ (באַנד 1, ז' 26).

דערביי איז קלאַר אַז יצחק יאַנאַסאַוויטש פאַרשטייט ווייל דעם חילוק צווישן עכטער, קינסטלערישער פּאָעזיע, וואָס טראַגט אין זיך דערהויבנקייט און שיינקייט, און געקינצלטער אומפאַרשטענדלעכקייט, וואָס וויל בלייז צורעקן די אַרעמקייט פון געדאַנק און אומבאַהאַלפנקייט פון אויסדרוק, און

מען קען ברענגען אַ ראַיִה פֿון מאַלערני: אַ טאַלאַנטפֿולער פּיגוראַטיווער מאַלער איז לרוב געראַטן אויך אין זינע אַבסטראַקטע בילדער. מיט זינע צוויי ביכער פֿנימער און נעמען און ווי אַ צוגאַב די זאַמלונג עסייען אַן אויסרוף־צייכנס האָט יצחק יאַנאַסאַוויטש בפּירוש אויסגעברייטערט אונדזער הינטזעטיקע עסיי־טישע ליטעראַטור־קריטיק. די צען ביכער וואָס ער האָט ביז הינט אַרויסגעגעבן זענען אַ פּרוכטיקער בייטראַג צו דער הינטזעטיקער ייִדישער שאַפֿונג.

ד

„דאָס בשמים־ביקסל און אַנדערע דערציילונגען“ פֿון יאַנאַסאַוויטשן פֿאַרמאַגט אַ צאָל אינטערעסאַנטע און ביז גאָר אייגנאַרטיקע מעשיות־דערציילונגען.

איך ווייס ניט פֿאַר וואָס, נאָר עס איז מיר קיין מאָל ניט צום האַרצן דער צוגאַב אין אַ בוכטיטל — „און אַנדערע דערציילונגען“... צי דערפֿאַר וויל אַט דער צוגאַב זאָגט לחלוטין גאַרניט, צי דערפֿאַר וויל דער הויפּט־נאַמען הייבט אַרויס לרוב די דערציילונג וואָס איז ניט אַלע מאָל די כאַראַק־טעריסטישע פֿאַרן בוך. מילאַ, דאָס איז אַ געשמאַקזאָך, און יצחק יאַנאַסאַ־וויטש איז דאָ גאַרניט שולדיק. וואָס איז ער עס פֿאַר אַ מחויב צוצושטעלן גראַד וואָס עס געפעלט מיר? אַבער די דערציילונגען זענען וויל געפעלן. יאַנאַסאַוויטש איז אַ בריהדיקער שרנבער אין אַלע זשאַנערס. זינע דערצי־לונגען קומען אויף פֿון אַ מקורותדיקער מיליע און מיט אַזאַ אייגנדיקן טאָן — כאַטש אינהאַלטלעך ברעכט ער ניט די ראַמען פֿון אונדזער הינטזעטיקער טעמאַטיק. זענען זינע מעשיות־דערציילונגען ביז גאָר אַריגינעל און פֿלאַס־טיש אין זייער פֿורעמונג. ער האָט זיך אייגענעם אופן פֿון דערציילן, אין וואָס באַשטייט עס זיך אייגענער אופן? גאָר פשוט: ער דערציילט. און ער דערציילט טעמיק און קאַלירפֿול און מיט אַזאַ וואַרעמער חיותדיקייט וואָס לאַקט אָן. יאַנאַסאַוויטש שילדערט ניט, נאָר ער דערציילט. ער מאַלט ניט און שילדערט ניט קיין פּיזאַזשן און סביבות און מענטשן, ער דערציילט פֿון זיי, ער דערציילט וועגן זיי און זייערע אינערלעכע קאַנפֿליקטן און

ברענגט פאר אונדז די אלערליי סיטואציעס אין וועלכע די טאג-טעגלעכקייט
און דער גורל ווארפט זיי אריין. — איך ווייס ניט צי דאס איז מאדערניזם?
צי דאס איז אַ נאַוואַטאַרישער אייגנדיקער נוסח? איך וועל מיך אָבער
אנשטעלן צו זאָגן אַז דאָס איז דער געראַטענער דערציילערישער שרייב-
נוסח אין אונדזער אַנגעגליטער און צעפאַטלטער צייט. און אַזאַ פּיקחותדיקע
באַלאַנסירטקייט פאַרמאָגן יאַנאַסאַוויטשעס דערציילונגען, ווי אַפּגעמאַסטן און
אַפּגעווויגן איז די פאַרעם צום סיפור-המעשה, ווי ס'איז די שפּראַך פאַר
זיין מאַנאַלאָג און פאַר זײַנע העלדן. —

ווער זענען עס די העלדן אין זײַנע דערציילונגען? זיי זענען נאָענטע
און באַקאַנטע. אַמאָליקע זין און טעכטער פון ייִדישע שטעט און שטעטלעך
אין פּוילן, וואָס די צייט און די מהומות פון דער צייט האָבן זיי פאַרטראָגן
בכל פינות-העולם. און כאַטש זיי לעבן היינט אַן אַנדער לעבן — דער רוב
פון זיי אין מאַטעריעלער רחבות — טלײַעט און הויערט אין זיי אַ בענקשאַפט
נאָך דעם אַמאָל, נאָך דער פאַרשווונדענער אַפּגעמעקטער היים, נאָך די גרויע
וואַכנטעג אין שטעטל און די שבת-יום-טוב-טעג. אַזעלכע, מיט אַזעלכע
נאַנגדיקע געמיטער זענען פּמעט אַלע העלדן יאַנאַסאַוויטשעס, וואָס זייער
אַפּשטאַם איז פון דאַרט... מיט אַזאַ אומרויקייט טראָגט זיך אויך אַרום זיין
באַקאַנטער — ווי ער רופט אים, דעם הויפּטהעלד פון דער דערציילונג „דאָס
בשמים-ביקסל“. אַט אַזוי, אין געציילטע שורות, שייַלן זיך אויס די פאַרלוי-
פּענישן פון אַמאָל און די אַנגעשפּאַנטע וואָר פון היינט:

„מײַן באַקאַנטער איז זייער פּרי נחמץ געוואָרן און איז אַוועק פון טאַטנס
דרכים. דער אמת איז אַז די גויט איז בײַ זיי אין שטוב געווען זייער גרויס
און דער טאַטע דער למדן און בעל-יחוס האָט גאַרנישט געפרוּווט טאָן פּרי
זי צו פאַרקלענערן. אין יענער צייט איז מען אין שטעטל שוין געוויינט געווען
דערצו, אַז אַ חסידיש בחורל זאָל פאַרקאַטשען די פּאות הינטערן אויער און
זיך נעמען לערנען אַ פּאָד. אָבער ווען מײַן באַקאַנטער האָט ווי אַ זעכצן-
יעריקער ייִנגל פאַרלאָזט דאָס בית-המדרש, וווּ ער האָט געלערנט בעיקר
אין די נעכט, און זיך אויסגעלערנט שטריקן אויף אַ הענטשקעמאַשיין, האָט
מען אין אַ סך, אַ סך שטעטלידיקע שטובן געקרקצט, וואָרעם אַז חיים נחמנס
זון, ר' יונה וואַלפּס אַן אייניקל האָט שוין אויך אַנגעטוישט די גמראַ אויף

א מאַשינדל, איז שוין טאַקע געווען אַ סימן, אַז מיט ייִדישקייט ווערט וואָס אַ מאָל ענגער, — אין די אָנהייב דרייסיקער יאָרן איז מײַן באַקאַנטער אַוועק קיין אַרגענטינע״.

דאָ האָט אים עטלעכע צענדליק יאָר שפּעטער דער מחבר אָפּגעפּונען. געטראָפּן אַ סאָלדן מאָן, אַ היפשער גביר, אַ מטופּל מיט געשעפּטן און פּאַבריקן, אַ ריץ הויז, אַפילו זיך טאַטנס בשמים-ביקסל האָט זיך אָפּגעראַ-טעוועט. אַט דאָס דורותדיקע בשמים-ביקסל, וואָס וואָלט געקאַנט דערציילן פון אַזוי פיל ווונדיררים. אָבער דאָס בשמים-ביקסל שטייט דאָ אַן עלנטס און אַ פּאַרלאָנס, — מחמת דאָ איז שוין דאָס ייִדישקייט אין גאַנצן אויס-גערונען. די זין און טעכטער ציט עס צו די פּלאַמיקע אינגעבוירענע און צו זייערע מינהגים. מיט טיפּן אומעט טענהט זיך באַקאַנטער: „בני מיר אין שטוב וועלן שוין קיין נסים ניט געשען... נעם דאָס בשמים-ביקסל צו זיך... נין, לאַמיר עס בעסער אָפּגעבן אין אַ מוויי, לאַמיר עס אַוועקשיקן קיין ישראל״.

אין אַט דער דערציילונג, אין אַט דעם געשטאַלט פון „זיך באַקאַנטן״ איז קולימינירט אַן אָפּשניט פון ייִדישן לעבן, פון ייִדישער וואָר פון אַ מאָל און היינט.

צוואַנציק דערציילונגען אַנטהאַלט דאָס בוך און זיי נעמען אַרום הן אַ שטייגערדישן, הן אַ באַטיטיקן געאָגראַפישן שטח. די זאַמלונג עפנט זיך מיט דער דערציילונג „דער ערשטער טאַג״. די גרויליקע באַשרייבונג פונעם ערשטן טאַג אין אַ ייִדיש שטעטל אונטער דער הערשאַפט פון געוועזענעם פּראָווינציעלן דריטראַנגיקן אַקטיאָר און איצטיקן נאַצי-קאַמענדאַנט האָנס גאַנטקע, וואָס מיט זינע רציחות שטילט ער זיך גלוסט נאָך יאָרן פון אַקטיאָ-רישער דורכגעפּאַלנקייט. — די דייטשישע מערדערישקייט, וואָס האָט געטליצט אין אים, לאַזט זיך אַראָפּ אויף דער דורותדיקער ייִדישער קהילה. יאַנאַסאַוויטש דערציילט פון פּליטים-לעבן אין די ווייטע ראַטן-פּאַר-באַנדישע אַוולן. און ער דערציילט פון ניצול-געוואָרענע און זייערע נניע נסיונות און איבערלעבונגען אין ווייטע לענדער מעבר-לים. דאָרט באַגעגענען מיר אַ גאַלעריע פון טיפּן, ייִדן פון אַ גאַנץ יאָר, שרייבערס און קינסטלערס, סוחרים און טעאַטער-מענטשן. דאָ טרעפּן מיר דעם טשיקאַוו באַרעדעוודיקן

שמועסן בפתב

אקטיאָר פון דער אמאָליקער ייִדישער בינע, וואָס שפּילט היינט וויכ־טיקע ראָלעס אין שפּאַנישן טעאַטער. אָט די אייגנאַרטיקע, מקורותדיקע דערציילונג, פון די בעסטע אינעם בוך, הייסט „מאַנאַלאָג נאָך האַלבער נאַכט“.

ווי מיר דאַכט, איז דאָס גאַנצע בוך ווי אַ מאַנאַלאָג נאָך אַ האַלבער נאַכט פון אַ פּיקחותדיקן, אינטערעסאַנטן דערציילער. אַזאַ איז ער יצחק יאַנאַסאָוויטש.

ה

איך דערלויב מיך צו זאָגן שוין ביים אַנהייב, אַז יצחק יאַנאַסאָוויטש האָט מיט דעם נייעם בוך, מיט די אַרבעטן וואָס קומען אַרײַן „אין פרדס פון ייִדיש“, באַווײַזן נאָך אַ מאָל אַז ער איז פון די געציילטע וויכטיקע קולטור־אויסטייטשערס, ליטעראַטור־קריטיקערס און פון די גייסטריכע עסייסטן אין אונדזער היינטיגער שאַפּונג. און דאָס, צום אַלעם ערשט, אַ דאַנק זײַנע פּשרונות אין די עלעמענטן און פּלים וועלכע זענען גייטיק דערצו. ראשית: זײַן עומקותדיקע קענטשאַפּט. צווייטנס: זײַן אייגנדיקע, מקורותדיקע געדאַנקלעכקייט. דריטנס: זײַן וואַרעמער, נאַראַטיווער שרײַב־סטיל און בונטריכער לשון, וואָס איז אי שורשידיק־ייִדיש, אי מאַדער־ניסטיש. — —

אַגב, ייִדיש־שורשידיק און מאַדערניסטיש איז אַ גרונטשטריך אין זײַן שאַפּן. און צווישן אָט די ביידע איז גישט נאָר גישטאָ קיין סתירה, להיפוך גאָר. זיי זענען אַרְגאַניש געבונדן און פאַרבונדן, זיי קומען אויף בני אים ווי פון סאַמע ליטעראַרישן בראשית, ווי אַנזערש וואָלט עס גאַרניט געקאַנט זײַן.

פּופּצן אַרבעטן קומען אַרײַן אינעם בוך. זיי זענען לרוב געשריבן געוואָרן מיט העכער צוויי צענדליק יאָר צוריק, און הגם יאַנאַסאָוויטש אַליין פּרוּווט — אין זײַן קורצן אַרײַנפיר צו דעם בוך — זיך פאַרענטפּערן: „אַז אַ סך אָספּעקטן פון די באַהאַנדלטע פּראָבלעמען זעט ער איצט — ווי אַ תּושב פון מדינת־ישׂראַל — אַנדערש ווי ער האָט זיי געזען אין חוץ־לאַרץ“, דאַכט זיך מיר, אַז אָט די רעזערוואַציע־באַמערקונג איז לחלוטין אַן איבעריקע. גיט נאָר

דערפאר וויל מיר פילן אפ אין די עסייען דעם אייגנטימלעכן געמיטצושטאנד, דעם פלאטער און די מחשבה-וויבראציעס, וואס פארלירן ניט זייער אקטור-עלקייט, נאר אויך דערפאר וויל ס'איז מוטל בספק צי די אפגעלאפענע יארן, ווי די צו מאל ראציאנעל געענדערטע מערכה אין מדינת-ישראל און אין די תפוצות, זענען מסוגל אנצורירן, אדער צו פארבלאסן די גניסטיקע עקס-קורסיעס וואס זענען בנימצא אינעם בוך.

דאס זענען סאלידע אבער אייפעהדיק-זוכערישע עקסקורסיעס פון אן עסייסט, בניזאם מיט אן אימפולסיוון דיכטערישן שפאצירגאנג אויף די וועגן און שליאכן פון דער יידישער ליטעראטור און בני א צאל פון אירע שאפערס. יאנאסאויטש באלייכט דא פאר אונדז און כאראקטעריזירט דאס אייגנטימ-לעכע און דאס צו מאל פארבארגענע, אזוי אין ברייטע טעמעס ווי „פון קליינעם מענטשעלע צו דער גרויסער יידיגעשטאלט“ (דער אנטוויקלונג-וועג פון דער יידישער ליטעראטור), „די חורבן-ליטעראטור און איר שליחות פארן פאלקסלעבן“, „מדינת-ישראל אין דער יידישער פאעזיע“, אזוי אויך אין די ארבעטן וועגן די יחידים-שאפערס: אהרון צייטלין, שמואל האלקין, יצחק באשעוויס-זינגער, אברהם סוצקעווער, און אין דעם אנאליטישן עסיי — „גאטמאטיוון אין דעם שאפן פון יעקב פרידמאן“. אהודאי, אין די אלע ארבעטן איז ער מפרש און באהאנדלט ווי דער געניטער ליטעראטור-קריטיקער די סוגיות און מאטיוון פון דיכטערס. אבער אין פמעט אלע אפהאנדלונגען קומט אויף זיין אייגנדיקער צוגאנג און עס לויכט אויף זיין היקפדיקער וויסן און באנעם.

איינס פון די אינטערעסאנטסטע עסייען אינעם בוך איז וועגן דעם היסטאריקער שמעון דובנאוו, ווי ער ברענגט ארויס דעם שאפערישן בניטראג פון דעם געשיכטע-שרייבער און מאכט אויך א געראטענעם קריטישן פאר-גלייך מיט א צווייטער אויסגערופענער געשטאלט פון דער יידישער היסטארי-יאסאפיע — הנגריך גרעץ, זאגט ער:

„אז מען ליינעט גרעצס יידישע געשיכטע איז שווער זיך צו באפרייען פון דעם איינדרוק אז מיר הערן די פאראפראזע פון די נביאישע ווערטער: זכרתי לך חסד בעורייך, עס קומט אויס ווי דער אלטער באפליגלטער היסטארי-ריקער וואלט געזונגען מיט א בענקשאפטלעך-פארלייבט קול צו דער פנסת-

ישראל וועגן איר ווהנדערלעך-שיינער פארשווהנדענער יוגנט, אבער צווישן די דאזיקע זינגענדיקע שורות זינע הערט זיך פסדר. און פסדר דער ביטערער ווייגעשריי: געדענק, יידיש-פאלק, וואס דו ביסט אַ מאָל געווען. ווי שייך און גוט עס זענען געווען זינע געצעלטן, ווי גרויס און מעכטיק, עס זענען געווען זינע העלדן, און זע, פאלק מיינס, אויף וואס דו ביסט איצט אפגעקומען און ווי אַרעם און גרוי עס איז דין קעגנוואַרטק לעבן. שמעון דובנאָו איז געווען פונקט דער היפוף: ער האָט קיין מאָל נישט מבוזה געווען דעם היינט פון זיין פאלק און ער האָט אין אים תמיד געפונען די דאזיקע גרויסקייט, וואס האָט זיך געקאָנט פאַרגלייכן מיט די עפאָכעס פון פאַרגאַנגענער העראַיק. ער איז מיט אַלע זיינע רמ"ח אברים געווען אַרײַנגעטאָן אין דעם אַקטועלן און אַלצײטיקן לעבן פון זיין פאלק."

מער נאָך ווי די ברייטלעך באַזירטע אויסטײטשן און מיינונגען, וואס זענען פאַראַן אינעם בוך, אימפּאַנירן די קורץ דעפּינירטע און בפירוש בלי-ציקע אַרויסזאָגונגען. אַט אַ שטייגער: „ביי מענדעלען איז אונדזער ליטע-ראַטור קוים געווען אַ סטאַטישער פאַקט, מיט שלום-עליכמען און מיט פרען האָט זי אַנגעהויבן ווערן אַ דינאַמישע פּאַטענץ". אַדער: „לויט מײַן מיינונג איז אַ גרויסער דיכטער נישט דער וואס זינגט זיך אַרײַן אין פּאַלק, נאָר דער וואס דאָס פּאַלק זינגט זיך דורך אים אַרויס". און אַט ווי יאַסאַנאָוויטש פאַרמולירט אַ מחשבה וועגן פרען:

„פרען — זאָגט ער — האָט גענומען יידיש-לעבן און עס פאַרוואַנדלט אין ליטעראַטור, אַבער דער יידישער גורל האָט זיין ליטעראַטור אויף סײַ פאַרוואַנדלט אין לעבן."

מיר וואָלטן געקאָנט אַזוי אַפּקלײַבן און ציטירן און אַנסילעווען אַט די בליציקע, פאַרטיפטע און חותדיקע אַרויסזאָגונגען ווי גוט קולטיווירטע פּערעלעך אויף דער שנור פון שרײַבעריש-פּילאָסאָפּישן דענקען. זיי זענען אי שייך, אי שכלדיק און אַנטהאַלטן אינטעלעקטועלן זין. — קען איך מיך ניט אַנטהאַלטן און ברענגען נאָך איין באַדײַטונגספולן זאָג:

„זכרון איז דאָס וואָסער אויף וואָס עס טראָגט זיך די שיף פון מענטש-לעבן באַווסטזײַן צו די ברעגן פון אַ געצילטער עקסיסטענץ. אַן זכרון איז נישטאָ קיין אינטעלעקט און סײַז נישט געמאַלט קיין שכלדיק לעבן."

א סך פון די אַפּהאַנדלונגען, וואָס קומען אַרײַן אינעם בוך, זענען געשריבן געוואָרן ווי רעפּעראַטן. אָבער עס מאַכט ניט אויס, זיי לייענען זיך פּליסיק און זיי זענען באַטעמט, ווי גוטע ליטעראַטור.
ערגעץ וווּ אין זייער נוסח און סטיל דערמאָנען זיי אונדז אין די רעפּע-
ראַטן־עסייען פון אונדזער גרויסן ה. לייזויק.
ס'איז די שעפּערישקייט פון נעכטן און הצינט „אין פרדס פון יידיש“.

שלוש אַשס בריוו

מיט עטלעכע חדשים צוריק, משמעות אָז די ריכטיקע דאַטע איז דער 1טער יאַנואַר 1980, איז אויסגעפאַלן דער הונדערטסטער געבוירן-טאָג פון שלום אַש, איינער פון די חשובסטע אין דער ייִדישער ליטעראַטור. ניט נייטיק צוצו-געבן אָז שלום אַש איז אַ וועלטנאַמען און זײַנע שאַפונגען זענען איבערגעזעצט געוואָרן אין עטלעכע צענדליק שפראַכן, אַז זײַנע דראַמעס זענען אויפגעפירט געוואָרן אויף די בינעס פון פרעמדשפראַכיקע טעאַטערס.

וועגן שלום אַשן האָט מען געשריבן אַ סך. מען האָט אויסגעטייטשט און אַנאַליזירט זײַנע ווערק, כאַטש קיין אומפאַסיקע, פולע מאַנאַגראַפיע איז ביז הייַנט ניט דערשינען. שמואל נײַגער האָט געשריבן מיט קריטישן אייפער און מיט אַ סך איבערגעגעבנקייט און פּמעט וועגן אַלץ וואָס עס איז אַרויס פון אונטער זײַן פּעדער. שלמה ראָזנבערג האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך וועגן שלום אַשס לעבן פאַר די יאָרן וואָס ער איז געווען בני אים דער סעקרעטאַר, בעת אַש האָט געווינט אין פּראַנקרײַך, אויך יצחק פּאַנער, וואָס פלעגט איבערשרייבן אַשס מאַנסקריפּטן — אין די לעצטע יאָרן, ווען אַש האָט געלעבט אין זײַן הויז אין בת-ים — האָט פאַרצייכנט זײַנע אַנאָדדוקן פון און אַרום שלום אַשן און עס אַרויסגעגעבן אין אַ בוך אונטערן נאָמען „שלוש אַש אין זײַן לעצטער היים“.

פּידוע האָט שלום אַש עטלעכע מאָל אויפגערודערט די ייִדישע וועלט הן מיט זײַנע אַרויסטריטן, הן מיט עטלעכע פון זײַנע ווערק און ער האָט אַרויסגערופן היציקע וויפּוחים אַרום זיך און זײַן שאַפן. אָבער ער איז דאָך געבליבן דער גרויסער פּראָזאַיקער אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

שוין אין יאָר 1922 שרײַבט וועגן אים אין „מילגרוים“ דער אייגנ-אַרטיקער ליטעראַטור-קריטיקער בעל-דמיון, נחום שטיף:

„פאַר ליטעראַטור איז דאָס געווען אַ שטיק אַנטדעקונג! זאָל דאָס זײַן דאָס פאַרוואַרלאַזטע שטעטל, דאָס ייִדישלעכע שפּינוועבס? צוויי דורות שרײַ-בערס האָבן דאָס פאַרהאַסט און פאַרשפּיגן, איצט האָט דאָס ווידער מענטש-לעכקייט געוואונען.“ און ער פאַרענדיקט: „מעג מען שוין אין וואַרשע קרוינען דעם יונגן קלאַסיקער, שוין צײַט“ —

וואָס אַן אמת, האָט שלום אַש נײַט לאַנג געוואָרט אויף זײַן קרוינונג. און די דערהויבנסטע קרוינונג איז געווען, וואָס ער איז גאַר גיך געוואָרן דער צום מערסטן געלייענטער שרייבער. און געלייענט האָבן אים אַלע שײַכטן פון פּאָלק. די לעצטע יאָרן פון זײַן לעבן איז שלום אַש געוואָרן אַ תּוֹשֵׁב אײַן בתּ-ים. איך פּלעג אים אָפט באַזוכן אײַן זײַן הײַם. ס'איז גוט געווען אים צו הערן, און איך פּלעג מיך צוהערן — בעיקר בעת די לאַנגע שפּאַצירן וואָס מיר פּלעגן מאַכן — צו זײַנע זכּרונות-דערציילונגען וואָס פּלעגן אויפשפּילן מיט אַלע חנען און מיט אַ צויבערנדיקער בילדערישקייט.

דאָס הויז אײַן בתּ-ים איז נאָך זײַן פּטירה פּאַרוואַנדלט געוואָרן אײַן אַ צענטער וווּ עס ווערט אויפגעזאַמלט און אויפגעהיט אַלץ, וואָס עס האָט אַ שײַכות מיטן לעבן און שאַפן פון שלום אַש, כאַטש דער רובּ פּתבּ-ידן און דאָקומענטאַרער מאַטעריאַל איז צעזײַט און צעשפּרייט איבער ארבע פּינות עולם, און נײַט ווייניק איז פּאַרלירן געבאַנגען.

מיט אַ קורצער צײַט צוריק איז דערשינען אַן אינטערעסאַנט בוך, וואָס בית שלום אַש האָט אַרויסגעגעבן. דאָס איז אַ באַנד פון אויסגעוויילטע בריוו, וואָס שלום אַש האָט געשריבן במשך די יאָרן 1905—1914 און פון 1939 ביז 1957, די זאַמלונג נעמט אַרײַן צוויי הונדערט אַכט און פּרפּציק בריוו און זײ ווערן געטיילט אַזוי: 221 געשריבן פון שלום אַש (דערפון 178 צו זײַן פּרוי מאַדזשיע); 39 בריוו זענען געשריבן צו דעם דעמאָלטיקן ראַש-העיר פון בתּ-ים דוד בן-ארי, און די איבעריקע זענען צו שרייבערס, פּאַרלעגערס, רעדאַקטאָרן און צו אַ צאָל משפּחה-מענטשן. דער לעצטער טייל נעמט אַרײַן די בריוו פון זײַן פּרוי צו אים.

אײַן דעם אַרײַנפיר פונעם צוגיפּשטעלער פון אַט דעם ספר — מרדכי צאַניך — ווערט געזאָגט: „די זאַמלונג נעמט אַרום בלויז אַ טייל פון דער פּאַרצווייגטער קאַרעספּאָנדענץ פון שלום אַש. אַן אַרומנעמיקע און אויס-שעפּנדיקע זאַמלונג פון די בריוו פון שלום אַש וואָלט געפּאָדערט די אַרבעט פון אַן אַקאַדעמיע. דער ציל פון דעם רעדאַקטאָר פון אַט דער זאַמלונג איז געווען פון גאַר אַן אַנדער כאַראַקטער. נעמלעך, צוזאַמענצוזעמען און אַרויס-געבן אַ צאָל בריוו פון שלום אַש, פון וועלכע עס זאָל זיך באַקומען דער נשמה-פּאַרטערט פון דעם מענטש שלום אַש.“

דאכט זיך אז צום טייל איז עס דעם צונויפשטעלער געראטן. דא און דארט באקומען מיר אן ענטפער אויף די פראגעס וואס האבן באשעפטיקט דעם גרויסן פראנצאזיקער, דעם קינסטלער שלום אש. דורך די בריוו פילן מיר אפ זיך פיערדיק געמיט, זיך טראכטן, זינע ספיקות און געראנגלענישן, זינע אנטווישונגען און באגערן. אט די בריוו זענען ווי פראגמענטן פון זיך אינערלעכער וועלט. ניט מעגלעך צו ציטירן אפילו שטעלן פון די בריוו, כאטש זיי בעטן זיך. אט שרייבט ער צו זיך פרוי אין יאר 1916 (שלום אש איז דעמאלט אלט געווען 36 יאר): „איך בין היינט אין אונט אין סיראקוז. זעלבסטפארשטענדלעך, איז דאס רעדן ניט קיין גרינגע מלאכה, נאר קיינעם קומט ניט אן גרינג דאס לעבן. איך וועל אבער פיל לערנען פון דעם וועג, מיט דעם וואס איך האב צייט אין וואגן צו טראכטן. צו לייענען און אננעמען ווי נאריש איך לעב.“

שלום אש איז פאר א סך יארן געווען געבונדן מיט ארץ-ישראל, א גליקע ליבע האט ער געטראגן צו דעם העראישן עבר פון לאנד. פון דאנעט קומען זינע פרעכטיקע ארץ-ישראל-דערציילונגען, ווי „א טאלאנט צו ארץ-ישראל“ און דער ראמאן „דאס געזאנג פון טאל“. אין דעם לעצטן בריוו וואס קומט אריין אין דער זאמלונג, געשריבן צו דער משפחה פון בן-ארי דעם 6טן יולי 1957, שרייבט אש: „מיר זענען דאך גאט צו דאנקען אונגעקומען קיין לאנדאן, מיר האבן געהאט א שווערע און שלעכטע ריזע, אלע אונדזערע שונאים זאלן אוועקפארן פונעם ווארעמען ארץ-ישראל צו דעם קאלטן לאנדאן. דערפאר האט אונדז גאט געשטראפט. וואס האט אונדז געפעלט אין ארץ?“ די זאמלונג גיט אונדז א שמץ פון א מעגלעכקייט צו דערקענען דעם גרויסן קינסטלער און מענטש שלום אש, און ס'איז אן און פאר זיך אן אינטערעסאנט בוך.

פאפיערניקאָווס געזאַנג צום בוים

אין אַ ליד האָט י. פאפיערניקאָוו אַנומלט געזאַנגט: „עס אַרט מיך ניט וואָס איך האָב די פערל ניט געפונען. כ'האַב דערפאַר די טיפעניש דערגרייכט.“ דאָס ניט לאַנג דערשיגענע בוך, די לידער-זאַמלונג „די גרינע ראַסע“, איז בפירוש אַ שטאַפל אין דעם דיכטערישן גוטס, וואָס ער האָט במשך זעקס צענדליק יאָר בייגעטראָגן און דערגרייכט —

ווער זענען די „גרינע ראַסע“? מיר ווייסן וועגן דער „געלער ראַסע“, „רויטער ראַסע“, „שוואַרצער ראַסע“, אפילו וועגן דער גרויער „מולאַטישער ראַסע“, אָבער „גרינע ראַסע“? אַז פאפיערניקאָוו האָט מיר אַנומלט געזאַנגט ווי דאָס בוך וועט הייסן, האָב איך מיך געכאַפט וואָס זיך פּוּוּוּוּ און מיין איז. נאָך מער, איך האָב וויזועל אָפגעפילט די „גרינע ראַסע“: דעם פּייזאַזש און די לאַנדשאַפט, דאָס בוים און פעלד, דעם גרינעם קוסט און די בלענדדיקע באַגרינטע פלאַרע, וואָס ער ברענגט טאַקע אַרויס אַזוי חיותדיק און בילדעריש, מיט אַזאַ פאַרביקייט און גראַציעזקייט אין די 50 לידער וואָס קומען אַריין אינעם בוך, אַט „די גרינע ראַסע“, וועלכע פאפיערניקאָוו פאַרמולירט זי פאַר אונדז אַזוי בולט:

די וועלט, די גאַנצע וועלט
איז די היים פון דער ראַסע דער גרינער,
די היים פונעם ביימערפאַלק
אומעטום רייך
און אין ערגעץ נישט פרעמד אויף גאַטס ערד —
רעדט דאָס ביימערפאַלק
איין און דאָס זעלביקע לשון:
דאָס לשון פון שווינגער,
וואָס טראַכטן און זוכן דאָס וואָרט —
אין די אייגענע טיפן,
און רעדן צו יענע, וואָס הערן די שטומקייט אַליין.

וואלט איך ניט מורא געהאט צו שפעקולירן און זיך א שפיל צו טאן, וואלט איך זיך אינגעשטעלט צו זאגן, אז פאפיערניקאוו איז א ריפער, באזע-סענער שטאם פון אַט דער ראַסע, מחמת פון זינע יינגסטע יאָרן רעדט ער „דאָס זעלביקע לשון, דאָס לשון פון שווינגער“ און זוכט דאָס וואָרט „אין די אייגענע טיפן“.

בכלל דאָכט זיך מיר, אַז די קנאַספן און גראָזן, די ביימער און קאַליריקע בלעטער אַטעמען מיט אַזאָ וואָריקער וויטאַליטעט, מיט אַזאָ חיות, ווי דער דיכטער וואָלט דאָ טראַנספּאַרמירט די לעבעדיקע וועלט, מיט אירע שיינקייטן און קאַנפליקטן, מיט אירע השגות און ווירואַרן, מיט אירע געשטאַלטן, וואָס צווישן זיי זענען פאַראַן גרויסע און מוטיקע און אויך אַפגעשטאַנענע, גניסטיקע ליליפוטלעך. איך ווייס אַז איך טיטש דאָ מסתמא בלויז אַרײַן מײַן אינדרוק און דעם געפיל, וואָס איך האָב געהאַט ביים ליענען אַט די אויסערסט-אייגנאַרטיקע און בפירוש אַריגינעלע לידער.

עפעס זעט עס מיר אויס ווי פאפיערניקאוו וואלט גענומען און אינגע-שפאנט די גאַנצע פלאַרע — די ביימער, די גראָזן און געוויקסן, אפילו דאָס צוויטשערן פון די פייגל — און האָט זי פערזאָנפּיצירט. לאַמיר הערן אַ שטייגער זיבן שורות פונעם ליד „דאָס ביימערפאַלק“:

פון אַלע פעלקער איז צום נאַענטסטן, צום ליבסטן מיר —
דאָס פרידלעכסטע, דאָס שטילסטע פאַלק:
דאָס ביימערפאַלק —
די גרינע ראַסע.

סי'גרינע פאַלק איז גאַסטפריינדלעך.
די גרינע אַרעמס נעמען אויף אַיעדן
ווער עס וויל אין זיי געפינען שוץ און רו...

אין דעם קאַנטעקסט איז כאַראַקטעריסטיש און מהותדיק דער מייז און די אויסערלעכע געשטאַלטיקונג, ווי די מערכה פונעם „אילבירטבוים“:

אשיק-גראָ, ווי נאָך אַ גרויסער שרייפּה —
שטייט ער דאָר-צעצווונגט מיט קנויליקן געפלעכט
און ס'דאַכט זיך, אַז עס קאָן נישט זיין שוין ערגער,
ווי דער גורל צו אַ בוים אַזאַ איז שלעכט.

נאָר זיי, די גרינע און די שוואַרצע איילבירטן,
וואָס באַשיטן אים דעם קאַפּ געדיכט —
דערציילן עפעס אַנדערש וועגן אים,
און וואַרפן אויף זיין שטאַם אַן אַנדער ליכט :

אַ ליכט פון גלאַנץ ; אַ ליכט פון פּינעם ייִחוס,
סאַמע שמן-זיט, סאַמע שמן זך,
אַן איידלבוים, אַן אַשיק-גראַעֶר עניו,
אַ מסתּפּק, וועלכער גיט אַ סך.

די לידער צייכענען זיך אויס מיט זייער קאַנדענסירטער שילדערונג-
שפּראַך, מיט זייער קאַלירפולער, ריטמישער באַוועגלעכקייט, מיט זייער
לידערישער פּשטות און מיט זייער שפּילעוודיקער פאַרעם. דערצו נאָך גייט
אויף פון זיי אַזאַ קאַמוניקאַטיווע וויזועלקייט, אַט אַ שטייגער ווי זיי אַליין,
די ביימער, די גראַזן און קנאַספּן וואַלטן גערעדט צווישן זיך אַזוי שטיל און
סודותדיק, באַרעדט די משונהדיקע וועלט פון די בני-אָדם...

אַ נאַטירלעכע, אַ רירנדיקע עצבות איז פאַראַן אין די לידער, ס'איז הן
די עצבות וואָס איז אַזוי אייגן פאַר פּאַפּיערניקאַווס שאַפּן, הן די אומעט-
שפּירונג וואָס קומט אַלע מאָל אויף, בעת דער אומפאַרגלייכלעכער קאַנ-
פּראַנטאַציע צווישן מענטש און נאַטור, מענטש אַנטקעגן דער אומענדלעכקייט,
דער איין-סופּיקייט און מעכטיקייט פון נאַטור... אין אַט דער אייגנטימלעכער
אַטמאָספּער (פון מענטש און נאַטור) ווירקן זיך באַזונדער אויס די לידער,
וואָס ער האָט געשריבן בעת זינע באַזוכן אין מעלבאָרן און אין מאַנטרעאַל,
משמעז אונטערן אַזנדרוק פון זינע שפּאַצירן אין די דאָרטיקע פאַרקן,
גערטנער און באַבויםערטע אַלייען. ס'איז האַרבסטצייט און ער מאַלט דעם

פארמעסט צווישן ווינט און ערד און בלעטער, און די קראַען וואָס קרייזן אַרום, און די פאַרביקייט פון קלומבעס געפאַלענעם צוויט. וועל איך ציטירן בלויז איין שורה, וואָס שליסט אָפּ דעם לידער-רינג:

געפאַלענע בלעטער זיי ראַנגלען זיך אויך פאַרן לעבן.

לעבן און אַ ווונדערלעכע געדענונג איז בנימצא אין די לידער פונעם אַפטייל „ביימער און פירות“. אַ צאָל פון די לידער קענען מיר פון פריער. זיי פאַרמאָגן אונדזער וואַריקע אייגנטימלעכקייט, אַטעמען מיט עכטן ארץ-ישראל-אַראַמאַט און זענען אויסגעפורעמט אויף אונדזער גליקן באַדן, גע-גלעט פון שאַרפער זון און פון פאַרטאַגיקן טוי, געשפּיזט פון רעגן און פון געטרייע אַרבעטסהענט. אַט זענען די סאַברעס, די היטערס פון ווינגערטנער און פרדסים.

אין קרומע צעלאַפענע שורות

אויף וויאַרסטן און מנילן —

ציען זיי זיך ווילד, צעוואַקסן,

זיי, דאָס אַרעמסטע געוויקס דאָ אויף די וועגן:

סאַברעס.

און אַט פירט ער אונדז אַריבער צו אונדזער יוגנטלעכן ארץ-ישראלדיקן אַמאַל, ווען ס'איז געווען אַרעמלעך אַבער פריידיק און מאַראַנצן-צוכט איז געווען דער אַקס און דער שטאַלץ פון לאַנדישער פראָדוקציע:

בלאַע הימלען, גרינע ביימלעך,

זוניק-גאַלדענע מאַראַנצן,

איז אין פרדס העל און היימלעך

באַקן פלאַמען, אויגן גלאַנצן.

שניטערס שננדין, בלוטן רוישן,

און עס שפאַרט זיך יונגער פּוה.

טראַגן ליכט די שווערע קוישן.

שיכור פון אַראַנזשן-ריח. —

די לידער פון דעם אָפטייל, ווי דער רוב פון דעם וואָס עס קומט אַרײַן
אינעם בוך „די גרינע ראַסע“, איז דורכגעדרונגען מיט עכטער, אייגנדיקער
אַרץ-ישראל-לופט. ס'איז אונדזער הימל און ערד — פון וועלכער עס
ווייעט אויך געזונטע, האַרעפאַשנע מי און שאַפערישע פרישקייט. גאָר קיין
ספק ניט, אַזעלכע לידער האָבן געקאַנט אויפקומען נאָר אויף אייגענעם
באַדן, אויף אייגענעם פעלד. — און כאַטש פאַפיערניקאָוו איז גאָר אַפט פול
תרעומות אויף דעם וואָס עס פאַרלויפט זיך, איז ער דאָך דער סאַמע פאַר-
בונדנסטער מיטן לאַנד, ס'איז זײַן לעבנס-ליבע. —

איציק מאַנגער — שריפטן אין פראָזע

ס'איז בפירוש אַ ליטעראַריש-געזעלשאַפטלעכער אויפטו דאָס אַרויס-געבן אין איין באַנד איציק מאַנגערס „שריפטן אין פראָזע“ (פאַרלאַג י. ל. פּרץ, ת"א, 1980, 494 זײ). דאָס בוך אַנטהאַלט 85 פראָזע-קאַפיטלעך, וואָס מאַנגער האָט זיי געשריבן אין פאַרשיידענע צייטן און ביי פאַרשידענע אומשטענדן. אינעם בוך קומט אויך אַרײַן זײַן באַוווּסטער ציקל „נאַענטע געשטאַלטן“: ד"ר שלמה עטינגער און א. ב. גאַטלאַבער, אַנזיק מאיר דיק און בערל בראַדער, א. מ. וואַרשאַוסקי און הערשעלע אַסטראָפּאָליער, אליקום צונער און אַברהם גאַלדפּאָדען און אַנדערע ראַשונים. און ס'איז פאַראַן אַן אַפּטייל עסייען, פאַרטרעטן פון שרײַבערס, וואָס זענען אים משמעות נאַענט געווען, וואָס האָבן אים אינטערעסירט און פאַראינטריגירט. און עס קומען אַרײַן אינעם בוך דערמאָנונגען, עפיואַדן פון זײַן לעבן, בעיקר פון זײַן קינדהייט און יוגנט, און עס שליסן דאָס בוך די קורצע, לויטערע אַפּשאַצונגען, באַ-טראַכטונגען, שמועסן וועגן ליטעראַטור און קולטור-ענינים פון דער פּרעכ-טיקער סעריע „געציילטע ווערטער“...

איציק מאַנגער האָט ניט געשריבן קיין פאַעטישע פראָזע ווי אַנדערע באַצייכענען עס. ביי אים האָט פראָזע געלעבט און געאַטעמט מיט עכטן, וואַריקן סטיל און באַראַטיוו-דערציילערישן פראָזע-נוסח. ס'איז אמת, אפשר בלויז אַ דיכטער פון דעם איינציקאַרטיקן כאַראַקטער און גענעזע, ווי ס'איז געווען מאַנגער, קאָן דערגיין און אויפשאַפן אַזאַ פאַרעם. אָבער ווי וויל ער האָט געוואָסט אויפצומאַנטירן און איינצוהאַלטן די ראַמען פון זײַנע שאַפּערישע זשאַנערס.

שלמה ביקל, זײַן נאַענטער פון קאַלאַמיי און טשערנאָוויץ און שפעטער פון ניר-יאַרק, האָט אַ מאָל געשריבן וועגן מאַנגערן: „זוי קיינער פאַר אים און קיינער נאָך אים האָט איציק מאַנגער אין זײַן ליד, אויפן סאַמע ראַפּי-נירטסטן אופן, אַרויסגעבראַכט די גאַנצע סקאַלע פון געפילן און געמיט-שטימונגען פונעם יידישן פאַלקסליד איבער אַלע דורות. עס איז אין מאַנגערס ליד דאָ די פרייד און דער טרויער פון דורות יידישן פאַלקסגעזאַנג, וואַרעם

אזוי טרויעריק און אזוי פריידיק אין איינעם, וואָס דאָס איז די העכסטע מדרגה סײַ פון פרייד און סײַ פון טרויער, קען גאָר דאָס ליד פון איין דיכטער ניט זײַן. און אַזאַ מעשה, וואָס זאָל זײַן אזוי טרויעריק און שייך ווי די מעשה פון שמואל אַבא אַבערוואָ אַדער פון הערשל זומעררוינט, קאָן זיך ערשט טרעפן מיט איין מענטש און אַפילו בלויז מיט איין דור. דאָס זענען פאַנ-טאַסטיש-וואַרע מעשיות, וואָס זייערע געשעענישן ברײַען זיך אויס אין געמיט פון גענעראַציעס און זיי וואַרטן אויפן גרויסן דיכטער, ער זאָל זיי געשטאַל-טיקן און געבן אַ קינסטלערישן תיקון מיט זײַן וואַרט און מיט זײַן אייגענעם באַוואַונער.

אַזעלכע זענען מאַנגערס פּראָזעשריפטן. אַזאַ מענטשלעכער אומעט און פאַלקסטימלעכע ייִדישע חזוה הייערט איבער זיי. און שרײַבט ער — אַגב, וועגן וואָס ער זאָל ניט שרײַבן — שרײַבט ער וועגן די ערשטע, די יסוד-לייגערס פון אונדזער וואַרטשאַפונג, פון אונדזער ליטעראַטור — פירט ער אונדז באַלד אַרײַן אין זייער אייגנטימלעכער סביבה. און פון דאַנעט שײַלט זיך אויס בהדרגהדיק, מיט פאַרביקער שילדערונג און מיט לירישן הומאָר, די פולע געשטאַלט, פון דעם אָנהייב פון זײַן דערשיינען, ביז (לרוב) זײַן איינזאַמען, אומעטיקן פאַרגיין. אזוי בײַ גאַלדפאַדען, אזוי בײַ אַנזיך מאיר דיק, אזוי בײַ גאַטלאַבערן, אזוי בײַ יעקב מאַרגנשטערן, אזוי בײַ יוסף באַוואַונער. — —

פמעט אַלע קאַפיטלען: די אַפהאַנדלונגען, באַטראַכטונגען, אַפשאַונגען, זענען ווערטיקע פּראָזע-קאַפיטלען פון אַ באַזונדערער בעלעטריסטישער מייסט-טערשאַפט. זיי הייבן זיך אָן מיט שטייגעריש-שילדערישע שטעלן אין דערצײ-לערישן נוסח און פירן דאָך לסוף צו אַן אייגנדיק-קריטישן אויפלייז. אַט אַ שטייגער, די באַשרײַבונג וועגן מאַרק מאַרקאַזויטש וואַרשאַווסקי הייבט זיך אָן אזוי: „שלום-עליכם איז געשטאַנען בײַם פענצטער און אַרויסגעקוקט, דער שניי איז נאָך אַלץ געפאַלן, נישט געהאַט אַפילו בדעה אויפצוהערן. די גאַס-לאַמטערנעס האָבן שוין געברענט, אַבער זייער ליכט איז געווען בלאַס און אַרעם אַנטקעגן דער בלענדיקער ליכטיקייט פון שניי, וואָס האָט זיך צעלייגט ברייט און רחבותדיק איבער די קעווער גאַסן...“ און אַ ביסל ווייטער: „שלום-עליכם האָט איבערגעלאָזט דאָס פענצטער, זיך דורכגעשפּאַצירט עט-

לעכע מאָל איבערן שטוב, און אַ קוק טוענדיק אויפן וואַנטזייגער אַ ברום געטאָן: — שוין נאָך זעקס און דער זינגפויגל איז נאָך אַלץ נישטאָ... דער זינגפויגל, מאַרק וואַרשאַוסקי, וועמען שלום-עליכם האָט פאַרבעטן צום ערשטן מאָל צו זיך אַהיים, פּדי זיך צו באַקענען מיט אים און מיט זינע לידער, וואָס זענען דאָן אומגעגאַנגען מפה-לפה. פּידוע האָט שלום-עליכם שפּעטער מפורסם געמאַכט וואַרשאַוסקי, אים מיטגענומען אויף עטלעכע פון זינע ריזנעס, אים מיטבאַטייליקט אויף זינע פאַרלייען-אַונטן, און אויך צוגעגרייט און אַרויסגעגעבן וואַרשאַוסקיס לידער אין אַ בוך.

אַב, אינעם בוך קומט אויך אַריין אַן עסיי, אַ באַשרייבונג וועגן שלום-עליכם נאָך זיין פּטירה. ווי אַלע אַנדערע פּראָזע-פּרקים מאַנגערס וועגן שאַפּערס, איז אויך דער קאַפּיטל נישט קיין אויסטיטשערישער און נישט קיין קריטישער לפּי אַנגענומענע השּגות. עס וועט אָבער נישט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אַז דאָס איז דער ריכטיקסטער, געראַטנסטער און צום טרעפלעכסטן אַרויסגעבראַכטער שלום-עליכם-פּאַרטערט. שוין דער נאָמען אַליין, וואָס איז דער לייטמאַטיוו פּונעם עסיי — „נאָר איין מאָל שלום-עליכם“, גיט אונדז דעם שליסל צו מאַנגערס דערקענטעניש און זיין אַפּפּילן דעם שלום-עליכם-פענאַמען. איך וועל, אַב, דאַכט זיך נישט גרייזן, ווען איך וועל צוגעבן אַז אַ סך פון שלום-עליכעס שפּראַכקלימאַט, פון שלום-עליכעס אַקומולירטער פּאַלקס-פּיקחות און פּאַלקסגעמיט איז בנימצא ביי מאַנגערן. ווען שלום-עליכם איז געשטאַרבן איז מאַנגער אַלט געווען 15 יאָר. שרייבט מאַנגער אַזוי: „געשטאַרבן שלום-עליכם — געשטאַרבן דער יידישער געלעכטער“, האָט אַנגעזאָגט מיט קידוש-לבנה אותיות די יידישע צייטונג אין יאָס...“ „דעם דאָזיקן פּופּצן-יאָריקן יינגל האָט זיך דעמאַלט אַפּילו אויף אַ האָר נישט געחלומט, אַז ער וועט זיך ווען עס איז אַנגעהערן מיט דער יידישער ליטע-ראַטור און אַז די שלום-עליכם עקסיסטענץ אין דער דאָזיקער ליטעראַטור וועט אים כּסדר אַנפּילן מיט שטאַלץ און מיט פּחד. מיט שטאַלץ דערפּאַר, וואָס אַט דער איין און איינציקער, דער ווּנדערבאַרער, איז אונדזערער. און מיט פּחד און אַפהענטיקייט, וועל ווי אַזוי קען מען עס נאָך שרייבן נאָך שלום-עליכמען.“

אינעם בוך קומען אַריין עטלעכע קאַפּיטלעך עסייען, וואָס זייער טעמע

איז אונדזער אומקום-דראמע. אויך דאָ איז מאַנגער איינציקאַרטיק, אַזוי אין זיין צער און וויי, אין דעם צוגעקליבענעם שאַרפן וואָרט, און אַזוי אין דעם אַרויסברענגען די רישעותדיקע, פּלאַכע, פאַרריסענע, יונקעריש-דזינטישע קולטור. — אַפּגעמעקט זאָל זי ווערן פאַר אַלע דורות.

דאָס בוך עפנט זיך מיט אַן אַרײַנפיר פון צונויפשטעלער פון דער זאַמלונג שלמה שוויצער און מיט אַ פאַרוואָרט פון איציק מאַנגער, געשריבן אין יאָר 1938 צו דער אויסגאַבע „נאַענטע געשטאַלטן“. דאָס ערשטע קאַפיטל אינעם בוך איז אַ סקיצירטער פאַרטרעט פון אַניזיק וואַליך ווירמייסן פון וואָרמס, וואָס האָט געשריבן טעמיקע ייִדישע לידער, געמישט, פאַרשטייט זיך, מיט אַ סך אויסדרוקן און ווערטער פון אַלט-ייִדיש. און דאָס בוך שליסט זיך מיט אַ קורצן פּאָלעמיש אַרטיקל פון די „געצײלטע ווערטער“, „שמ׳ריאַ-דער“, וואָס הגם דאָס לעצטע איז געשריבן גענוי מיט 50 יאָר צוריק, איז עס דאָך אַזוי הײַנטיק און אַקטועל.

עס דערנענטערט זיך די דאָטע פון אַכציקסטן געבוירן-טאָג פון איציק מאַנגער (דעם 28סטן מײַ 1981), וואָס קאָן נאָך זײַן אַ ווערדיקערע דער-מאַנגונג פון דעם באַליבטן, גרויסן פּאָעט, ווי אַט די זאַמלונג „פּראָזע-שריפטן“!

1980

שמואל איזבאן

איך האָב שוין אַ סך מאָל געשריבן וועגן די שאַפונגען פון איינעם פון אונדזערע פראָדוקטיווסטע און אינטערעסאַנטסטע פראָזאַיקערס שמואל איזבאָן. איצט וויל איך אָפצייכענען בלויז דאָס נייסטע בוך דערציילונגען „אַ וואָלפיש אין יפו“, וואָס איז טעמאַטיש אַ המשך פון זײַנע פריערדיקע פראָזעווערק אויף דער ארץ-ישראל-טעמאַטיק. אויך סטיליסטיש רופט זיך עס איבער מיט די דערציילונגען פון „הונדערט טויערן“ און צו מאָל מיט דער פאַרעם און דעם שפראַכקלימאַט פון זײַנע היסטאָרישע ראַמאַנען.

איזבאָן האָט אויסגעפורעמט אַ באַזונדער, אייגנדיק דערציילעריש לשון, וואָס פאַרמאַגט דעם חן פון אַרכאַישן יידיש און פון דער שפּעדיקער תנכ׳ישער שפראַך, אַ זעלטענע מאַזאַיק פון פאַרעם און לשון, פון סטיל און יידיש-חומשידיקער אידיאַמאַטיק, וואָס שפּרייט זיך ווי אַלטע, בונטע קינסטלערישע טעפעכער, געוועבטע אין די דורותדיקע אַריענטאַלע ווערקשטעלן.

אין די דערציילונגען געפינען מיר אַזינגעוואַרצלע גוזמאות, פירעכצן, אַזינגלייבענישן, מינהגים און די כאַראַקטעריסטישע פאַנטאַסטיק פונעם אַראַבישן שטייגער. דער שרײַבער ווײַזט אַרויס באַהאַונטקייט אין מיטעלן מיוזח. ער קען זײַנע אַזינווינערס, די שבטים, זייערע טועכצן און טראַכטענישן, זייער וואָר און זייער ליסטיקייט, דעם בונטן געזעמל אויף די מערק, די גאַטפאַרטיקע, דעם פשוטן מענטש און דעם מנהיג, זיין בעלעטריסטישע אינטוויזיע איז וואָך און אַנגעשפיצט. ער דערפילט אַיטלעכן נויג און אַפנויג וואָס קומט פאַר בני דעם יחיד און כּלל אויף אַט דער ברענענדיקער ערד פון מיטעלן מיוזח.

היימיש און ביז גאַר נאַענט איז שמואל איזבאָן אין דער סביבה פון אונדזערע ספרדישע ברידער. ער איז אויסגעבונדן מיט זייערע באַגערן און השגות, באַקאַנט מיט זייערע היימען, קאַנפליקטן, משפּחה-שימחות, וואָס ער באַשריבט מיט עכטן פאַטריאַרכאַלישן טעם. ער הייבט אַרויס זייער גבורה און גרייטיקייט צו פאַרטיידיקן דעם יושר, דעם אייגענעם פּבּוד און דעם פּבּוד פון דעם שטאַם.

אזא געשטאלט איז גדליה דער טעפעך-הענדלער, וואָס פאַרטידיקט זיין נאַמען און דעם פּבוּד פון זיין טלית, וואָס באַווייזט נסים, ראַטעוועט מענטש-לעכע לעבנס.

„גדליה איז נישט געווען קיין מטיף און נישט קיין משולח, וואָס פאַרט איבער ווייטע לענדער צו דערציילן די קרושה פון גאַטס שטאַט. ביי דער שוועל פון זיין קראַם האָט ער ליב געהאַט צו אַנטפלעקן די ווונדירים, וואָס געשעען יעדן טאָג אין דער שטאַט ירושלים, וואָס איז די הייליקע צווישן שטעט. פון דעסמוועגן האָט ער זיך פאַרגונען אַרומצוגיין איבער די גאַסן און אויספויקן, אַז ס'איז נאָר דאָ איין טלית אין ירושלים, וואָס ברענגט טרייסט צו די געשטראַמטע און היילונג צו די פאַראומגליקטע.“

נאָכן פאַרשטעלן בהרחבה גדליהן דעם טעפעך-הענדלער און זיין גע-דיכטע סביבה, פאַר וועלכער ער דרשנט און ברענגט זינע ווונדער-מעשיות, געמישט מיט משלים און מוסר-השכלס, באַשרייבט איובאַן אַ טשיקאַוון עפיזאָד:

„אין איינעם אַ טאָג, ווען אַן אַפּשפּאַטער האָט זיך באַוויזן און אַנגעהויבן טרעבן שפּאַט פון דעם טעפעך-הענדלער און זיין טלית, האָט גדליה אים געוואַלט דורס זיין. ער האָט אים אַנגעכאַפט ביים קאַרק, ער האָט פאַרפּלאַכטן זינע אַרעמס, אים אַרומגעדרייט אין אַ ראָד און געקלאַפט אויף זינע ריפּן, אַז ס'האָט זיך אויסגעדאַכט, ער צעקרישלט יעדן ביין זינעם. דער צעקאַכטער גדליה האָט געשריגן:

— וועסט אַפּשפּאַטן פון דעם טלית, עוכר-ישראל? וועסט אַפּלאַכן פון

דעם הייליקן געוואַנט, וואָס האָט באַשיצט מלכים און צדיקים?

ביים לץ איז דאָס בלוט אַפּגערוינען פון פנים, הענט און פיס האָבן ביי אים געציטערט ווי אין קדחת, ווען ער האָט זיך באַפּרענט פון גדליהס הענט, האָט ער געוואַלט אַנטריינען, דער טעפעך-הענדלער האָט אים אַנגעכאַפט ביי די אַקסלען און אים אַרענגעשלעפט אין זיין טונקלער קראַם. ער האָט אים אונטערגערוקט אַ געפּלאַכטן שטרויבענקל און מיט גוואַלד אים דאַרט אַרענגעזעצט.

— אַצינד וועסטו מיר אויסהערן, פּושע-ישראל! — און גדליה דערציילט

פאַר אים איינס נאָך איינס מופתים פונעם טלית.“

איך האָב זיך אָפגעשטעלט אויף דער מעשה-דערציילונג „דער טלית“ צוליב איין קאַרדינאַלן טעם, וואָס איז נוגע דעם מהות און כאַראַקטער פון איזבאַנס שאַפונג, דהיינו: דאָס געפיל פאַר גערעכטיקייט, וואָס הויערט אין געמיט פון זינע געשטאַלטן, וואָס באַוועגט זיי אין געראַנגל מיט דער גישט-יידישער סביבה, דער טיפער גלויבן פון יידישע מענטשן אין די דרכים פון באַשאַפער. די אמונה און געטריישאַפט צו ישראל-סבא. דער טלית פון אַט דער דערציילונג, קאָן מען זאָגן, איז דאָך בלויז אַ משל אויף דעם פאַלק-ישראל און גדליה דער טעפעך-הענדלער איז איינער פון די זעלטענע יידן, צדיקים, וואָס זענען געשיקט געוואָרן זיך אַנצונעמען די קריוודע פון עמך-ישראל, אָפּהיטן זיין פּבור.

די עיקר-מסקנה: אין שמואל איזבאַנס פּראָזע אַנטפלעקט זיך שטיל און באַשיידן די ווערטיקע און ווערדיקע אידעע, אַרויסצוהייבן דאָס גערעכטע, דאָס מענטשלעכע, דאָס שיינע, און באַקעמפן דאָס ביזע אין אונרוזער לעבן. דאָס איז גישט קיין שטער אין זיין קינסטלערישער פּראָזע, פאַרקערט, דאָס פילט אָן זינע דערציילונגען און ראַמאַנען מיט אַ טיף מענטשלעכן תוכן.

יהודה עלבערג

ער איז אַ פראָדוקטיווער שרייבער יהודה עלבערג. ער שרייבט דער־צייילונגען און ראַמאַנען, וואָס נעמען אַרום שטחים און עפאָכעס, און ער ברענגט אַרויס געשטאַלטן, בילדער און פיינאַזשן פון אונדזער אַקערשטיקן ייִדישן זיין, פון אונדזער ווייטן עבר און דערצייילונגען־שילדערונגען פון אונדזער היינטיקער צייט.

לעצטנס זענען דערשינען אין ישראל — כאַטש אַ תושב איז ער אין מאַנטרעאַל — זינע צוויי ביכער: דער גרויסבענדיקער ראַמאַן „קלמן קאַליקעס אימפּעריע“ און דער ראַמאַן „אַ מענטש איז נאָר אַ מענטש“.

ביידע ראַמאַנען נעמען אַרום פּמעט איין און די זעלביקע תקופּה. אויך די געשטאַלטן זענען פונעם זעלבן באַדן. דאָס זענען די יאָרן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, און די העלדן זענען ייִדן פון פּוילן, פון ייִדישע שטעט און שטעטלעך, וואָס האָבן זיך געצויגן אַרום דער ווייסל, אַרום דעם בוג און אַרום דער וואַרטאַ... נאָר ווייט זענען די פּאַרלויפּענישן, די געשעענישן, ווי די כאַראַקטערן פון די אַרויסגעבראַכטע העלדן, איינע פון די אַנדערע, אין אַט די צוויי ראַמאַנען — אַ מהלך־רב, ס'איז מיוזח און מערב, און דאָס ניט נאָר טעמאַטיש, ניט נאָר וואָס שייך דעם אינהאַלט, נאָר דער גאַנצער בעלע־טריסטישער געזעב איז אַנדערש אין איין ראַמאַן לגבי דעם צווייטן. אַזוי אַנדערש איז אויך די דערצייילערישע געזעזע, די פּאַרעם, דער סטיל, דער שפּראַכקלימאַט, די פּאַרבן־גאַמעס —

אין קלמן קאַליקעס אימפּעריע האָט עלבערג, אַן ספּק, אַרײַנגעלייגט אַ סך שרייבערישע האַרעוואַניע, מחמת אויסער דעם הויפּטהעלד קלמן קאַליקע, וואָס אַזוי זיך רוטשנדיק מיט זײַנע אַפּגענומענע פּיס, „קערט ער אַ וועלט“, קומען דאָ אויף און עס גראַסירן דאָ אַרום פּאַרשוינען און פּאַר־שונידלעך, שטעטלשע ייִדן און גויישע פּריצים, בעלי־גופּים און זײַדענע יונגע־לײַט, פּאַרקוואַרטע חסידים און שטאַטישע געשעפּטסלײַט, רויטבאַקיקע מײַדן און רוחניותדיקע תּורה־לערנערס — און מיט זײ און איבער זײ — איז דער משונהדיקער, אויסטערלישער פּאַרשוין קלמן קאַליקע.

כאָטש זינע וויסטע טונגנען און הינטערליסיקע גענג מאַכן שווער אויפצונעמען זיין ביטערן כאַראַקטער, זיין בייזוויליקע נאַטור, האָט אָבער עלבערג פורעמענדיק אַט דעם פאַרשוין, געוואָסט — און געצילט משמעות — בעיקר צו ווייזן אונדז אַז דער געשטראַפֿטער ביטערער בעל־מום, בײַ זינע באַגרענעצטע פיזישע מעגלעכקייטן, קאָן האַלטן אויף זיך אַן „אײַזערנעם קאַפּ“, ער איז אַ בעל־מוח... און ווער ווייס, אפשר איז אַט דער צע־קאַליעטשעטער גוף געווען דער גורם, דערפירט אים צו אַזאַ אינערלעכער גיריקייט.

קלמן קאַליקע איז כיטרע, געוואָגט, ער איז אונטערנעמעריש און טוט אַל די מיאוסע מעשים, אַבי צו דערגרייכן זײַנס. ער שטיצט טאַקע אַ פאַר־אַרעמטן חסידישן ייד, אַ חסידישע משפּחה, אָבער אויך דאָס איז נאָר פון זײַן טובה וועגן, ס'איז אויסגערעכנט און אויסגעשפּעקולירט אַז עפעס וועט שוין שפּעטער אַרײַנפאַלן צו אים אין די הענט אַרײַן. קלמן קאַליקע פאַרנעמט זיך אויף גרויס: ער פּלאַנירט צו בויען אַן עלעקטראָווייע, בויען ציגעלניעס, פאַבריקן, פירן — און ער פירט טאַקע — גרויסע געשעפטן... עפעס ווי אַ טיפּוול וואָלט געזעסן אין אים, כאָטש ער איז ניט קיין דעמאָנישע געשטאַלט. פאַרקערט גאָר, עלבערג שיילט גאָר צו מאַל אַרויס פון אים אינערלעכע שוואַכקייטן. עס טרעפט אַז עס גיט אויך אַ ציטער זײַן האַרץ ווען ער דערזעט די נויט און אַרעמקייט פון זינע שכנים, די שטעטלשע יידן. אָבער דאָס בײַז און די עקשנות וואָס גלימערט אין אים באַוועלטיקט זינע מחשבות און טונגנען. דערצו איז ער — אַט אַזוי, זייענדיק אַ קאַליקע, אַן פּיס נע־בעך — אַ בעל־תּאוּוה וואָס פאַרפירט ייִדישע טעכטער און עוסקט זיך מיט אַ באַיאָרטער גויע. די איינציקע זאַך וואָס עס פּאַלט אויס מענטשלעך און אַפילו רירנדיק, איז זײַן טויט. ער ווערט געהרגעט אין זײַן פאַר־וועגעלע אויף דעם הויף וווּ מען בויט זײַן גרויסע אונטערנעמונג. ער זעט וואָס עס גייט געשען מיט אים, אָבער ער פּרוּווט זיך ניט ראַטעווען, ווי ער וואָלט זיך בכּוונהדיק אונטערגעגעבן דעם סוף. דעם סוף פון זײַן צעשטורעמטן, פאַר־דענגטן און נײַט־ערלעכן לעבן —

כאָטש יהודה על־בערג טוט אַלץ — און עס געלינגט אים — אויסצו־פאַרמירן און אַרויסצוברענגען אַן אויסטערלישע, אַ קרעפטיקע און דיגרע־

סיווע געשטאלט אויפן פאך און אין דער מיט פון יידיש-שטעטלשן לעבן, בלייבט עפעס אַ משונהדיקער נאכטעם פון אַט דעם פאַרשוין און מיר פילן ניט קיין סימפאטיע צו אים אפילו נאך דעם ווי בנין סוף פונעם ראַמאַן אין וועלכן ער רודערט אַרום איבער הונדערטער זיטן, — וויזנט ער אַרויס איינזעעניש פאַר זינע נאַענטע און ער טוט אפילו שוין ערלעכע זאַכענישן, אָבער זינע חטאים זענען גרויס און זיין גרייטקייט צו טאָן אַל דאָס ביין, גייט אים נאָך אפילו נאָך זיין טויט —

קיין ספק ניט, אינעם בוך זענען דאָ אינטערעסאַנטע קאַפיטלעך, וואָס ברענגען אַרויס פלאַסטן פון יידישן לעבן, וואָס איז געווען. מיר טרעפן דאָ אַ פאַרביקן געזעמל פון מענטשן, זייערע מעשים און באַגערן — און די ווידעראַנאַנדן און קאַנפליקטן, וואָס דאָס רויע לעבן האָט זיי צוגעשטעלט. אָבער די בפירוש גוט געשילדערטע, נאַראַטיווע קאַפיטלעך ווערן צו מאַל אויך ווי פאַרשאַטט פון דער דערהריקנדיקער שטימונג, וואָס ווירקט זיך אויס פון אַט דעם קלמן קאַליקע.

קלמן קאַליקע דערמאָנט אַ ביסל, אויסערלעך, אין אַן אַנדערע געשטאַלט, וואָס איז פאַראייביקט געוואָרן אין דער ליטעראַטור — קוואַזימאָדאָ (דער גלאַקן-ציער פון נאַטערדאָם). נאָר אַן יענעמס מענטשלעכן געפיל און אַן זיין איינשטעלן זיך פאַר דער וועמען ער ליבט... קלאָר, יהודה עלבערג האָט דאָ אויפגעשאַפן אַ העלד, אַ טיפּאָזש — וואָס איז געוויס בנימצא געווען אין דער יידישער סביבה — אין וועלכן ס'האַט גענעסטעט אַל דאָס געגאַטיווע. אפילו דאָס ביסל צדקות וואָס ער טוט, מאַכט נאָך בולטער זיין גיריקייט און צו מאַל דאָס געשפענסטיקע וואָס הויערט אין אים.

אַ טשיקאַווע געשטאַלט איז קלמן קאַליקע און עלבערג האָט אים קרעפֿ-טיק פאַרטרעטירט מבפנים ומבחוץ. קומט ער אויף ווי אַן אַנטיפּאָד צו אונדזערע באַקאַנטע יידישע ליטעראַטור-געשטאַלטן. ווער ווייס? אפשר איז עס געווען אַן אינערלעכער שרייבערישער באַגער, אַ מהותדיקע נויטוועג-דיקייט פונעם בעלעטריסט, וואָס נאָך זינע מערקווערדיקע נאָסטאַלישע שאַפונגען וועגן זיין היימישער היים, וועגן דעם פאַרבענקטן לאַנדשאַפט און טיפּאָזש, נאָך זינע פאַרהערלעכטע חסידישע מעשיות, האָט ער געפילט אַזאַ פנימיותדיקע קינסטלערישע מאָנוג אַרויסצוברענגען און צו שילדערן אויך

אזא שטייגער-פליין, מענטשן מיט טונקעלע אינסטינקטן, וואָס... אויך זיי זענען דאָך אומגעקומען, ווייל זיי זענען געווען יידן...

*

גאַר פון אַן אַנדער כאַראַקטער איז דער צווייטער ראַמאַן עלבערגס וואָס איז אַרויס — ווי געזאָגט — אין דער זעלביקער צייט, „א מענטש איז נאָר אַ מענטש“. דאָכט זיך אַז אויף אַט דער טעמע (וועלכע דער ראַמאַן וויקלט פונאַנדער) איז פּרער געדרוקט געווען אַ דערציילונג, אָבער משמעות אַז די פאַרלויפענישן, די העלדן און זייערע לעבנס-פאַרפלאַנטערטקייטן זענען עלבערגן נאָכגעגאַנגען, האָבן אים פאַרלאָקט, גערייצט זיין שרייבערישן גע- מיט, — און ס'איז אַרויס פון אונטער זיין בעלעטריסטישער פעדער אַ גוט געפאַסט ווערק, און הגם דער אינהאַלט פון ראַמאַן, אַזוי אויך די האַנדלונגען פון די העלדן זענען אינעם רוב דראַמאַטיש-קאָמפּליצירטע, איז עס געשריבן און אַרויסגעבראַכט לויטער און סובטעל.

וואָס איז דאָס שפאַענדיקע און דראַמאַטישע אינעם ראַמאַן? אַ קליי- ניקייט צו זאָגן: איינער פון די הויפטהעלדן האָט זיך פאַרוויקלט, פאַר- פלאַנטערט אין אַ שפּיאַנאָזש-אַפּערע און אַרום דעם טראַף און זיינע אויס- ווירקונגען איז אויסגעבויט דאָס ווערק.

חלילה, ס'איז ניט קיין שפּיאַנאָזש-ראַמאַן אין וועלכן די פאַקטן בלויז און די געשעענישן זענען אַנציעוודיק און אינטערעסאַנט — אַוודאי אויך דאָס — אָבער בעיקר האָבן דאָ די אייבערהאַנט די פּסיכאָלאָגישע עקס- קורסיעס וועלכע מיר מאַכן דורך ביים לייענען דעם ראַמאַן.

מיט אַט די געראַטענע, פּיקחותדיקע פאַרטיפונגען ביים אויסשילן דעם מהות און כאַראַקטער פון די העלדן, ווי דעם גאַנג פון זייערע באַצונגען, טונגען און קאָנפליקטן, האָט עלבערג דערגרייכט צוויי מדרגות, ראשית, האָט עס אים אויסגעהיט אַרײַנצופאַלן אין דעם געפורעם פון אַקטועלן, היינצטייטיקן ראַמאַן, וואָס זיין הויפטאַקס איז שפּיאַנאָזש, והשנית, האָבן אַט די תּוּכיקע, איידל געצייכנטע פּערסאָנאַזשן מיט זייערע אַנגעלאַדענע פאַר- לויפענישן אויסגעברייטערט און עומקתדיקער געמאַכט דעם גערעם פון זיין בעלעטריסטישער שאַפונג. ס'איז ווי נאָך אַ שטאַפל אין זיין דערציילקונסט.

כ'פיל מיך ניט בפוח איבערצודערציילן די מעשה. אפשר אויך מחמת דעם וואָס מיך אינטערעסירט בעיקר און עס פאַראינטריגירט מיך אַלע מאָל אין עלבערגס ראַמאַנען און דערציילונגען — זענען די טיפן און כאַראַקטערן, וועלכע ער ברענגט אַרויס. דאָך וועל איך בקיצור-נמרץ, אין אַ פאַר שורות אינפאַרמירן וועגן דעם אינהאַלט פון „אַ מענטש איז נאָר אַ מענטש“. איז עס אַזוי: צוויי ברידער זענען זיי געווען, לעאָן און בערנאַרד. זין פון אַ בירגער-לעכער משפּחה אין לעמבעריק, דער טאַטע איז געווען אַ לערער, אַ קענער, אַן איידעלער מענטש, אַן אַפּשטאַמיקער פון דורותדיקע ייִדישע פּאַלקס-מענטשן אין גאַליציע. די מאַמע איז געקומען פון אַן אַסימילירטער היים, געווען אַ געבילדעטע, אַ דענטיסטין, אַ שטענדיק פאַרנומענע.

זי, די מאַמע, האָט געהאַט די דעה איבער אַלץ, געווען אַ דאָמינירנדיקע געשטאַלט, געפירט דאָס הויז, איר הייל-קאַבינעט און די דערצינונג פון די צוויי זין מיט אַ שטאַרקער האַנט. כאָטש יונגעהייט איז זי דורכגעגאַנגען דאָס ווייטיקסטע — איר מאָן, דער טאַטע פון די קינדער איז געפאַלן אויפן שלאַכטפעלד אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, זי איז געבליבן אַ יונגע אלמנה און מער ניט חתונה געהאַט. ווער ווייס, אפשר טאַקע אויך צוליב דעם, וויל ערגעץ וווּ — ווי עס איז מרמז דער מחבר — האָט אין איר גענורטעוועט אַ שולדגעפיל לגבי איר אומגעקומענעם מאָן, וואָס איז געווען דער היפּוך פון איר — אַ האַרציקער, אַ וואַרעמער, אַ ייִדיש-היימישער, באַהויכט אַפילו מיט פאַרליבטקייט אין פּאַעזיע — —

ס'איז אינטערעסאַנט, ווי גאָר אַפּט געשטאַלטיקט אויס יהודה עלבערג אַזאַ טיפע קעגנזעצלעכקייט בני זינע העלדן, אַנדערש אין זייער אויפפיר און כאַראַקטער, אין זייערע מעשים און שטרעבונגען — עפעס ווי ער וואָלט פּסדר אַקצענטירט און געלאָזט וויסן אַז די וועלט און די בני-אָדם וואָס רודערן אַרום אין איר זענען ניט נאָר פאַרשידן-פּנימדיק, נאָר זיי זענען פול מיט סתירות און פאַראַדאָקסן.

„אַ מענטש איז נאָר אַ מענטש“ קענטיקט זיך אויס מיט נאַראַטיווער קראַפט. אָבער דאָס פּאַנאָסטיש-צוגעשפיצטע ווערט אונדז צו מאָל נאָענט, ווי דאָס אומגלייבלעכע באַווירקט אונדז, — אַ סימן-מובהק פון קינסטלערישן אמת — —

ניט נאָר די הויפטהעלדן, די ברידער טאַרנאַווסקי, אַרום וועמען עס וויקלט זיך דער ראַמאַן, זענען ווידעראַנאַנדיקע נאַטורן. שוין זייערע עלטערן, זייערע טאַטע-מאַמע זענען געווען אַזעלכע.

לעאַן און בערנאַרד טאַרנאַווסקי האָבן זיך אויפגעהאַדעוועט אין דער זעלביקער היים. באַקומען די זעלביקע דערצינונג. נאָר ווי אַנדערשדיק זענען זיי: לעאַן, דער עלטערער, איז אַרבעטזאַם, ערנסט, סאַליד, איבערגעגעבן צו אַלץ וואָס ער טוט, און דאָך שיינט ניט אויף פאַר אים קיין הצלחה. ער בלייבט אַפילו אַן אַלטער בחור, מחמת דער יינגערער ברודער בערנאַרד, וואָס קאָן זיך ניט גלייבן צו אים, ניט צו זינע פעיקייטן. ניט צו זיין וויסן, דווקא אין אים פאַרליבט זיך זאַשאַ, דאָס קריסטלעכע מיידל, וואָס איז געווען דעם עלטערן ברודערס האַרצפּריינדין. דווקא אים געראַט אַלע מאָל צו בלייבן פון אויבן, צו זיין דערפאַלגרייך. אַפילו די מאַמע, אַט די קאַלטע דאַמינירנ-דיקע פרוי באַציט זיך צו בערנאַרדן מיט מער וואַרעמקייט און ווייזט אַרויס צו אים מער איבערגעגעבנקייט ווי צום עלטערן זון לעאַן.

אָודאי האָט עס געווירקט אויף די באַצינוגען צווישן ביידע ברידער. אַ קינאה-געפיל האָט באַוועלטיקט לעאַנען צו זיין ברודער, וואָס איז אַזוי פיל ווייניקער פון אים און דאָך געלינגט אים אַלע מאָל אַרויס ווי דער זיגער, אַפילו אין די שטוביקע צוזאַמענשטויסן.

עלבערג ברענגט אַרויס און שילדערט פּלאַסטיש און עלעגאַנט אויך אַט די סצענעס פון די שטוביקע פאַמיליאַרע צאַנקערעניען.

עטלעכע יאָר שפעטער טרעפן מיר לעאַנען אין ניו-יאָרק. אַ שטיקל צייט פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה פאַרט ער פון לעמבעריק קיין אַמעריקע אין אַ געשעפטלעכער מיסיע מיט דער פּוונה, פאַרשטייט זיך, באַלד צוריק-צוקומען קיין פּוילן. ווי דען אַנדערש ? פּוילן, די פּוילישע קולטור איז דאָך זיין גייסט און נשמה. דער אויסבראָך פונעם קריג מאַכט אים בעל-כרחו פאַר אַ תושב אין אַמעריקע. נאָכן מבול ברענגט ער אַראָפּ זיין ברודער בערנאַרד מיט זיין טאַכטער צו זיך קיין ניו-יאָרק. ער טוט אַלץ בכדי זיי צו דער-מעגלעכן אַ גוט לעבן. — פּיין און וויל. לעאַן זאָרגט פאַר זיין ברודער, האָט ס'חיות ליב זיין ברודערס טאַכטער. נאָר אַט קומט דער שפּיץ פון דער מעשה, די אַקס אַרום וועלכער עס וויקלט זיך דער ראַמאַן אין אַלע זינע

שמועסן בפתב

דער ראַמאַן, וואָס איז לגבי קלמן קאַליקעס אימפּעריע אַ סך קלענער
אין פּמות. ער אַנטהאַלט בלויז 180 זייטן, גיט אָבער אין די דריי און דרייסיק
קאַפיטלעך, ווי עס איז געטיילט „אַ מענטש איז נאָר אַ מענטש“, אַן אומפּאַסיקע
פּאַנאָראַמע פון ייִדישן לעבן פון נעכטן און פון אונדזער היינטיקייט. געשריבן
אין אַ מאָדערנער דערציילערישער פּאַרעם וווּ די פּאַנטאַסטיק ווערט אויך
ווירקלעכקייט, ווערט אמתדיק — —

דער דערציילער אברהם קארפינאוויטש

איך וועל מיר אינשטעלן און זאגן באַלד פון אַנהייב, אַז דאָס בוך „אויף ווילנער גאַסן“ פון אַברהם קאַרפּינאַװיטש, װאָס איז נישט לאַנג צוריק דערשינען, איז איינער פון די אינטערעסאַנטסטע פּראָזע־ביכער, װאָס זענען אַרויס פאַר דער לעצטער צײַט.

אַז איך האָב עס שוין געזאָגט, בלייבט מיר נאָר אױפצװױזן, פאַר װאָס די דערציילונגען „אויף ווילנער גאַסן“ באַװירקן אונדז — הן מיט זייער אינהאַלט, הן מיט זייער אייגנאַרטיק־סטיליסטישער געפּורעמטקייט.

שרייבן וועגן נעכטן, שילדערן די היים, דעם פּיזאַזש, די סביבה פון אַקערשטיקער ייִדישער פאַרגאַנגענהייט איז, פּידוע, נישט קיין נײַעס אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אַ פּשיטא, אין די לעצטע יאָרן, װען דער ייִדישער שרײַבער — אינעם רוב — אַליין אָן אַפּגעראַטעװעטער פון אַל דאָס בײַז, אַ צעפּײַניקטער עדות פון אונדזער אומקום־דראַמע פילט עס אַזױ טיף אין זיך, פילט עס װי אַ פליכט און אַ שליחות צו דערציילן, װאָס נעכטן איז געװען. ס'איז אַ דראַנג, װאָס הױערט כּמעט אין יעדן בן־אָדם, אַנישט װאַלטן דאָך מענטשן נישט ליב געהאַט אַזױ צו דערציילן פון די אַמאָליקע פאַרלױפענישן, פון זייערע איבערלעבונגען, אַרויסברענגען זייערע זכּרונות.

דאָס געזאָגטע האָט יאָ אַ שניכות און האָט נישט קיין שניכות צו די שאַ־פּונגען פון אַברהם קאַרפּינאַװיטש, מחמת זײַנע מעשיות־דערציילונגען — זײַנע קאַלירפּולע מעשיות טראַגן אין זיך װאָריקע שילדערונגען פון אַ יױרנ־דיקן צײַטאַפּשניט, פון דער האַרעפּאַשנער, המונדיקער ווילנע. זיי זענען נישט אין דעם גערעם־נוסח פון פאַרפּיקסירן נאָך אַ ייִדיש־ייִדישלעכזן שטיי־גער־שטח, נאָר זיי טראַגן אין זיך דעם מהות פון עכט קינסטלערישער שאַפּונג, װוּ נישט דאָס װאָריק־אַמתע איז גרײלעך אמת, איבערציינגעװדיק, דױקא די בעלעטריסטיש־דערציילערישע גענעזע, דאָס פּאַנטאַסטישע, דאָס אומגלייבלעכע װערט באַגלייבט, װערט אמתדיק. —

אַז אױסדריקלעכע און כאַראַקטעריסטישע דערציילונג איז „בניאַמקע דער פּילאָזאָף“. אַט װי זיי הייבט זיך אָן: „אַז צירע־לאה די אַלמנה האָט

געפונען אַ שידוך פאַר איר בתי-יחידה פעסעלע, האָט זי געהייסן דער נני-
אויסגעבאָקענער פּלה אַרנינגיק צו בניאַמקע, דעם שכן זייערן, אַנאָגן די
גוטע בשורה און אים פאַרבעטן אויף דער חתונה. בניאַמקע האָט פעסעלען
פּמעט אויסגעהאָדעוועט, ער האָט אויך געהאַט צו איר אַ שוואַכקייט; אָבער
צירע-לאַה האָט געטראַכט פאַר דער טאַכטער עפעס אַנדערש ווי אַ שניידער
אויף קליין-שניפעשיק, צווייטנס, האָט די גאַנצע גאַס געוואָסט, אַז בניאַמקע
האַלט אין איין טראַכטן, און פון טראַכטן קומט קיין גוטס נישט אַרויס."

שוין אין די עטלעכע שורות קענטיקן זיך אויס די מענטשלעכע, די
נשמהדיקע קאַנפּליקטן, מחמת בניאַמקע דער שניידער האָט ליב, האָט
ספּנהדיק ליב פעסעלען. אָבער נישט דאָס איז דער עיקר, און נישט וועגן
דעם איז די רייד, כאָטש די פאַרשפּילטע ליבע איז דאָ געווען דער גורם
פון די שפּעטערדיקע אַנטוויקלונגען: — בניאַמקע, וועמענס האַרץ ס'איז
צעריסן געוואָרן פון בענקשאַפט צו פעסעלען, "האַט פאַרוואָרפן די אַרבעט,
פון אין דער פּרי האָט ער געהאַלטן אין איין ברעכן דעם מוח וועגן זאַכן,
וואָס האָבן ניט קיין האַפט. ממש וועגן אַ נאָדל אָן אַ שפיץ, אויף שניפעשיק
האַט מען זיך געשושקעט, אַז ער איז אַרנין אין זיך צוליב פעסעלען. האָט
ער באַשלאָסן: באַלד נאָך יום-טוב פאַרמאַכן דעם וואַרשטאַט און גיין זיך
אַנדינגען אויף אַ טערמין בני אַ גוטן דענקער."

אין אַט דער עצבותדיקער שטימונג און הומאַרפולן נוסח גייט עס ווייטער
אַזוי: דעם ערשטן ווייזט צו געפינען אַ מניסטער פאַר פּילאָסאָפּיע האָט
בניאַמקע אָפּגעשטאַט אין סטראַשונס ביבליאָטעק, ווער ס'איז דער ביבליאָ-
טעקאַר אין סטראַשון-ביבליאָטעק ווייסן דאָך קינד און קייט. נאָך היינט
דערמאָנען אים ווילנער מיט אַ צוק אין האַרץ, אַ קלייניקייט חייקל לונסקי!
איז: "אַז ווען בניאַמקע איז אין אַ שיינעם נאַכמיטאַג אַריבער די שוועל
פון דער ביבליאָטעק פאַרהילט אין אַ שוואַרצער פאַלערינע און אויסגערופן
אויפן קול: ר' חייקל, כ'בין אַוועק פון שניידעריי און אַריבער אויף פּילאָ-
זאַפּיע!" — האָט אים לונסקי אויפגענומען ווי ברוך שפינאָזעס אַ פּלימעניק".
אַנגעגעסן זיך אַ היפשע צייט מיט פּילאָסאָפּישע ביכער, איז דאָך געווען
קלאַר פאַר אים, ווי פאַר די שכנים פון שניפעשיק, אַז זיין גורל איז פּילאָ-
סאָפּיע — אין אַ שיינעם טאַג האָט ער צוגעמאַכט די טיר פון זיין אַלקער

און בני דער טיר פון צירע-לאהן, פעסעלעס מאַמע, האָט ער איבערגעלאָזט אַ ברייול צוגעטשעפעט צו דעם אויסגעדעמפטן פרעסאניזן, — אַ ברייול, וואָס האָט אויסגעדריקט זיין גאַנצע פאַרשמאַכטקייט נאָך דער פאַרלוירענער ליבע, און זיין איצטיקע ביטערע דאָליע. —

בניאַמקע איז נעלם געוואָרן!

איצט קומט דער שפיץ פון דער מעשה, דער פינאַל, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר קאַרפינאַוויטשעס דערציילונגען — דאָס אומגלייב-לעכע, פאַנטאַסטישע ווערט אמתדיק. ענדיקט זיך אַט די באמת געראַטענע דערציילונג אַזוי: „בניאַמקע איז אַוועק פון שניפעשיק און ס'האָט קיין סך ניט געפעלט, מען זאָל אין גאַנצן פאַרגעסן וועגן אים. מאַכט זיך אָבער אַ מעשה, עס קומען קיין ווילנע צוויי ווילנער יידן פון מעבר-לים און דערציילן, אַז אין אַ ווייטער שטאַט, אויפן ראַג פון קאַנאַדע, האָבן זיי געטראָפן גאַר אַ וויכטיקן יידן, אַ פראַפעסאָר אין דאָרטיקן אוניווערסיטעט. ווען ער האָט געהערט אַז די יידן זענען פון ווילנע, איז ער געוואָרן אַ לעבעדיקער. ער האָט זיי אַנגעלאָדן צו זיך אַהיים, אַ פאַלאַץ וואָס מען זעט עס ניט. אַ גאַנצע נאַכט האָט מען נאָר גערעדט וועגן ווילנע. יענער האָט געפרעגט און זיי האָבן גענטפערט.“

נו, און דאָ קומט דער נאַראַטיווער הויכפונקט:

„אין סאַלאַן בני אַט דעם פראַפעסאָר האָבן זיי געזען שטיין אויף אַ פעדעסטאַל... אַ קעפל פון אַ ניימאַשין, ווי עפעס אַ טייערע, קרישטאָלענע וואַזע. ביז היינט צו טאָג ווייס מען ניט אויף שניפעשיק וואָס צו טראַכטן וועגן דעם. איין צירע-לאה איז זיכער, אַז דאָס איז ער, בניאַמקע.“

איך האָב מיך באַזונדערס אָפגעשטעלט אויף דער דערציילונג מחמת איך וויל ווידער אַ מאַל באַטאַנען, אַז אין אַט די אייגנדיקע רעאַליסטישע שילדערונגען קומען כמעט אַלע מאַל צום אויסדרוק, און זיי ווערן דערפירט און לייזן זיך גרייטליך אויף מיט אַ פאַנטאַסטיש-סימבאָלישן אויסקלאַנג, צו מאַל מיט אַ פאַנטאַסטישער געהויבענער אידיע, וואָס ווערט דיר אַזוי וואַרהאַפטיק נאָענט, ווי אַנדערש וואַלט עס גאַרנישט געקאָנט זיין.

אזעלכע זענען אויך די דערציילונגען — „שיבעלעס לאַטעריע-צעטל“, „שנייקע דער פידלער“, „השבת אבידה“, אַפילו אין דער דערציילונג „די

גזירה", די גזירה וואָס מען האָט אַרויסגעגעבן אויף קאַרפּל דעם שילדן-מאַלער, ווי די שטראַף וואָס מען האָט אים צוגעטיילט נאָך דעם ווי ער האָט מבייש געווען בפני עם ועדה אויף אַ פאַרזאַמלונג אין דעם מאַליאַרעס-צעך, צאַלע דעם קאַלכער, אַנגערופן אים מיט אַ בזיונדיקן נאָמען, און געטאָן האָט ער עס נאָר דערפאַר ווייל יענער האָט מאַריך געווען מיט זיין רעדע. צאַלע דער קאַלכער האָט געבעך געקלאַגט אויף דער ביטערער לאַגע פון דער בראַנזשע. און אין אים, אין קאַרפּל דעם שילדן-מאַלער — האָט עס געזיידט און געברייט, מחמת ער האָט זיך געאַנלט, געדאַרפט שוין זיין ביי זיין לוי-באַוויצע „ליזקע די קאַרסעטניצע, וואָס מיט איר פאַרברענגט ער די אַוונטן און זי איז אים מכבד מיט אַל דאָס גוטס“.

אַבער אויפן פּלאַך פון די זידלער־ניצען, געשריייען, פעבלדיקע רייד, שניידט זיך אַרײַן ווי אַן אַפּפּרישונג, ווי אַ לינדער, צעטייטערט ווינט אין אַ פּאַר-רעדיקן טאַג, אַט די חברה באַלמעלאַכעס, וואָס האָבן שוין פאַרגעסן וועגן זייערע דאגות, פאַרגעסן אין דער שווערער דאַליע, פאַרגעסן וועגן דער פּוסטער גמילת-חסדים-קאַסע און געפאַדערט אַ שטראַף פאַר קאַרפלען, פאַר זיין ניבול־פּה: זיין וואָרט, פאַרן באַליידיקן אַ חבר פון צעך, דערצו אין אַ מקום-קדוש, אין זייער קלויז, געראַטעוועט האָט שמערעלע שאַפּיראַ פון תּפּארת-בחורים, וואָס האָט זיך געפונען אַ גאַרן העכער פון דער מאַליאַרסקער קלויז. שמערעלע איז אַ בחור אַ צאַצקע, אַן אויסגעווייקטער אין ייִדישקייט, זינד און אַטלעס, מיט אַ פּאַעטישן, גשמדיקן פּונק, אַז ער האָט דערהערט די גוואַלדן, איז ער אַראַפּגעקומען זען וואָס עס טוט זיך, איז ער געשטאַנען אַזוי אויפן שוועל פון דער מאַליאַרסקער קלויז און נישט געפונען קיין תּשובה אויף דער פּראַגע — מיט וועלכער מאַליאַרעס זענען צו אים צוגעשטאַנען — מיט וואָס? און ווי אַזוי קנסען קאַרפלען? שילדערט עס קאַרפּניאַוויטש: „ער האָט אויפּגעהויבן די אויגן צום סופּיט, און אַזוי ווי געוואָרט צו באַקומען פון דאַרטן אַ צייכן, וואָס צו זאָגן, פון סופּיט אין, תּפּארת בחורים' וואָלט שמערעלע אפּשר יאָ באַקומען אַ רמו. דאַרטן איז דער גאַנצער באַלקן געווען באַמאַלן מיט שטערן און האָט אויסגעזען ווי אַ שטיק הימל — אַבער אין דער מאַליאַרסקער קלויז איז דער סופּיט געווען אַ קאַלטער, אַן איין צייכענונג, און שמערעלע האָט ניט געפונען פון וואָנעט צו שעפּן אַ ריכטיק

ווארט פאר די מאליארעס, האט ער אראפגעלאזן די אויגן, זיך ארומגעקוקט, פאראנקערט זיך בלויזען בליק אין א שטיק לידיקער וואנט און א גליקלעכער אויסגערופן:

— יידן. מיר איז עפעס אינגעפאלן! לאמיר גוזר זיך, אז קארפל זאל אויסמאלן אט דאָס — און שמערעלע האט אנגעוויזן אויף דעם געקאלכטן שטח — דעם פותל-מערבי, וועט ער מיט א מיצווה אויסקויפן די זינד. אז ער האט פארמאוסט די קלויז מיט א ווארט, זאל ער זי פארשענערן מיט א ציור... וואס איז געווארן שפעטער איז דאך נישט וויכטיק, קארפל האט גענומען אויף זיך די שטראף און האט זיך אפגעמוטשעט חדשים ביז וואנעט ער האט ארויסבאקומען דעם געמאלענעם „פּוּתֶל מֵעֵרֵבִי“. ער איז אפילו דורך אט דער שטראף, וואס מען האט גוזר געווען אויף אים, געווארן אן אנדער מענטש, געווארן איידעלער, אפגעהיטענער, ער האט אפילו איבערגעריסן מיט ליזקע דער קארסעטניצע און געווארן א געטרניצער מאן און אן איבער-גענעבענער טאטע.

אבער נישט דאס איז דער עיקר-זיך פון דער דערציילונג. כאטש אויך אט דער אויפלייז, דער שלום פון דער מעשה געהערט צו דער שטייגערדישער אנטוויקלונג וואס איז אזוי אייגנדיק און כאראקטעריסטיש און געראטן קאמ-פאנירט אין זינע דערציילונגען פון ווילנע. וואס נאך? דער באגלייטנדיקער הויפטשטייך פון די דערציילונגען איז דער הומאנער, טיף מענטשלעכער טאן, דער טויבער געפיל וואס קומט אויף, גייט אויף אזוי בהדרגהדיק-שטיי-געריש צווישן אט דעם רויזען, אומגעצוימטן, האלב-צעהפקרטן עולם, צווישן אן עולם גיריקע צו דערגרייכן זייערס...

אין די דערציילונגען איז פאראן נאך אן עלעמענט, וואס איז ביז גאר וואגיק און וויכטיק. כאטש הינט איז ער ווייט נישט פאפולער, פארקערט, מ'מנדט אים אויס, און דאס נישט נאך אין דער הינטענטיקער יידישער בעלעטריסטיק, נאך בכלל אין דער ליטעראטור און קונסט. דהיינו: די סא-ציאלע אידיע, וואס איז ביז אנומלט געווען א הויפטאקס אין דער שאפונג. דאס אגעמען זיך פארן געקריודעטן, פארן פאריאכטן און באעוולטן. דאס וואס א מאל איז געווען אזוי נאטירלעך און דעהויבן אין דער ליטעראטור. הינט וויכט מען פון דעם ארויסהייבן אן אידיישן מאטיוו, א סאציאלן טאן,

דאס זעט אויס עפעס פארעלטערט און נישט מאָדערן. כאָטש די וועלט איז פול מיט סאָציאלער געקריודעטקייט: אין אַברהם קאַרפּינאָוויטשעס דער-ציילונגען איז עס דאָ ס'איז נישט אָנגעשפּיצט, נישט צוגעשפּיצט צו סאָ-ציאלער פּראַבלעמאַטיק, נישטאָ קיין שמץ פון בכונהדיקן לענקען, קערעווען, צו באַווייזן באַעוולטע און אויסניצערס, דאָך פּילן מיר ווי אַ גרונטמאַטיוו דאָס אָנגעמען זיך קרייודעס און דאָס שטיין אויף דער זיט פון געטראַפּענעס און דערדריקטן. אפילו „די צרות בני אַבקע-גריזון האָבן זיך אָנגעהויבן דעמאָלט ווען ער האָט געוואָלט טאָן אַ מיצווה“. אָט דער מאַרעוויכער און קאַרטן-שולער האָט נישט געקאָנט צווען דעם צער פונעם יונגן בחורל, וועמען עס האָט באַינדאָפּן נישט געראַטן צו פאַרוואַרפּן די רויטע פּאַן אויף די עלעקטרישע דראַטן. טוט ער עס פאַר אים און באַצאָלט מיט עטלעכע יאָר תּפּיסה.

אָט דער סאָציאלער, הומאַניסטישער געפּיל וועבט זיך אַרײַן חיותדיק און נאַטירלעך אין די דערציילונגען פון „אויף ווילנער גאַסן“.

דער קרעפּטיקער, זאַפּטיקער און פּאַלקסטימלעכער לשון פון די ווילנער געסלעך און זאָוולקעס לעבט דאָ אויף מיט אַלע קנייטשן און ריחות, און גיט צו צו דער עכטיקייט און טעמיקייט פון די דערציילונגען. קאַרפּינאָוויטש האָט דעם דאָזיקן באַדן און דעם אייגנדיקן טיפּאָזש אַרויסגעבראַכט און געשילדערט נישט פון דרויסן, נאָר ווי איינער פון איבערווייניק, ועל-פּולם: קאַרפּינאָוויטשעס אייגנטימלעכער, האַרציקער הומאַר, וואָס קומט אויף די-רעקט און אַרגאַניש פון די סיטואַציעס, פון די שמועסן און פון די געווימלען אויף די ווילנער הויפּן, פון האַלצמאַרק און פּישמאַרק, פון אַרום די קלויזן און בתי-מדרשים, און פון שניפּעשיק.

מען זאָגט, אַז אַ ווילנער דערקענט מען צווישן טויזנטער. ער איז אי באַשיידן, פּאַלקסטימלעך, אי עס שרייבט אַראָפּ פון אים — און ער וויל טאַקע מען זאָל עס וויסן — איך בין אַ ווילנער! וואָרעם וווּ איז געווען אַזוי פּיל יידיש לעבן, ווי אין ווילנע? ווילנע ציט דאָך איר ייחוס פון דורות למדנים, תּורה-לערנערס, פון יידישע האַרעפּאַשניקעס און פון די ערשטע יידישע רעוואָלוציאָנערן... ביז באַרימטע קולטור-שאַפּערס און די יונגע יידישע דיכ-טערס, שרייבערס, קינסטלערס און וויסנשאַפּטלערס.

וועגן אַט דער ווילנע, אַבער גראַד גישט פון די מכובדים און לערנערס, נייערט פון המון-העם, צו מאַל פון דער האַלבוועלט און אונטערועלט — גנבים, פאַסערס, ווילנער יונגען, פוח-גייערס, וואָס אויך זיי זענען געווען אַנדערשדיק לויט ווילנער שטייגער — דערציילט אַברהם קאַרפּינאַוויטש אין זײַן פּרײַערדיקן בוך „בנים ווילנער דורכהויף“ וואָס איז אַרויס מיט 15 יאָר צוריק, און אין זײַן איצטיקן „אויף ווילנער גאַסן“.

גישט נאָר די גישט-געוויינטלעכע מיליע מיט אירע העלדן רופט אַרויס דעם באַזונדערן רייך. פול מיט אַנציעוודיקן חן איז אויך די טשיקאַווע פאַרעם פון דערציילן, וואָס קאַרפּינאַוויטש האָט געפונען פאַר זײַנע געטרײַע שיל-דערונגען. די פאַרביקע שילדערונגען און די שפּראַך פון זײַנע העלדן אַטע-מען מיט דעם שטייגער, מיט דער שטימונג און וואָר פון אַט דער סביבה. גאַר קיין ספק גישט, אַז אַט דער לשון, די דערציילערישע אידאַמאַטיק איז אויסגעבונדן און וואַקסט אוממיטלדיק אַרויס פון די קאַנפליקטן און פאַרלויפענישן אויף די ווילנער גאַסן. אַבער, דער מחבר האָט אַט דעם לשון געגעבן אַ קינסטלערישן תיקון, אויפגעשאַפן און פאַרפיקסירט אַ שפּראַך-קלימאַט, אַ שפּראַכשטייגערשקייט, וואָס טראַגט דעם אַטעם און ריטעם פון דער באַזונדערער, אייגנטימלעכער ווילנע.

זײַנע ביידע ביכער, „בנים ווילנער דורכהויף“ און „אויף ווילנער גאַסן“ זענען אַ ווערטיקער בייטראַג צו דער פאַראַנדענקונג און צו דער שאַפונג פון ווילנע, וואָס איז געווען און גישטאַ מער.

שמשון אפטרס היסטארישער ראמאן

דער ראמאן „די מאראנען-משפחה דאָ סילוואַ“ איז ש. אפטרס דריטער היסטארישער ראמאן. דער ערשטער, „אין דער רוימישער געטא“, איז דערשינען אין 1946 אין ניו-יאָרק, און דער צווייטער אין 1956. הגם די אַמע-ריקאַנער געשיכטע איז ניט אַזאַ לאַנגע און העראַנשיע — איז אים געראַטן אַנצושרייבן אויך אַלע תולדות „אין אַ נײַער וועלט“. אַמעריקאַנער היסטאָ-רישער ראמאן.

בכלל זעט אויס, אַז אפטרע איז אַלע מאָל מער נוטה צו באַשרייבן און שילדערן דעם עבר, דעם ווינטלעכן נעכטן ווי די וואָר פון היינט, ווי די פאַרלויפּענישן פון אונדזער צײַט. און עס געלינגט אים גרײַלעך ניט נאָר אַרויסצוברענגען געשטאַלטן און געשעענישן נאָר אויך אויפצושאַפן דעם געזעלשאַפטלעכן און פאַליטישן קלימאַט, אויפצולעבן חיותדיק די ווינט פאַרגאַנגענע וואָר פון איבער שטחים און עפאַכעס.

מיר האָבן פּידוע אַ גרויסע צאָל באַשרײַבונגען, פאַרשאַרבעטן און בעלעטריסטישע ווערק פון דער אינקוויזיציע-צײַט, פון דער טראַגיק פון אַנטיסעמיטען אין די לענדער וווּ עס האָבן גרויזאַם געשאַלטעוועט די שליחים פון קריסטנטום, פון פּופּס, די שליחים און עמיסאַרן פון דער אינקוויזיציע. אין די יונגע יאָרן האָבן מיר אַט די פרקים פון ייִדישער טראַגיק נאָך געלערנט אין די שולן, געלייענט מיט האַרץ-ציטערניש און מיט פאַרבליטע פּויסטן די באַשרײַבונגען, באַזונדערס ווי זײ זענען געבראַכט געוואָרן אין די לערבניכער, כרעסטאָמאַטיעס און לײענביכער. היינט — נאָך אונדזער איראַפּעישער אומקום-דראַמע, זעט עס שוין אויס אַזוי ווינט און פאַרבלאַסט. אָבער מיר וויסן דאָ, אַז עס איז איין קײט פון ייִדישן מאַרטירערטום, פון ייִדישע לידן און פּנן, וואָס די קריסטלעכע אַפּאַסטאַלן האָבן גורם געווען. געטאָ און ייִדן-פאַרפּאַלגונגען און געלע לאַטעס זענען ניט אויפגעקומען אין דער היטלער-צײַט. זײ זענען שוין געווען אין פּופּצנטן-זעכצנטן יאָר-הונדערט און נאָך פּרײַער. אויך דעמאַלט פּלעגן די ייִדישע אַנטיסעמיטען פון רוים, אַ שטייגער, מוזן אַרײַן פאַר נאַכט, ביז אַ באַשטימטער שעה, אין זײער

יידישן ווינקווארטאל, וונל דער געטא-טויער פלעגט זיך פארמאכן אויף זיבן שלעסער.

די רדיפות פון דער קירך האבן זיך אָנגעהויבן אין דער ערשטער העלפט פון 13טן יאָרהונדערט. די ייִדן-פאַרפּאַלגונגען, פּיניקונגען און די אינקוויזיציע האָבן זיך אָנגעהויבן אַרום יאָר 1480 און זיי האָבן נאָך אָנגעהאַלטן אין אַ ריי לענדער אין איראָפּע, בעיקר אין שפּאַניע און פּאַרטוגאַל, אַזוי מערהײַלעך, — אין בראַזיל, מעקסיקע, פּערו — ביז דער העלפט פון אַכצנטן יאָרהונדערט. היסטאָריקערס האַלטן אַז עס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך מיתות-משונות פון דער אינקוויזיציע איבער דרייסיק טויזנט „ניט-גלייביקע“ און מער ווי פּופּציק טויזנט זענען געבליבן אינוואַלידן, קרבנות פון די אינקוויזיטאָרישע אויספאַרשונגען. אַזעלכע זענען געווען די מיטלען צו באַקערן די „פּאַרעטערס“ צו דער קריסטלעכער גוטגיניקייט, צו דער אמונה, וואָס טראַגט כּולו גוטס און איז רחמימדיק...

דאָס זענען געווען ביטערע, פינצטערע תקופות אין דער מענטשלעכער געשיכטע, וואָס זייערע אויסוירקונגען, דאַכט זיך, זענען דערגאַנגען ביז די לעצטע צייטן.

אַט די אינקוויזיציע-צייט אינעם לאַנד בראַזיל און דאָס לעבן און גע-ראַנגל פון ייִדן און „נני-קריסטן“ (ייִדן וואָס האָבן אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן), ווי פון די מושלים אין דער קירך, פון די יעזוִיטן, קאַרמעליטן, פּראַנציסקאַנער, דאָמיניקאַנער און די אַנדערע וויסטע, קנאותדיק-גלייביקע, מיט זייערע קלויסטער-פירערס און זייערע טאַרטור-גענג לגבי די אַנוסים — איז דער הויפּטאַקס אויף וועלכער עס וויקלט זיך דער ראַמאַן, וואָס שפּרייט זיך ברייט און פּאַרצווינגט אַרום דער משפּחה דאָ סילוואַ.

זשוואַן מענדעס דאָ סילוואַ איז אַן אָנגעזעענער אַדוואַקאַט אין שטאָט, אַ טויער אין דער קירך, ער שרײַבט רעליגיעזע הימנעס און פּאַרפּאַסט קלויסטער-געזאַנגען. ער טוט אַליץ עס זאָל חלילה ניט פּאַלן אויף אים דער מינדסטער חשד, וואָס קען מרמז זײַן אַז ער האַלט אַן וועלכן עס איז שפור פון ייִדישקייט. להיפּוך פון אים, איז זײַן יפת-תּוואַרדיקע ווייב דאַנאַ לאַו-רענסיאַ. כאַטש אַליץ פירט זיך אין הויז געטרײַ קריסטלעך, אין סאַלאַן לויכט אַרויס פון אַן אָנגעזעענעם אַרט אַן אַלטאַר, צו וועלכן דער מאַן זשוואַן מענדעס

קומט צו אזוי אפט מיט פרעפלענדיקע תפילות. אבער דאנא לארענסיא קאן עס ניט נאכגיין. זי קאן עס ניט אויפנעמען. עס הויערט אין איר, אין איר גאנצן וועזן דער ווייטיק פון אנוסים-לעבן. טיף אין איר נשמה האלט זיך אויף און בלינצלט אן אויפהער איר יידישע, גנטיקע ירושה, און זי מאגט און לאזט איר נישט אָנגיין מיט דעם, וואָס איר מאַן פאָדערט פון איר. זי קען ניט זיין קיין גאנצער קריסט, זי באַגערט צו איר אַלטפאָלקישן אַפּשטאַם, איר לעבן ווערט צעריסן, זי איז פול מיט ווייטיק און איז עלנט און פאַרשלאָסן אין איר איינזאַמקייט.

זשואַן מענדעס האָט ליב זיין פרוי, זיין משפחה, ער איז זיי איבערגע-געבן און וויל דערצייען זיין איינציקן זון צו גיין אין די דרכים פון פרומער קריסטלעכקייט. אבער עפעס אַ תהום האָט זיך גענומען שפּרייטן צווישן אים און זיין פרוי, זי איז כסדר פאַרטאָן אין זיך, זי מנידט אויס אויסצופירן אַפילו דאָס נייטיקסטע. אַט פאָרן זיי ביידע אין זייער קאַרעטע, פאָרן דורך די הויפטגאַסן פון ריאַ: „בני יעדער קירך האָט מענדעס דאָ סילוואַ פרום אַרונטערגענומען זיין הוט און זיך איבערגעצלמט. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן דער קוטשער אויף דער קעלניע.

מענדעס דאָ סילוואַ האָט באַמערקט ווי זיין ווייבס פנים האָט זיך אויס-געלאָשן, אויף אירע ליפן האָט זיך באַוויון אַ טרויעריקער שמייכל, ער האָט זיך געמאַכט נישט זען, עס וועט אַריבערגיין, האָט ער געטראַכט, זי דאַרף פאַרשטיין אַז ער טאָר זיך נישט פירן אַנדערש. ער קען נישט זיין אַנדערש ווי אַלע אַיננווייניגערס פון שטאַט. ער וואָלט שטאַרק געוואָלט זי צופרידנשטעלן, דאָס וואָלט אַבער געפירט צו אַן אומגליק, מען זאָל אים פאַרמסרן פאַר זינע זינד, אַז ער לאָכט אָפּ פון די הייליקטימער. דער קוטשער אַליין, וואָס צלמט זיך יעדעס מאָל ווען ער פאַרט פאַרביי אַ קירך, קען אים פאַרמסרן, אַז ער ווייזט נישט אַרויס זיין אונטערטעניקייט צו דער קירך. קיינער וועט דאָס אים ניט מוחל זיין“ (ד' 79).

אין אַט די עטלעכע, באַשיידן געשריבענע שורות, איז בנימצא דער הויפט-עלעמענט פון ראַמאַן, וואָס איז דווקא פול מיט אַנגעשפּאַנטע, דראַ-מאַטישע סצענעס. דאָס איז די אייגנטימלעכע גרונט-טעמע פונעם בוך: „בני-קריסטן“, וואָס ווילן פאַרגעסן, ווילן זיך באַפרייען, אַראַפּוואַרפן פון זיך

יעדן שמץ פון זייער יידישן אפשטאם און זיך אייפערק אינגלידערן אין דער קריסטלעכער סביבה, וועמענס משגיחים און עמיסארן קאנטראלירן איעדע מינדסטע טוונג און איעדנס אויפפיר. נעבן זיי, אין ווידערזאגאנד, די קליינע גרופע: זין און טעכטער פון זעלבן יידישן אפשטאם ווי די נני-קריסטן, אבער זיי ווערן פארצערט אין זייער פינלעך, טרויעריק, מאסקירט לעבן, אין זייער נאגנדיקן, אומאויפהערלעכן באגער אויפצוהאלטן כאטש א שפור פון זייער דורותדיקער פארגאנגענהייט, אויפהאלטן א זכר פון יידישע מידות. —

אנטקעגן אט די ביידע גרופעס שטייט די מעכטיקע מחנה: גלחים, בישאפן, היטערס פון קריסטנטום, מוסרים מיט זייערע שפיוזיקע אויגן און בלוטיקע הענט, מיט זייער אויפגעבויערער הערארכיע, אין די פיניקונגס-קעלערן און קאטאקאמבעס פון דער אינקוויזיציע. דאס איז דער הויפטמאטיוו פון ראמאן „די משפחה דא סילווא“.

אין און צווישן אט דעם קאנגלאמערעט פון אומפארגלייכלעכע כוחות, ווו די אייבערהאנט און דעם איינפלוס אויף דעם לעבן פון דער רויער קריסטלעכער מאסע האט, פארשטייט זיך, דער טריבער כוח פון די מאנאך, די אסקעטישע פירערס פון די קלויסטערס — ברענגט ארויס ש. אפטער א גאלעריע פון פארשידנארטיקע טיפן, סײַ פון די ברוינ-און שווארץ-באגארטלעך, מיט צלמים באהאנגענע, און, להבדיל, פון גרופעס אנוסים, נני-קריסטן, יידן-אפשטאמיקע.

מיט א געניטער און לייכטער האנט מאלט ער און פארמירט געשטאלטן פון דער סביבה פון די „נני-קריסטן“. יעדער מיט זיין באגער, מיט זיין בענקשאפט, מיט זיין אינערלעך געמיט, מיר דערקענען זיי, און זיי קומען אויף פאר אונדז לאו-דווקא מיט זייערע טראכטענישן און מעדיטאציעס, — ער לאזט זיי דערקענען דורך זייערע דארנדיקע וועגן, דורך זייערע רעא-גירונגען און מעשים. אפטער האט דא אנגעווענדט א פאסיקע דערציילערישע פארעם, דהיינו: גיט צו מאניפולירן מיט די פסיכאלאגישע שטריכן פון זייער העלדן, נאר זיי ארויסברענגען, אויסשילן דורך זייערע טוונגען, באנעמונגען און טאטן. אט דער אופן פון בעלעטריסטישער שילדערונג האט אים אן-ספק „אפגערעטעוועט“ פון פארוויקלען זיך אין נאיווער, גיט-קאנסעקווענטער

„פסיכאלאגיאציע“. איך אונטערשטרנך עס, מחמת דאָ און דאָרט שטייט ער אויפן גבול פון תמימותדיקער פאַרטיפונג, טאַקע מיט אַ פּוּזת בלוז, אָבער ער כאַפּט זיך באַצייטונג צוריק און קומט אויפן ריכטיקן וועגן פון זיין דערציילערישן גאַנג. זיין גאַנג איז דאָס לעבעדיקע, רעאַלע שילדערן אַ פאַר-גאַנגענע צייט און אירע העלדן.

פאַראַן אין בוך אַ ריי טיפן וואָס זענען בריהדיק אויסגעפורעמט, זיי זענען אַקטיוו און באַוועגלעך אויפן ברייטן, אויסגעשפּרייטן שטח פונעם ראַמאַן. אַזעלכע זענען די „בני-קריסטן“, דער יונגער זאָושע, אַזאָ איז דואַרטע, אַזאָ איז גראַסיאַ מיט איר מאַמען מרים, וואָס האַלט אַן ייִדישקייט. אַזאָ ווּוּנ-דערלעכע, טראַגיש-גבורהדיקע געשטאַלט איז דער דאָקטאָר טהאַמאַס דע קאַסטראַ לאַראַ, וואָס שטאַמט אָפּ פון דורות רבנים, הנינט היילט ער די אַסקעטישע מאַנאַכן און דעם אַוואַנטוריסט און רעליגיעזן שאַלאַטאַן בלאַנקאַ, וואָס איז ער נייטיקט זיך אינעם דאָקטאָר צוליב זיין מיאוסער קראַנקייט, איז ער אידועקעוועט זיך איבער אים. אַזאָ זעלטענע געשטאַלט איז פּיליפּע, וואָס האַט אַ ווייב אַ פאַרטוגעזערין פון פּשוטן פּאַלק. — אַלע זענען אין כּסדר-דיקער געפאַר. מען ברענגט זיי די טריט. אַפילו די פּריינד זייערע, די שכנים, די באַדינערס, קענען זיי בני דעם מינדסטן השוד, בני דעם מינדסטן אויס-גליטש, אויסגעבן אין די הענט פון די אינקוויזיטאָרן. פּיליפּע איז אַ פאַר-מעגלעכער סוחר. ער איז פאַרנומען טאַג און נאַכט מיט זיינע געשעפטן, ער העלפט עקאַנאָמיש אַנטוויקלען און באַריכערן דאָס לאַנד, באַשטייערט זיך פאַר דער קירך מיט אַ ברייטער האַנט. זיין ווייב, די עכטע פאַרטוגעזערין, איז גראַב און קריגעריש, זי פאַרראַט אים מיט אַ פעבלדיקן לעב-יונג, אָבער ער, דער מאַן, פאַרזעט עס, מחמת דער כּסדרדיקער שרעק, אַז אַפילו זיין ווייב קען אים פאַרמסרן. פּיליפּע איז ניט קיין געכטיקער אין ריאַ. אָבער: „וואָס זאָל ער טאָן אַז זיין פּאַטער און ער זענען געבוירן געוואָרן ווי יידן. צי קען ער דען אַלץ אויסשניידן פון זיין האַרץ. זיין פּאַטער איז נישט אַוועק מיט זיין משפּחה פון רעציפּע, ווען אַ היפשע צאָל יידן איז אויף שיפלעך אַנטלאָפּן ווי נאָר זיי האָבן געקענט, אַבי זיך צו ראַטעווען, ווען די האַלענדער האָבן פאַרלאָרן די מלחמה מיט די פאַרטוגעזער“.

פּיליפּעס מעמד און לעבנס-געשיכטע איז ניט קיין באַזונדערע, ניט קיין

זעלטענע אין דער סביבה, זי איז טיפיש פאר א סך: „זיין פאטער, באגלינד מיט פיל יידן, האט געהאלפן אויסבויען דאס לאַנד, געבראכט ריכטימער, געפירט האַנדל מיט אויסלאַנד, אויפגעקויפט דאָס קינהאַלץ, געבויט צוקער-פלאַנטאַציעס. ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ פּאַרטוגעזערין פון פּראַסטן פּאַלק, וואָס נאָך ווילן זיי פון אים?“

אַט די געדאַנקען מאַטערן פּיליפּען, ווען ער דערפילט אַז אַט-אַט הייבט זיך אָן פּאַרציען אַ פעטליע אַרום אים, פון וועלכער ער וועט ניט קענען אַרויס: „וואָס זאַל ער טאָן, אַז ער קען פּאַרט נישט פּינט האָבן זינע ברידער, די יידן, די נאַוואַ-קריסטאַאַס, וואָס ראַנגלען זיך פונקט ווי ער, וואָס קענען זיך נישט אָפּגעוויינען פון זייערע אַמאַליקע פּירונגען, וואָס זייערע עלטערן האָבן אין זיי אַינגעפלאַנצט. ער ווייסט, אַז אויב די אינקוויזיטאָרן וועלן אים כאַפּן, וועלן זיי אים מיט פּייניקונגען צווינגען, ער זאַל מסרן זינע פּרינד, ווי זיין אומווערדיק וועט דאָס טאָן, ער וועט אָבער קיין מאָל זינע פּרינד נישט אַרויסגעבן פּדי צו ראַטעווען זיין לייב“ (ז' 146).

פּיליפּע האָט געלעבט, ווי אַ סך פון זיין סביבה, פון זינע נאַענטע פּרינד — פּראַפעסיע-לייט, סוחרים, גרויסהענדלערס, אימפּאַרטערן, — אין אַ פּסדרדיקן גייסטיקן און פיזישן געהויל, אין אַ געדרענג, וואָס האָט ניט געהאַט קיין באַשטימטן אָנהייב, ניט געפירט צו קיין לייזונג, בלויז איינס האָבן זיי געזען פּאַר זיך, ראַנגלען זיך פּאַרן לעבן. פּיליפּע האָט באַטראַכט זיין לאַגע, ס'האַט אים געפּיניקט דער געדאַנק אַז אַט-אַט דערנענטערט זיך עס. פון זיין דינער האָט ער זיך דערוואַסט אַז מען שפּירט אים נאָך.

מיט דער באַשטימונג אויסצוטראַגן אַלע עינייים און ניט אַרויסגעבן זינע נאַענטע איז ער אַוועק פון דער היים: „ער האָט אַרויפגעצויגן זיין כאַלאַט אויף די אַקסלען, זיך אַרומגעגאַרטלט מיט אַ ברייטן פּאַסיק אויף זיין טוּניק, אַנגעהאַנגען אַ שטילעט, ער זאַל זיך קענען באַשיצן פון אַנפּאַלערס. ער האָט שטיל געעפּנט די טיר, דער באַדינער זאַל נישט דערהערן און איז פּאַמעלעך אַרויס פון הויז.“ פּיליפּע האָט זיך מער ניט אומגעקערט אַהיים, זיך ניט אומגעקערט אין ערגעץ. די אינקוויזיציע-מושלים האָבן אים פּאַר-כאַפט, במשך וואָכן אים געפּיניקט און אים אומגעבראַכט.

דער משפּחה דאָ סילוואַ, ווי די מיטגלידער פון דער פּאַמיליע קאַרדאַזאַ,

ווי אנדערע צענדליקער ניי-קריסטן האָט מען ווי געפאָנגענע פאַרברעכערס פאַרנומען און אָפגעשיקט מיט אַ טורמע־שיף צו דער אינקוויזיציע אין פאַרטוגאַל. — —

דער ראַמאַן אַנטהאַלט 22 קאַפיטלעך, און דער רוב קאַפיטלעך זענען אַנגעלאָדן מיט אַן עודה פון אינטענסיווע פאַסירונגען, קאַנפליקטן און איבער־לעבונגען פון די העלדן. ניטאָ דאַכט זיך, אין דעם בוך קיין אייגנטימלעכע שילדערונגען, אַ שטייגער, פון לאַנד און פון דער שטאָט אין וועלכער די מענטשן באַוועגן זיך, ווי עס איז פּמעט ניט בנימצא קיין פּיזאַזש־געמעלן. דערפאַר זענען אַבער ביז גאַר לעבעדיק די דיאַלאָגן און מאַנאָלאָגן, די שמועסן און אַרויסזאָגונגען, וואָס דורך זיי פילן מיר אַזוי בולט די אַטמאָספּער פון יענער צייט און עס דערגייט צו אונדז צו מאַל דער גערוך פון דעם באַדן, ווי דער אומרו און דער ווירואַר פון אַט דער תקופה.

ש. אַפּטערס בעלעטריסטישער נוסח, ווי זײַן דערציילשפּראַך, זענען היינטצײטיקע. ער פאַרמעסט זיך ניט אַרײַנצופירן אידיאָמען און אויסדרוקן פון אַמאָליקן ייִדיש, בכדי צו אַרנאַמענטירן די היסטאָרישע עפּאָכע. דאָך געראַט אים אַרײַנצופירן אונדז אין דעם קלימאַט און אין דער שטימונג פון אַט די אומגעוויינטלעכע פאַרלויפּענישן און געשעענישן.

אַ שאַד גאַר וואָס אינעם בוך — משמעות אונטערן דרוק פון נאַראַטיווער באַלאַדנײַט — זענען פאַראַן אַ צאָל איבערחזרונגען. ס'איז אַבער, אַן ספק, אַן אינטערעסאַנטער, וואָגיקער ראַמאַן, ובעתו.

יוסף רובינשטיין — „לידער פון ביים סוף“

אין די לעצטע יארן פון זיין לעבן פלעגט יוסף רובינשטיין אפט קומען קיין ישראל. ער האט זיך דא געפילט ווי אן אייגענער. מ'האט אים דא אויפגענומען ווי א נאענטן, שרנבערס, חברים פון א מאל, פריינד און משפחה וואס סיי ער, סיי זיין פרוי האבן געהאט אין לאַנד, פלעגן אים וואַרעם אויפֿ-נעמען און אַרומרינגלען מיט פריינדשאַפט. דאָס זיין אין ישראל איז געווען פאַר אים יעדער מאָל פון דאָס ניי אָן איבערלעבונג. עלעהיי ער זאָל האָבן געפונען אַ שמץ פון דערמונטערונג און טרייסט אַנטקעגן דעם עלנט און דער אומעטיקער אַליינקייט אין וועלכער ער האָט די לעצטע צייט געלעבט אין ניו־יאָרק.

דאָס לאַנד, דער פּייזאַזש פון ארץ־ישראל, דאָס געפיל פון טרעטן אויף אַלט־חומשדיקער ערד, ווי די נעקייטן און אַנדערשקייט פון ייִדישן פּאַלקס־שטייגער, וואָס ער האָט דאָ אָפּגעפילט, האָבן אים אויך דיכטעריש באַאיינ־פלוסט, גערעגט זיין געמיט, געצונדן אין אים פּאַעטישע פונקען. בעת אונ־זוערע טרעפונגען און שמועסן האָט מען עס אַזוי קלאָר און מהותדיק אַרויס־געפילט. עס פלעגט אָפט אַרויסרעדן פון אים מיט שורות ליד. —

שפעטער זענען געקומען שלימותדיקע, געפורעמטע לידער אין וועלכע עס קומען צום אויסדרוק זינע שפירונגען און שטימונגען, זיין געפיל און באַנעם, ווי ער זאָגט: „...און ס'האָט אַריבער אונדז מיט נייעם נס אַדורכגע־פליגלט / די אייביקייט די ייִדישע, אַריבער צייט און אַרט. / און האָט די טעג פון אומגלויבן זיי זיגנדיק פּאַרזיגלט / אויף שטענדיק שוין, מיט ייִדישן, מיט דורותדיקן וואָרט.“ אָט די לידער פון ארץ־ישראל־פּייזאַזש און ישראל־ניגון קומען אַריין ווי אַ באַזונדערע גרופע אין דעם איצטיקן באַנד. זיי ברענגען פאַר אונדז אַרויס זיין אויפציטער ביים באַטרעטן די אַלט־דורותדיקע צפת, די אַלטפּאַלקישע אויסגעבענקטע ירושלים, זיין צעשטרעמט געמיט ביים פּוּתל. „איך שטיי און גליווער, אָן אַ טרער — אַ ייד, אַ שטומער וויינער, / און פיל ווי אויך מײַן האַנט קלאָגט שטום באַרירנדיק די וואַנט.“ און אין אַ סובלימירטער, באַדאַכטער פּאַרעם ברענגען זיי אַרויס זיין נעכטיקן גאַנג דורך אַ טראַגישער ייִדישער וואָר. די זעלבע שטימונגען באַווירקן אים,

באהערשן אים אויך, ווי מיר פילן עס צו מאַל אָפּ אין די לידער: „דער עמק“, „ביים ים התיכון“, „אַ ניגון“, „שטיינער“, „דער נגב“, „דער סיני“, ווי אין אַ ריי אַנדערע לידער פון דעם ציקל, וועלכע ער האָט משמעות געשריבן בעת זײַנע באַזוכן אין לאַנד, און עס רופט זיך אָפּ אין אים, דערמאָנט אים. אַזוי אויך ווען ער שטייט ביים ים־ברעג פון תּל־אָביב, דערועט ער בחוש:

אַט אויף דעם ברעג דאָ האָבן זיך געגבעט די מעפּילים
און ס'רוישט דער ים פאַר מיר איצט ווי אַ מאַל נאָך פול מיט סוד,
אַדורך זײַן רויש איך פיל נאָך זייער אַטעם דאָ — איך פיל אים
אין שאַרף פון ווינט, וואָס האָט פאַרווישט אין זאַמד דאָ זייער טראַט.

ער האָט אַ שלל פון טעמעס און מאַטיוון, יוסף רובינשטיין. שטיקאווע, ווי צו מאַל אַלע זײַנע זעונגען, דערקענטענישן, רעפּלעקסן, שטימונגען און אַודאי די אייגענע איבערלעבונגען ווערן טעמעס פון זײַן ליד.

דאָס ניט לאַנג צוריק דערשינענע בוך, וואָס זײַן נאָמען „לידער ביים סוף“ האָבן צוגעטראַכט די אַרויסגעבערס, איז סײַ אַ קאַנסעקווענטע פאַר־זעצונג פון דעם בוך „דערזעונגען“, וואָס איז אויך אַרויס שוין נאָך זײַן פטירה, סײַ אַ מאַניפעסטאַציע פון שעפּערישער באַצונג. הגם דער טיטל פונעם בוך איז אַ פּאָטעטיש־סומטנער — „לידער פון ביים סוף“, זענען דאָ אויך בנימצא אַ ריי הײַטערע טענער און מאַטיוון. וואָס נאָך? לאַמיר זיך ניט טועה זײַן. אויך די לידער זענען געשריבן געוואָרן אין פאַרשיידענע צײַטן און אונטער פאַרשיידענע באַדינגונגען, און דאָס — במשך אַ צוויי צענדליק יאָר. אָבער דאָס עצבות־געפיל, דער עלעגישער טאָן דאָמינירט דאָ נאָך מער און בולטער ווי אין דעם פּרײַערדיקן בוך „דערזעונגען“.

ס'איז אינטערעסאַנט, ווי עקשנותדיק רובינשטיין האָט זיך געהאַלטן בײַ דער פאַרעם פון אַכט שורות. נאָר אַזוי משמעות, אַזאַ שרײַבעריש־פּנימיותדיקע דיסציפּלין האָט ער אויסגעפאַרמירט. אָבער עס געראַט אים אַרויסצוברענגען אין אַט דעם באַשרענקטן נוסח זײַן פּאָעטישע גענעזע, זײַן

טראכטן און פילן, זינע באגערן און בענקשאפטן, ווי זיין באנעם פון אלע די פארלויפענישן און געשעענישן. גאר אפט ריזלט דורך אין די לידער א פילאסאפיש-מחשבותדיקער בייטאן. בפרט אין די לידער ווו ער פרוווט געפינען א באשייד פאר זינע צווייפלען. א שטייגער ווי אינעם ליד „דו בלאנדזשעסט“.

דו טרעפט זיך אן מיט זאכן וואס דו האסט נישט קיין דערקלערונג און בליבסט אין ספק שטיין פאר זיי, נישט זיכער מיט דיין טראט, ווי עמעצנס א פישוף-שפרוך מיט קראפט פון א באשווערונג וואלט דיך געלאזן שטיין דארט פול מיט רעטעניש און סוד.

רובינשטיינען באגלייט אן אייפעריקע נטיה, א ווילן אזא צו אנטפלעקן רעטעניש און סוד. אוודאי, זינט די וועלט שטייט, איז זי פול מיט רעטענישן און סעקרעטן, און דער נגער, דער דיכטערישער נגער איז גרויס ביים פאעזי זיי מגלה צו זיין און זיי פרווון אויפלייזן. קלאר, אן ניט אלע מאל סטנען אויך אים די אינטעלעקטועלע און פאעטישע כוחות צו דעם. אבער שוין דער עצם פארמעסט ארויסצוברענגען אט די מענטאלע אפענע — און אינעם רוב — פארבארגענע נשמה-פלאטערן גיבן צו זיין ליד א באזונדערן רייך.

רובינשטיין ברענגט זיי אויפן אייבערפלאך עלעהיי א טויכער דאס פערל-געפינס פונעם דנא. מיר טרעפן אט די פילאסאפירנדיקע נייגונג אין א סך פון זינע לידער, וואס זענען גרופירט אין סעריעס און ציקלען. ער האט געזונגען און ארויסגעבראכט, געשילדערט און באזונגען גאסן און וועלדער, ימען און שטעט, פעלדער און כמארעס, שניי און פריילינג-טעג, לידער צום זילבערנעם טוי און לידער פון גרויען הארבסט — שוין די נעמען פון די גרופעס און ציקלען זאגן אן וועגן דער ברייטער, פארביקער גאמע, פון פארנעמיקער מאזאיק פון זיין לידערשאפט.

אוודאי זענען פאראן א צאל איבערחזרונגען. ווי דען אנדערש? די לידער זענען דאך אויפגעשריבן געווארן אין פארלויף פון יארן. און דאך האט יעדעס ליד זינס, טראגט אין זיך יעדעס ליד זינס אן אייגנדיק געמיט און א טאניקן אויסקלאנג. — „ווייל ס'איז דאך אלץ געבונדן“, ווי ער זאגט:

שמועסן בפתב

דער דעמאלט קען אן איצט דאך זיין, דער איצט קען ווערן דעמאלט, אויב ס'האט זיך הארץ געליכטיקט מיט דער יוגנטלעכער שיין וואס לעשט זיך נישט, וואס לויכט באהאלטן טיף אין דיר און פלעמלט, קען אלץ דאך זיין ווי דעמאלט נאך, קען אלץ נאך ווידער זיין.

די זאמלונג „לידער פון בנים סוף“, וואס נעמט אריין דעם שרייבערישן עזבון פון יוסף רובינשטיין שליסט אפ די שאפערישע מגילה פונעם דיכטער, וועמענס בייטראג צו דער הינטצניטיקער יידישער ווארטשאפונג איז באטייטיק און ווערטיק.

דוד ספארד

דוד ספארד — אן אינטעלעקטועלער מענטש און אן אינטעלעקטועלער שרייבער, וואָס האָט פאַרשטאַנען אַזוי געראַטן צו פאַרפלעכטן מחשבה און געפיל, געדאַנקלעכקייט און שטימונג, ניכטערע זעונג און עמאַציאָנעלע שפירונג. ער האָט דורכגעלעבט און אָפּגעפילט די דראַמאַטישקייט און דעם ווירזואַר פון אונדזער צייט, די שפּאַנונג און צו מאַל די ביטערע אַנטווישונגען. געבוירן אין טריסק. דער טאַטע — אַ רב. גאָר פרי אָנגעהויבן שרייבן העברעיִשע שירים און דערנאָך ייִדישע. ווי אַ סך ייִדישע שרייבערס אין דער וואַלינער געגנט, אַוועק אויף „לינקס“, געוואַלט ראַטעווען די וועלט און בייַטן די ייִדישע מערכה. דערצו האָבן דערפירט די עולות קעגן מענטש, דער אומיושר, דער דלות, די פאַיאַכטיקייט. האָט מען אַרופּגעקוקט צו דעם „שטערן פון אַקטאַבער“, געוואַרט ער זאָל ברענגען די ישועה, אויסגלייכן דאָס אומרעכט אויף דער וועלט...

דוד ספארד האָט געגלייבט באַמונה שלמה אין אַט דער ישועה, פונקט ווי זיין טאַטע און זיינע זיידעס האָבן געגלייבט אין בורא-עולם. ער האָט ניט פאַרלוירן די האַפענונג אַפילו דעמאַלט ווען דער גלויבן זיינער האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו קרישלען.

אַט די מאַטיוון געפינען מיר אָפּגעשפּילט אין זיינע שאַפונגען, אין זיינע לידער, אויך אין זיין לעצטן לידערבאַנד שפּאַצירן אין דער נאַכט. זיין ערשטער בוך (שטאַפלען), וואָס איז אַרויס אין יאָר 1929, איז שוין געווען אַן אַנזאָג פון זיין פּאַעטיש-שרייבערישן גאַנג. ס'זענען שוין געקומען צום אויסדרוק זיינע באַגערן, זיינע ראַנגלענישן און בעיקר זיין אידעישער באַנעם. זיי ווערן בולטער אין די שאַפונגען פון די שפּעטערדיקע יאָרן, ס'זיין די לידער, ס'זיין אין זיינע קריטישע אַרבעטן, אין די עסייען. מ'פילט אַרויס דעם פּלאַטער פון אַן אמתן שרייבער, וואָס איז באַוועלטיקט פון דעם נאַטירלעכן אומרו, פון זיינע אינגעקאַרטע ספּקות. כאַראַקטעריסטיש אין דעם פרט איז דאָס ליד „קריג“, וואָס מיר ציטירן דאָ אין גאַנצן:

נישט אויף וואָר און נישט אין חלום
כ'האָב אין עמעצן געוואָרפן ווען אַ שטיין,
אַ לעבן-לאַנג איך וויל בלויז מאַכן שלום
מיט זיך אליין.

בלויז מיט זיך אליין איך פיר אַ קריג,
אַ מאָל פון לינק, אַ מאָל פון רעכט,
נאָר ס'ווייסן ביז אַהער נאָך נישט פון זיג
מנינע טעג און נעכט.

ווי אורחים פרעמדע קומען זיי צו גיין
און פאַרשווינדן,
און לאָזן איבער נישט פאַרהיילטע ווונדן
און דעם אַלטן קריג מיט זיך אליין.

אַט דער קריג מיט זיך אליין איז דער סימן פון גניסטיקער באַוועגלעכ-
קייט און שאַפערנישן אַנרעג, אַ סימן פון אמתדיקן אַפפילן די וואָר. דוד
ספאַרד פאַרמאָגט אַ ריכטע טעמאַטיק, וואָס נעמט אַרום אַן עולם-ומלואו:
לאַנד און צייט, געדאַנקלעכע עקסקורסיעס און פרייד פון באַשאַף, התבודדות
און בענקשאַפט — אַלץ באַגלייט פון אַ מילדער, פילאַסאָפירנדיקער שטימונג,
ווי אַ שטייגער אין דעם ליד „ווי קאָן איך אומעטיק נישט זיין“:

ווי קאָן איך אומעטיק נישט זיין,
אַז אין דער ליכטיקסטער אַפילו שנין
שטאַרבן אַפ די צאַרטסטע קווייטן,
די שענסטע פרויען וויאַנען
און די טריט פון טויט אַלץ אַלעמען באַגלייטן.
און אומעטום אין אים דערמאַנען.

אַ סך לידער אין בוך זענען דורכגעוועבט מיט אַזעלכע טיף מענטשלעכע
קלאַנגען און פאַרלירן דערבײַ נישט די געדאַנקלעכע קלאַרקייט, די פרישקייט

און די מעלאַדישקייט פון וואָרט. דוד ספאָרד איז געווען אַ מאָדערנער דיכטער, הגם ער האָט זיך ניט פאַרמאָסטן אויף נאַראַטאָרישע אויפטוען. מאָדערנע נוסחאות זענען אים נאָענט, און ער ווענדט זי אָן אין זיין ליד, אָבער דערביי איז ער ווייט פון אומפאַרשטענדלעכקייט. מ'קאָן אַנווייזן אויף אַ ריי אַב-סטראַקטע לידער ביי דוד ספאָרד, צי אַזעלכע וואָס זענען אויפן שוועל פון אַבסטראַקט, נאָר דער פּאָעט כאַפט זיך ביי צייטנס און קערט זיך אום צו זיין אייגן קול, צו זיין אייגענעם וועג. און אַט דער וועג פירט אים אַפט צוריק צו דעם נעכטן, צו דעם איבערגעלעבטן אין יענע יאָרן, צו דעם נסיון.

איך רוף נישט מנינע יאָרן אַפּ צוריק —
כ'בין מיט גלויביקע געזאָנגען
דורך פניערן געטאַנגען,
נישט נאָר פאַר אייגן גליק.

וועגן אַלץ וואָס ער איז דורכגעטאַנגען, וועגן דעם גורל פון זינע
נאָענטע, וועגן דעם פּאָן פון יידישן פּאָלק, שעפטשעט דוד ספאָרד שטילע
שורות אין זיין ליד „אויף אייביקן דויער“:

כ'וועל נישט זאָגן מנין קדיש בציבור,
כ'וועל ביחידות טרויערן,
עס זאָל נישט מנין ווייטיק אין טומל אַריבער,
נאָר דויערן און דויערן.

אַט דעם אומעט פילט מען אַפילו אין די חדוהדיקסטע שטימונגען,
אַפילו אין די לידער וועגן ארץ-ישראל, וואָס פאַרנעמען, אַגב, אַ חשוב אַרט
אין דעם באַנד. עס קומען דאָרטן צום אויסדרוק זינע געפילן און זינע
באַנערן און אַלץ אויף אַ מקורדיקן, אייגענעם אופן.
זינע ישראל-לידער זענען בעיקר לידער וועגן ירושלים. אַט די לידער
זענען אינטערעסאַנט ניט בלויז מיט זייערע וויזיעס און מיט זייער אייגן-
דיקער שטימונג, נאָר אויך מיט זייער פינאַנציש, דער ירושלימער פינאַנציש.

שמועסן בכתב

ווען אפילו עס גלימערט גאר אפט אין זיי דער עלנט פון א יידישן פאָעט. איז אָבער פאָרט מנצח די העלקייט פון ירושלים, דער ליכטיקער ירושלימער הימל, די אייביקייט פון דער שטאָט וואָס פילט אָן מיט גלויבן און בטחון, ווי למשל אין ליד „סייפא וספרא“, ווו דער פאָעט ווענדט זיך צו זיין זון:

מיין קינד,

מיר האָבן שוין אַצינד

אַ ברעקל הימל,

וואָס צו אונדז געהערט,

און אַ ברעקל ערד,

וואָס באַוויליקט אונדזער טראַט.

כדאי צו באַמערקן אז אין די ישראל-מאַטיוון איז די שפראַך אָפּענער, פשוטער, און די לידער אַטעמען מיט אַ היפּשער מאַס מונטעריקייט, כאַטש אויך דאָ איז קענטיק דער פיבערדיקער אומרו, ווי מיר ליענען אין דעם ליד „היים“:

אויף אַלע דינע לויכטנדיקע וועגן,

אויף יעדן באַרג אין יעדן טאַל,

האַסט מיט ליבשאַפט מיך באַגעגנט

מיט אַלע חנען פון אַ מאַל.

דעם לויטערן תנכישן באַגינען

פון מינע פּרילינגדיקע יאָר

האַב איך ביי דיר איצט אָפּגעפונען

אויף דער וואַר.

די גאַנצע לידער-זאַמלונג און בפרט די ישראל-לידער טראַגן אין זיך הינטזייטיקע וואַר. מיר פילן דאָ אַפּ דעם שאַפּערישן גאַנג און דעם מהותדיקן געראַנגל פונעם דיכטער.

נחמן ראפפ — „ביים פייער-טויער“

ס'איז אַ גוטער און געראַטענער אויפטו, ווען אַ דיכטער קלייבט אָפּ און נעמט צונויף זײַנע לידער פון איין מאַטיוו, פון איין טעמע און גיט זיי אַרויס אין אַ בוך. אמת, אַזאַ אויסגאַבע איז צו מאַל אויסגעשטעלט אויף עטלעכע ספנות וואָס לוייערן, דהײַנו: איבערזחורונגען, איינטאַניקייט, באַ-שרענקטקייט, צימצומדיקער קאַלאַריט. — אָבער די באַשיידענע זאַמלונג, וואָס נחמן ראַפּפּ האָט אַנומלט אַרויסגעגעבן אונטערן טיטל „ביים פייער-טויער“ אַנטפלעקט פאַר אונדז דווקא דעם דראַמאַטישסטן שטח פון אונדזער גאַנג, פון אונדזער לעבן במשך דעם לעצטן דור.

די זאַמלונג האָט אַפילו נישט קיין (געדרוקטע) אינהאַלט-פאַרצייכענונג. איך נעם אָן, אַז דער מחבר האָט עס געטאָן כּפּווה, געוואַלט משמעות אויך מיט דעם מאַניפעסטירן, אַז כאַטש כּצוותא, צוזאַמען מיט די גרעסערע פּאָע-מעס, געפּינען זיך אינעם בוך קורצע לידער וואָס טראַגן אַזעלכע נעמען ווי „אויף דער וואַך“, „אויף די בערג“, „יונגער גענעראַל“, „צו דער מאַמען“ — אָבער אַלע צוזאַמען בילדן זיי אַ בונטע מאַזאַיק, זיי זענען ווי פאַרגלידערט און אויסגעקייטלט, די לידער און פּאָעמעס, און קומען זיך צונויף ווי אַ שטיל פּאַרטייעטע, בונטאַרע, מאַגענדיקע מחנה ביי אַט דעם טויער, ביי דעם פייער-טויער. ס'איז דער פייער-טויער פון ייִדישן נסיון, דער פייער-טויער וואָס האָט געגליט און געגלימערט מיט פּאַלקישער איבערלעבונג אין אונדזער קאַמף און געראַנגל סײַ אין דעם העראַישן דאַ, סײַ אין דעם טראַגישן דאַרט... די זאַמלונג איז טאַקע אַינגעטיילט אין ציקלען וואָס טראַגן נישט קיין נעמען, נאָר גרײַלעך ציפּערן — ציפּערן וואָס דערמאַנען, ציפּערן וואָס סימ-באַליזירן — דאָס זענען די יאָרן: 1943, 1948, 1956, 1967, און אין עטלעכע שורות אויפן שער פון דער זאַמלונג זאָגט נחמן ראַפּפּ:

„אין יאָר 1943 האָט זיך פאַרענדיקט די טבילה אין לידן, דעמאַלט איז דאָס פּאַלק אויפגעשטאַנען צו טבילה אין פייער, געטאַ-אויפשטאַנד, קאַמף אויף שלאַכטפעלדער, באַפּריינגס-קאַמף פאַר אייגענער היים, מבצע-סיני, ששת-ימי-הוונדער, יום-כיפור-קרובן.“

דאָס זענען די טעמעס פון זײַן ליד. ס'איז איין מאַטיוו, ס'איז דער ניגון

שמועסן בפתב

פון קאמף, פון אויפוזאכונג און גבורה, ווי ער איז אויפגעקומען אין דער תקופה פון טיפסטן פאָלקס-נסיון.

קיין שום פאָלק און אומה איז נישט דורכגעגאנגען דאָס וואָס מיר זענען דורכגעגאנגען פאַר אַט דעם דור, ווער ווייס, אפשר זענען מיר עס נאָך גאַרנישט מסוגל צו באַנעמען? אָבער אַט די שאַפונגען — דיכטערישע, דערציילערישע, קינסטלערישע טראַגן בני — נישט נאָר פאַר אונדזער איצט, נאָר פאַר דער היסטאָריאָזאָפיע פון אַט דער תקופה, פאַר דער צוקונפט. זיי וועלן, אַן ספק, דינען ווי די געטרייסטע און באַגלייבטסטע עדות. אַט ווי דער דיכטער זאָגט עס :

צי דאַרף נאָך דער צאָרן אויך באַזיניקן אַ ראייה,
און צי נייטיקט זיך דער האַס אין לאַגישן פאַרענטפער?
אַז אין פאַרברענטע ספרים רויכערט זיך דער שם-הויה,
און ס'גיט אום ווי אין אַ וואַלד אַ ביזע חיה,
דער שונא איבער געגנטן געשענדטע.

נחמן ראַפּפּ ברענגט גראַד מער פון דער שטילער, פאַרטצעטער געוואַגט־אַנגעשטאַלטער גבורה פונעם פשוטן ייִדישן מענטש און מנדט אויס, ווי ווינט מעגלעך, די פאַרלענדטע „געשענדטע געגנטן“, גרילעך אַפילו דאָ איז ער דאַנקבאַר די שעה פון „ווען די ביקס קאָן שווינגן“... אַט ווי אין זיין ליד „אויף דער וואַך“, איינס פון די געראַטנסטע — לפי דעתי — געדאַנקפול געפורעמטע לידער :

די נאַכט ליגט פאַרשפונען אין זילבער־געוועב,
ס'איז אַפן מנן אויג און וואַך איז מנן אויער,
אויף יענער זינט באַרג הענגט אַ טונקעלער קרעפּ
און עמעצנס בליק אויף מנן לעבן דאָ לוייערט :

איך דריק צו מנן גוף די שטאַלענע ביקס,
אַ גרייטע צום רעדן מיט לשון פון פּיער,

זי מוחל קליינער דערנער-געוויקס,
איך טרעט אויף דיין גוף, נאָר דאָך ביסט מיר טייער.

איך לען מנין געווער אויף דיין דערנער-געפלעכט,
מיט פנים צו יענע טונקעלע פלעקן,
ס'איז היינט דאָ די נאָכט נישט ווי אַנדערע נעכט,
זי דארף דאָ מנין גוף און מנין לוייער פאַרדעקן.

נאָר פלוצלינג צעשריט זיך אַ פויגל אין רוים,
אַ צווייטער רופט אָפּ זיך פון צווישן די צווינגן,
די זון צינדט דעם קרוין אויפן איינציקן בוים,
אַ דאָנק דיר מנין ביקס פאַר אַ גאַנצע נאָכט שווינגן...

פאַראַן אין דעם ליד ייִדישער זין און שטייגער־ישׂראַלידיקער באַנעם.
נישט אַנגריף נאָר פאַרטיידיקונג, נישט איבערפאַל נאָר זעלבשוץ... און
אַ „דאָנק דיר מנין ביקס פאַר אַ גאַנצע נאָכט שווינגן“ איז סימבאָליש און
כאַראַקטעריסטיש אין דעם מאַטיוו „בנים פניער-טויער“.
הגם די פּאַעמעס אינעם בוך זענען געשריבן מיט פאַרנעם און אַפילו
מיט דיכטערישן שווינג, זענען אַבער, דאָכט זיך, די קורצע לידער פּאַעטיש
אויסדריקלעכער און ס'הויכט פון זיי מיט עכטקייט און קינסטלערישן
אַטעם. זיי זענען גאַנצער אין זייער פּורעמונג און נאַטירלעכער אין זייער
געבוי און שפּראַכלעכן ריטעם. ער האָט אַ שפּעדיקע דיכטערישע שפּראַך
נחמן ראַפּפּ. אַט שאַפט ער אויף אַזעלכע בילדערישע שורות :

בלויב שטיין אויף אַ ווייל, צום אַרט צוגעשמידט,
דו וועסט באַלד דערפילן אין מידבר אַ ליד.

אַדער :

צעוועקסל דיין לעבן אויף קליינגעלט, אויף מינין,
ס'איז פאַרט דיר באַשערט ווען צו ווערן אַ פריינין.

און דאָס לעצטע ליד „צו דער מאַמען“ הייבט ער אָן אזוי :

דער מאַמען דערצייל איך דעם גילדענעם חלום.
געזען כ׳האַב דעם באַרג פון לויטער קריסטאַלן,
אויף אים ווערן שטראַלן און קוואַלן צערוגען,
און זינגען אַ שירה פאַר בלומען וואָס קומען.

איך האָב בײַ אַן אַנדער געלעגנהייט געשריבן אַז אין נחמן ראַפּפּס לידער פילט מען אַפּ זײַן קענטשאַפט. ער איז אַן אייגענער אין די מקורות. זײַן לעבעדיקער שורשידיקער לשון איז אַלע מאָל אַנגעמאַסטן צו דער ספּעציפיק פון זײַן ליד און עס דינט סײַ צו אַנטפלעקן דעם „גילדערנעם חלום“, סײַ צו שילדערן און אויסדריקן דעם איצט און צו באַגרייפן די נצחיות. דעם דויער און די אייביקייט.

משה וואלדמאנס „פון אלע ווייטן“

שוין אין דעם נאָמען פונעם בוך משה וואלדמאנס — „פון אלע ווייטן“ — פילן מיר אָפּ דעם זין און כאַראַקטער פון דער היקפּדיקער לידער-זאַמלונג. דער נאָמען דריקט אויס נישט נאָר זינע וואַנדערונגען, דעם ביטערן נע ונד, די שווערע איבערלעבונגען אין די מלחמה-יאָרן: וואַרשע, מאַסקווע, בוכאַראַ, אוּבּעקיסטאַן, און לאַדזש און וואַרשע נאָכן אומקום, און פּראַנקרייך פון נאָכן קריג, און ארץ-ישראל, וווּ ער און זיין פּרוי — די דערציילערין מנוחה ראָם — האָבן דאָ געפונען זייער אָנהאַלט, — אין „פון אלע ווייטן“ פילן מיר אָפּ די דיכטערישע שטימונגען, רעאַגירונגען און די נסיונות פון די אלע פיזישע און גייסטיקע פאַרלויפענישן, די שפּירונג אין טעג פון געדריקטקייט, און דער וויי וואָס די צייט און דער אַרום איז גורם, אָבער איבער אלעם גייט דאָך אויף און באַזיגט וואַלדמאנס גלויבן און בטחון. —

„פון אלע ווייטן“ איז אַ מאַזאַק פון מענטשלעכע און יידישע דער-פאַרונגען מיט וועלכע דער דיכטער איז געפרוּווט געוואָרן, וועלכע ער איז דורכגעגאַנגען אין אונדזער דראַמאַטישער צייט.

זיין ערשטער בוך „פאַרטונקלטע פּרימאַרגנס“ איז דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1938. ס'הייסט: מיט 47 יאָר צוריק, און ביז אָט דעם איצטיקן „פון אלע ווייטן“ האָט וואַלדמאָן קיין בוך נישט אַרויסגעגעבן, כאָטש לידער האָט ער געדרוקט אין פאַרשיידענע אויסגאַבעס. שוין דאָס אַליין האָט זיין באַזונדערן באַטייט, אפשר קומט עס פון דעם ייראת-הפּבוד צו שאַפונג, און אפשר קומט עס פון דעם ציטער און אַחריות, וואָס ער פילט צו זיין ליד, און אפשר האַלט ער פון דעם „בלל“, וועלכן זעלטענע זענען מקיים, אַז אַ דיכטער דאַרף אַרויסגעבן בלויז 3—4 ביכער — וועט דורך דעם די פּאַעזיע זיין טיפּער, לויטערער, ווערטיקער, ווער ווייט?

„פון אלע ווייטן“ אַנטהאַלט 11 אָפּטיילן און צווישן זיי די לידער וואָס זענען געדרוקט געווען אין זיין ערשטן בוך „פאַרטונקלטע פּרימאַרגנס“. אויך פון די קומט אויף דער אומעט פון יענער צייט, דאָס פיבערדיקע פון דער געזעלשאַפּטלעכער וואָר — ערב די מלחמה-יאָרן — און דער נשמה-געראַנגל פון יונגן דיכטער. זאָגט ער דאָרט אינעם ערשטן ליד:

אונדזערע טעג רינען אָפּ — אין צער —
נאָך פאַר פאַרגאַנג.
אין אבילות איז געהילט אונדזער זיין
הינטיקע נאכט — ווער וועט קומען פון אַ שוואַרצן העק? —
און ווער וועט בלייבן?

אַז מען לייענט דאָס בוך אזוי ליד נאָך ליד, כאַטש זיי זענען נישט
געבראַכט לויט אַ כראָנאָלאָגישן סדר, איז ווי דו וואַלסט געלייענט די פאַר-
לויפענישן פון אונדזער הינטצייטיקייט, וואָס זענען ווי פרקים פון הינט-
וואַריקער געשיכטע, און כאַטש דאָס זענען די איבערלעבענישן, די שפּירונגען,
דער געמיטצושטאַנד מיט אַלע זינע זיגאַנן און פּלאַטערנישן — אייגנדיק
אַליין און אויסשליסלעך פונעם דיכטער — קלינגט עס אָבער אויף ווי דער
אויסדרוק נישט נאָר פונעם יחיד, נאָר בפּירוש פונעם פּלל. דאָס איז אַ גרויסע
מעלה. אין דעם בוך „פון אַלע ווייטן“ שפּירסטו גרינלעך ווי עס קומט אויף
דאָס בילד, לאַנדשאַפט און טיפּאָזש אויפן אַקס פון אונדזער צייט, מיט
די באַדרענגענישן, האַפענונגען, אַנטוישונגען און דערגרייכונגען פון אונדזער
תּקופּה...

פאַראַן אין אַ סך פון זינע לידער, שוין אַפּגערעדט פון די לידער
באַווירקטע פון די חורבן-יאָרן, ווי אין די ציקלען „פאַרפּרויענע שטערן“,
„פאַריתומטע מצבות“ — אַ סך נאַטירלעכער, מענטשלעכער טרויער. ווי דען
אַנדערש איז מעגלעך בני אַ דיכטער, וואָס איז דורכגעגאַנגען, וואָס ער איז
דורכגעגאַנגען? אָבער — ווי געזאַגט — עס איז גובר און עס באַזיגט זיין
איבערלעכער גלויבן, זיין שאַפּערישער אַפּטימיזם און זיין אמונה אַז די וועלט
וועט ווערן בעסער און שענער, כאַטש איצט, צו מאַל, „שווערט אויף דיר“:

שווערט אויף דיר אַ שטיין
כאַטש ווערג זיך מיט געוויין.
ווערסטו ווי אַ שטיין און קוילערסט זיך אַליין —
אַ שטיין אַריבער שטיין — און לאַזט זיך ווייטער גיין.

אט דער און „לאַזט זיך ווײַטער גיין“, טראָץ אַלע שוועריקייטן, גע-
ראַנגלענישן און ווידעראַנאַנדן איז אַ דינער אָבער אויסדריקלעכער מאַטיוו
אין וואַלדמאַנס דיכטערישן שאַפן, דאָס איז אַ פּעין גנטיקע, אינטעלעקטועל-
געזעלשאַפטלעכע מסקנה. נאָך אַלע דראַמאַטישע וואַנדערונגען, וואָס דער
ייִדישער מענטש האָט דורכגעמאַכט. — שוין אין יאָר 1942, זייענדיק אַ פּליט
אין בוכאַראַ. בײַ די טרויעריקע באַדינגונגען פון אַ וויסטן „בעזשעניעץ“,
זינגט עס אין אים:

לאַמיר גיין, לאַמיר גיין, מיט נײַ-באַשאַפענעם תּפּילה-געזאַנג,
מיט אַבל-געזאַנג, מיט יתום-געזאַנג, לאַמיר גיין
איבערבעטן די פּאַרטריבענע געטער — אין היילן —
און בעטן אויף גאולה.

וואַלדמאַנס לידער זענען באַהויכט מיט העל-טוייקן ליריזם, און אויב
עס איז פּאַראַן אַזאַ זאָך, וואַלט איך זיך אַנינגעשטעלט צו זאָגן: מיט מאַדער-
נעם ליריזם, מחמת די קאַמפּאָזיציע פון זײַן ליד, זײַן נוסח און געבוי איז
אַן אויסדריקלעך נײַער, אַ מאַדערנער, ווי דער קלימאַט פון צײַט וואַלט
אויסגעווירקט נישט נאָר זײַן אינהאַלט, נאָר אויך זײַן אויסערלעכן לבוש,
וואַלט גרײלעך דיקטירט די עקספרעסיע פון שפּראַך און דיכטערישן סטיל,
אַפילו דאָס רעטאַרישע, דאָס זאָגערישע, וואָס איז דאָ און דאָרט בנימצא
אין זײַן ליד, ווערט ווי אַבסאַרבירט, ווי אַקלימאַטיזירט אין דער אייגנדיק
טאַניקער קאַמפּאָזיציע, וווּ דאָס לשון איז געראַטן אויסגעבונדן מיטן תּוכן
און ווירקט אויך אויס די דיכטערישע פּאַרעם.

„פון אַלע ווײַטן“ איז נישט נאָר אַ בוך מיט פּאַרשידנאַרטיקן מאַטיוו,
ער אַנטהאַלט אַ ריי דיכטערישע נייקייטן, פּאַעטישע אויפטוען און פּאַרמאַגט
צו מאַל נאַוואַטאַרישן טאַן און בילד, אַוודאי, פּאַראַן צווישן די עטלעכע
הונדערט לידער, וואָס קומען אַרײַן אינעם בוך, גרונטיקע אונטערשיידן אין
דער מדרגה און קוואַליטעט. דאָס איז נאַטירלעך פאַר אַ צונויפזאַמל, וואָס
נעמט אַרײַן שאַפונגען פון פּאַרשידענע צײַטן, וועלכע זענען אויפגעקומען
בײַ פּלערליי באַדינגונגען און אומשטענדן.

אַבער די לידער-ציקלען פאַרשאַפן בפירוש גניסטיקן גענוס מיט דער פרישקייט פון וואַרט, מיט דער אַנדערשדיקער — איך וואָלט געזאָגט — קאַנטערווערסאַלער ניגונדיקייט, וואָס עס גייט אויף פון זיי. די פרומע זיידעס וואָלדמאַנס האָבן געחלומט פון ארץ-ישראל, געשטרעבט און געבענקט צו ירושלים. און ער, דאָס אייניקל מיטן גרויען קאַפּ — אַבער מיט תמידיקער יוגנטלעכקייט און מיט אייפערדיקער פרישקייט — האָט עס זוכה געווען. מקיים געווען. און ער האָט אויפגעשריבן אַ שיינעם ציקל ארץ-ישראל-לידער אונטערן נאָמען: „צינד אָן אַ ליכטיקן פאַקל“. זינגט ער דאָרט אין איינעם אַ ליד, צו פל-נדרי תשל"ד:

אַזוי פיל נע ונדן איך האָב גענע-ונדעט
אַזוי פיל קרומע וועגן געמוזט אויסמנדן,
זענען ווונדן געבליבן פאַרפענגטע אין ליב,
ביז כ'האָב דעם נס דערלעבט — קומען צו דיין הויכקייט,
מײַן ברכה צו פאַרפלעכטן אין דער שעה פון קדושה.

„פון אַלע ווייטן“ איז אַ בוך וואָס דערמאַנט אין אַ היימישן, אַלטפאַלקישן מחזור, נאָר מיט נייע הינטעצייטיקע פיוטים.

קלמן סעגאלס לעצט בוך

קלמן סעגאל האָט געשריבן הן לידער, הן דערציילונגען. און די זאַמלונג לידער „געזעגענונג“ איז דאָס פינפטע און לעצטע בוך, וואָס ער האָט אַרויס־געגעבן אין לאַנד. און כאָטש ער האָט געשאַפן אין ייִדיש, זענען דריי פון די פיר ביכער דערציילונגען אַרויס צו ערשט אין העברעיִש. איך ווייס ניט צי דאָס איז בכּוונה, איך ווייס אָבער אַז ער ווערט גוט אויפגענומען פון העברעיִשן ליענער און אַז די העברעיִשע קריטיק האָט זיך גוט אָפגערוּפן וועגן זינע שאַפונגען. אפשר דערפאַר וויל זינע דערציילונגען טראָגן אַלע מאָל ניט נאָר אַ טעמאַטישע נייקייט, נאָר זיי זענען אויך ניי און פריש אין זייער קאָמפּאָזיציע און נוסח. און עפעס הויכט צו מאָל פון זיי אַזאָ שטילע, פאַרבאַרגענע פּאָנטאַסטיק.

קלמן סעגאל איז אַן ספק אַ שרייבער מיט אַן אייגן פנים, מיט אַן אייגן קול, און מיט אַן אייגנאַרטיקן באַנעם פון זאַכן און געשעענישן. און זיין שאַפונג איז מאַדערן סיי אין סטיל, סיי אין איר שרייבערישער מאָזאָיק. איך מיין מאַדערן אין בעסטן זין. ער פאַרמאָגט אַ קאָלירפולע שפראַך, אַ מעלאָדישן ריטעם, און אַפילו דאָס נעפּלדיקע, וואָס איז פאַראַן — גאָר אַפט — אין זינע דערציילונגען. האָט עפעס אַן אייגענע לאַגיק און מאַכט נאָך מער טשיקאַווע און נאַראַטיוו זיין פּראָזעסטיל.

אַט די לידער־זאַמלונג „געזעגענונג“ איז אַן צווייפל פון די געראַנטסטע און אינטערעסאַנטסטע לידער־ביכער, וואָס איז אַרויס פאַר דער לעצטער צייט. פאַראַן עטלעכע מאַטיוון אין דעם לידער־בוך. פאַראַן דער מאַטיוו פון בענקשאַפט נאָך דער נעכטיקער ייִדישער היים, בענקשאַפט צו דעם פיזאַאָש און סביבה פון זינע יוגנט־יאָרן, פאַראַן דער עכאַ פון אונדזער היינטיקייט, און דער מאַטיוו פון מענטשלעכער אייגנאַמקייט און פאַרלוירנקייט אין אונז־דזער צעדריוולטער וועלט. אָבער איבער אַלעם לויכט אַרויס אַזאָ שטילער, קלוגער, לויטערער אומעט, וואָס באַהויכט די לידער ווי אַ געבענטשטע טוויקייט, וואָס באַנערט די קאָלירפולע פעלדבלומען. און די קאַנסעקווענטע דיכטערישע מעדיטאַציע פון לידערישן תּכלית. אין יאָר 1946 שרייבט ער אַ ליד :

כ'האָב ווידער געזען מײַן אַלטע היים
מיט ווילדן ווען באַזאָקסן,
מיט זון באַשיינט.
אין אַלע פענצטער זענען גאַנץ די שויבן
און אַלע שינדלען זענען דאָ אין דאָך,
ס'בליען געל און רויט די רויזן,
ס'וואַרקען ערגעץ מײַנע טויבן,
מײַנע טויבן אויפן דאָך,
נאָר ס'איז די שטוב פאַרמאַכט.

פשוטע, איינפאַכע שורות וואָס דעפינירן אין פלוג בלויז אַ זעונגס-געפיל,
און דאָך גייט אויף פון דעם אַן אייגנטימלעך בילד. אַט איז די אַמאָליקע היים
געבליבן גאַנץ, די זעלבע זון, די זעלבע פענצטער און שויבן און רויזן, נאָר
די שטוב, די ייִדישע שטוב איז פאַרמאַכט. און ער פאַרענדיקט דאָס בילד
מיט די פון מעמקים פאַראומערטע שורות:

און אין דעם פענצטער שטייט אַ לץ
און לאַכט פון מיר און פון מײַן טרויער.

פאַראַן אַ סך לידער אין דער זאַמלונג וואָס אַטעמען מיט טיף מענטשלעכן
טרויער, און דאָך גייט אויף פון זיי אַזאַ חיותדיק-וויטאַלער לעבנס-באַגער.
קלמן סעגאַל — ווי אַנדערע דיכטערס וואָס זענען דורכגעגאַנגען דעם וואַגל-
און פּינן-וועג אין די יאָרן פון אונדזער אומקום-דראַמע איז סענסיטיוו,
פילבאַר פאַר די עוולות פון היינט, פאַר די צעקרימטקייטן און וויסטע פאַר-
לויפענישן אין אונדזער צייט. און מיר פילן עס אַפּ אין זײַן ליד, מיר פילן
עס אַפּ אינעם געמיט פונעם ליד. ווי כאַראַקטעריסטיש עס זענען די צוויי
שורות:

געמיינט אַז זיי גיבן מיר ברויט
און דאָס איז געוועזן אַ שטיין.

א באזונדערן אינדרוק מאַכן זינען שטיל פאַרטראַכטע, לירישע לידער. ס'איז, אַגב, מערקענדיק: קלמן סעגאַל קלימבט ניט צו קיין באַזונדערן לידער-לשון. אַלע ווערטער, אַלע אויסדרוקן זענען גוט און פאַסיק. למען-האמת, אין דער קאַמפּאָזיציע פון זיין ליד באַקומען זיי דיכטערישן אויסדרוק, און לירישן טעם און זיי ווערן אויסגעבונדן ווי אַ פּילפאַרביקע מאַזאַיק. אַזאָדאי ווייס ער — ווי אַלע אויסגעפרוּוטע ווייסן עס, אַז אַלץ איז שוין געווען און פאַרגאַנגען, אויך דאָס וואָרט און דאָס ליד איז געווען און געווען. און הגם דער אַלטער, שאַרפּער הבל-הבלים-געפּיל, וואָס איז אַזוי שכיח ביי דענקענדיקע מענטשן — לאַזט ניט אָפּ. דאָך גלימערט אויף דער נאַטירלעכער לעבנס-כּוח, דער נאַטירלעכער שאַפּונגס-ווילן. זאָגט ער אין זיין ליד „די פען“:

וואָס נאָך קאָן אויסטראַכטן די פען
 אין דיכטערס ציטערנדיקע פינגער,
 ווען אַלץ איז שוין געווען, געווען
 און אַלץ באַזיינט און אַלץ איז שוין באַזונגען.
 אין ווערטער אויסגעדראַשענע און טרוקענע ווי היי
 איז יעדער אויפגאַנג פון דער זון און יעדע שקיעה,
 אַ יעדער בת-קול פון אַ דונער, יעדער ווייגעשריי
 און ליגנט וועגן אייביקייט און וועגן בליונג.

אַזאָדאי זענען פאַראַן אַזעלכע שטימונגען ביי יעדן מענטש, בפרט ביי דיכטערס, ביי קינסטלערס. אָבער נישקשה, אויך קלמן סעגאַל איז גובר אַט די געפּילן, און זיין פען „טראַכט אויס“, און ער שאַפט אויף זייע טענער און שאַפט אויף זייע לידער. און גרינלעך פּאַעטישע, אינהאַלטספולע, שטי-מונגספולע לידער, ווי זיי זענען אויך דאָ אין אַט דער זאַמלונג „געזעגענונג“.

משה שקליארס לידער

„אין צווישן גרין“ הייסט דאָס לידערבוך פון משה שקליאר, וואָס איז די אַכטע לידער־זאַמלונג פונעם דיכטער. פינף פון זיי זענען דערשינען אין פוילן נאָך דער באַפֿרינונג, וווּ שקליאר איז שרייבעריש געווען זייער טעטיק, און דרײַ זענען אַרויס אין ישראל, צווישן זיי אַ באַנד „שירים“ אין העברעישער איבערזעצונג פון חיים ראָבינזאָן.

זעט אויס, אָו עס איז אמת, ווי עס האָט ווער אַנומלט געזאַגט, אָו אַ ייד פון פוילן בלייבט שטענדיק אַ ייד פון פוילן, כאָטש לעבן קאָן ער שוין יאָר־צענדליקער אין אַן אַנדער לאַנד, אין אַן אַנדער וואָר, בײַ אַנדערע באַדינגונג־גען. איך וועל מיך חלילה ניט פֿרווון דינגען אָו עס וועט ווער באַשטיין — און זאָגן — אָו דאָס זעלבע איז מן־הסתם אויך חל אויף אַפֿשטאַמיקע פון דער ליטע, פון אוקראַינע, פון גאַליציע אָדער פון רומעניע. דאָס אַרט און סביבה פון געבוירן, פון אויפגיין, פון די יוגנט־יאָרן, ווירקן משמעות אויס זייער אינפלוס און באַשטימונג.

כאָטש מיר ווייסן וווּיל, וואָס פוילן איז אַלע יאָרן געווען, און עס וועט קיין מאָל נישט פֿאַרזינקען אין אונדזער געדעכעניש די דורותדיקע שינאה, וואָס עס האָט געגלימערט צום ייד אין פוילישן פֿאַלקס־באַווסטזין, און די אַנטי־ייִדישע מעשים וואָס די פֿאַליאַקן האָבן אין אַלע צייטן אָנגעווענדט לגבי דעם ייִדישן ציבור, האָבן זיך אָבער אינגעקאַרבט, זיך אָפֿגעזעצט, נישט צו פֿאַרווישן, די שפורן וואָס ייִדיש־פוילן האָט אין אונדז איבערגעלאָזט: די קרעפטיקייט, די גיטטיקע חיותדיקייט, די וויטאַליטעט, וואָס אַפֿשטאַמיקע פון דאָרט האָבן אין זיך אינגעזאַפט און וואָס האָט דורותדיק גענערט, הגם די ווירקלעכקייט איז געווען אַ ביטערע. — אַט דאָס געפיל האָב איך געהאַט בײַם ליענען די לידער פון משה שקליאר „אין צווישן גרין“.

שקליאר איז שוין אַ היפשע צאָל יאָרן אַ תושב אין מדינת־קאָליפֿאָרניע, אין לאַס־אַנדזשעלעס. האָט ער דאָך שוין — לכל־הדעות — געדאַרפט ווײַט אַוועק, געדאַרפט דיכטעריש אַפֿטרעטן פון דער טעמע פוילן און זיך אַרייַן־לעבן אין דער נײַער ווירקלעכקייט, דערזען און אַפֿפילן די סביבה און דעם פיזיאָז פון איצט, אַפֿטרעטן פון די מאַטיוון מיט וועלכע עס זענען פול זײַנע

פריערדיקע ביכער, די בילדער און שטימונגען, די מאַטיוון פון „רוינען און רוסטאָואַניעס“, „פאַרשפּעטיקטער פּרילינג“, „אין דמיון פאַרויגלט“. האָב איך אויפגעמאַכט דאָס איצטיקע בוך — „אין צווישן גרין“ — און געלייענט אַזוי ליד נאָך ליד, און באלד אויף די ערשטע זייטן אָנגעראַפן אַזעלכע פּערין, ווי בפירוש אָנגערעגטע פון קאַליפּאָרניער לאַנדשאַפּט, אַ שטייגער :

אַ, בימער מעכטיקע —
 גיגאַנטן
 מיט קרוינען פּראַכטיקע
 ווי האַנט אין האַנט
 פאַרפלאַכטענע
 צום הימל אויסגעשטרעקטע טרעפּ
 איך שטיי פאַר אייך —
 אַ שרעטעלע
 געקומען דאָ צו קלעטערן
 פון ווייטער הייל
 מײַן שטאַט.

אָדער אַזאָ ליד ווי „אייגנס“, אַ ליד פון פּנימיותדיקן פּילן, באַגלייט פון אַ צעשפּליטערטן חשבון-הנפש. זאָגט ער :

איך אורטייל איצט נישט קיינעמען
 נאָר זיך אליין, אליין,
 ווייל כ׳האַב געלאָזט זיך אייננעמען
 דורך פּרעמדע טראַפּנס שיין.

ווייל כ׳האַב געלאָזט זיך איינזויגן
 פון פּרעמדן ליד און קלאַנג,
 און געטראַפּן מיך דער ליגן
 האָט ווי גאַטס געשאַנק.

פאָרגיב די בלינדקייט, טויבעניש,
און לאָז מיך נישט אַליין,
איך וויל איצט כאָטש אַ שטויבעלע —
נאָר אייגנס זאָל עס זײַן.

טאַקע לייענענדיק ווייטער אַ קענטיקע צאָל, צו מאַל שטימונגפולע
לידער, לידער פון נאַטור, פון אַרטיקער לאַנדשאַפט, — ביז איך נוטה געווען
צו מיינען אַז נאָך דעם ווי דער דיכטער איז דורכגעגאַנגען דעם פּיננעוועג
פון די מלחמה-יאָרן, דעם יסורימדיקן נע ונד איבער די ווייטע שליאַכן פון
ראַטן-פאַרבאַנד און שפּעטער די דערפאַרונגען ווען ער איז צוריקגעקומען
אין באַפּרייטן פּוילן, מיט דער אויפגעוואַכטער האַפּענונג, וואָס ער און
אַנדערע זינס גלייכן האָבן געכאַוועט אין זיך — בויען אַ באַניט ייִדיש-לעבן
אויף דער מיט בלוט און אימה אַנגעזאַפטער פּוילישער ערד — און די
האַרבע וואָר האָט זיי נישט נאָר גרויליק געטראָפּן, נאָר די גניע מאַכט האָט
זיי ממש פאַריאַגט, פאַרטריבן. — איז געווען צו גלייבן, אַז ער האָט זיך
באַפּרייט פון דעם דערדריקנדיקן קאַשמאַר, פון דעם בייזן חלום, וואָס האָט
אים גרינלעך באַגלייט, אַז די סביבה, דער טיפּאַזש און פּיזאַזש פון גניעם
לאַנד, וועלן אים פולו באַזירקן, וועלן האָבן די אייבערהאַנט.

אַבער ניין, פּוילן לעבט אין אים אויך איצט, קומט אומאויפהערלעך צום
אויסדרוק אין זיין שאַפּן — אַט דער מאַטיוו איז בעצם ביז הינט אַן עיקר-
אַקס אַרום וועלכער עס וויקלט זיך זיין טראַכטן, זיין שפּירונג, זיין זען
און זיין פּילן. דער צבר, דער דראַמאַטיש-אַנגעלאָדענער נעכטן לאָזט קוים
צו צו באַנעמען עטלעכע העלע שטראַלן-שפּליטערס פונעם הינט, אַזוי איז
עס ניכר אין אַ ריי לידער, ווי :

שוין לאַנג האָט דער שניי נישט געסקריפעט מיר אונטער די טריט,
דעם אַטעם פון פּראַסטיקן ווינט כ'האַב לאַנג שוין פאַרגעסן,
פאַר וואָס זשע מיר דאַכט, אַז דער שניי אַלץ אַן אויפהער נאָך שיט,
אַזוי ווי אַ זייגער פון זאַמד, וואָס מעסט די מעת-לעטן ?

פאָר וואָס זשע מיר דאַכט, אַז דער שניי מאַכט מיך ווייניג ווי אַ מת, און עמעצער ווישט מיר פון שטערן די אַנגסטיקע טראַפּנס, און מיך אַרט און איך וואָרט אומגעדולדיק, אַז עפעס אַ נס זאָל פאַרטרייבן דעם מלאַך דעם פאַלשן פון מיין צוקאַפּנס.

איך ווייס — ס'איז אַ חלום, אַ חלום אַ בייזער, נישט מער, נאָר איך קאָן זיך פון אים די איינזאַמע נעכט נישט באַפרייען, און יעדעס מאָל דאַכט מיר אויף ס'ניי, אַז איך פיל, אַז איך הער, ווי דער שניי פאַלט און פאַלט און ער פרוווט מיך פאַרשנייען.

ס'איז באַדייטונגפול די געדאַכטע, די אויסגעדאַכטע שליטה פונעם שניי וועלכן שקליאַר פילט אַזוי אונטער די בלווי-וויניקע הימלען פון קאַ-ליפּאַרניע.

משה שקליאַר שרייבט קלאַרע, ריטמישע לידער, ער האָט אַ געפורעמטע דיכטערישע שפּראַך, אַפילו די וואַכעדיקע ווערטער, די טאַג-טעגלעכע פשוטע אויסדרוקן ווערן ווי אויסגעבונדן און פאַרפלאַכטן אין אַ פאַעטישן געוועב. אמת, דאָ און דאָרט קומען אויף, קלינגען אויף שורות ווי אַפּישירנדיקע פאַרמולירונגען, כאַטש אויך זיי זענען ריטמיש און זיי גיסן זיך צונויף אין אַ געאַרדנטער לידערישער מאַזאַיק.

מיר פילן אַפּ אין זיין ליד אַן אַנטוויקלטן חוש פאַר איבערלעכער מעלאַ-דישקייט. אַזוי ווייס ער אויך ווי אַנצוכאַפּן אַ שטריך, אַ שטילן געפלאַטער, און ער ווייס ווי צו צווייגן דאָס אויער און אַנצוציילן זיין בליק אויף די אין פלוג קליינע פאַרלויפענישן, אויף אַזעלכע קוים באַמערקיקע טראַפּס, וואָס הויערן אין אונדזער אַרום.

עס איז טשיקאַווע — און איך זאָג עס לשבח — און אינטערעסאַנט אַפּצופילן ווי נישט נאָר זיין ליד איז באַלאַנסירט נאָר אויך זיין געמיט, זיין מחשבה, ווי זיין שפּירונג איז קאָנטראַלירט און באַלאַנסירט. עפעס ווי עס וואַלט פאַר אים שטענדיק געגאַלטן דאָס געבעט, ווי ער זאָגט עס אין זיין קורץ ליד „אַ תפילה“:

לאָז מיך נישט פאַלן צו טיף
און לאָז מיך נישט שטענגן צו הויך.
אויב זינקען איך וועל ווי אַ שיף,
וואַרף מיר כאַטש צו בלוז אַ שטרוי.

און אויב איך וועל שטענגן צו הויך,
פאַרהאַלט מיך אין מיטן געיעג.
גיב מיר דעם מוט און דעם כוח
צו גיין מיט מנן איינזאַמען וועג.

צו בלעבן אַזאָ ווי איך בין,
נישט מער און נישט ווייניקער ווערט;
אַ בלום און אַ צווייגעלע גריין
אויף מנן פיצל אייגענער ערד.

נאָך אַ מעלה האָבן שקליאַרס לידער. נישט נאָר רעדן זיי צו אונדז מיט
ערלעכער, עכטער דורכגעלעבטקייט, נאָר מיר פילן אין זיי דעם קלאַרן אמת.
אמת, פון דעם וואָס ער איז, אַ שטילער, אַ בעל-נסיון, אין וועמען עס גורטע-
וועט דער אומעט פון דורכגעאַנגענעם טרויעריקן געכטן און דער אומרו
פון אונדזער היינט.

אינעם בוך קומען אַרײַן עטלעכע וויזועל-וואַריקע ישראל-לידער;
„די שטיינער פון קרית-שׂאול“; „די שטיינער די וויסע פון קרית שׂאול אין
חלום קומען מיר אַנטקעגן“, און „אויפן וועג קיין בת-ים“, און „מצדה“ און עס
שליסט דאָס לידערבוך „אין צווישן גריין“ די פּאַעמע וואָס פאַרנעמט 37 זייטן;
„אַזוי זענען יידן געאַנגען פון פּוילן“, אַ פּאַעמע פון יידישן פּיין, פון גבורה
און מאַרטירערשאַפט. יידן זענען געאַנגען פון פּוילן, ס'איז וואָר ווי ער זאָגט:
„זיי זענען נאָך אַלץ ביז צו זיך נישט דערגאַנגען“. דאָכט זיך אַז אויך משה
שקליאַר איז נאָך צו זיך נישט דערגאַנגען. אָבער דאָס לידערבוך „אין צווישן
גריין“ ברענגט פאַר אונדז אַ געטרײַען אַפּשפּיגל פון די שטימונגען. געדאַנקען
און געפילן פון אַ באַגאַבטן היינטצייטיקן דיכטער.

תהילים-געזאנגען

יהושע לאַצמאַנס „תהילים-געזאנגען“ זענען געשריבן אין פאַרשידענע יאָרן. דאָס בוך איז אויסערלעך גאָר טעמיק און שיין אַרויסגעגעבן. נאָר פאַר וואָס דאָס בוך הייסט „תהילים-געזאנגען“ הייב איך נישט אָן צו פאַרשטיין. אפשר איז דער דיכטער בלויז אויסן געווען צו אַקצענטירן דאָס וואָרט „תהילה“ — דערהויבונג, פּראַכט און לויב? נו, דיכטונג אַליין איז דערהויבונג. און ער האָט עכטע און האַרציקע לידער יהושע לאַצמאַן. אויף די מאַרגינעס פון דער הילע צו דעם בוך ווערט דערציילט וועגן אים אַזוי: „יהושע לאַצמאַנס נאָמען, ווי אַ נאָמען פון אַ ייִדישן דיכטער, איז אויפגעקומען אין יאָר 1929, ווען עס זענען אין דער קאָווער צייטונג, אידישע שטימע“ אָפּגעדרוקט געוואָרן זינע ערשטע סאַבעטן, ווייניקע יריעות“.

לאַצמאַן איז צווישן ביידע וועלט-מלחמות געווען איינער פון די דיכטער-רישע ראַשי-המדברים אין די ליטעראַרישע אַלמאַנאַכן, וואָס זענען דערשינען אין קאָוונע. און מיט זינע לידער און פּאָעמעס זענען געעפנט געוואָרן אַ סך העפטן פון די ליטעראַרישע שריפטן „שליאַכן“, „בריקן“, „בלעטער“, „ניצע בלעטער“ און אַנדערע. אין 1940 איז דערשינען זיין ערשט לידערבוך — „לידער און פּאָעמעס“. דער סימן-מובהק פון זיין יעדן ליד איז שטימונג, ראַמאַנטיק, פאַרכאָפּטיק פון עפעס, עמאַציע, וואָס זוכט נישט קיין אַנהאַלט אין געדאַנק און וואָס ווערט אָפט פאַרוואַנדלט אין פאַרביטערטקייט און תוכחה. אין די מלחמה-יאָרן איז לאַצמאַן געווען אין ראַטן-פאַרבאַנד, אין קאָזאַכ-סטאַן. אַ צייט איז ער געווען אין דער רויטער אַרמיי און געקעמפט אויפן פּראָנט. צוריקגעקומען אַ קראַנקער און געלעבט עטלעכע יאָר אין אַלמאַ-אַטאַ. ביז צו זיין קומען אין ישראל האָט לאַצמאַן פון צייט צו צייט זיך געדרוקט אין „סאָוועטיש היימלאַנד“. ער-כאן די אינפאַרמאַציע וועגן אים.

דאָס בוך אַנטהאַלט דריי אָפטיילן: „אַ ליד צום לעבן“, „מיט אַ פאַר-טרויערט האַרץ“ און „פּאָעמעס“, וו עס קומען אַריין לענגערע דיכטערישע שאַפונגען, ווי זיין גרעסערע פּאָעמע „זאַמעט“, וואָס וועגן אירע שטעטלעך זאָגט ער:

שמועסן בכתב

אַ שטעטל אַזאַ אין דער ליטע, איז ליב מיר אַזוי ווי די מאַמע,
כאַטש זי איז שוין אַלט און דערציילט מיר פון אַדס-הראשון.

דאָס איז אַ דיכטעריש-עפישע שילדערונג פון דעם אַפגעמעקטן, דורות-
דיקן יידישן שטעטל און עס גייט דאָ אויף אַ גאַלעריע פון טיפן און מיר פילן
אַפּ שטעטלשע פאַרלויפענישן, שטעטלשע וואָר און היים און מאַרק און ייִדן-
הענדלערס, באַלמעלאַכעס און קרעמערס :

פון זיבן מלאכות האָט איינע אין שטעטל חיונה געגעבן
און העמע דער בויער האָט פריילעך געלעבט, זאָט, געזונט און צופרידן,
אַ סטאַליער געווען איז אַ יידישער פּאָך, געמאַכט האָט אַ בלעכער אַ לעבן,
אַ גאַלדשמיד געווען איז די איידלסטע אַרבעט בכבודיק שיין פאַר אַ ייִדן.

געווען, געווען, אויסטערליש און טראַגיש איז אונדזער יידישע דאָליע,
אַזוי און אַזאַ קומט זי אויך צום אויסדרוק אין די לידער און פּאָעמעס פון
אַט דער לידער-זאַמלונג.

לאַצמאַן, ווי אַנדערע דיכטערס, מיט אַ שאַרפּער און בולטער גטיה
צו פאַרפיקסירן אין ליד דאָס יידיש-שטייגערישע, דאָס יידיש-פאַרגאַנגענע,
פירט עס אַלע מאָל אַרויס, באַגלייט עס אַלע מאָל אין אַ נאַטירלעכן מי-
נאַרן טאָן. כאַטש די פאַרעם פון זיין ליד איז צו מאָל הַנטער און חדוהדיק,
עס איז עפעס עלעהיי אַ חסיד אַ דלפון אין זיבן פּאַלעס, מיט אַ צעריסענער
קאַפּאַטע און צעקרימטע שטיוול, טאַנצט בימי-חג מיט איפּער און התלהבות
אין רבינס קלויז. —

דעם אומעט-טאָן פילט מען אַפּ בעיקר אין דער סעריע לידער מיט
אַ „פאַרטרויערט האַרץ“. שוין אַפּגערעדט פון די לידער וואָס קומען אויף
פון די טראַגישע, יסורימדיקע יאַרן, פון די נע ונד-יאָרן אין מלחמה-געוויירבל,
נאַר אפילו פון די אַנדערע, פון די היימיש-שטייגערישע, ווייעט אַן מיט אַ טיפן
עלנט און אומעט.

דעם פישער אין שיפל איז פינצטער און שווער
דער ים איז אין גאַנצן איין איינציקע טרער...

פון אן אנדער כאראקטער און שטימונג זענען די לידער פון דער ערשטער גרופע „א ליד צום לעבן“, דא איז לאַצמאַן פּרניער, קאַלירפּולער און צו מאַל מעלאָדישער. כאַטש אויך דאָ איז ער נישט באַפּרייט אין גאַנצן פון אַ זאַגע-רישן נוסח, וואָס איז אַזוי בולט אין אַ צאָל פון זינע לידער און פּאַעמעס. די דאָזיקע זאַגערישקייט איז אפשר נישט קיין שטער אין דער אַנטוויקלונג און אַפילו אין דער גאַנציקייט פון ליד. זי רופט נאָר אַרויס ביים ליענען אַ פּאַרווונדערונג, ווען מען פּרוּווט פּאַרגלייכן צווישן ליד און ליד. זינע לידער — און דאָס רוב זענען עס קורצע לידער — הייבן נישט אַרויס קיין בילדער און שאַפן נישט אויף קיין אימאַזשן, דערפאַר אָבער צייכענען זיי זיך אויס מיט גוט געפורעמטע שורות, מיט אַ געראַטענער, קערנדיקער שפּראַך, מיט אַ פּיינעם ריטעם און מיט אַ לידערישער אייגנ-דיקייט, וואָס זייער מקור איז די לאַנדשאַפט און דער טיפּאָזש פון אַמאַליקער ליטע. פון דאַנעט אויס טרעפן מיר אַן צו מאַל אַזעלכע צעהעלטע און צעוונגענע שורות, אַ שטייגער :

אַזאָ שימחה אויף די פעלדער, אַזאָ שמייכל אינעם קאַרן,
בנאמנות, כ'האָב פּאַרגעסן היינט צו ציילן מינע יאָרן.
ס'האַט אַ האַרץ מיט העלן יום-טוב, דוכט, די גאַנצע וועלט באַצויגן,
קושט דער ווינט מיט הייסע ליפן מיר דאָס פנים און די אויגן.
שאַקלען זיך די צאַרטע בלעטער אַזוי ליב און אַזוי האַרציק,
נאָר נישט טראַכטן, נאָר נישט קלערן, אַז עס טרעפן צייטן שוואַרצע.

אַט דער אוממיטלידיקער צעשטראַלטער טאָן דערמאַנט אַ ביסל אין דער נאַיוו-פּאַלקסטימלעכער שאַפונג פון אונדזערע ראשונים-דיכטערס. נאָר ניש-קשה, אַפילו אַזוי, איז די לידער-זאַמלונג פון יהושע לאַצמאַן אינהאַלטספול און אינטערעסאַנט.

רחל בוימוואָלס „דריי העפטן“

„דריי העפטן“ אזוי הייסט טאָקע די לידער-זאַמלונג. אין פלוג אַ פשוטער אַבער אויך אַנלאַקנדיקער נאָמען פאַר אַ בוך. בוימוואָל איז אונדז אָפט מהנה מיט אירע לידערביכער, אַבער דאָס איצטיקע בוך איז טאָקע גאַר פלאי-פלאים. דריי לידערהעפטן, וואָס טעמאַטיש שפרייטן זיי זיך איבער די שטחים אויף וועלכע די דיכטערין האָט געלעבט אין רוסלאַנד, און איצט אין דער נצחיותדיקער ירושלים, און זיי קומען סײַ פון אירע רינפע דיכטערישע יאָרן, סײַ אויך פון יעמאַלט ווען זי איז נאָך געווען אַ קינד, ווען זי איז געווען אַ זעקס-יעריק מיידעלע און פאַרשריבן אירע לידלעך — ממש אַ ווונדערקינד — אויף צעשאַטענע זינטלעך פאַפיר, און איר האַרציקע מאַמע האָט זיי צונויפגענומען און פאַרעפט און צוגעגעבן צו זיי דעם טיטל „ראַכעלעס לידער“.

וועלן מיר טאָקע צו ערשט אויף טשיקאַוועס הערן וואָס און ווי, אַ שטיי-גער, האָט „ראַכעלע“, אַט די איצטיקע פאַעטישן רחל בוימוואָל, געדיכטעט מיט אַ קאַרגע זעכציק יאָר צוריק, אַט איז אַ ליד באַצירט מיט דריי שטערנדלעך און עס לייענט זיך אזוי :

אין דער פרי איד כאַפ זיך אויף
פול מיט פרישקייט, פול מיט פוח
און צום ערשטן זאָג גוט-מאַרגן!
קינער דאַרף ניט טראַכטן, זאַרגן,
אַז מ'זעט ווי איד באַגיי זיך,
איד אַליין אַפילו פריי זיך!

משמעות, אַז רחל בוימוואָל באַציט זיך צו אַט די לידעלעך — מער ווי צו אַ קינדערישן אויפטו, אַניט וואָלט זי דאָך ניט אַרײַנגענומען און פאַר-איביקט אַט דעם העפט מיט די 27 לידער — דערצו אין אַ פאַטאַסטאָטירטער פאַרעם — מיט דעם קינדערישן פתב, ווי ס'איז געשריבן, און מיט די אילוסטראַציע-פאַרצייכענונגען צו די לידער, וואָס זי האָט מיט איר קינדע-

רישער פאנטאזיע אויפגעמאלן. קען זיך אזוי איז טאקע גערעכט. ווער ווייס?
אפשר זענען אָט די לידער וואָס זי האָט געשריבן אין עלטער פון 6 ביז 13 יאָר
אַ שליסל — ווי זאָגט מען עס — אַ שליסל צו דער דערקענטעניש פון דעם
שאַפּערישן וועג און די ריזע דיכטונגען? אין פּלוג זעט עס טאָקע אויס
פּרעטענציעז-גדלותדיק, אָבער ערגעץ וווּ, דאָכט זיך מיר, האָט עס דאָך
אַ תּוּכיקן זין. שוין מיט דעם אַליין וואָס ביז היינט, זייענדיק אַ קרעפּטיקע,
שלימותדיקע — אַפילו אין איר שאַפּערישן אומרו שלמותדיקע דיכטערין
— שרייבט זי און ברענגט אַרויס בעיקר אירע פּערזענלעכע שפּירונגען,
פילן מיר אין איר ליד דעם צאָפּל פון אירע שטימונגען און דאָס יחידיש-
אינטימע אין דעם הויך פון אַרום — אַזוי איר טראַכטן, איר רעאַגירן, און
אַזוי אויך איר אויפגעמען דעם ווירואַר פון צייט און סביבה, און איבער אַלץ
הויערט די דיכטערישע באַשטימונג:

מזנע מאַרגנדיקע לידער
האַלטן היינט מיך אויף ביים לעבן,
מאַנען נאָך אַ מאָל און ווידער
איך זאָל זיך ניט אונטערגעבן,
נעמען פאַלן אויף מיר שטיינער —
נאָר עס טרעפט אין מיר קיין איינער!

אַגב, מיט אַ ליד פון אַט דער ספּעריע עפנט זיך דאָס בוך. און כאַטש איך
בין ניט קיין אָנהענגער פון די לידער וואָס זייער תּוּכן איז וועגן לידער,
וועגן פּאַעזיע און וועגן דיכטערישן „רוח-הקודש“, וויל איך דאָס ליד דווקא
ציטירן, ווייל עס איז געדאַנקלעך און טעמיק און שייך:

פון זיצן און שטיין,
פון ליגן און גיין
קאָן מען דאָך ווערן מיד!
זיץ איך און שרייב אַ ליד,
גיין איך און שרייב אַ ליד,

ליג איך און שרנב א ליד.
און די אַנגעשריבענע לידער
גיבן מיר פוח ווידער
צו זיצן און שטיין,
צו ליגן און גיין
און צו טאן די אַלע זאַכן,
וואָס מיר ווילט זיך זיי גיט מאַכן...

איך ווייס גיט צי רחל בוימוואָל שרנבט מיט ליכטיקייט אירע לידער,
אַדער ווי זי זאָגט וועגן אַ דיכטער: „ער שליפּט טאָג-טעגלעך פון באַגינען“.
ווי עס זאל גיט זיך ליענען זיך אירע לידער מיט גוט-טאַניקער צעוויגטקייט,
מיט איידעלער ריטמישקייט, און מיט איבערלעכער מעלאָדישקייט. אמת,
זי איז גיט קיין באַרג-קלעטערין און קיין פעלדון-ריסערין, איר ליד פאַרמאָגט
אַבער געדאַנקלעכקייט און גוטן בילדערישן אויסדרוק, כאַטש קיין אויסנעם-
לעך דיכטערישע בילדער שאַפט זי גיט, לאַזט איר ליד גרינלעך אַלע מאָל
עפעס נאַכצופילן, ווי זי וואָלט פאַרזיט אַ קערן וואָס מען דאַרף אים פילעווען
און אויפהיטן, מעגלעך אַז דאָס קומט אויך פון איר באַזונדערן אייגנדיקן
נוסח. ס'איז נוסח-ליד, וואָס אַנטהאַלט אַ סך עפיגראַמישעס און צו מאַל, דאָ
און דאָרט, אַפאַריסטישן זאָג (שרנבט זי דאָך טאַקע רחל בוימוואָל פאַלקס-
טימלעך-בריהדיקע עפיגראַמען און אַפאַריזמען).

אַ סך פון די לידער אין די „דרני העפטן“ האָבן דעם בייטאָן און בני-
קלאַנג פון משלים, נאָר אַן דער צוגעשפיצטקייט צום מוסר-השכל און אַן
דער פּונעמע פונעם טראַדיציאָנעלן דיכטערישן משל, נאָר אַ פיקחותדיקייט
און ראַפּינירטקייט און אַ שפּראַכלעכע געשליפּנקייט שיינט דאָ אויף מיט
מענטשלעכן און פרויישן חן און מיט באַדאַכטער וואַריירטער מחשבה.
איך האָב דערמאָנט אַז רחל בוימוואָל שרנבט אויך עפיגראַמען, אַפאַ-
ריזמען, וויל איך דאָ ברענגען כאַטש עטלעכע פון זיי:

„זאַרגן וועגן דער מענטשהייט — זאָגט זי — הייסט נאָך גיט
זאַרגן וועגן אַ מענטשן.“

„א קלוגער ווייסט ווי עס דארף זיין, און א חכם ווייסט ווי עס
פאסירט.“
„דער מענטש געדענקט גוט, וואָס ער דארף פאַרגעסן.“
„איר זאָלט דער דינער הויט ניט גלויבן. ס'קאָן טרעפן אַז זי
איז בלויז אויבן. און אונטן, מיאוס ווי דער טויט, קאָן דווקא זיין
אַ גראַבע הויט.“
„אַן מבינים עקזיסטירן ניט קיין ווערטן.“

די איצטיקע לידער־זאַמלונג רחל בוימוואַלס, „דריי העפטן“, איז טאַקע
אַ ווערטיקער בײַטראַג צו איר לידערישן, דיכטערישן באַשטאַנד.

לידער פון אַ דיכטער אין באַר-שבע

פול איז אונדזער יידיש-לשון און יידיש-שאפן מיט נסים. אַ שטייגער, ווער פון אונדז דאָ, האָט מיט יאָרן צוריק, ווען ס'איז אַזוי האַרב געווען די מערכה פון יידיש אין ארץ-ישראל — געקאָנט חלומען, אָז אין דער שטאָט האָרט ביים מידבר — אין באַר-שבע — וועלן זיך ישראלדיקע קינדער לער-נען יידיש. און עטלעכע יידישע שרייבערס וועלן — ווי זאָגט מען עס — אויפּשלאַגן דאָרט זייער געצעלט? הינט הערן מיר ווי אַ גרופּע געטרייע, איבערגעגעבענע טוערס אין באַר-שבע האָבן זיך געראַנגלט און זיך דער-שלאַגן אָז אין עטלעכע דאָרטיקע שולן זענען פאַראַן קלאַסן פאַרן יידיש-לימוד און פון באַר-שבע דערגייט אַ בולעטין געדרוקט אין יידיש-לשון, און אַ שהחינו דאָרף מען איצט מאַכן איבער אַ בוך, וועמענס מחבר לעבט און שאַפט טאַקע דאָרט, אין דער שטאָט פון די „זיבן ברינעמער“. —

זלמן האַלצבערג איז אַ תושב אין באַר-שבע פון זינט ער איז געקומען אין לאַנד מיט אַכט יאָר צוריק. דאָ, אין דער לעבעדיקער הויפּשטאָט פון נגב, געפינט ער אַפילו וועגן, וואָס פירן אים צו מאַל צוריק צו זיין געבוירן-שטאָט אין דער ליטע, און ביינאָמען פון דעם הייסן צעהיצטן טאָג דאָ און פון דעם פאַרטליעטן, גרוי-פאַרברענטן הימל פון דאָרט שאַפט ער אויף זיין ליד. איצט האָט ער אַרויסגעגעבן זיין ערשט לידערבוך „טראַפּנס פון מיינע שויבן“. דאָכט זיך, אָז אין נאָמען פונעם בוך ליגט מער די מהותדיקע אַקצענטירונג אויפן דאָרט, מחמת ווי קומען דווקא טראַפּנס אויף זיינע שויבן אין דעם טרוקענעם און הייס-ווינטיקן קלימאַט פון באַר-שבע? אָבער, זעט אויס, האַלצ-בערג איז דאָ משמעות אויסן די טראַפּנס פון זיינע אינערלעכע שויבן. די שויבן דורך וועלכע ער זעט און וועלכע רעגן אים אָן צו שרייבן לידער. אָט האָט ער דאָך אין יאָר 1957, זייענדיק נאָך אין ווילנע, געשריבן אין זיין ליד „זיפור“ מיט דעם ווייטיק און פּיין אויף דעם אומקום פון זיינע נאָענטע:

נאָר דער ווינט פון נאָענטן מיזרח
האָט געבראַכט גערוסן מיר,

אז מנין אלטע גוטע היים הינט
האָט געעפנט ברייט איר טיר,
אירע זונען, אירע שטראַלן,
אירע צאַרטע, מילדע רייד,
אירע פעלדער העל צעבליטע
אין אַ ווינטן חופּה-קלייד —
דאָס איז מינע, דאָס איז מינע,
כאָטש ס'איז הינט נאָך ווינט אַזוי.

וואָס אַן אמת, דערמאָנען די שורות אַ ביסל די „היימאַטס-קלאַנגען“
פון לייב יאַפע אָדער גאָר די ציון-לידער פון אליקום צונזער. איז אָבער גאָר
קייַן ספּק ניט אַז זיי זענען אַן אויסדרוק פון עכטער איבערלעבונג — אין
אַנבליק פון אַ צעחורבטער וועלט.

די זאַמלונג „טראַפּנס פון מינע שויבן“ עפנט זיך מיט אַ ציקל נגב-
מאַטיוון, געשריבענע שוין דאָ אין לאַנד. אַכט לידער וואָס אַטעמען מיט דעם
קלימאַט און אַטמאָספּער פון די ווינט-נאַענטע פליינען פון נגב. דאָ איז שוין
דער פּערז פאַרביקער און אַפילו פאַרטיפּער. געוויס האָט דער צוזאַמענטרעף
און די אידענטיפיקאַציע מיטן באַדן, מיט דעם פּייזאַזש און סביבה געהאַט
זיין השפּעה, זיין אויסוירקונג. איז טאַקע דאָס ליד אַן אַן ערך רייפער
און פאַרטראַכטער, און הגם אויך דאָ זענען די שורות לייכט, זענען זיי אָבער
בילדעריש און עכט:

אַנגעטאַן אין שמאַטעס
דרייען זיך די וואַלקנס
איבערן מאַרק,
וויבלעך פאַרקויפן
ציבעלעס און קנאַבל, נענה
און בלומען אויך;
די געלט אין זיערע הענט,
ווי אלטע ירושות.

וואס האָבן פאַרשפּעטיקט צו קומען,
די טאַטעס — מיט פּנימער פון מלכים
באַטן אָן מאַראַנצן, הינער און שעפּסן,
און וואַלקנס — אַנגעטאַנענע אין שמאַטעס,
וואָס דרייען זיך איבערן אַלטן מאַרק.

אויף די ראַנדן פון דער הילע צום בוך ווערט בקיצור איבערגעגעבן
די ביאָגראַפיע פון זלמן האַלצבערג. דערוויסן מיר זיך פון איר אַז האַלצבערג
איז געווען אין קאָוונער געטאַ, איז טעטיק געווען אין גרינדן די אַנטיהיטלע-
ריסטישע קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע אין געטאַ, געווען אַ פאַרטיזאַן און נאָך דער
באַפּרינג פון ווילנע אַוועק פּרינציפּליק אין דער אַרמיי און געקעמפט ביז
ער איז שווער פאַרווונדעט געוואָרן. נאָך דער מלחמה האָט ער געלעבט אין
ווילנע און פאַרענדיקט דעם יורידישן פאַקולטעט אין דאַרטיקן אוניווער-
סיטעט. וואָס נאָך דערוויסן מיר זיך? — אַז „ער האָט געדרוקט לידער נאָך
אין די גימנאַזיסטישע יאָרן“. אַ ווערדיקע ביאָגראַפיע פון אַ מענטש. און
שרייבן לידער אין די גימנאַזיסטישע יאָרן איז אַודאי נישט קיין חטא.
נישט מער, מען דאַרף זיך אויסהיטן (בכל-האופנים), עס זאָלן זיך ניט אַריינ-
ריסן קיין גימנאַזיסטישע לידער אין די ריפּע יאָרן. דאָ און דאַרט קומען
זיי יאָ און שפּילן זיך און פאַרשפּילן זיך ווי שרעטלעך אין האַלצבערגס
„טראַפּנס פון מיינע שויבן“. ניחא, מיר וועלן עס אים אַלע מוחל זען, שוין
צוליב דעם אַליין, וואָס אין דער זאַמלונג זענען פאַראַן געראַטענע לידער,
גוטע און עכט דיכטערישע סטראַפּעס, אַ שטייגער:

אַרום אַזוי פיל מענטשן...

אין טאַג-טעגלעכקייט פאַרוונקענע,

דערטרונקענע,

זיי זעען ניט דעם דורשטיקן אַרום,

די שקיעה פונעם הימל,

פון דער ערד, פון זיך אַליין.

אַדער:

איך קוק אין דינע אויגן, קינד,
און אויפן הארצן איז מיר שווער,
ווייל ריין און קינדיש, ווי בני דיר,
וועלן ניט זיין שוין מניגע מער.

אָדער, אַ שטייגער :

עס לויפט די צייט,
און פליען אַוועק די יאָרן
פון מיין פנים און הענט,
ווי טראַפנס פון מניגע שויבן.

פאַראַן אין האַלצבערגס לידער אינטערעסאַנטע, טשיקאַווע אויפבליצן,
אַפאַריסטישע שורות וואָס פאַרמאָגן דעם חן פון נאַיוויטעט, און זיי געפּעלן
מיט זייער שטימונגפולער פּרישקייט, עלעהיי אַ פאַרטאַענער, אַ פאַרהאַרע-
וועטער מענטש פון שטאַט דערזעט אַ מאָל אין פעלד אַ זונאוּפגאַנג.

1980

*

זלמן האַלצבערגן, דעם ערשטן ייִדישן דיכטער אין באַר-שבע, איז ניט
באַשערט געווען צו באַזינגען די ווייט-נאַענטע פלייען פונעם נגב, ער איז
געשטאַרבן קורץ נאָכן אַרויסגעבן זײַן ערשטן בוך.

„אין שטענדיקן צאָפּל“ פון חנה שאַליט

חנה שאַליט איז אַ ווייניק באַקאַנטער נאַמען אין דער ייִדישער דיכטונג. כאַטש פון צייט צו צייט דרוקן זיך אירע לידער אין צייטונגען און זשורנאַלן. איצט איז דערשינען איר ערשטלינגבוך (ס'איז עפעס אַזוי אויסטערליש און רייצנדיק־טעמיק, צו זאָגן הײַנט ערשטלינגבוך, וווּ נעמט מען די שרײַבערס, וואָס טראָגן נאָך ערשט אויס דעם ערשטלינג?).

דאָס בוך הייסט „אין שטענדיקן צאָפּל“, און ווי זאָגט מען עס אויפן אָנגענומענעם לשון — פּשמו פּן הוא. אָדער איך וואָלט נאָך צוגעגעבן פּשמו, — פּן היא. ווי „אין שטענדיקן צאָפּל“ זענען ניט נאָר אירע לידער, נאָר אויך זי אַליין, די דיכטערין, איך האָב זי געטראָפּן, חנה שאַליטן, עטלעכע מאָל, און יעדעס מאָל איז זי געווען ווי אין געפּלאַטער. אַן אומרוקע, אַ באַרוישטע, אין צאָפּל פון שטימונג און געפּיל, אין צאָפּל פון וואָרט און אויסדרוק. אַפּילו אין איר וואָרעמער היים האָט זי געפּיבערט מיט אומרו און צווייפל. צווייפל בײַ אַ דיכטער איז אַן ספּק אַ גוטע, קאַנסטרוקטיווע מידה, בפרט

אין די אָנהייבן, ווען עס פּאַרמירט זיך די ערשטע דיכטערישע מי. די אַרויסגעבערס פון דער לידער־זאַמלונג (פּאַרלאַג „ישראל־בוך“), שרײַבן אין דער קורצער הקדמה: „די לידער פון אַט דער זאַמלונג וואָס זענען שאַרשנדיק־שטיל ווי אַ תּפּילה, און בלוי־גרוי ווי אַן ערב־טאַג, טראָגן דעם חותם סײַ פון איר אַרעמער קינדשאַפט און מורדישער יוגנטצייט אין פּאַר־מלחמהדיקן פּוילן, סײַ פון דער אַקופּאַציע־ און דעפּאַרטאַציע־תּקופּה אין פּראַנקרייך און סײַ פון דעם צוריקאויפקום פון אַ ייִדיש־לעבן אין איראַפּע, אינצצייטיק מיטן נס פונעם אויפקום פון דער ייִדישער זעלבשטענדיקער מדינה“. ס'איז וואָר — אַט די מאַטיוון און לידער אויף די טעמעס פון דער אַמאָליקער היים, פּינפּולע נסיונות און ווידער־אויפקום, און צעפּיבערטע געזאַנגען צו ישראל זענען דער אַקס אויף וועלכער עס קומען אויף און וויברירן אירע שטימונגען, אירע טראַכטענישן און געפּילן, אַ מאָל איז עס אַרויסגעבראַכט מיט דיכטערישער פּולאַטעמדיקייט, און אַ מאָל — זאָל אַזוי ניט טרעפּן ווי עס טרעפּט — צעטראַמפּלט זיך ערגעץ וווּ דער טאָן און

די ווערטער צעפליסן זיך, — צעפלען זיך ווי טויבן פון שטינג. נו, קיין חידוש ניט, חנה שאַליט איז דאָך „אין שטענדיקן צאַפּל“, איז איר משמעות שווער זיך אַן עצה צו געבן מיט דער אינערלעכער פאַרמאַציע און קאַגן-סטרוקציע פון ליד, און מיט דעם וואָס הייסט פּאַעטישע געאַרדנטקייט. נאָר ווער ווייס? אפשר גראַד אַזוי, אַט מיט דער, צו מאַל שרייבערישער אומבאַ-האַלפּנקייט, ווירקן זיך אויס אירע לידער מיט זייער אוממיטלדיקער איבער-לעבונג, מיט ריזלדיקער שטימונג, און דורך דעם אייגנטימלעך ניט-געזיפטן וואַרט פילן מיר גרינלעך אַפּ די אינערלעכע רעפלעקסן — ווי אַפּבליצן פון רויזען-ערשטפעלד. אַפילו די מאַס פון תּמימות, וואָס עס איז פאַראַן אין אירע לידער — און זיי פּוצן זיך אַפּט און צירן זיך אַפּט אין אומניטיקן ראַפּינירטן לבוש — טראַגן אַ באַזונדערן חן פון אַנהייבערישן דיכטערישן גאַב. נאָר זי ווייס שוין, חנה שאַליט, אַז:

ס'קאָן זיך אַז מײַן חלום האָט מער נישט קיין זיך,
וואַרעם אַזוי פיל וויזיעס שוין געפלאַצט,
ווי טיכען אויסגערוגען.
זענען מיר בלויז געבליבן די הימלען אַזעלכע בלאַע.
וועל דעם סוד פון זייער אַנהייב
האַט נאָך קיינער נישט געפונען.

איך האָב מיט אַ פיוון געבראַכט אַט די שורות, וועל זיי זענען אַן ספק גאָר כאַראַקטעריסטיש פאַר חנה שאַליטס באַנעם. מיר פילן סײַ די אַנטווישונג און געטראַפּנקייט, וואָס דאָס לעבן האָט איר צוגעשטעלט, אַזוי „אַז איר חלום האָט מער ניט קיין זיך“, וואַרעם די וויזיעס האָבן געפלאַצט. אָבער דאָך האַלט זי אויף די האַפּענונג און פּלעגט דעם אינערלעכן גלויבן, מחמת די הימלען זענען דאָך אַזעלכע בלאַע. אַט די זיגנאַגישע שטימונגען קענטיקן זיך אויס אין אַ צאַל לידער פון „אין שטענדיקן צאַפּל“ (אַגב, דאַכט זיך, אַז געראַטענער וואַלט געווען אַנצורופן ציטער אַנשטאַט „צאַפּל“). זי איז דורכגעגאַנגען זינט איר קינדהייט שווערע, פּינפּולע מאַמענטן, וואָס האָבן זיך אויסגעווירקט אויף איר געמיט און גורם געווען צו דעם תּמידיקן ציטער

און נשמה-פלאטער. שוין אין איר ערשטן ליד, וואָס מאַכט אויף דאָס בוך, זאָגט זי: „אין שניער פון מנין לעבן ליגן פון שינאה צעביסענע מעת-לעתן“ און זי רעכנט אויס אין דעם ליד אַל דאָס ביז וואָס זי האָט צוגעזען אין אירע יוגנט-יאָרן, בעת צעיושעטע מיליטערישע באַנדעס זענען באַפאַלן ייִדן. צוויי צענדליק יאָר שפעטער קומען ווידער ביטערע איבערלעבענישן, פינצטערע מלחמה-יאָרן, רדיפות, פאַרשיקונג, נויט און הונגער און אימה און קאַנצענ-טראַציע-לאַגער אין פראַנקרײַך. נאָך דער באַפרייִונג האָבן זיך אַט די איבער-לעבונגען ווי אַפגעזעצט אין איר, זיך אַננגעקריצט און באַגלייטן זי אָן אויפהער, באַגלייטן איר טראַכטן און פילן:

דורך מנינע מוח-שוין

איך קוק מיט אַנגסט און באַדויער

ווי גורל —

שטייט אָן עלנטער אין טויער.

דערנאָך —

אויף וויוגע-פלייצעס עס פאַרטראַגט אים.

אויף פעלדון-שאַרפן,

אין מידבר-הייכן

אַראַפ און אַרויף.

„אַראַפ און אַרויף“, אַזעלכע זענען אויך אירע פלאַטערנדיקע, אומרויקע פערזן וואָס טראַגן דעם יאָך פון צניט, וואָס איז פאַרלאַפן, און פונעם הנניט מיט זנינע ווידעראַנאָדן און האַפענונגען.

אינעם בוך קומען אויך אַרײַן עטלעכע ישראל-לידער וואָס זענען פון אַ באַזונדערער עמאַציאַנעלער אַנשטימונג, און אין „לחיים דיר, ירושלים“ דערפילן מיר דעם הייס-אַטעמדיקן וואַרט פון בענקשאַפט און באַגער:

ירושלים,

מנין מאַמע האָט איר חלום אין מיר פאַרזייט,

צעבליט ער זיך איצט וויינט אריבער מיר.
מיט דיר, שטאָט מנינע,
מיט די ניין מאָס שיינקייט דיננע,
איך אַזל, איך שפּאַציר.

איבער די צענדליקער לידער פונעם בוך הערן מיר אַרויס דעם טראָט
איבער אַלערליי וועגן און שטעגן. איז גוט צו פילן איר גאַנג צו ירושלים.

1980

שמעון קאנץ — „כח פון אות“

וואָלט אונדזער ייִדישע ליטעראַטור און קולטור-מערכה געווען אַן אַנ־דערע, דהננו, טאַקע אַ בעסערע, און וואָלט דער ייִדיש-לייענער געווען מער פאַרבונדן און געהאַט מער אינטערעס פאַר דעם שאַפּערישן צווייג פון עסייִס-טיק און ליטעראַטור-קריטיק, וואָלט דאָס בוך פון שמעון קאנץ „כח פון אות“ געהאַט ניט נאָר אַ ברייטן אָפּקלאַנג, ווי אַט דאָס בוך פאַרדינט, נאָר דער ייִדישער לייענער וואָלט אַ סך גענאָסן פון אים, געלערנט סוגיות פון ליטע-ראַטור-אויסטייטש און דערקענט צו מאַל פרישע שליאַכן אויף די פעלדער פון וואַרטשאַפּונג —

ביי 70 גרעסערע און קלענערע אַרבעטן קומען אַריין אינעם בוך. אַבער ס'איז פּדאי צו באַמערקן אַז אַפילו די אָפּהאַנדלונגען וואָס אַנטהאַלטן בלויז איינ-צוויי זיטן האָבן אַן אינערלעכן שווינג און עסייִסטישע פאַרעם, און בעיקר קריטישע געדאַנקלעכקייט, אַז זיי שטייען מיט גאַרניט אַפּ פון די גרעסערע אַרבעטן, פאַרקערט, זייער קאַנדענסירטקייט און סטיליסטישע גע-פורעמטקייט איז גאָר גורם אַז זיי קאַרבן זיך אינן און ווערן ווי פאַרפרענגט אין לייענערישן זכרון.

אַגב, איך נעם אַן אַז שמעון קאנץ, וואָס געהער צו די שרייבער-עסייִסטן פון היינט, האָט בכונהדיק און באַזוסטזיניק צוגעקליבן דאָס צימצומדיקע גערעם, ניט נאָר דערפאַר ווייל אין אַ קלענערער רעם קומט אויף בולטער און מאַניפעסטיירנדיקער דאָס תּוּכיקע בילד, נאָר אויך דערפאַר ווייל ער פילט געוויס אַפּ און ער ווייס אַז אויך דער ליטעראַטור-קריטישער און עסייִסטישער נוסח דאַרף אויפנעמען און געדענען די פאַרמען פון אונדזער צייט, גריינלעך דעם גיטטיקן קלימאַט פון אונדזער צייט, דאָס גוטע וואָס די היינטיגטיקע, מאַדערנע ליטעראַטור און וואַרטשעפּערישקייט טיגלט אויס אין דעם ווירוואַר און אין דעם אומרו פון אונדזער תקופה. —

זינע עסייען אַטעמען טאַקע מיט היינטיגטיקייט ניט נאָר אין זייער אויסטייטש און קריטישן פירוש, זיי זענען מאַדערן אין זייער קאַמפּאָזיציע און שרייבערישן ריטעם.

לכאורה זעט אויס די זאמלונג עסייען אַ ביסל קשהדיק, שייך דעם צונויפשטעל, כאָטש די אַרבעטן ווענען אינגעטיילט אין באַזונדערע גרופעס: פּאָעזיע, פּראָזע, העברעישע ליטעראַטור און „פון דער אייראָפּעישער ליטע-ראַטור“, דאָך בלייבט אַ סימן-שאלה: ווי זשע שיקט זיך עס, וואָס אָט קומט אַ גוט פּאַרטראַכטער, קאַנדעסירטער עסיי וועגן יהודה הלוי, באַלד נאָך דעם וועגן רמב"ם, און אַ פּאַר זינטן פּריער, עטלעכע אָפּהאַנדלונגען וועגן הע-ברעישע שרייבערס, וואָס ראַנגלען זיך נאָך נעבעך פּאַר אַ שמץ אָנזען און פּאַר אַ כּוּת פּאָזיציע אין דער ליטעראַטור.

אַבער נישקשה. קאָן זיין אַז שמעון קאַנץ איז גערעכט. פּאַר וואָס ניט? וואָס איז דאָ דער חטא אַז בשכנות מיטן רמב"ם און יהודה הלוי זאָל אויך קומען אַן אָפּשאַצונג וועגן אַ דערציילער וואָס איז נושא-חן בני אים? אָגב, דאָס זעלבע טרעפן מיר אויך וואָס שייך דער יידישער ליטעראַטור. צווייטנס, און דאָס איז, דאָכט זיך מיר, די עיקר-סיבה, — קאַנץ, ווי אַלע אַנדערע מחברים, האָט געוואַלט אַריינגעמען אין בוך אַלץ אַדער פּמעט אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן במשך יאָרן. איז עס ניט נאָר לעגייטימ, נאָר אויך פּאַרשטענד-לעך, ווען מיר נעמען נאָך אין אַכט מיט וויפל מי און שוועריקייטן ס'איז פּאַרבונדן דאָס אַרויסגעבן זינט אַ בוך.

פּאַראַן אין דער זאמלונג אַ ריי פּאַרנעמיקע, יסודותדיקע אָפּהאַנדלונגען, וווּ קאַנץ ברענגט אַרויס און באַהאַנדלט ס'ני דעם תּוכיח-פּאָעטישן עלעמענט, דעם היסטאָרישן, דעם סאָציאלן און דעם עסטעטישן, אַזוי וועגן דעם שאַפן פון אַברהם סוצקעווער, איציק מאַנגער, הירש אָשעראַוויטש, יצחק יאַנאַסאַ-וויטש, יעקב פּרידמאַן און אַ ריי אַנדערע דיכטערס, וועלכע ער האָט באַגלייט מיט זיין וואָרט און מפרש געווען זייערע ווערק. און ער פּאַרענדיקט דעם אָפּטייל וועגן פּאָעטן און פּאָעזיע מיט אַ קורצער פּאַרצייכענונג וועגן זייערע פּאַרצייכענונגען. זאָגט ער דאָרט צום סוף: „זעלבסטפּייניקונג, ווייטיק און חזוק, באַוווּסט-זיניקע איראַגיע און פּרוּז צו קאַנסטרוירן די האַרמאָניע פון זיין אייגענער וועלט — דאָס איז געווען זייער גרויסע לעבנס-ליניע, אַלץ וואָס איז דורך אים אויסגעזונגען און אויסגעווייטיקט געוואָרן האָט גאַרנישט פּאַרלירן פון דער דערשיטערנדיק-טראַגישער אינטימיטעט, איז אויך זינט פּריש און צאַפּלדיק, לעבט, ווירקט און לערנט...“

ס'איז טרעפלעך און שיין געזאגט. שמעון קאנץ שרײַבט בכלל אין אַ שיינעם, געהויבענעם לשון, דערצו איז ער בפירוש מנטערעיש אין דער פאַרמאַציע פון זײַן פליסיקן, וויברירנדיקן לשון און גלייכמעסיקן עסייטישן סטיל. נ.ו. מיט אַ ביסל מליצה זינדיקן מיר דאָך אַלע, ס'איז עלעהיי דאָס דריבנע ביסל צוקער צו דעם מאַכל, וואָס הייסט ליטעראַרישער נוסח. — קאָנץ אידעאָליזירט אַפט מאַל זײַנע אייגענע פאַרמולירונגען ניט דערפאַר ווײַל ער קען ניט די גײַסטיקע ווירקלעכקייט, ער קען זי, גאַר משמעות ווײַל ער באַגערט עס אַזוי און שטרעבט עס אַזוי צו זען ווי עס „לעבט, ווירקט און לערנט“ — אמת, אָן אַ ביסל רעאַלן, צי אויסגעזחלומטן גלויבן בײַם שאַפּערישן מענטש, וואָלט דאָך שוין באמת געווען גאַר סומנע, גאַר טרויעריק, עס וואָלט דאָך שוין געווען עק וועלט. —

אַ ריי אינטערעסאַנטע אַרבעטן האָט שמעון קאָנץ געבראַכט אין דעם אַפּטייל „פון דער אייראַפּעישער ליטעראַטור“, באַזונדערס אין דעם ציקל „ביאַגראַפיעס פון גאונים“, ווי זיי קומען בעיקר אין די אויטאָביאָגראַפישע ראַמאַנען. דאָ באַהאַנדלט ער אַ צאָל ווערק, וואָס זענען געשריבן געוואָרן וועגן מאַרק טווען, וועגן דעם מאַלער זשאַן רענואַר, וועגן סאַמערסעט מאַתאַם, וועגן אַנדערע מאַלאַראַ, וועגן סימאָן דע באַווואַר און סאַרטער און וועגן עטלעכע אַנדערע גדולים אין דער ליטעראַטור און קונסט. קאָנץ ווײַזט דאָ אַרויס ניט גאַר אַ ראַיעלע קענטשאַפט אין דעם לעבנסוועג און אין דער שאַפּערישער אַקטיוויטעט פון דער מאַנאַגראַפירטער געשטאַלט, גאַר עס קענטיקט זיך אויס זײַן סאָלידע ערוידיציע אין דער אייראַפּעישער ליטעראַטור אויף אירע שטחים און ווענדונגען, אירע איבערבראַכן, זיגאַגן, קאַנפליקטן און אַנטוויקלונגען.

מיט רעכט רופט אָן קאָנץ זײַנע אַפּשאַצונגען און ליטעראַרישע עקס-קורסיעס — עסייען. מחמת אין די אַלע באַטראַכטונגען און קריטישע אַרבעטן וועבט ער אַרײַן אייגנדיקע מחשבות. גאַר אַפט זעט עס אויס ווי דאָס באַ-האַנדלטע ווערק אָדער דער שאַפּער איז בלויו ווי אַ מיטל, אַ הילף צו דער „פּראָדוקציע“ פון שרײַבערישער געדאַנקלעכקייט.

איך האָב מיך באַזונדערס באַאַינדרוקט פון זײַנע אַפּהאַנדלונגען איבער די ווערק וועגן גאַנדי (אַגב: גאַנדי באַדאַרף מען שרײַבן מיט אַ ה' —

גאנדהי, אזוי האט עס אַ מאָל פאַרלאַנגט ער אַליין, דער אינדישער מנהיג),
וועגן מאַרק טווען, זיין אָפּהאַנדלונג וועגן מאַרטין בובער, וועגן יידן אין דער
אַמעריקאַנער ליטעראַטור, יידן אין גאַרקיס ווערק, הגם מיט אַ ריי מי-
גונגען קען מען, פאַרשטייט זיך, מחולק זיין (אַ שטייגער, זיין געפּלעפּטקייט
פון דעם דעמאָגישן דואַליזם ביי מאַרק טווען, אַ זאַך, וואָס אַלע ווייסן שוין,
אַז דאָס איז ניט זעלטן בנימצא ביי גאונישע נאַטורן), איז דאָס אַ בוך, וואָס
לייענט זיך מיט גרויס אינטערעס.

שמעון קאַנץ האַט טאַקע מיטן „פּח פון אות“ אויפגעשאַפן אַ וואַגיקן
ליטעראַטור-קריטישן יש...

הערץ גראַסבאַרד

נאָך יאַרצענדליקער וואַנדערן איבער אַל די ייִדישע ייִשובים איז ער געקומען לעבן דעם לעבן פון ישראל. קיין ספק ניט, במשך די יאָרן פון זיין דאָזיגן האָט ער בפירוש ריכער און פאַרביקער געמאַכט די קולטור־מערכה אין לאַנד.

ס'איז אַלע מאָל גוט אָפּצופילן ווי אַט דער אינציקאַרטיקער מניסטער הייבט אויף אויף די פליגלען פון זיין אַריגינעלער בינעקונסט דאָס ייִדישע וואָרט, דאָס ייִדישע ליד, די מעשה און לעגענדע צו הייכן פון נני־פּירוזאַרגע־רישער אומנות, צו קינסטלערישן אויסדרוק, וואָס נאָר ער איז עס ביכולת. פאַראַן עפעס תפילהדיקס אין זיין רעציטאַציע־נוסח, ווי ער וואָלט ניט פאַרגעלייענט, ניט רעציטירט פאַר הונדערטער און הונדערטער צוהערערס, נאָר ווי ער וואָלט, פון זיך אַרויס, גערעדט צו אַ יחיד, זיך געוואָנדן צום יחיד, צו זיין געמיט און נשמה. ווי דען אַנדערש קאָן זיין אַזאַ אויסוירקונג? אַזאַ דבקות און אוממיטלדיקע אַגשטימונג?

ווי יעדע מקורותדיקע, עכטע קונסט פון וועלכער עס קאָנען געניסן מאַסן, איז די קונסט פון הערץ גראַסבאַרד, זיין רעציטאַציע־שטייגער — די קונסט וואָס רעדט אויף די אינטימסטע און לויטערסטע טענער. מיט מעלאָדישער צעשטראַלונג, מיט דער קרעפטיקייט פון טאַגירן און באַקליידן דאָס וואָרט, אַנטפלעקט ער פאַר אונדז בילד און מיינ, געשטאַלט און וויזיע, וויקלט ער אויף די יריעות פון דער ייִדישער דיכטונג און פראָזע.

אין אַ שמועס האָט מיר אַנומלט הערץ גראַסבאַרד געפרוּווט אויפקלערן — אויף וויפל עס לאָזט זיך דערקלערן — זיין באַנעם, זיין אויפפאַס פון פירברענגען ליטעראַטור, ער האָט געזאָגט: קען דען נאָך זיין פּרעציזער געשריבן, ווי עס זענען פאַרטיטורעס פון אַ מוזיקאַלישער שאַפונג? און דאָך, וויפל אַ דיריגענט איז מסוגל אַרנינטניטשן, מפרש זיין צווישן און אין די שורות ביים אויפפירן און אינטערפרעטירן אַ קאַמפּאָזיציע. אַדער נעמט אַ שטייגער, דרני מאַלערס, אַלע דרני מאַלן איין און דעם זעלבן פּייזאַוש, נו, איז קיין איינס פון די בילדער ניט גלייך איינער צום אַנדערן. פאַר וואָס?

והנל יעדער קינסטלער פילט אָפּ אויף זיין אופן דאָס געזעענע, באַנעמט אַנדערש, מײַנטשט אויס אַנדערש. —

אין גראַסבאַרדס רעציטאַציעס פילסטו אָפּ ניט נאָר זיין ליבע צו ליטע-ראַטור, נאָר ווי ער וואָלט געוואָרן אַ מיטשותף צו דער שאַפונג. מחמת אַ דערהויבענע עבודה זעט ער אין זיין פירברענגען ליטעראַטור. עלעהיי, ווי אַ שליחות איז אים פאַרטרויט געוואָרן די קונסט פון וואַרט פאַרן ייִדישן מענטש. אים האָבן געהערט — און הערן אויך הננט — צו מאַל אַזעלכע, צו וועמען דאָס ייִדישע ליד איז פריער קוים דערגאַנגען. גראַסבאַרד האָט זיי דערנענטערט, זיי מקרב געווען צו פרקים ייִדישע ליטעראַטור. זיי האָבן מיט אַ מאַל דערשפירט, דערפילט אַ נײַעם קלאַנג, דערזען די פאַרביקע שיינקייט און דעם פאַרנעם פון דער ייִדישער פּאָעזיע.

י.ל. פּרץ און קולבאַק, ה. ליוויק און משה נאָדיר, משה לייב האַלפּערן און מאַנגער, יהואש און שלום-עליכם האָבן באַריכערט, האָבן שפּעדיק גע-מאַכט די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור, אויסגעברייטערט די פּאָעטישע ראַם און דאָס נאַראַטיווע פון דער ייִדישער פּראָזעקונסט.

הערץ גראַסבאַרד האָט מיט זעלטענער שוישפילערישער קראַפט אַרויס-געבראַכט די מאַטיוון און די גענעזע פון ייִדישער דיכטונג, דעם ניגון פון פּאָליקישער פרייד און איר מענטשלעכע עצבות, די חדווה פון דערגרייכונג און דעם אומעט, דעם אומעט וואָס פאַרטיפּט און מאַכט צו מאַל שפּעריש. — ס'איז דאָכט זיך שווער צו קאָנקרעטיזירן און אַנווייזן אין וואָס און ווי ליגט דאָס באַזונדערע פון גראַסבאַרדס רעציטאַציע-קונסט? צי אין זיין געצוימטן, אַינגעהאַלטענעם באַוועג, אין זיין אינערלעכן ריטעם? אין דער שטים-מאָדולירונג? אין דער קלאַרער, לויטערער דיקציע? אין דער אייגנ-דיקער מעלאָדישקייט? ס'איז אַלץ.

יעדער ליד וואָס ער ברענגט פאַר אונדז, יעדע מעשה און משל, וואָס ער ליענט, איז ווי אַן אַפּשפּליטער פון אַ דראַמע. אַ דראַמע וואָס ער אַליין שפילט מיט פּנימיותדיקן פּלאַטער, מיט אייגנטימלעכער וואַרעמקייט און צאַרטקייט.

אַלע די וואָס האָבן במשך פון יאָרן געהערט גראַסבאַרד, דערמאָנען זיך געוויס — צו מאַל נאָך פון זינע ערשטע אויפטריוון — די ווונדערלעכע

אויספירונגען פון לוצקיס „א חתונה“, פרצעס „מאניש“, שלום-עליכמס „דער נס פון הושענא רבה“, אליעזר שטיינבארגס „דער חלף און די זעג“, ווי עס זענען אויפגעגאנגען דורך גראַסבאַרדן די געשטאַלטן און פייזאַזשן, די שטיי-מונגען און באַגערן, דער פאַרטײַעטער, פערלדיקער הומאַר און די האַרציקע אַלטפּאַלקישע תּמימות. —

דער באַרימטער אַקטיאָר און טעאַטראַל אַברהם מאַרעווסקי האָט אַ מאַל געזאָגט וועגן גראַסבאַרדן: „ער איז אין דער גליקלעכער לאַגע צו קענען מעלדן: טעאַטער דאָס בין איך“.

גראַסבאַרד האָט אונדז ניט נאָר געוויזן און ווייזט אונדז ריינעם, דער-הויבענעם טעאַטער, נאָר ער האָט מיט זײַנע שעפּערישע אויפּטריטן, מער ווי ווער, געלערנט אויך אויפצוברענגען דרך-אָרץ און ליבשאַפט צו ליטע-ראַטור, צום קינסטלערישן וואָרט, פאַרערונג פאַר אונדזער ייִדישן קולטור-גוטס. —

אליעזר שטיינבאָרג, דער ווונדערלעכער דיכטער און משלים-שרייבער, וועמענס משלים ער האָט דער ערשטער מקורותדיק אויסגעטייטשט און געבראַכט אויף דער בינע — האָט געזאָגט וועגן גראַסבאַרדן:

די קראַפט, וואָס אין ייִדישן וואָרט איז פאַרזיגלט —
דעם חן, וואָס אין ייִדישן פּערו איז פאַרריגלט,
די טרער וואָס אין ייִדישן שמייכל זיך שפּילגלט,
באַקומסטו אַרויס מיטן שם וואָס באַפּליגלט.

אַזאַ איז ער געווען הערץ גראַסבאַרד, ווען ער האָט זיך באַוויזן מיט העכער אַ יובל יאָרן אויף דער ייִדישער בינע, און אַזאַ איז ער, מיט צוגאַב פון גליקער אַנלאַדונג, פון שיינעם עלטער און שאַפּערישן נסיון, און מיט דער באַרײַכערונג פון זײַן גאַנג אין ישראל — אויך היינט.

*

ס'איז איצט געוואָרן פּערציק יאָר ווי עס איז אַוועק משה נאָדיר. מען דערמאַנט אים קוים. און געווען איז ער אַ גרויס שטראַלנדיק ליכט אין

דער הינטצייטיקער שאפונג אַ חסד של אמת האָט געטאָן אין זיין זכר דער מייסטער־רעציטאַטאָר הערץ גראַסבאַרד וואָס האָט געבראַכט אויך משה נאָדירס אַפאַריזמען, פאַראַדאַקסן, שאַפונגען פאַר טויזנטער און טויזנטער ייִדישע מענטשן בכל תּפוצות־ישראל. ער האָט צו דער דרייסיקסטער יאַרצייט אונדז מהנה געווען מיט אַן איינציקאַרטיק בוך: „נאָדיריזמען“. אַן אויסערסט געראַטענער אַפּקלייב פון משה נאָדירס אַפאַריזמען, פאַראַדאַקסן, ווערטער־שפּיל און פּאַעטישער פּראָזע.

ער איז אַוועק אַזוי פּלוצעמדיק משה נאָדיר, אַלט זייענדיק קוים 58 יאָר. טרייב און טרויעריק איז אים דעמאַלט געווען. און די וועלט איז דעמאַלט אַז געווען. אַלע שיינע פּייאָזשן האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין וויסטע, ווילדע דזשוגלען.

נאָדיר איז געשטאַרבן ווען עס האָבן אַנגעהויבן אַנקומען די איוב־בשורות פון דאָרט. פון די דורותדיקע ייִדישע שטעט און שטעטלעך, אויך פון דעם, וואָס עס איז געשען מיט זיין באַלייזשן שטעטל נאַראַיעוו. אַ בר־מיצווה־ינגל איז ער געווען ווען דער טאַטע האָט אים אַריבערגע־בראַכט מיט די אַנדערע בני־בית קיין ניו־יאָרק. האָט ער אַלע יאָרן געלעבט און געשאַפן און זיך געראַנגלט אין אַמעריקע. אָבער נאַראַיעוו, זיין געבוירן־שטעטל נאַראַיעוו, איז געבליבן אין זיין האַרץ, האָט אים באַגלייט אויף אַלע זיינע גרויסשטאַטישע שליאַכן. —

ער איז געווען פון די אַריגינעלסטע און אינטערעסאַנטסטע שרייבערס, און געשריבן האָט ער אין אַלע פאַרמען און אין אַלע זשאַנערס. געשריבן ליידער און דראַמעס, דערציילונגען און אַרטיקלען, הומאָרעסקעס און טעאַטער־רעצענזיעס, אַ בריהדיקער שרייבער. האָט זיין פּיקחותדיק, געשליפן וואָרט, ווי די מייסטערשאַפט פון זיין סטיל, אַזוי ווונדערלעך געווירקט און גערייצט, באַווירקט אַפילו די וואָס האָבן קוים פאַרטראָגן זיין באַשטענדיקע ווידער־אַנאַנדיקייט, זיין געוואַגטקייט און פאַרריסענעם אַנג.

אַזוי טאַקע, מיט זיין אויסגעמלעכער פּיקחות, מיט זיין שאַרף אַנגע־שפיצטער פּעדער האָט ער לרוב געטראָפן אין פינטל אַרצן. אַט, אַ שטייגער, ווי ער ענטפּערט אַן אַנפאַנגער־ליטעראַט: „איר זאָגט, אַז דאָס וואָס איר באַשרייבט אין אייער עסקיז האָט מיט

איך אליין פאסירט? אויב אזוי, מיין ליבער פריינד, האט מיט איך פאסירט א ליגן! און משה נאדיר האט ווי יעדער אמתער, עכטער קינסטלער א לעבן ארומגעזוכט דעם אמת און זיך געראנגלט — פאר זיין אמת. ניט ווייניק אומפריינד האט ער זיך דעריבער אינגעשאפט...

הערץ גראסבארדס קענטשאפט, זיין געשמאק, זיין געפיל און קינסט-לערישע אינטוויזיע זענען דא געגאנגען בנאנד, סני אין דעם אויסוואל, סני אין דעם צונויפשטעל און אויסשטעל פון די ציקלען, ווי ער האט זיי גרופירט: „טיינט און פעדער“, „פון מענטש צו מענטש“, „אין ווילדן ווערטער-וואלד“, „פון נעכטן ביז מארגן“, „קרוינשטאט פון מיין לעבן“ און „מעמקים“.

שוין די טעמעס פון די ציקלען זאגן אן זייער אינהאלט, זייער געמיט און מהות, אין וועלכע משה נאדירס גאר אפטע טראציקע מחשבות און פאראדאקסאלע אמתן בינדן זיך אויס מיט זיין אייגנטימלעכן הארציקן לשון, ווי זיין דיכטערישע רויקייט רופט זיך איבער מיט זיין דרייסטן, קעמפערישן ארויסרוף, און זיין צעפלאטערט ווארט איז געפורעמט אזוי ריטימיש און ניגונדיק.

1984

דער מוזיקער שאָול בערעזאָוסקי

עס איז געוואָרן פינף יאָר ווי ס'איז אַוועק פון אונדז איינער וואָס האָט
בניגעטראָגן און באַריכערט אונדזער קולטור־שעפּערישקייט, אונדזער קולטור־
אוצר, דער מוזיקער שאָול בערעזאָוסקי. צווישן דער באַדייטנדיקער צאָל
קאָמפּאָזיטאָרן וואָס האָבן מיט יאָרן צוריק געשאַפן אין פאַרשידענע לענדער,
ווי הענעך קאָן אין פּוילן, שפּעטער אין פאַרזי און אין ניו־יאָרק, און נאָך
פריער יוסף רומשינסקי און שלום סעקונדע אין אַמעריקע, און יאַמפּאָלסקי
אין רוסלאַנד, און אַ ריי אַנדערע טעאַטער־קאָמפּאָזיטאָרן וואָס האָבן געשאַפן
פאַרביקע, וואַרעמע מעלאָדיעס פאַר דער ייִדישער בינע, האָט דער אין
יענער צייט יונגער שאָול בערעזאָוסקי פאַרכאַפט דאָס געמיט מיט זיין
שיינער, פּאָלקסטימלעכער מעלאָדישקייט, וואָס האָט געטראָגן אין זיך אַלע
מאָל גוטע, עכטע טראַדיציאָנעלע טענער, בניאַנד מיט נייע, היינטיגע טעניקע
אויפקלאַנגען און ריטמען. — עס איז געווען ווי אַ געראַטענער מיוזג פון
נעכטיקן, אַלטפּאָלישן, מיט היינטיגע טעניקן, פרישן און מאַדערנעם.

ער איז געווען נישט נאָר אַ באַגאַבטער מוזיקער, שאָול בערעזאָוסקי,
וואָס האָט נשמהדיק זיך איינגעלעבט אינעם טעקסט צו וועלכן ער האָט
געשאַפן מוזיק, נאָר ער האָט פאַרמאַגט אַ ווונדערלעכן חוש און ראַפּינירטן
געשמאַק און פאַרשטאַנען און באַנומען שורות ליד, שורות פּאָעזיע. זענען
אים נאַנט געווען די לידער פון פּרצן און פון מאַנגערן און פון בראַדערזאָנען
און פון אַ ריי דיכטערס וואָס לעבן אין ישראָל.

דער ישראָליקער פּיזאַזש און קלימאַט, דער ישראָליקער אַרום האָט
אים באַאַינפלוסט, באַוויקט און אַנגערעגט. עס האָט אויפגעקולנגען אין
זיין ליד מיט דער העליקייט פון ישראָליקן פּרילינג, מיט דעם עכאָ פון
נאַציאָנאַלן אויפקום און מיט דעם פאַרמעסט פון בוי און פון שאַפונג.

שאָול בערעזאָוסקי האָט געשטאַמט פון אַ משפּחה, וואָס געזאַנג און
מוזיק איז געווען איר לעבנסוועג. זיין טאַטע איז געווען אַ ייד אַ מנגן,
געווען דיריגענט אין דער גראַדנער שטאַטשול. אין דעם לידערבוך, וואָס איז
דערשינען אין אַנדענק פון שאָול בערעזאָוסקי צו דער ערשטער יאַרצייט,

און ווו עס קומט אריין א גרויסע צאל פון זינע וואקאלישע שאפונגען, דערציילט אברהם קארפינגאוויטש אין דעם אריינפיר עטלעכע אינטערעסאנטע פרטים וועגן דעם אויפגי פונעם יונגן שאול בערעזאוסקי.

און זיין אנהייב איז געווען אזוי: „דער כאר-דיריגענט פון דער גראדנער שטאטשול רב שרגא-פנחול בערעזאוסקי האט זיך איין מאל דערפילט זייער שלעכט נאך דער תפילה פון קבלת-שבת. ער איז קוים געקומען אהיים. מען האט גערופן דעם דאקטער ליפניק, וואס איז געווען א מומחה אויף אלע מחלות און ער האט אנגעזאגט מיט הארבן ווארט דעם חולה צו ליגן אין בעט. — פון גרויס פארצווייפלונג האט פנחול בערעזאוסקי באשלאסן, אז זיין מיזיניק שאול — שאלקע, ווי מען האט אים גערופן אין דער היים — זאל פירן דעם כאר. —

דער צען-יאריקער שאלקע האט טאקע געקענט אויף אויסנווייניק אלע קאמפאזיציעס, אבער צו דירישירן איז עס נאך געווען ווייט. פון דעסטוועגן האט דער כאר זיך אונטערגעגעבן שאלקעס ציטווייליקער הערשאפט און אלץ איז געגאנגען פשוטה. אבער עפעס א מכשול איז דאך אונטערגעקומען, אינעם רוים פון די דאווערס האט ער נישט דערהערט דעם וויבריר פון קאמערטאן און נישט געקאנט געבן דעם ריכטיקן טאן די גרופעס כאריסטן. אבער דער צען-יאריקער דיריושאך האט זיך נישט פארלוירן און געפונען די ריכטיקע תחבולות, און ארויפגעפירט דעם כאר אויפן גלייכן וועג.

דער סוף איז געווען אזא, אז נאכן דאווענען האט אים צוגערופן דער חזן הערשמאן און געזאגט: „דו קליינער וועזוריק, אז דו האסט זיך נישט פאר-לוירן אין אזא רגע, וועסטו שוין געבעך בלייבן ביז דער פרנסה“.

קליינט עס צו מאל ווי א מעשהלע. אבער עס איז וואר. דאס איז געווען דער דעביוט פון שאול בערעזאוסקי ווי א דיריגענט, ווי א מוזיקער.

איבער פופציק יאר האט ער געשפילט, דיריגירט, ארגאניזירט כארן און געשאפן מוזיק. מיט אייפער און מיט דער איבערגעגעבנקייט פון אן עכטן קינסטלערישן מענטש האט ער געלעבט און געאטעמט מיט מוזיק. מיט געזאנג. אויך ער האט גריינלעך געמיינט, אז נגינה וועט פארמירן, וועט אויסשטאלטיקן א בעסערע, א שענערע וועלט.

בערעזאוסקי איז אבער דורכגעגאנגען ניט-ווייניק פיין און צער אין די

יארן פון צווייטן וועלטקריג, כאַטש אין דער ערשטער צייט איז ער דאָך געווען באַשעפטיקט ביים טעאַטער און געשאַפן אַ גרויסע צאָל מעלאָדיעס צו לידער און אויך גרעסערע קאָמפּאָזיציעס.

נאָך דער מלחמה, נאָך דער באַפרייונג איז ער צוריקגעקומען קיין פּוילן און ער האָט, ווי אַלע רעפּאַטריאַנטן און שאַרית-הפּליטה-יידן, דערוען די חורבות, דערוען די פּאַרטיקולונג פון אַ דורותדיקן ייִדישן לעבן. כאַטש זיי האָבן עס שוין פון פריער געוואָסט און אָפּגעפילט, איז דער צונויפטרעף מיט דער טראַגישער וואָר געווען דער טיפּסטער אויפּטרייסל.

עטלעכע יאָר איז ער געווען טעטיק אין פּוילן, ווידער אָנגעפירט מיט כאָרן, דיריזשירט און אָנגעפירט מיט געזאַנג-אַנסאַמבלען. דער אומרו האָט אָבער נישט אָפּגעלאָזט. אין יאָר 1957 פאַרלאָזט ער פּוילן און איז עולה קיין ישׂראל צוזאַמען מיט זיין פרוי. און כאַטש ווי בני יעדער גייסטיק-שעפּערישן מענטש איז דאָס אַקלימאַטיזירן זיך נישט אָנגעקומען ליכט, האָט ער אָבער דערפילט אייגנס, דערפילט אַז דאָס זענען זייער יידן און זיין סביבה. ער איז געשטאַרבן אַלט זייענדיק 67 יאָר.

גאָר קיין ספק נישט, זייערע מוזיקאַלישע שאַפונגען, זייערע מעלאָדיעס וועלן בלייבן אין אונדזער גייסטיקן פאַרמעג, אַט די שאַפונגען פונעם געראַ-טענעם מוזיקער און פּינעם אידעלן מענטש — שאָול בערעזאַווסקי.

געשפילט אַ לעבן

אינעם „דאָנקוואַרט“ פון פּסחקע בורשטיין צום שלום פון בוך, נאָך דעם ווי ער דאָנקט אָפּ אַ ריי פּערזענלעכקייטן און אינסטיטוציעס, און דעם קאָמיטעט וואָס האָט געהאַלפֿן אַרויסגעבן דעם בוך, די משפּחה-מיטגלידער, זינע קינדער און זיין פּרוי ליליאַן לוקס — וואָס איר טראַגט ער צו דעם האַרציקסטן דאָנק, מוזתת — „אָן וועמענס אינספּיראַציע און הילף עס וואָלט אין גאַנצן קיין בוך נישט געווען“, זאָגט ער: „און אַחרון, אַחרון מײַן געטרײַ פּובליקום, מײַנע פּאַרערערס במשך 65 יאָר.“

הער אַ מעשה. איך האָב געלייענט דאָס בוך פון אָנהייב ביזן סוף, נאָכגעאַנגען פּסחקע בורשטיינס אַל די נסיונות און וואַנדערונגען, ערשט ווי דאָ וואָלט איך מיר געכאַפט — אַז עס רעדט זיך וועגן אַ טעאַטער-עקסקורסיע פון גאַנצע 65 יאָר, פּמעט צוויי דורות ייִדיש טעאַטער-לעבן, און געווען זענען עס דאָך אויך יאָרן פון אויפגייה, ווען אין ייִדישן טעאַטער האָבן געשטראַמט מאַסן פון אַלע שיכטן און קלאַסן, ווען ייִדיש-טעאַטער האָט געלעבט און זיך אַנטוויקלט איבער אַלע לענדער און ייִשובים. דעמאָלט האָבן ייִדישע אַקטיאָרן געגרייכט און אויפגעשטעלט טעאַטער-געצעלטן, וווּ נאָר ס'האַט געדייעט אַ קיבוץ ייִדן. בינע-מייסטערס, שוין שפּילערס, טעאַטער-מענטשן האָבן אין יענער צייט „געברענט אַ וועלט“. ס'האַט דאָן געלעבט אַ פּאַרביקע, אַ ריכטע גאַלעריע פון אַקטיאָרן, שוין שפּילערס פון פּלערליי שטופּעס און פון אַלערליי זשאַנערס. פּסחקע בורשטיין האָט דאָ געהאַט זיין פּלאַץ און פּאַזיציע, ווי איינער פון די סטאַרן, וואָס האָבן מיט חנעוודיקער פּאַלקסטימלעכקייט אויפגעפּירט פּיעסעס, אַפּערעטעס און מע-לאַדראַמעס און געשפּילט אין זיי די הויפּטראַלעס. ווי דען אַנדערש? אַז די בינע איז דאָס חיות פון זינע ייִנגלשע יאָרן אָן. און ער איז געבענטשט מיט אַקטיאָרישער קראַפט, ער איז זינגעוודיק און טאַנצעוודיק, ער קען די בינע — און וואָס אַרום דער בינע — און דעם עולם קען ער ווי זינע אייגענע רירעוודיקע פינגער. ער איז אַ מאַדים צוצוטראַפּען ווען עס איז אים סומנע, דעם פּובליקום זינעם, און ווען מ'דאַרף אים אַזוי אַ טרייסל טאָן, ער זאָל לאַכן און לאַכן מיטן פּולן האַרץ. — —

יארצענדליקער איז פסקע בורשטיין איינער פון די פאפולערסטע שווי-
שפילערס. יארצענדליקער איז ער איינער פון די איסגערופנסטע אקטיארן,
וואס האט אמוזירט דעם עולם מיט אלע זיינע אנגעשפיצטע טעאטראלע
באגאבונגען.

פון אלעם דעם וואס ער האט דורכגעמאכט, איבערגעלעבט, געחלומט
און געווייטיקט, געטרוימט און רעאליזירט, דערציילט ער אין זיין בוך וואס
איז ניט לאנג צוריק דערשינען אונטערן נאמען: „געשפילט א לעבן“.
ס'איז אן אקטיוו און שאפעריש לעבן. פסקע בורשטיין איז בפועל-ממש
אויסגעפארן א וועלט און אומעטום געבראכט טעאטער, ארגאניזירט אג-
סאמבלען, געבויט, געבאגט וועגן... און אז עס האט זיך צעפאלן — איז ער
ניט געפאלן ביי זיך, נאר האט אנגעהויבן פון דאס ניי. זעט אויס, אז אזוי
און אזא איז די מערכה פון א צענטראלן טעאטער-מענטש, אט איז ער אויפן
סאמע שפיץ פון דער דערפאלג-פיראמידע, דער עולם פארערט אים, ווארט
אויף זיינע פארשטעלונגען. עס שטראלט מיט הצלחה, ס'איז א הצלחה א
מאראלישע און א פינאנסיעלע, נאר גאר אזוי פלוצעם פאלט אין דער בנין.
פסקע בורשטיין שילדערט עס און דערציילט וועגן דעם הן מיט זיין
אייגנטימלעכן טעמפעראמענט, הן מיט דער רויקייט פון איינעם, וואס ווייס
אז אנדערש קאן עס גארניט זיין. אבער נישקשה, פסקע בורשטיין האט אלע
מאל געוויסט ווי אפנצושפאנען זיין בטחון, און ער איז טאקע לרוב געווען א
דערפאלג. א געמאכטער מענטש...

דאס בוך עפנט זיך מיט א קאפיטל וואס הייסט „מין יחוס“. ס'הייסט
זיין משפחה-יחוס אין ווארשע, ווו ער איז געבוירן. אין ערשטן קאפיטל איז
באשריבן מיט חיותדיקן הומאר אלץ וואס ער געדענקט בעת ער איז אלט געווען
6 יאר. אגב, אט די ערשטע קאפיטלעך, ווי „מין שטעטלע בערדיאנסק“,
„איך פארלאז מין היים“, „מיר שטופן דעם וואגן“, „דער טאטע מיט די זיבן
טעכטער“ זענען שרייבעריש גאר געראטן. עס אטעמט פון זיי מיט ווארעמער
דערציילערישקייט, מיט הנטערקייט און עס שילן זיך פון זיי אויס גוט
געשילדערטע טיפן און קאלירפולע פיינאזשן, ווי דא, אין די ערשטע קא-
פיטלעך, וואלט דער מחבר געווען רויקער, געדולדיקער, געמיטפולער, און
גאר וויינט פון די טראנסן, אין וועלכע ער איז שפעטער אריין און געשפאנט

א לעבן לאַנג — ובכן, מיט די דערמאָונגען טאַקע, ביז די גבורות-יאָרן, וועלכע פסחקע בורשטיין האָט אַקערשט אָפגעצייכנט, איז ניט נאָר „געשפילט אַ לעבן“, ס'איז געפֿיבערט, געשטורעמט אַ לעבן.

עס איז צו באַווינדערן ווי אַזוי פסחקע בורשטיין האָט אויפגעהיט, פאַר-געדענקט אַלע דאַטעס, פרטים און דעטאַלן, וועלכע קומען אינעם בוך. ניט נאָר די טעטיקייטס-דאַטעס, ראַלעס, פאַרשטעלונגען, שטעט און לענדער, נאָר די מינדסטע באַקאַנטשאַפטן, באַגעגענישן און שמועסן, שוין אָפגערעדט פון זינע פילמאָליקע ריזעס איבער גאָר די ייִדישע ייִשובים — אַליין און צוזאַמען מיט אַנדערע אַקטיאָרן — און מיט זיין לעבנס-באַגלייטערין, דער שוישפילערין ליליאַן לוקס, וועגן וועמען ער שרייבט — אַ פאַרליבטער ביז הייַנט. — אויף מיין פראַגע טאַקע אַנומלט, ווי אַזוי האָט ער עס אַלץ אַזוי אויפגעהיט? האָט ער מיר געענטפערט, פסחקע בורשטיין, אַז קודם-כל האָט ער טאַקע אַ שאַרפן זכרון, והשנית האָט ער זיין לעבנסבוך שוין אַנגעהויבן פאַרצייכענען מיט אַ סך, אַ סך יאָרן צוריק, נו, איז עס אַ פאַר-לאַזלעכער מעמאָרן-בוך.

עס ווילט זיך מיר ציטירן עטלעכע שורות, וואָס כאַראַקטעריזירן דעם געלויפיקן נוסח פונעם בוך. נו, האָב איך אַ מיש געטאָן און אָפגעפונען איינע פון די סאַמע דורכשניטלעכסטע פאַסירונגען. גייט עס אַזוי: „פריימאַן האָט אַנגעהויבן שרייבן אַ נייע פיעסע פאַר מיר, געבויט אויף דער טעמע פון דעם ייִדישן שגף, ווי איך האָב פאַרלאַנגט. די נייע פיעסע האָט געהייסן דער קאַמעדיאַנט. דאָס איז טאַקע די פיעסע מיט וועלכער איך האָב באַ-דאַרפט אַנהייבן אין בוענאָס-אַירעס. פונקט אין דעם מאָמענט האָט זיך געוואָנדן די דירעקציע פון האַפּקינסאָן-טעאַטער, אַז איך זאָל אַרײַנקומען שפּילן אויף פּסח. זיי האָבן געגעבן גרויסע אַנאַנסן, אַז פסחקע קומט אויף פּסח. איך האָב געהייסן פריימאַנען פאַרגרעסערן ליליאַנס ראַלע אין דער פיעסע, שלום סעקונדאַ האָט פאַר איר געשריבן אַ ליד, און מיר האָבן אַנגעהויבן גרייטן די נייע פיעסע.

לואיס וויזס האָט געמאַכט סקאַנדאַלן אין דער יוניאָן, הלמאַי איך געם צו פון קלינטאָן-טעאַטער זיין פרימאַדאַנע, אַבער ס'האָט אים גאַרנישט גע-האַלפן, ליליאַן איז פון דאַרט אַרויס (שפּעטער פלעגט ער זיך באַרימען אַז

דאָס איז ער געווען אונדזער שדכן). איך האָב אויך אַנגאַזשירט פאַר דער פּיעסע דעם 70-יאָריקן כאַראַקטער־קאַמיקער סעם קעסטין. קעסטין האָט מיך דאָן געבענטשט, וויל יוסף רומשינסקי האָט אים געמאַכט אַ רעקלאַמע, אַז ער איז שוין צו אַלט צו שפּילן. ביי מיר אין דער פּיעסע, ווי דער פעטער איטשע־מאיר, האָט ער געהאַט דעם גרעסטן דערפאַלג. מיר האָבן דאָן אַפּילו געפּראָוועט זיין 70סטן געבורטסטאָג — אַרױפּגעטראָגן אים אַ טאַרט אויף דער בינע“.

קלאַר, פּאַראַן אינעם בוך שטאַרקערע און אינטערעסאַנטערע פּאַרלױ-פענישן און פּאַסירונגען, אין די הונדערטער, און זיי שנירלעך זיך צוזאַמען ווי אין אַן אומאויפהערלעכער לענטע — אַ שאַד נאָר וואָס ביי טייל געשעענישן פעלט זייער געזעלשאַפטלעכער אויסטייטש. פעלט זייער מאַטי־וואַציע־אַנשפּאַר. דאָס וואַלט אַן ספּק פּאַרטיפּטער און ווערטיקער געמאַכט די זכּרונות־באַשרייבונגען. אַט למשל: פאַר וואָס האָבן שוין אין די פּערציקער יאָרן געשפּילט בלױז 2—3 יידישע טעאַטערס, ווען ערשט אַנמלט האָבן אין זעלבן ניו־יאָרק עקסיסטירט 12 טעאַטערס, ווי ער דערציילט. די און אַנדערע גרונטיקע פּראַגעס האָט פּסחקע בורשטיין געקענט אויפקלערן, און ניט פּאַרבײַגיין בלױז מיט אַ בלאַסער אינפּאַרמאַטיווער פעסטשטעלונג. נאָר זעט אויס, אַז זײַן פּוונה איז געווען דערציילן, דערציילן וועגן זיך און אַרום זיך, און דאָס איז אים נאָר געראָטן.

משה רון — „דרפי בממלכה השביעית“

ווער האָט זיך געקאָנט ריכטן, אָן אויך משה רון, דער טעמפּעראַמענט-פּולער און איבער דער גאַנצער ייִדישער וועלט באַקאַנטער צייטונגסמענטש, אָן אויך ער וועט נישט ביישטיין דעם נסיון און אַרויסגעבן אַ בוך? און מ'מוז זאָגן, ס'איז אַן אויסגאַבע לתפארת.

שרייבט טאַקע אפרים תלמי אין זײַן אַרײַנפיר-וואָרט צו דעם ספר, וואָס הייסט „דרפי בממלכה השביעית“ (״מײַן וועג אין דער זיבעטער מאַכט״): „אַלזאָ, אויך משה רון איז נישט בנגעקומען זײַן באַגער. — אָבער מען קאָן אויסגעפינען אַ זכות אויף דעם. דאָס בוך פון משה רון איז נישט פון דעם אַרט ביכער, צו וועלכע מיר זענען געוווינט, ס'איז אַ בוך פון אַ באַ-זונדערן מין און כאַראַקטער.“

ובכן, וואָס איז טאַקע דאָס באַזונדערע אינעם בוך?

קודם-כּל-אין עס איז אַ בוך, אי אַן אַלבאָם, אי אַ זאַמלונג פון פּאַטאַ-בילדער און געשריבענע בילדלעך, וואָס פאַרפיקסירן פרקים נאַציאָנאַלע געשיכטע, און עס קומען דאָ רעפּאַרטאַזשן און אַפּשאַצונגען וועגן מענטשן און געשעענישן, און קאַפיטלעך זכרונות און נאָטיצן געשריבן אין זשור-נאַליסטישן געאַנל, און ריזע-אַנדרוקן, און באַטראַכטונגען וועגן מענטש און סביבה... און דערפאַר לייענט זיך דאָס בוך מיט שפּאַנונג און עס גייען אויף פאַר אונדז נישט נאָר פּראַגמענטן פון משה רונס לעבנסוועג, נאָר בפירוש וואַריקע, בילדערישע שפּליטערס פון אונדזער דראַמאַטישער תקופה, וואָס ציט זיך אַזוי אַ יובל יאָרן — פונעם אַמאָליקן דאָרט — ביז אונדזער לעצטער צײַט דאָ.

נאָר פרי איז משה דאַנציגערקראַן געוואָרן אַ מקורב צו דער ייִדישער פרעסע אין פּוילן, ער האָט אָנגעהויבן ווי אַ ייִנגל אויף דער לער, מיט טאָן אַלץ אַרום דער צײַטונג, מיט שרײַבן קורצע באַריכטן וועגן פאַרזאַמלונגען, בעיקר ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען. נאָר די רעדאַקטאָרן פון די צײַטונגען האָבן אים אַפילו נישט צוגעלאָזט זיך אונטערצושרײַבן מיט ראַשיי-תיבות אונטער אַט די נאָטיצן, וואַרשע איז דעמאָלט געווען אַן אימפּעריע פון ייִדישן

ווארט און דער סאמע קאכיקער צענטער פון נאציאנאלער, ציוניסטישער פאליטיק. עס האבן געוועלטיקט יידישע טוערס, און צווישן זיי, פארשטייט זיך, האט א באזונדערע ראָלע געשפילט יצחק גרינבוים, הן ווי אַ סיים-דעפוטאט, הן ווי אַ ציוניסטישער פירער.

יצחק גרינבוים האט דערנענטערט דעם יונגן טוער פון מאַקאָטאָוו (די וואַרשעווער פאַרשטאַט, ווו עס האָט דעמאָלט געווינט משה רון און ווו ער איז געווען דער מנהיג פון דער ציוניסטישער יוגנט-גרופע) — אויף וויפל גרינבוים איז בכלל מסוגל געווען צו דערנענטערן. ווי עס זאל נישט זיין, משה רון איז נישט נאָר געוואָרן גרינבויםס געטרייער חסיד, נאָר אויך זיין באַגלייטער אויף אַלע זיינע ריזעס און בני אַלע זיינע אויפטריטן אין די יידישע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. — און ער האָט געשריבן די „באַריכטן“, געשריבן — ווי עס האָט אַ מאָל געהייסן „אויף פאַפירענע כוואַליעס“ — און אַזוי-אַ צווישן אַט די אַלע „פאַפירענע כוואַליעס“ איז משה רון געשטיגן און געוואָרן אַן אַנגעזעענער מיטאַרבעטער פון צייטונגען און אַ צענטראַלע פיגור אין יידישן און שפעטער אין העברעישן צייטונגסוועזן. אַ סך שליחותן האָט משה רון דורכגעפירט. ער איז געווען איינער פון די וואָס האָבן געבאַנט דעם וועג פאַר דער אַנטוויקלונג פון היינט איינפלוס-רייכן זשורנאַליסטן-פאַראיין אין ישראל, ער איז געווען פון די איניציאַטאָרן און בויערס פון בית-סוקולוב, ווו ער איז אַקטיוו-שעפּעריש ביז היינט. רון איז געווען איינער פון די גרונטלייגערס פונעם אַלועלטלעכע פאַרבאַנד פון יידישע זשורנאַליסטן. צו זיינע אינערלעכע אַקטיוויטעטן און פראַגראַמען, וואָס ער האָט אויפגעשאַפן און דורכגעפירט געהערט דער „עתון העתונאים“, די לעבעדיקע צייטונג פון די צייטונגלייט, וואָס פלעגט פאַרקומען יעדן פרייטיק-צו-נאַכטס אונטער דער אַנפירונג און רעדאַקציע פון דעם אויס-געצייכנטן שרייבער און פובליציסט יוסף העפטמאַן. אַט דער אויפטו זיינער, דער „עתון-העתונאים“, איז געווען נישט נאָר אַ ווירקנדיקער פאַרום, נאָר אויך אַ פאַקטאָר אין געראַנגל מיט דער מאַנדאַטמאַכט אין לאַנד.

דאָס בוך ברענגט אַרויס צענדליקער עפיוואָדן, קוריאָזן, קאַנפליקטן, באַ-גענישן און דערהויבנדיקע מעשים פון די מיט וועלכע משה רון איז געקומען אין באַרירונג. און ס'איז געשריבן מיט זיין כאַראַקטעריסטישן,

לאקאגנישן, היציק-הנזטערן לשון, אבער גראד אזוי באקומט זיך עס פארביק און בילדעריש און קאנקרעט. רון דערציילט וועגן אן עולם-ומלואו פון זיך יוגנט אין פוילן, זינע ריזעס איבער יידישע תפוצות, זיך באזוך אין נאכ-מלחמהדיקן פוילן, וואס טראגן אין זיך די שילדערונגען פון חרוב-געוואָרענעם לעבן, באַגלייט מיט דעם ציטער, וואָס פלאַטערט אין האַרץ און געמיט. משה רון האָט מיט זיך אַמט וואָס ער פאַרנעמט, און מיט זיך פאַזיציע וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן, געהאַט אַ געלעגנהייט זיך צו באַגעגענען מיט פירנדיקע מענטשן אין דער וועלט; פּאָליטיקערס און גייסטמענטשן, קינסט-לערס, פּלל-טוערס, און אויך מיט נישט ווייניק פּערזענלעכקייטן פון דער נישט-יידישער סביבה, אינעם בוך — און איך בין געווען אַ בעלן אויפצוציילן דעם אינדעקס צום סוף פונעם בוך, ווערן דערמאָנט 722 נעמען, פּערזענלעכ-קיין מיט וועלכע משה רון האָט זיך געטראָפּן, געהאַט מיט זיי אַ מגע-ומשא. אין קורצע שטריכן שילדערט ער מענטשן און געשעענישן, ווי זיי קומען אויף אויפן פּלאַך פון די פּאַרלויפּענישן, אַ שאַד נאָר, וואָס הגם די פּראַג-מענטאַרישקייט און די אימפּעטיקייט — גיבן צו אַ באַזונדערן רייך אָט די באַשריבונגען — וואָלט דאָך דאָס בוך געווען ווען עס וואָלט ניט געווען אזוי פיל איבערחזרונגען, אַ שטייגער; אַז אין באַרימטן „הזמיר“-כאַר אין וואַרשע איז אים געלונגען אַראַפּצוואַרפן די בונדישע לייטונג און אויסקלויבן אַ ציוניסטישע, ווי טשיקאָווע און „סענסאַציאָנעל“ די מעשה זאָל נישט האָבן געווען — איז 4 מאָל עס איבערצודערציילן אַ ביסל צו פיל, אָדער, ווי ער האָט אַראַפּגעבראַכט דעם גרויסן חזן משה קוסעוויצקי קיין תּל-אַביב, אָדער ווי ער האָט זיך באַהאַלטן הינטער אַ פּענצטער-פּאַרהאַנג, בכדי צו באַשרייבן שפּעטער אַ געהיימע ציוניסטישע אַסיפה, צו וועלכער מ'האַט אים ניט צוגעלאָזט. דאָס ווערט דערציילט בלויז 3 מאָל...

אין סך-הכל איז עס אַן אינטערעסאַנט און קאָלירפול בוך, געשריבן אין אַ פּאָלקסטימלעכן טאָן, און ס'איז גאָר קיין ספק נישט — אַ געראַטענער בניטראַג נישט נאָר צו דער דערקענטעניש פון דעם דינאַמישן זשורנאַליסט משה רון און זיך וועג צו דער זיבעטער מלוכה, נאָר אויך וואָס די זיבעטע „גרויסמאַכט“ שטעלט מיט זיך פאַר.

דאָס יידישע פּאָלקסליד *

א

שווער גענוי צו זאָגן ווי אַלט ס'איז דאָס יידישע פּאָלקסליד. אָבער עס וועט גיט זיין קיין גוזמא ווען מיר וועלן אָנגעמען, אָז דאָס יידישע פּאָלקסליד וואַרצלט און איז שוין בנימצא אין די אויפגאַנגען פון יידישן פּאָלקסלעבן אין מיוּרחה-איראָפּע: אין רוסלאַנד, אין פּוילן, אין ליטע און אוקראַינע, אין גאַליציע און וויסרוסלאַנד און אַפילו שוין אין די אָנהייבן פון מקורותדיקן שטאַם פון נוסח-אַשכּנז אין אַמאַליקן, אין פאַרצייטיקן דיטשלאַנד.

דאָס פּאָלקסליד איז געווען דער באַגלייטער און אויסדריקער פון יידישן לעבן, פון זיין שטייגער און פון זינע ווידעראַנאַנדן. דער אויסדריקער און שילדערער פון דער גרויער וואַך מיט אירע זאַרגן, און דער אויסדריקער פון דער חדווה פון יום-טוב, דאָס פּאָלקסליד האָט אַינגעזאַפט דעם אומעט פון יידישן מענטש און די פרייד פון יידישער פּענערלעכקייט און האָט עס אַרויסגעבראַכט אין וואַרט און ניגון. ס'איז גאַר קיין ספק ניט, אָז דאָס פּאָלקסליד איז געווען דער באַראַמעטער, דער אַפּפּילער פון יחידשן און פּללישן יידישן לעבן אין זיין אומעטומיקייט. ער האָט אויסגעדריקט די יידישע פּאָלקס-נשמה און האָט אויסגעדריקט דעם מהות פון פּאָלק און זיין גאַנג דורך דורות און צייטן.

און דאָס פּאָלקסליד האָט גיט נאָר בייגעטראָגן פאַר אונדזער קולטור-פאַרמעג, נאָר איז געווען — און געבליבן — אַן אוצר פאַר אַ סך צווייגן און שטחים פון יידישער דערקענטעניש: היסטאָרישער, געזעלשאַפטלעכער, סאָציאַלער, עקאָנאָמישער און געוויס אונדזער נאַציאָנאַלער פּאָלקיש-שאַפּע-רישער דערקענטעניש. דאָס פּאָלקסליד איז געווען דער מעדיום און אויס-שטראַלער פון געמיט-צושטאַנד פון יחיד, פון זינע נשמה-איבערלעבונגען. אין פּאָלקסליד זענען געקומען צום אויסדרוק זינע אינטימסטע און צו מאַל פאַרבאַרגנסטע באַגערן, בענקשאַפטן, זיין הינטערקייט און זינע טרויעריקע דערפאַרונגען, זיין חלום און זיין וואַך —

* פון אַ רעפּעראַט.

וואָס איז דאָס באַזונדערע און אייגנטימלעכע פונעם פּאָלקסליד בכלל ? דאָס באַזונדערע און אייגנדיקע איז, קודם-כל, דער פּת פון זיין המשך און דויער. ווייל ווי אַ תפילה גייט איבער דאָס ליד פון דור צו דור. עס זינגען אים באַבעס און אייניקלעך, עס זינגען אים דורות און תקופות. — און כאַטש אין פּלוג קאָן עס אונדז היינט אויסזען אַזוי ווייט און פּרעמד, אַט די טעמאַטיק פון די לידער, צו מאַל ווי פון אַן אַנדער וועלט וואַלטן זיי געקומען, אַ שטייגער די לידער וואָס שילדערן אַ שריפה אין שטעטל, אַן עפידעמיע, צי די רעקרוטן און סאַלדאַטן-לידער, צי גאָר די התפעלות פאַר דער באַן, פאַר דער אייזנבאַן, ווי אליקום צונער באַזינגט עס אין יאָר 1882 :

באַטראַכט די נייע וועלט, דער שכל און דער זינען,
באַטראַכט דעם נייעם קונץ פון די אייזערנע מאַשינען!
עס דרייען זיך די רעדער
גרינג ווי אַ פעדער,
עס שווינדלט פאַר די אויגן
ווי אַ פּינל פון בויגן.

דאָך ווערן אונדז אַט די מאַטיוון נאַענט, און ניט נאָר נאַענט, אַן עכט פּאָלקסליד פאַרמאָגט אין זיך אַ חיותדיקע, אַ דויערנדיקע פּרישקייט, אפילו ווען דער טעקסט פירט אונדז אַריבער צו אַן אַנדער שטייגער, צו אַן אַנדער נוסח און שטימונג, פירט אונדז אַריבער צו אַן אַנדער ווירקלעכקייט. און נאָך עפעס : אַ פּאָלקסליד וואָס איז אויפגעקומען אין באַסאַראַביע, צי אין רומעניע, למשל, געפינט אויך זיין וועג צו אַנדערע ייִשובים. מען זינגט אים אין ליטע, מען זינגט אים אין גאַליציע און אין פּוילן, ווען ער ווערט אפילו דיאַלעקטיש איבערגעמאַכט, איבערוואַרירט און ווערט צוגעפאַסט צו דעם געגעבענעם געאָגראַפישן שטח, ווערט צוגעפאַסט צו זיין טיפּאָזש און פּייזאַזש, צו זיין סביבה און אַטמאָספּער.

אַזאָ ליד ווי „רעבע לעבן, איך בין געקומען אייך אַ שאלה פּרעגן“ האָט מען אין פּוילישע שטעטלעך געזונגען מיט דעם עכט פּוילישן, ניגונדיקן דיאַלעקט :

רעבע לעיבן, רעבע לעיבן
 איך בין דאך געקומען אין א רעיטצל פרייג
 וועס פליט אונע פליגל?
 וועס איז גיפלאסטער אונע ציגל?

פארשטייט זיך, אז דאס זעלביקע ליד — און דאס ליד איז געווען בשעתו זייער פאפולער — האט מען אין אוקראינע ארויסגעזאגט אנדערש און אין ליטע אנדערש, אנדערע אקצענטירונגען און אן אנדער אויסשפראכיטי. אבער ס'איז געווען א וונדערלעכע געבונדנקייט. דאס ליד האט ווי צונויפגעהעפט יישוב מיט יישוב. אין יידישע תפוצה האט זיך איבערגערופן מיט א צווייטער און אויפגעגאנגען אין צוזאמענגעזאנג פון ליד.

יא, אויך פאלקסלידער האבן געהאלפן שמידן די נאענטשאפט פון קהילה צו קהילה, פון שטאט צום שטעטל און פארקערט.

אבער דער פת און די וויטאליטעט פונעם פאלקסליד איז ניט נאָר אין זיין וואַרטלעכן באַטונט, ליגט ניט נאָר אין דעם טעקסט פונעם ליד, כאַטש אויך דער טעקסט — מיט זיין תמימות און אוממיטלדיקייט, מיט זיין אַפּנאָקייט און פאַלקישער אינטימיטעט האַט אַ קאַלאַסאַלן שילדערישן, נאַראַטיוון ווערט און ברענגט אונדז אַזא וואַרעמען גרוס — פון אַ ווינטלעכן נעכטן. דאָך, די הויפטקראַפט פונעם פאַלקסליד ליגט אין דעם, וואָס ער איז ווי אויפגעשאַפן געוואָרן און צונויפגעוואַקסן געוואָרן מיט זיין מעלאָדיע, אַ פאַלקסליד מוז מען זינגען. לייענסטו דעם טעקסט בלויז, ווערט עס בלאַסער, פאַרלירט עס פון זיין אייגנטימלעכקייט, פאַרלירט עס פון זיין קראַפט, ווערט דאָס ליד אַנעמיש, בלוטלאָז.

דער גילגול פון אַ ניגון, ווי י. ל. פּרץ דריקט זיך אויס — איז איינס פון די ווירקנדיקסטע עלעמענטן. דער ניגון, די מעלאָדיע, גיט דעם פאַלקסליד רוח־היים.

יעדער פון אונדז ווייסט עס: פּראַווט מען זינגען פאַר זיך, צי אויפזינגען אַ ליד פון אַ מאַל, אַ ליד פון דער קיגדהייט, אַ ליד פון די יוגנט־יאָרן, און שוין גייט אויף פאַר אונדז דער נעכטן, טאַקע מיט אַלע זינע ניט־איצטיקע, אַמאָליקע — שפּירונגען, אַפילו די ריחות קומען אויף, די שטימונג פון אַ מאַל.

עס גייט אויף דער גאנצער אַרום, מען פילט אפילו אַפּ דעם רייציקן גערודן פונעם וואַלד, צי פון פעלד, וווּ מען פלעגט שפּאַצירבדיק זינגען אַדער געהערט זינגען. דאָס אויפגעזונגענע ליד פון אַ מאָל פירט אונדז גרינלעך אַריבער צו יענער סיטואַציע, צו יענעם פיזישן און גיטטיקן מעמד. דאָס איז דער כח, דער וויטאַלער כח פון געזונגענעם ליד.

ב

אַז מיר האָבן שוין באַרירט און אַרויסגעהויבן דעם באַטייט און ווערט פונעם פּאָלקסליד, איז דאָך מער ווי רעכט, מיר זאָלן פרווון באַטראַכטן און אַנווייזן ווער איז דער שאַפער פונעם פּאָלקסליד? ווער זענען געווען די מחברים פון די פּאָלקסלידער?

פאַראַן שוין אַ ריכטע ליטעראַטור וועגן אַט דער סוגיא, סײַ בני די אומות-העולם, סײַ בני אונדז, הן וואָס שייך דעם צווייטן פּאָלקלאָר בכלל, און הן וועגן אַפּשטאַם און אַנטוויקלונג, בפרט פון דעם זין, מחמת די טעמע האָט אַלע מאָל אינטערעסירט פאַרשערס, דיאַלעקטאַלאָגן און פּאָלקלאָריסטן. פאַרשערס, מוזיקאַלאָגן, פּאָלקסקאַבינעטן פאַר פּאָלקלאָר און שפּראַכ-פאַרשונג (אין קעווען בשעתן), האָבן אויף דעם שטח במשך יאָרן אויפגעטאָן אַ סך, אי מיט צונויפזאַמלען פּאָלקלאָר-אוצרות, אי מיט זייער פאַרשונגס-אַרבעט. לאַמיר אויך דערמאָנען דעם „ידע-עם“ אין ארץ-ישׂראל, וואָס האָט ניט ווייניק בניגעטראָגן פאַר דער דערקענטעניש פון פּאָלקשאַפן, אָבער עס וואַלט געווען אַן עוולה ניט צו דערמאָנען די זעלטענע, אייפערדיקע זאַמ-לערס און פאַרשערס, ווי נח פּרילוצקי און שמואל לעהמאַן, י.ל. פּהן און ד״ר מאַקס גרונוואַלד (וואָס איז געווען רב אין האַמבורג און ווין). זיי זענען געווען ניט נאָר פאַרשערס און אויסטייטשערס פון יידישן פּאָלקסליד, נאָר זיי האָבן זיך קונה-שם געווען ווי פּאָלקלאָר-טעאַרעטיקערס. עס קומען נאָך צו די וואָס האָבן געווינדמעט זייער לעבן דעם פּאָלקלאָר און דער צונויפ-זאַמלונג פון יידישן פּאָלקסליד, די ראשונים מאַרעק און גינבורג, ש. אַנסקי, מנחם-מענדל קיפּניס, נחמה עפשטיין, חיים כאַיעס, ש. באַסטאַמסקי און די צענדליקער אַנדערע אין יידישע שטעט און שטעטלעך.

שוין מיט העכער אַכציק יאָר צוריק, אין יאָר 1901, איז, ווי באַקאַנט,

אנגעגאנגען א פאלעמיק צווישן שלום-עליכמען און דעם קאמפאזיטאר און מוזיק-קריטיקער יולי (יואל) ענגעל. שרעכט שלום-עליכס :

„בני אונדז ווערן אנגערופן מיטן נאמען פאלקסלידער אלע לידער וואס ווערן געשריבן אין דער פראסטער, יידישער פאלקסשפראך און וואס ווערן ארויסגעגעבן פארן פאלק. נישט מער ס'איז א טעות הדפוס, וואס איז אנגענומען געווארן פון כמה יארן: אנשטאט לידער פאר דעם פאלק, שרעכט מען פאלקסלידער.“

אט דער צוגאנג שלום-עליכס איז א ליטערארישער, א שרעכערישער, אבער בשום-אופן ניט קיין פאלקלאריסטישער. א ריכטיקע דעפיניציע גיט דעריבער דער מוזיק-קריטיקער יולי ענגעל, וואס זאגט :

„פאלקסלידער זענען געווען אזעלכע לידער, וואס זענען איבערגעגאנגען צום פאלק פון אומבאקאנטע מחברים, פון אלטע, לאנג פארגעסענע צייטן, אדער זיי זענען געשריבן טאקע איצט, כמעט פאר אונדזערע אויגן, נאר זיי האבן זיך ווייט פארברייטערט צווישן פאלק צוליב זייער פאלקס-כאראקטער.“

במשך יארן איז צווישן פארשערס, מוזיקאלאגן, פאלקלאריסטן, דיא-לעקטאלאגן אנגעגאנגען א וויכוח „וואס קען און דארף באטראכט ווערן ווי דאס עכטע און אמתע פאלקסליד?“ אט האב איך בפוננה געבראכט די קורצע דעפיניציעס פון צוויי גדולים. שלום-עליכס און יולי ענגעל. ענגעל זעט אויס נענטער, גערעכטער צום אמת. ער רעדט וועגן „אומבאקאנטע מחברים“, וועמענס שאפונגען עס זענען אריין אינעם פאלק, ווער זענען עס געווען די אומבאקאנטע מחברים? זיי זענען לרוב געווען פאלקסזינגערס אדער צו מאל פשוטע פאלקסמענטשן, וואס פארמאגן א פלאטערדיק געמיט און קענען וועזנטלעך באווינקט ווערן פון געשעענישן און שטימונגען. זיי זענען ניט געשטאנען קיין סך העכער פון דורכשניטלעכן פאלקסמענטש און זיין סביבה. געווען ייזן באלמעלאכעס און שנידער-געזעלן, מארקעהנדלערס און אויפ-קויפערס, זיי האבן ניט געהאט קיין מער בילדונג, דערפארונג. די אידעעס און דער וועלטבאגעם פון די העכערע שיכטן זענען פאר זיי געווען לחלוטין פרעמד. דער קוק אויף דער וועלט איז געווען דער זעלבער ווי פון זייערע פאלקס-חברים.

אבער א פאלקסדיכטער האט א נטיה אויסצווינגען דעם פאלקס צער און זיין פרייד, באזינגען די פלאגענישן און עס ארויסשמיכלען מיט צופרידנקייט דורך געזאנג. דער פאלקסדיכטער שעפט זיינע געדאנקען פון דעם ארומיקן לעבן, פון זיין אייגענעם קרייז, פון דעם פאלקסמויל און פון פאלקס נשמה. ער איז אבער — און בלייבט — איינער פון דער מאסע, איינער פון דעם המון — און דאך אינערלעך אנדערש. מחמת ער פארמאגט א פאעטיש באגאבטע נאטור. ער איז א פאלקסמענטש אין וועמען עס הויערט א שמץ פון אומרו און א ווילן צו קומען צום ווארט. א מאָל אויסדריקן פראַטעסט און אַ מאָל שטימונג פון חדווה, אָדער טרויער און פרייד. די אַ פאַרפאַסערס האָבן אָפּט געשאַפן ווערטער, געשאַפן טעקסטן צו פאַרטיקע ניגונים, צו מעלאָדיעס, אייגענע אָדער געהערטע. אָדער גאַר אַנטליענע מאַרשן און מעלאָדיעס פון אַנדערע פעלקער, מערסטנס פון די מיט וועלכע זיי האָבן געלעבט בשכנות.

האָט מען יאָרן באַטראַכט דעם מעדיום פון פאַלקסליד ווי דעם אויפטו, ווי די שאַפונג פון אַן אומבאַקאַנטן מחבר. פאַלקסלידער זענען טאַקע אַזוי אויפגעקומען ביי אַלע פעלקער און אויך ביי אונדז. פאַראַן אַבער אַ צווייטער טיפּ און אַרט פאַלקסליד. און טאַקע פון אַ ליטעראַריש-שרייבערישער מדרגה. דאָס פאַלקסליד, וואָס איז געשאַפן פון באַקאַנטע מחברים, פון פאַלקספּאָעטן, זינגערס, שרייבערס און בדחנים. איך מייך ניט פון די בדחנים, וואָס מיר האָבן זיי אויך הענט ניט-ווייניק — אויך דאָ אין ישראל — די „בדרנים“, די פאַרוויילערס, וועמענס לידלעך און פאַראַפראַזעס שטאַרבן מיטן טאַג. נאָר בדחנים-קינסטלערס, ווי אַ שטייגער — אין זיין צייט — אליקום צונזער, וועמענס לידער עס פאַרמאַגן אַזאַ פערפעקטקייט און מעלאָדישקייט און ווערן נאָך ביז הענט געזונגען — „אין דער סאַכע ליגט די מזל-ברכה“ — הערן מיר גערן ביז הענט.

ובכן, די באַקאַנטע פאַלקסדיכטערס וועלוול זבאַרזשער אין רומעניע, בערל בראַדער אין גאַליציע און שפּעטער אַברהם גאַלדפּאָדען און מאַרק וואַרשאַוסקי, און נאָך שפּעטער שמעון פּרוג און אַברהם רייזען און אַנסקי און אין דער לעצטער צייט — דער איינציקאַרטיקער מרדכי געברטיג — זיי און אַנדערע האָבן אויפגעשאַפן אַ רייכטאַגיקע מאַזאַיק פון ייִדישע

פאלקסלידער, וואס רירן אונדז און וואס באווירקן אונדזער געמיט מיט זייער נאגנדיקער שטימונג. מיטן אייגנארטיקן טעקסטועלן און מעלאדישן קלימאט.

ג

עס וואלט גייטיק געווען א באזונדערע אפהאנדלונג וועגן די לידער פון מרדכי געבירטיג, וועלכער איז געווען אייגנארטיק און איינציאקארטיק אין זיין שאפן. א סטאליער-ארבעטער פון פאך, האט ער אזוי, בני זמן ווארשטאט, אויפגעשאפן זינע שטייגערשישע, עכטע פאלקסטימלעכע טעקסטן און אויך די מעלאדיעס צו זיי.

ברייט און ווייט האבן זיך פארשפרייט זינע לידער און ווען אקטיארן און זינגערס האבן פירגעבראכט זינע לידער און געשארט זשמעניעס געלט — איז ער ווייטער אנגעגאנגען מיט זיין סטאליער-מלאכה, און מען האט אים צוגעווארפן פרוטות — אבער זינע „הוליעט, הוליעט קינדערלעך“ און די אנדערע, אלעמען באקאנטע לידער, ווי „מאטעלע“ און „רייזעלע“ און „א מלאך ווערט געבוירן“ און „קינדער-יאָרן“, און זיין סאטיריש ליד „סלי-חות“ האבן זיך געטראָגן איבער שטעט און שטעטלעך און האבן אַרויסגע-זונגען מיט זייער נשמהדיקייט און פאלקסטימלעכקייט, מיט זייער געמיט און מעלאדישער שיינקייט.

ער איז אומגעבראכט געוואָרן אין קראַקע אויף אַ שוידערלעך טראַגישן אופן דעם 9טן יוני 1942. ער האט נאך באוויזן אַנצושריבן אַ צאל לידער אין דעם ערשטן מלחמה-יאָר, אָבער „ס'ברענט, ברידערלעך, ס'ברענט“, וואָס ער האט פאַרפאַסט גראַד אין יאָר 1936, איז געוואָרן אַ הימען — אַ טראַגישער הימען פון יידישן פאַלק, וואָס איז אַרײַן אין אונדזער נאַציאָנאַלן פאַנד, — דער שענסטער, דער דערהויבנסטער געסטיקער פאַנד פון יידישן פאַלקסליד. אַ באַקאַנטער דיכטער האָט אַ מאָל געשריבן: „ווי מען זינגט, זעץ זיך רויק אַנידער, שלעכטע מענטשן האָבן ניט קיין לידער“...

ס'איז אמת, ס'איז אַ ריכטיקער זאָג, אפילו ווען ס'זענען פאַראַן אויס-נאַמען... „פאַלקסלידער זענען אויגן דורך וועלכע מען קוקט אַ פאַלק אין דער נשמה אַרײַן. כאַראַקטער, טעמפּעראַמענט, בענקשאַפט, באַגער און חלום רעפּלעקטירן זיך אין פאַלקסליד, ווי אין אַ שפּיגל“.

די ערשטע וואָס האָבן אויפגעשאַפן פּאַלקסלידער ביי פעלקער, ניט-יידן, זענען געווען די וואָס זענען גאַענט געווען צו נאַטור, צו ערד, צום פּייזאַזש פון גאַטס ברכה — דאָס זענען געווען די ערד-אַרבעטערס, וואָס האָבן זיך באַגלייט מיט אַן אַליין געשאַפענעם ליד, בעת זיי האָבן געאַקערט אָדער געזיט. און נאָך מער דער פּאַסטעך. אַט אַזוי, מיט זיין פּינפּל, האָט ער אויפגעכאַפט דעם דינעם זינדענעם ציטער פון אַן אַוונטווינט, דעם הייסן לינדשאַפטלעכן טרעל פון נאַכטיגאַל און דעם זילבערנעם ריטעם פון די וואַלקנס, וואָס הענגען איבער זיין כאַטע, איבער זינע בערג און איבער זיין סטעפּ. אויף זיין פּינפּל האָט ער אויפגעשאַפן דעם ניגון פון זיין געמיט, דאָס וואָרט, אַ פשוט, פּרימיטיוו וואָרט, וואָס האָט אויסגעדריקט זיין טוונג, זיין שפּירונג און זיין שטימונג.

דאָס יידישע פּאַלקסליד איז אויפגעשאַפן געוואָרן בעיקר — אין דער ערשטער צייט — פון באַלמעלאַכעס, געזעלן ביי שנידערס און שוסטערס, שטעפּערס און הענטשקע-מאַכערס. דאָס רוב האָבן זיי דאָך געאַרבעט אין זייערע היימען, אין דעם ענגן חדרל פון זייער היים. און אין אַט די לידער קומט צום אויסדרוק דער אַרום, ס'הייסט זייער טוונג, זייער אַרבעט און צו מאַל זייער סביבה, משפּחה-לייט און פּרנסה-זאָרגן, און בעיקר דער פּראַטעסט און די טענה צו זייערע באַלעבאַטיים. אַזוי האָט מען אין לעכעוויטש, ווילנער געגנט, געזונגען אַזאַ ליד :

ווען דער אַרעמער אַרבעטער טרינקט אויס אַ ביסל ישׁ,
רופט מען אים : „אַ שיכור אויפן גאַס“.
פּראַסטער בראַנפן איז ניט קיין ווייץ,
אַ גילדענער בעכער איז ניט קיין כּוּס
און אַן אַרעמער אַרבעטער איז ניט קיין באַלעבאַס,
רבּונו-שלי-עולם, פאַר וואָס ?

אַגב, די ווענדונג צום אייבערשטן איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר פּרינדענקערישע, אַפיקורסישע מחברים פון די פּאַלקסלידער. זיי זוכן אַן אַנשפּאַר פאַר זייער טענה קעגן עקספּלאַאַטאַציע און אויסניצערני, קעגן זייער אַרעם לעבן...

יא דאָס לעבן אין די ייִדישע ייִשובים, וווּ דאָס ייִדישע פּאָלקסליד
 איז אויפגעקומען, איז געווען עקאָנאָמיש געדריקט, ייִדן האָבן זיך געראַנגלט
 פאַר אויסקומעניש — ס'איז געווען אַבער אויך שבת־יום־טוב, ס'איז געווען
 חדוה און לויכטנדיקער גלויבן. און אמת, און גניסטיקע שיינקייט האָט
 אַרויסגעבליצט אויך פון דער אַרעמקייט. און אינעם פּאָלקסליד גייט אויף
 אַ ווינדערלעכער ניגון פון פּאָלק, פון זיין נעכטן, פון זיין עבר און היינט,
 און די האַפענונג פאַר דער צוקונפט.

אַשר שטשוטשינסקיס דערציילונגען

„פון לאַנד צו לאַנד“ איז אַ ביו גאַר טרעפלעכער נאָמען פאַר אַט דעם בוך דערציילונגען, וואָס אַשר שטשוטשינסקי האָט אַנומלט אַרויסגעגעבן (י. ל. פּרין-פּאַרלאַג, תּל-אַביב, 270 זײַ). מחמת ער דערציילט טאַקע און שילדערט פון עטלעכע געאָראַפּישע שטחים. דאָס זענען די לענדער וווּ ער האָט גע-לעבט, געהאַפּט, געאַרבעט, און געטרוימט: דאָס איז די אַלטע היים, דאָס שטעטל בני ביאַליסטאָק, דאָס איז קובאַ, וווּ ער האָט יונגערהייט אויסגע-וואַנדערט, און זײַן איצטיקע היים — אַמעריקע, און איבער אַלעם הויערט אין אים דער אומרו פון אַ שאַפּערישן מענטשן, שרײַבט ער אי לידער, אי דערציילונגען. שוין מיט יאָרן צוריק איז אַרויס — טאַקע אין דער אַמאַליקער שיינער שטאָט האַוואַנאַ — זײַנס אַ באַנד דערציילונגען. ער איז אַ געבוירענער שרײַבער-באַשרײַבער, און דערצו נאָך אַ זעלטענער, אינטע-רעסאַנטער פּאָלקסטימלעכער מענטש.

אַט טאַקע איז אַ קערנדיק-פּאָלקסטימלעכן טאָן, אין אַ וואַרעם-היימישן לשון זענען געשריבן די דערציילונגען. און ער דערציילט דאָס רוב פון זײַן אייגן לעבן, פון זײַנע דערפאַרונגען און דורכפאַלן, פון זײַנע דערגרייכונגען און באַגען — דאָס זענען בלעטער פון אַ דורכגעאַנגענער וואַר. און אויב ער שילדערט און ברענגט אַרויס אַ ריי געשטאַלטן, איז עס אויך צו מאַל די דערציילונג פון פּערזענלעכן גאַנג, פון אייגענעם דורכגעאַכטן וועג. דאָס בוך אַנטהאַלט דרײַ אָפּטיילן: „היים און שטעטל“, „קובאַנער דערציילונגען“, „אַמעריקאַנער דערציילונגען“ — צוזאַמען איז עס אַן עולם-ומלואו פון פאַרביקע טיפּן, כאַראַקטערן, פּיזאַזשן און מענטשלעכע ווידעראַנאַנדן. — דער ערשטער טייל, „היים און שטעטל“, ברענגט פאַר אונדז די דער-מאַנגונגען פון סביבה און ייִדישער לאַנדשאַפּט וואָס איז נישטאַ מער, נישטאַ דאָס שטעטל און די וואַרעמע היימישע היים. עס זענען נישטאַ מער די פּאָלקסטימלעכע ייִדן, מאַרקעהענדלערס און קרעמערס, באַלמעלאַכעס און זינדענע יונגע-לינט, לומדים און האַרעפּאַשניקעס, דאַרפּגייערס און אַרעג-דאַרס, נישטאַ מער די פאַרחלומטע מיידלעך און די יונגע-לינט וואָס האָבן זיך געבונטעוועט און זיך געריסן אין דער גרויסער וועלט אַרײַן. בלויז

זייער אנדענק איז פארבליבן, אָט ווי אין זײַן דערציילונג „א בריוו“... „דער איינציקער זכר! די עטלעכע פאָרגעלטע בריוו... סױערט מיר אזוי קאַלט, אזוי ענג אַז איך ריר אָן דעם שופלאָד. מיט עטלעכע טעג צוריק איז מיר אַינגעפאַלן אויסצוזוכן מײַן חברים אַ ליד... איך האָב אַ צי געטאָן דעם שופלאָד, די צונויפגעקוועטשטע קאַנווערטן, די פאַרשריבענע בייגעלעך האָבן זיך אַ ריר געטאָן, אַ שורשע געטאָן, ווי סױוואַלטן זיך צערודערט די סודות פון לעבנס, אַ קעלט האָט אַרומגענומען מײַן גאַנץ ליב. מײַן טאַטנס, מײַן מאַמעס זכר ליגט אין די קאַנווערטן... איך האָב האַסטיק פאַרמאַכט דעם שופלאָד און זיך אָפגערוקט.“

זיך אָפגערוקט, דאָס איז די שאַרפע, ספּאַנטאַנע רעאַגירונג אין דער באַרירונג מיט דעם אומגעבראַכטן נעכטן. אָבער דאָס איז בלויז אַן אויסער-לעכע רעאַגירונג. טיף אין געמיט הוייערט אָן אויפהער דער וויי און צער.

שטשוטשינסקי ברענגט עס אַרויס אומדירעקט, אין שטילע, געדעמפטע, אָבער עכטע טענער. ס׳איז גאַר קיין צווייפל ניט, אַז דאָס עצם דערציילן פון דער אַלטער היים איז ווי אַנגערעגט געוואָרן פון אַט דער האַלעוועשקע וואָס טליעט און פיבערט מיט דעם פּינפולן געפיל פון געווען און נישטאַ מער — דערפאַר שילדערט ער מיט אַזאַ אייפער און ליבשאַפט די טיפן פון שטעטל, און לאַוו-דווקא די למדנים און תורה-לערנערס. נאָר די וואָס האָבן זיך געפונען אויפן נידעריקסטן סאַציאַלן שטאַפל, ווי איטשע שטומאַק דער וואַסער-פירער, יאַנקל פּולס דער דאַרפגייער און אַנדערע.

שטשוטשינסקי באַווייזט ניט קיין בריהשקייטן אין שילדערן פּייזאַזש און לאַנדשאַפט. אָבער אויף אַ געצוימטן אופן און אין אַ געפאַסטער פאַרעם גיט ער איבער — און דאָס בפירוש מיט אַזאַ אינערלעכער פיקחות — דעם סביבה-קלימאַט וואָס טראַגט אין זיך מענטשלעכן אומעט און פאַרבענקשאַפט. אַ שטייגער, „פון שניי האָבן אַרויסגעשטאַרט די הילצערנע שטאַכעטלעך, וואָס צאַמען אַרום דעם גרויסן שולבאַרג. אין מיטן מאַרק איז געשטאַנען די וויינע געמויערטע שול. נאָר די פענצטער האָבן שאַטנדיק געהוייערט פון דער גאַנצער ווייסקייט, האָבן אָפגעשפּיגלט די אומעטיקע אינעווייניקסטע פּוסטקייט פון וואַכיקע טעג. זיי וואַרטן אויף קבלת-שבת ווען די שולפּענצטער צעליכטן זיך און פאַרשיינען דעם גאַנצן אַרום.“

אָט אַזעלכע שילדערישע שטעלן זענען צעזיט איבערן בוך און זיי גיבן אַ סך צו צו דעם שטעטל-אימאָזש און צו דער אַטמאָספּער וואָס די דער-ציילונגען טראָגן אין זיך.

ביז גאָר אינטערעסאַנט זענען די קיבאַנער דערצייילונגען, וואָס וואַקסן אַרויס פון אַט דעם סובטראַפּישן באַדן, מיט דער אַנדערשקייט פון דעם אַרומ, מיט דער אַנדערשקייט פונעם דאַרטיקן באַוווינער, מיט זייערע פּירונגען, טראַכטונגען, טוונגען און השגות. פאַראַן עפּעס אַ באַזונדערער רייץ אין אַט די דערצייילונגען, ווי די דאַרטיקע הימלען, אַ שטייגער, און די ווינטע פליינען וואַלטן אויסגעפורעמט ניט נאָר דעם פאַרוואַרצלטן תּושב, נאָר געהאַט זייער אויסדריקלעכן אַנפּלוס אויף דעם נייגעקומענעם, אויף דעם אימיגראַנט. דער רוב פון די קובאַנער דערצייילונגען זענען טאַקע פון אימיגראַנטישן לעבן, זייער אַרײַנפאַסן זיך אין דער נײַער וואָר, זייער פאַרלירנקייט און בענק-שאַפט, זייערע פּרוּוזן זיך אַרויפצואַרבעטן און זיך צו דערשלאָגן צו עפּעס רעכטס און ניט בלייבן אַן אייביקער פעדלער. גראַד פון אַט די דערצייילונגען גייט אויף אַזאָ קערנדיקער סאַציאַלער טאַן. שטשוטישניסקי שילדערט דאָ די געטראַפענע און פאַריאַכטע, די באַעוולטע און עקספּלאַטירטע, וואָס פילן ניט צו מאַל ווי זיי ווערן אויסגענוצט. און אין דעם קאַנגלאַמעראַט פון די דערצייילונגען ווירקן זיך באַזונדער אויס די שטילע לירישע מאַטיוון, ליבע צו קינדער, ליבע צו קאַלירטע יוגנטלעכע, און אַוודאי ליבע צווישן מאַן און פּרוי. זעט אויס אַז די מהותדיקע ווינטקייט דערנענטערט, די פרעמדקייט לאַקט און פאַרלאַקט — אַזוי איז דאָך געשען מיט עטלעכע ייִדישע יונגע-לייט, געקומענע פון דער אַלטער היים, וואָס זענען זיך צונויפגעקומען מיט די דאַרטיקע געבוירענע מיידלעך, שפּאַניערינס און מולאַטינס — אַזאָ איז סאַילאַ, אַזאָ איז מאַריסאַל — נאָר אויף אַ דראַמאַטישן אופן פירט זיי דער מחבר צוריק צום שטאַם, צוריק צו ייִדישקייט.

די דרײַ אַמעריקאַנער דערצייילונגען, כאַטש זיי זענען טשיקאַווע טעמאַ-טיש, — באַזונדערס די דערצייילונג „אויסגעברענטע נומערן“ — פעלט זיי אַבער, ווי מיר דאַכט, אַן אינערלעכע שרייבערישע פאַרטימפּקייט, אין וועל-כער אַט די טעמעס נייטיקן זיך, כאַטש אויך די דערצייילונגען באַווירקן סײַ מיט דער פּשטות פון דערצילן, סײַ מיט דעם פאַלקסטימלעכן סטיל.

ל. לאַסאַווינס „אַ נאַכט אויפן ים פּנרת“

מיאַמי-ביטש איז פאַר די לעצטע יאָרן געוואָרן אַן אימפעטיק רושיקע, קאַלירפולע גרויסשטאָט. אין די ווינטער-חדשים ציען אַהין צענדליקער טויזנטער אַחינו בני-ישראל בכדי צו געניסן פון דער מתייהדיקער וואַרעם-קייט (בעת אידן בין געווען דאָרט אַנומלט אין חודש יאַנואַר האָב אידן געחלומט — זאָל כאָטש זיין ווי חודש אויגוסט אין תל-אַביב, אַזאַ שרפעדיקע היץ האָט דאָרט געהויערט). אָבער שייך איז מיאַמי-ביטש און פאַרכאַפניק איז דער פּיזאַזש פון פּלאָרידיע.

הקיצור, אין אַט דער רעזאָרט-שטאָט לעבט אַ באַשיידענע גרופע יידישע שרייבערס, עטלעכע וואָס זענען אַנטרינען פון ניו-יאָרק, אַ פאַר יידן וואָס האָבן זיך אַרויסגעראַטעוועט פון קאַסטראַס קובאַ, אַ פאַר געוועזענע לערערס, וואָס זינדיקן מיט דער פען, הפּלל, אַ חברותא יידישע פענמענטשן.

איבער פון זיי איז דער דערציילער ל. לאַסאַווינ. ער איז שוין אַן אַלטער תושב און ער געדענקט נאָך די צייט, ווען מיאַמי-ביטש האָט נישט פאַרמאַגט קיין פּראַכטהאַטעלן, לוקסוסיעזע אַפרופלעצער און עטלעכע-און-דרייסיק-שטאַקיקע בנינים מיט קאָנדאַמיניומס — ווי עס הייסט ביי זיי — געפוצט אין מירמלשטיין און טאַפעטירט אין זיד. ער געדענקט ווען ס'איז געווען מעשה-בראשית — פּוסט און לער. דעמאָלט איז גרינלעך געווען אַנגעגעם, גוט און רוניק, לאַסאַווינ האָט ליב צו דערציילן, וואָס עס איז אַלץ געווען אין מיאַמי מיט אַן ערך פיר צענדליק יאָר צוריק.

ערשט נישט לאַנג איז דערשינען זינס אַ בוך דערציילונגען אונטערן נאָמען „אַ נאַכט אויפן ים פּנרת“ (אַרויס איז דאָס טאַקע אין תל-אַביב, — פאַרלאַנג ניי-לעבן, 1980, 230 זײ). נאָך איידער אידן גיי עפעס זאָגן וועגן אַט דעם בוך, וויל אידן לאָזן וויסן, אַז דאָס איז שוין דאָס פינפטע פּראָזעבוך פון ל. לאַסאַווינ. דאָס ערשטע בוך זינס, קינדער-דערציילונגען „צו דער זון“ איז אַרויס אין אַמאָליקן באַקאַנטן פאַרלאַנג „קולטור-ליגע“, אין יענער האָ-פּערדיקער צייט אין וואַרשע פון יאָר 1926. נאָך דעם זענען אַרויס „אַ חתונה אויפן באַרג לבנון“, „אויסגעוואַרצלטע מענטשן“ און „אין שטענדיקן

גערעאנגל". נאך עפעס איז פדאי צו וויסן: אז לאסאווין איז געוויס דער איינציקער יידישער שרייבער, וואס האט באקומען זיין יוגנטלעכע דערציאונג אין... בירוש. דארט האט ער נישט נאר געלערנט אין דער „אליאנס-שול", נאר דארט געגאנגען אין חדר. געווען אַ מאָל אַ לעבעדיקע יידישע קהילה אין בירוש שבלבנון. אין יאָר 1926, אַ צוואַנציק-יאָריקער בחור מיט דער-פאַרונגען פונעם „פאַריז" אין מיטעלן-מיוזח — ווי מ'האַט אַ מאָל גערופן בירוש — איז ער אָנגעקומען קיין אַמעריקע. — עד-פּאָן. מחמת ווער ווייסט, וווּ עס קאָן אונז נאָך פאַרפירן, ווען מען נעמט אין אַכט אַז געאַגראַפיע האָט אַ נאָר נאָענטע שייכות צו ביאָגראַפיע. וועלן מיר באַטראַכטן די דער-ציילונגען פונעם איצטיקן בוך „אַ נאַכט אויפן ים פּנרת".

לויטן טיטל קאָן זיך דאַכטן אַז דאָס זענען אַרץ-ישראל-דערציילונגען. אָבער עס איז נישט אַזוי. בסך-הכל איז דאָ איין דערציילונג, די ערשטע דערציילונג אינעם בוך, וואָס הייסט טאַקע „אַ נאַכט אויפן ים פּנרת". אָבער אויך די האָט קוים אַ באַריר מיט באַטירלעכער, אַראַגאַנישער אַרץ-ישראל-טעמאַטיק, אַגב, אַנרופן עס מעשיות וואָלט, דאַכט זיך, געווען טרעפלעכער, מחמת זיי זענען מער אין דער מערכה פון מעשיות ווי דערציילונגען. חלילה, עס מינערט נישט אויף אַ האָר.

ובכן, אָט די ערשטע מעשה „אַ נאַכט אויפן ים פּנרת" איז לאו-דווקא ישראלידיק, ווייל ראַשעל פעלדער, די אָפּגעראַטעוועטע פון היטלערס גיהנום, האָט געקענט זיך טרעפן מיט איר בלאַקעלטסטער, די סאַדיסטינ הענריעטאַ שולץ, אין יעדער לאַנד אויף דער וועלט און אינגלאַדן זי צו שיפלען זיך אויפן סען אָדער האַדסאַן אָדער אויף די וואַסערן פון מיאַמי-ביטש — און זיך נוקם זיין אין איר נישט דווקא אויפן ים-כּנרת. אַוודאי קאָן מען מיט רעכט זאָגן: ראַשעל פעלדער, דער קרבן פון קאַצעט האָט זיך דאָך נישט צופעליק באַזעצט אין ישראל. איז עס אמת, און דאָך האָט עס מיט ישראל-דיקער ספּעציפּישקייט קיין שום שייכות נישט, מחמת עס פעלט אין דער דערציילונג אַ מינדסטע שילדערונג פון לאַקאַלן קאַלאַריט, פון פּיזאַזש, פון אייגנטימלעכער ישראל-שטימונג.

אַגב, שייך שילדערונג אָדער אויפגעבראַכטע שטימונג איז פּמעט נישט בנימצא אין די דערציילונגען. איך ווייס נישט צי דאָס איז אַ חסרון, אָבער

וואָלט עס געווען, וואָלטן די דערציילונגען געווען אַרויס פֿאַרנעמיקער, קאַלירפֿולער, נאַראַטיווער.

די טעמעס פֿון די דערציילונגען זענען פֿאַרשידנאַרטיקע, אינעם רוב פֿאַרלויפֿן זיי זיך אויפֿן באַדן פֿון מיאַמי-ביטש. איך זאָג באַדן, כאַטש די מעשיות-דערציילונגען זענען לופטיק און וואַקסן נישט אַרויס פֿון דעם פֿיי-זאָוש, פֿון דער אייגנאַרטיקער לאַנדשאַפט פֿון אַט דעם ווונדערלאַנד. אָבער זיי קומען יאָ אויף פֿון דעם טיפֿאַזש, פֿון דער דאָרטיקער געזעלשאַפטלעכער סביבה.

גאַר קיין ספק נישט: די דערציילונגען זענען אַנלאַקנדיקע, באַוועגלעכע. דו פֿילסט דעם אַטעם פֿון לעבעדיקע מענטשן. אַ סך פֿון די מעשיות-דער-ציילונגען פֿאַרלויפֿן זיך אַרום די אייביקע זי-און ער-פֿראַבלעמען, כאַטש שוין צו אַפט שיקט דער מחבר אַוועק זינע מאַנספֿאַרשויגען אויפֿן עולם-האמת, און די פֿאַראַבלטע אַלמנות געבעך, נאָכן אַפֿטרויערן — ווער מער, ווער ווייניקער — לאָזן זיך אַוועק אויף אַלע גאַטס-באַראַטן. בעיקר אַרײַנ-צוקריגן אַ נייעם מאַן.

לאַסאַווין איז גאַר אַ מומחה אין די פֿאַרבאַרגענישן. אין די טראַכטענישן און טועכצן פֿון אַרום אַט די זי-און ער-קאַנפֿליקטן, ווי בכלל פֿון משפּחה-ווידעראַנאַנדן. און ער ברענגט אַרויס די זיגזאַגן, די ווירואַרן פֿון פֿרוי-און מאַן-צונויפקום, זייערע פֿריידן און דורכפֿאַלן, אַנטווישונגען און אייפֿער-זוכט, האַפענונגען און פֿאַרראַט — וויי, וויפֿל פֿאַררעטערישע מעשים עס גייען אַלין אָן אין די דערציילונגען.

קלאַר ווי דער טאַג, דאָס זענען נישט קיין „אויסטראַכטענישן“ פֿון מחבר. פֿאַרקערט, מען פֿילט בחוש אַז לאַסאַווין האַט דאָ, גאַר אַפט, צו מאַל שוין צו אַפט — גענומען פֿון זיין נאַענטער סביבה, דעריבער פֿילט מען גאַר אַפט אַזאַ כראַניקאַלן בייקלאַנג. אַ שטייגער, ווי אין די דערציילונגען „דער שרייבער און זיין ווערק“, „די טראַג“, „און די טיר האַט זיך נישט געעפֿנט“, „ווען אַ ייִדישע ציטונג גייט אונטער“, „אַ לערער דערציילט“ און אַנדערע.

דאָס זענען כראַניקעס, טאַג-געשעענישן, אַרומגעהילט מיט דערציילע-רישער, מעשהדיקער פֿראַזע. נישקשה, פֿאַראַן אויך אַזאַ בעלעטריסטיק, און

זי איז אפט מאל גאנץ אנציעוודיק און האלט דעם ליענער געשפאנט. עטלעכע דערציילונגען צייכענען זיך אויס הן מיט זיער טעמאטישער שטייגערשיקייט, הן מיט זיער געראטענער געפורעמטיקייט. אזעלכע זענען די דערציילונגען: „אויף קבר־אבות פון דער יוגנט“, „א ינגל מיטן נאמען דושאָי“, „דעם פסיכאטערס עצה“, ווו די טיפן זענען א ביסל פארטיפטער ארויסגעבראכט, און א געוויסע אידעישע צילבאווסמטיקייט הויערט אין זיי. וואס נאך? אין די דערציילונגען וויברירן אזוי פיל פאסירונגען, צו-זאמענשטויסן און פאראדאקסאלע פארלויפענישן, אז זיי רופן ארויס א נגער נאכצוגיין ביז זיער סוף, און דער סוף איז כמעט אלע מאל א טרויעריקער. די דערציילונגען זענען געשריבן אין א פליסיקן, רירעוודיקן לשון, כאטש גאר אפט באנוצט זיך לאסאווין מיט א זאגערישן, רעטארישן נוסח, און צו מאל מיט זאצן, וואס פאסן זיך מער פאר פובליציסטישע מאמרים, דערצו באנוצט ער זיך מיט אן א שיעור העברעישע אויסדרוקן, וואס נישט אלע מאל זענען זיי צוגעפאסט פאר דער דערציילערישער פראזע און נישט פאראן אין קאנטעקסט, א שטייגער: די שטאט מאמי רופט ער נישט אנדערש ווי „עיר הבריה“, א מענטש איז אלע מאל א בר נש, די ווערטער: מדובר, בסדר, הרגש, בלחש (מיטגעפארן מיט איר בלחש! ס'הייסט געהיים?) און אנשטאט דאס פשוטע ווארט באדינגונגען, גייט עס תנאים. נאר אפילו ביי אט די „תנאים“ זענען פאראן צווישן די 27 מעשיות-דערציילונגען אין ל. לאסאוויןס בוך „א נאכט אויפן ים פנרת“ א ריי זאכן, וואס ליענען זיך מיט אינטערעס. מחמת ער ברענגט ארויס ווארהאפטליקע געשעענישן פון דעם נייעם יידישן קיבוץ אין מזאמי-ביטש. עלעהיי א צוגעהעפטער קאליר צו דער מאזאיק פון אונדזער היינט-צייטיקער פראזע.

יצחק פינערס בוך „מיין מאַמע“

געדארפט האָט משמעות דאָס בוך (אַרויס אין פאַרלאַג „ישראל-בוך“) הייסן „מאַמעס“, צי גאַר „מזינע מאַמעס“, גאַר מחמת זינט די אורמוטער חוה האָט אָפּגעטאַן, וואָס זי האָט אָפּגעטאַן, קען אַ יליד-אשה האָבן פידוע בלויז איין מאַמע. — יצחק פינער האָט שטאַרק ליב געהאַט זיין מאַמען, זי פאַרערט און געאַכפערט און איר געטריי געווען, פלעגט ער אויסדערציילן די מעלות-טובות פון זיין מאַמע און וואָס זי איז אַלץ געווען פאַר אים. אַט אַ שטייגער, ווי אין זיין אַרײַנפירליד צו דעם בוך דערציילונגען:

ביסט דאָס ליד פון אַלע מזינע לידער.
ביסט דאָס אייביקע געזאַנג.
דאָס לעבן מיט טיפע קנייטשן איז
אינגעקריצט אין דײַן געזיכט,
מיט גוטסקייט-שטראַלן דײַנע הענט
אַ ים מיט ליכט.

גו, אַז מען טראַגט אַזאַ אַהבה-געפיל פאַר דער מאַמען און מען זעט אין אירע אויגן „אַ ים מיט ליכט“, איז דאָך שוין קיין ווונדער ניט, וואָס די אַלע מאַמע-געשטאַלטן, וואָס ווערן געבראַכט אין די איבער פערציק „סקיצן, דערציילונגען, נאָוועלן“, וועלכע קומען אַרײַן אינעם בוך — זענען מאַמעס, פול מיט אָפּערזוויליקייט, מיט האַרץ און נשמה, און מיט תמימות-דיקער גרייטקייט זיך מוסר-נפש צו זיין פאַר דער היים, פאַר די נאָענטע און בעיקר פאַר די קינדער, און אַזוי אַ — צי זיי זענען קליין, צי זיי זענען שוין דער-וואַקסענע מענטשן.

אַ בוך, אַ זאַמלונג דערציילונגען, מיט אַ טעמע אַ צוגעשפיצטער, מיט אַ צוגעקליבענער, פאַרויס באַשטימטער טענדענץ, שטייט פאַר דער ספנה פון ווערן איינאַנגיק, פון איבערחזרונגען, פון טאַפּטשען אויף איין אַרט, אַדער עס זאָל גאַר ראַפּטעם, מיט אַ מאַל, אַרויפפליען צום ענדציל, אַלץ דערפאַר ווײַל מ'האַט זיך פירגענומען אַן אידעע.

יצחק פינער איז דווקא בייגעקומען און בייגעשטאַנען כמעט אַלע שטרויכ-

לונגען, וואָס לויערן שוין אויף דער שוועל פון אַזאַ מאַנטירטן בוך. און דאָס, זעט אויס, צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, ווייל ער פאַרמאָגט אַ פאַרבנריכע טעמאַטיק, צווייטנס, ווייל ער שרייבט זינגע זאַכן מיט פולער איבערגעגעבן-קייט צו די געשעענישן און פאַרלויפענישן וואָס ער ברענגט אַרויס. ער איז גרינגלעך אַלע מאָל ניט ווי אַן אויסערלעכער שילדערער-באַשרייבער, נאָר ווי איבער פון אינעווייניק, אַ נאָענט-אייגענער.

גאָר קיין ספק ניט, ער קען גוט די טעמעס און פאַסירונגען, די סביבות און פּייאַזשן וועגן וועלכע ער שרייבט, דאָס איז די היים פון זינגע יוגנט-יאָרן, דאָס איז דאָס שטעטל בני וואַרשע, דאָס איז די שווערע עמיגראַנטישע צייט פון אַמאָל. דאָס איז די וועלט-מעטראָפאָליע — פאַרייז, מיט איר פאַרלאַקנדיקן רייך און אין איר — אין דער שטאָט פון ליכט און רחבותדיקע אַלייען און מאַנומענטן — דער גרויער, געדריקטער, פאַרהאַרעוועטער און תכלית-זוכנדיקער מענטש. דאָס זענען די טראַגישע, פּינפולע יאָרן פון צווייטן וועלטקריג מיט די גרויל-איבערלעבענישן פון נע ונד, אונטערערדישער קאַמף און געראַנגל צו בלייבן לעבן — און ער דערפירט, פינער, זינגע סקיצן און דערציילונגען ביז אונדזער איצט, מיט די אויסוירקונגען פון אַל דאָס איבערגעלעבטע, אָט ווי די מענטשן, אַפּגעראַטעוועטע, ניצול-געוואָ-רענע, פאַרלוירענע, צעטרייסלטע שטייען ווידער אויף צו נייע נסיונות, צו נייע פאַרמעסטן צום לעבן. אָבער פּמעט אַלעמען באַגלייט דער קאַשמאַרער נעכטן, אַזוי איז מיט מישעל אין דער דערציילונג „די שטומע מאַמע“, און מיט ברכהן אין דער דערציילונג דער „סופּערמאַרקעט“, אַזוי מיט מאַרי קעניג: „זינט פאַראַיאָן זומער, יעדן באַגינען, צווישן פינף און זעקס, ווינטער צווישן זיבן און אַכט, האָט מאַרי קעניג — איידער נאָך אַפילו זי פלעגט נעמען עפעס אין מויל אַרײַן, איידער נאָך זי האָט באַוויזן צו פאַרטראַכטן, וואָס אַזוינס זי האָט געהאַט צו דערליידיקן — אויפּגעהויבן דאָס טרייבל פון טעלעפּאָן און אַנגעקלונגען צו עפעס אַן אַינזוויינער פון אַ הויף אויף דער אַוועני וויקטאָר הוגאַ. זי האָט געוואַרט ביז יענער האָט זיך טאַקע אַפּגע-רופן און קוים האָט ער זיך אַפּגערופּן, האָט זי אים אַ פרעג געטאָן צי ער האָט טאַקע געווינט אין דעם דאָזיקן הויז“.

אַ מין מאַנקאָליע איז אין איר אַרײַן, אין אָט דער יידישער טאַכטער

מארי קעניג, מיט דעם קלינגען אזוי טאג-אין טאג-אויס האט זי געהאפט סוף-סוף צו דערגיין צו דעם גוי'שן שכן, וואס האט אין יענער מאומדיקער צייט געמסרט איר טאטע-מאמע, ארויסגעגעבן, אז אין דעם הויז לעבט א י'דישע משפחה. ווען די פראנצייזישע קאלאבאריסטן זענען געקומען זיי ארעסטירן האט זי די מאמע ארויסגעשטופט דורך א הינטערטיר. — זי איז געבליבן לעבן. — אבער שוין פופצן יאר ווי דאס לעבן גייט איר ניט אין. ניין, זי מוז, זי מוז אפגעפינען יענעם פראנצייזישן שכן, וואס האט אויס-געליפערט טאטע-מאמע צום אומקום.

ס'איז איינס פון די רירנדיקסטע דערציילונגען אינעם בוך. פינער איז א בריה אין אפזוכן טעמעס און סוזשעטן. פאראן א צאל סקיצן אינעם בוך, וואס מיט זייער אינהאלט און גוט פארטראכטן, רעאלן און צו מאל סימ-באלישן מאטיוו, וואלט מען געקאנט אויסבויען מקורותדיקע, פארנעמיקע און נאראטיווע נאוועלן. אבער פינערן איז עס ניט אלע מאל געראטן. א שאד. זינע ארבעטן פארמאגן דערציילערישן זין און תוכן. וואס עס פעלט זיי, און דאס גאר אפט, איז קאנסעקווענטער דערציילערישער סטיל, מער גאנצקייט אין בעלעטריסטישער פארעם, וואס זאל זיך ניט וואקלען און זיך ניט באוועגן צווישן רעפארטאזשמעסיקן און נאוועליסטישן. דערצו נאך וואלט ער בא-דארפט זיין אפגעהיטער אין שפראך. ניין, פינער פארמאגט דווקא א גוטן פאלקסטימלעכן לשון, אבער ער דארף געבן מער שרייבערישע מי פאר דער אינערלעכער שפראך-קאנסטרוקציע פון זינע שאפונגען.

פינער האט שוין ארויסגעגעבן זעקס ביכער. ראמאנען און דערציילונגען. ער איז שוין א שרייבער מיט סטאזש און פאזיציע. דעריבער טאקע פארפליכטעט אים מער, און ער ווייסט מסתמא וויל אז אזעלכע שורות, א שטייגער, ווי „א פאנטאסטישע פאנאראמע עפנט זיך פאר זייער פאר-וונדערטן בליק“ (ז' 226), קאן בשום-אופן ניט פארטרעטן קיין בעלעטריסטישע נאטור-שילדערונג, ווי זי וואלט זיך אריינגעפאסט אין דעם קאנטעקסט פון דער דערציילונג פון די בארג-קלעטערערס. אדער בני אנדרע, אזעלכע און ענלעכע שטעלן. זיין שאפונג וואלט דערמיט אן ספק א סך געוואנען. דער דיכטער י. צ. שארגעל האט געגעבן אן הקדמה צו דעם בוך, וואס באליכט די אייגנדיקע טעמע פון מחבר.

שמחה אייזין

(איינער פון די דיכטערס-ראשונים אין ארץ-ישראל)

שוין זינט אַ לענגערע צייט געפינט זיך ביי מיר אַן אַנגעפראָפּטע טעקע מיט כתבים. דאָס האָט אַנומלט רבקה קאַצענעלסאָן — אַליין אַ שרייבערין און זשורנאַליסטין, מיר איבערגעגעבן דורכצוקוקן די צונויפגעזאַמלטע מאַט־נוסקריפטן פון איר מאָן, דעם פּאָעט שמחה אייזין.

25 יאָר נאָך זיין טויט האָט די משפּחה צוזאַמען מיט אַ פריינד, אַ מקורב צו פּאָעזיע, צונויפגעקליבן דעם ליטעראַרישן עזבון, אויסגעסדרט און צוגעגרייט בכדי אַרויסצוגעבן אַ זאַמלונג פון שמחה אייזינס שאַפּערישן איבער־בלייב. וואָלט עס געווען מער ווי אַ חסד של אמת, די צונויפגענומענע, צונויפגערינגטע לידער, פּאָעמעס און באַלאַדעס זאָלן דערווען די ליכטיקע שניין, זיי זאָלן אַרויס אין אַ בוך. איז ער דאָך געווען איינער פון די ראשונים פון דער גרופּע ייִדישע שרייבערס אין ארץ-ישראל.

חלילה, איך וויל ניט זיין פּאָטעטיש. אָבער אָפּט מאָל האָב איך דאָס געפיל אַז פון אַט דעם פּעקל שריפטן רעדט אַרויס צו מיר מיט טענה, און מיט ווייַקן פּאַרדראָס, אַפילו ווען די טענות זענען אינגעהאַלטענע, שעמעווי־דיקע, מיט חנעוודיקער אומבאַהאַלפּנקייט אין קול, וואָס איז געווען אַזוי אייגנדיק און כאַראַקטעריסטיש פאַר שמחה אייזין, בעת די אַנוסטיקע שריי־בערישע געפּעכטן: סטיינט? אַזוי — אַ! געווען אַ מאָל און נישטאַ מער, אַפילו קיין זכר נישט?

לייען איך מיר ווידער אַריין אין אַט דעם פּעקל לידערישע געשריפטן און עס גייט אויף פאַר מיר אייזין, דער טשיקאווער מענטש און מערקווער־דיקער פּאָעט, דער גוטער חבר און דער זעלטענער קענער פון די ארץ־ישראלדיקע פאַרהוילענישן, דער פּאַנטאַזיאַר און דיכטער, וואָס פּלעגט גראַד אין דער ספּערע פון צעכוואַליעטער חברותאדיקייט (אויך אין דער באַרימטער באַהעמישער „חברה טראַסק“) גאַר אָפּט בלייבן אַליין, בלייבן מיט זיך, ווי אַוועק פון דעם אַרום — אויסשווינגן זיין אומעט, זיין איינזאַמקייט.

כאַטש ער איז געווען אַזוי פאַרחברט מיט די מענטשן פון זיינס סגאַל, געווען אָפּן און אַן פּניוּת, איז ער באַגלייך מיט דעם געווען פאַרשלאָסן אין

זיך, אריינגעטאן אין זיך, ווי עפעס וואָלט אין אים אָן אויפהער געטאָטשעט, געמאָנט און געצוקט. — שווער געווען צו וויסן, וואָס עס האָט אים געמאָ- טערט: די אַנטווישונג אין דעם וואָס ער האָט ניט דערגרייכט צו וואָס ער האָט געוואָלט דערגרייכן? צי זענען עס געווען די נאַטירלעכע געמיט- ראַנגלענישן פון אַן אמתדיקער קינסטלער-נאַטור, וואָס אַניזין האָט, אָן ספק, פאַרמאָגט? צי גאָר די שוועריקייטן וואָס ער האָט געהאַט בנין באַ- נעמען הינטצניטיקע פאַרלויפענישן און געבן זיי געפורעמטן לידערישן אויסדרוק? — —

דאָס שרייבן איז אים אָנגעקומען ניט לזכט. די ווערטער האָבן זיך געקריזט אַרום אים ווי פיגל צעלאַפּענע פון שטינג. ער האָט זיי מיט מי צונגיפגענומען, זיי געכאַוועט און געוואַרעמט, און געפרוּווט זיי אַרדענען, בעיקר פאַרב צו פאַרב, און צוואייגענען, פאַררינגלען זיי מיט זינע געפילן, איבערלעבענישן, שטימונגען.

כמעט אַלע זינע לידער טראָגן דעם הויך און דעם אַטעם פון זיין אויס- געמלעכער שפירונג, פון זיין אייגנדיקער וועלט, וואָס ער האָט אויסגעטרוימט און באַגערט. ס'איז כאַראַקטעריסטיש און וואָר פאַר אים און פאַר זיין שאַפן, ווי ער זאָגט אין דעם ליד „אין גאַנג“:

איך מיט הימל-בלויקייט איבער מנין קאַפּ,

וואַנדער דאָ אין מידבר-לאַנד פּנען,

אַ באַרוועסער, אויפן הייסן זאַמד און שטיין —

הינט, נעכטן און מאַרגן —

ווי אַ הינדל פונעם איי אַרויס,

מיט שטיקער זון אַרום די פּיס

און ליכט אַרום די הענט,

מיט לאַכעדיקן אַטעם איבער אַלע בערג;

און קיין זאך איז ניט ווּנטער ווי איך אַליין אין גאַנג,

און קיין זאך איז ניט וואַרעמער ווי מנין אייגן לייב.

כ'גיי פון ים-התיכון ביז צו די בערג פון חורן,

איבער פעלדון, שטיינער און העלע מידבר-ליכט;

ווינטן און אַנגעיאַגטע וואַלקנס ווייזן מיר דעם וועג
מיט נצחון צו די הימלען ווייל זיי בלייבן הימלען.
מיט נצחון צו די מענטשן ווייל זיי בלייבן מענטשן.

דאָס לידערבוך וואָס ווערט צוגעגרייט וועט זיך עפענען מיט אַן
„אַרײַנפיר־וואָרט“ פונעם דיכטער אַליין, ריטמישע אַבער סקוטשנע שורות,
וואָס אַנױן האָט זיי געשריבן אין יאָר 1919, אַלט זײַענדיק צוויי און צוואַנציק
יאָר. גייט עס אַזױ:

ווען איך וועל שוין אַלט זײַן און גראָ —
וועט זיך בענקען נאָך די יונגע צײַטן,
לעצטער חשבון איז אומעטיק און לער,
אויסגעברענט — פאַרלאָשן לעצטער באַגער.
ענדע טעג צײַען ווי וואַלקנס פון דער ווייטן,
כ׳בין איינער מיט אַלע דאָ געווען —
וואָס איז געשען איז געשען —
וויינענדיק און לאַכנדיק,
ביז דער לעצטער שעה...

אין אַט אַזאַ שטימונג איז ער שוין דעמאָלט געווען. — —
צווישן דער קליינער גרופע ייִדישע שרייבערס וואָס איך האָב אַנגעטראַפֿן
מיט אַ קנאַפן יובל יאָרן צוריק, בעת מײַן קומען אין לאַנד, האָט זיך באַזונדער
אויסגעטיילט שמחה אַנױן אָדער — ווי אַ צײַט איז געווען זײַן פען־נאַמען —
יעקב שטאַל. ער איז געווען עפעס אַנדערש מיט זײַן אויפפאַסן שרייבערישע
פּראָבלעמען, מיט זײַן אייפּעריקייט צו ייִדיש, מיט זײַן מאַניפעסטירן פּרײַ־
מיטיווקייט און מיט זײַן טשודאַטשנעם אופן פון מפרש זײַן פּאַעטישע ענינים,
וואָס דאָס סאַמע שײַנדל זײַערס דאַרף זײַן פּאַלקסטימלעכקייט.
פון וואַנעט האָט זיך גענומען צו אים אַזאַ אויסטערלישע פּאַרליבטקייט
און אַזאַ באַגער צו אַלטיִדישער פּאַלקסטימלעכקייט, אַז אַלע יאָרן איז ער
געווען אַ תּושב אין ארץ־ישׂראל? און אויב ער איז ניט געווען אין לאַנד,

איז עס נאָר דערפאַר ווילן אין ביידע וועלט-מלחמות איז ער געווען אַ סאַלדאַט אין „דזשאָן בולס“ אַרמיי. נאָר גיי פאַרשטיי די רעיונות און די וועגן פון אַ יידישן דיכטער, און בפרט דאָס צעוויגטע, ווידעראַנאַנדיקע און טראַציקע געמיט וואָס האָט אים אַלע מאָל באַהערשט.

ער איז געקומען קיין ארץ-ישראל נאָך גאָר אַ יינגל. געווען איז עס עטלעכע יאָר פאַר דעם ערשטן וועלטקריג. ארץ-ישראל איז דעמאָלט געווען אין די אָנהייבן פון נײַעם אויפקומענדיקן לעבן, פון נאַציאָנאַלער אויספורע-מונג. פון זײַן שטעטל בני ברסק האָט ער, דאַכט זיך, מיטגענומען אַ גאָר קנאַפן באַגאַזש פון טראַדיציאָנעלער יידישקייט, אַ גאַנץ מאַגערן פאַרמעג פון טאַטע-מאַמע-היים. דערפאַר האָט ער אָבער מיטגעבראַכט אויסגעוואָ-רעמטע חלומות, צעצונדענעם ווילן און עקשנות, און אַן אויסנעמעלעכע פאַר-ליבטקייט אין זײַן געמישטן פויליש-ליטווישן יידיש.

אַז עס איז געקומען די ערשטע וועלט-מלחמה האָבן די טערקישע מו-שלים, וואָס האָבן געהערשט אין פאַלעסטיין, ווי אַ סך טויזנטער ייִדן, אויך אים משלח געווען פון ארץ-ישראל, און ער צוזאַמען מיט זײַן עלטערן ברודער אַברהם (אַ פירער אין „הפועל-הצעיר“) האָבן זיך באַזעצט אינעם לאַנד פון די פרעהס. ס'געדויערט ניט לאַנג און ער קומט צוריק, צוזאַמען מיט נאָך אַזעלכע ווי ער, — יונגע, קרעפטיקע, טרוימערישע און געוואַנטע. ער קומט צוריק ווי אַ סאַלדאַט אין אַמעריקאַנער יידישן לעגיאָן, (ווי עס זענען געווען אויך עטלעכע שפעטערדיקע יידישע שרײַבערס, צווישן זיי אפרים אויערבאָך, זישע ווינפער, ז. ברכות, א. בליי-צפורי). אַט דאָס לעבן אַ שטיקל צײַט אין דער אַמעריקאַנער מעטראָפאָליע צווישן שטאַטישע אַרבעטערס, אין דער געדיכטער, ווירנדיקער יידישער סביבה פון יענער צײַט — האָט פאַר אים אַנטפּלעקט עפעס נײַס און לאַקנדיקס... יאָרן שפּע-טער פלעגט ער ניט מיד ווערן צו דערציילן וועגן זשיטלאַווסקין, וועמען ער האָט געהערט רעדן אין אַמעריקע, וועגן בער באַראַכאַוון און וועגן דער קופּערי-יוניאָן ווי ער האָט געלערנט די קונסט פון מאָלערײַ...

סאַלדאַט איז סאַלדאַט, און אַזײַזן מאַכט דורך מיטן לעגיאָן אַלע עטאַפּן און וואַגעלענישן אויפן נאַענטן מיזרח. ער קומט שפּעטער און שטעלט זיך צו אין תל-חי. עס איז די טראַגיש-סימבאָליש-העראַישע תל-חי, דער אָנ-

הייב פון א ריי ווינטערדיקע, כסדרדיקע געראנגלען פארן ארץ-ישראלדיקן זיין און קיום.

די אמאליקע הארבע ארץ-ישראל-רעאליטעט (הנינט באטיטלט מען עס מיט איראניע — ציונות), די הייסע זאמדן, די בניסיק-גלי?ענדיקע ווינטן, די געדיכטע, גאליקע זומפן, הכלל, דער מידבר און די שווערע האַרעוואַניע האָבן אויסגעפורעמט אַן אייגנאַרטיקן טיפּ ייִד, אַן אייגנאַרטיקע עדה, וואָס פאַרשווינדט איצט — דאָס איז דער אַלטער ארץ-ישראלדיקער אַרבעטסמענטש, דער אַמאָליקער פּיאַנער. אויך שמחה אַנזיין האָט געהערט צו יענע ערשטע, וועלכע האָבן די וועגן געפלאַסטערט, די אורשטיינער געשפּאַלטן, ברינעמער געגראָבן און געוועכטעוועט. הקיצור, נישקשה, ס'איז דאָ מיט וואָס זיך איבערצונעמען... נאָר אים האָט לחלוטין געפעלט די דעמאָנסטרינגדיקע זיכערקייט, און דאָס איבערנעמען זיך מיט דער חלוצישקייט, וועלכע איז געווען אזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם רוב אַלט-אַנזינגעוועסענע ארץ-ישראל בויערס.

ער איז געווען אַ טיפּ פאַרוואַרצלטער און געטרינער ארץ-ישראל-ייִד, שמחה אַנזיין, אַ תמיד גרייטער צו אַלע נסיונות, וועלכער דער ייִשוב האָט אַזווי אַפט צוגעשטעלט — און געפאַדערט. ער האָט זיך נישט אָפּגעשראָקן פאַר דאָס סאַמע ספּנהדיקסטע. און דאָך האָט זיך שטענדיק עפעס געבונטע-וועט אין אים. און אַ דויערנדיקן פאַרדראָס האָט ער געטראָגן אויף די, וואָס האָבן נעגירט זיין ליבע, זיין ליבע צו ייִדיש, צום ייִדישן וואָרט און צו ייִדישער שאַפונג.

אַן אויפרודערנדיקע, טראַגישע איבערלעבונג איז געווען פאַר אים ווען ער האָט אַליין געזען דעם ים פון פּיין און עלנט, דעם גרויל און חורבן, בעת ער האָט זיך באַגעגנט פנים-אל-פנים מיט די ניצול-געוואָרענע פון וואַלד און קאַצעט, פון געטאָ און פּיננוועגן, אין די ערשטע טעג נאָך דער באַ-פּרינונג אין אייראָפּע. דאָס איז געווען אין דער צעשטורעמטער און צעפּליג-דערטער איטאַליע, וווּ ער איז געווען אַ פרעוואַליקער סאַלדאַט אין דער ארץ-ישראלדיקער בריגאַדע, הגם סײַ לויט זיין עלטער, סײַ לויט זיין ציווילער אַרבעט האָט ער געקאָנט בלײַבן אין לאַנד, אין זיין היים. נאָר דעם אַלטן אויסגעפרוּוּזטן זעלנער איז ניט ניהא געווען צו בלײַבן אין אַ זײַט, ווען

ס'גייט-אן אזא פארביסענער קאמף פארן כבוד פונעם מענטש, פארן לעבן און ווערדע פונעם ייד — —

האָט ער אויף די פעלדער פון בענגאזי, אין די שווערע טעג פון על-אלאמעין געהאלפן אויפרייסן בריקן, און אויסלייגן מינעס, צוגרייטן באַ-שעדיקונג פאַר אונדזערע בלוטיקסטע שונאים, אַט אזוי ווי ער דערהערט דעם אינערלעכן רוף :

... איך לייען דעם טאָטנס ציטערדיקן כתב :

„ס'אָ גרויסע בהלה הינטט אויף דער וועלט,

און דורך דער בהלה אַ נייער באַשאַף...”

און ער הייסט מיך אויפשטיין שאַרפן דאָס מעסער,

מיט כוח זיך שטעלן דעם רישעות אַנטקעגן!

און איידער דו פאַלסט אויף קידוש-השם,

זאָלן קני פונעם שונא ווערן צעבויגן...

זאָלסט צייכענען בלוט אַדאַרט וווּ דו גייסט,

קללה, רציחה זאָל ברענען אין דיר.

נאָר נישט ואהבת לרעך כמוך, —

און אויפברענגען זאָלסטו נקמה פאַר מיר.

קענען מיר אַזוינס דיכטערישע מאַטיוו, די לידער-פייזאָזשן, זינע מיוז-

רחדיקע נאַטור-שילדערונגען — ווערן מיר איבערראַשט פון דער אימפע-

טיקער פּינדשאַפט, פון דער שינאה, וואָס האָט דעם דיכטער געברייט און

געצונדן. ער איז, וואָס אַן אמת, שוין פון פריער געווען צעטומלט און אַנטוישט,

געפילט פּינדשאַפט צו יענע כוחות, וועמען ער האָט מיטגעהאַלפן זיך פאַר-

זיכערן און באַפעסטיקן אינעם לאַנד. אין די יאָרן 1938/39, בעת די אַראַבישע

איבערפאַלן, איז ער געווען מאַביליזירט אין דער ענגלישער אַרמיי ווי אַן

אונטער-אַפיציר. די זעלבע בריטישע זעלנערס האָבן דאָך באַלד נאָך דעם —

ווי ים-פּיראַטן, געלוערט און פאַרכאַפט שיפלעך מיט אויסגעמאַטערטע,

אויסגעפלינדערטע ברידער, אונדזער שארית-הפליטה (דאָס ליד „די שיף

טיגער היל“).

אניין איז געווען אויסגעבונדן מיטן לאַנד, מיט יעדן ווינקעלע. ס'איז אים גאַענט געווען דער טוי און דער דרומדיקער מידבר, דער חמסין, די טריקענישן און די גאַסרענגס. ער איז אַ קענער פון בוים און פעלד און אַ ידען אין פעלדון און געוויקסן, ווייסט וווּ אַ וואַסערקוואַל ריזלט, און וווּ אַ שאַטן צו געפינען. זענען די לידער זינע אַנגעזאַפט מיט עכטן דופטיקן ארץ-ישראל-אַראַמאַט, ברענגט ער אַרויס אין זיי דעם היגן קאַלאַריט, די דעמאַליטיקע רוי-פאַרביקע ארץ-ישראל-לאַנדשאַפט, ווי רוי-ערשטפעלד :

ווערעמלעך, וואַסערלעך און שוואַמען,
פליגעלעך פון פערלמוטער גרין,
פליגעלעך אויף צווינגן, אויף די זאַנגען,
שלענגעלעך און שלאַנגען פון יעדן מין,
ווי אַ שאַטן זיצט די טויב און וויינט...
טראַפנס טויען, גרינע גראַזן פאַלן,
סאַלים דעם פלייטן-שפילערס פינגערס
שפילן איבער ווייטע בערג און קוואַלן.

און אַט זאַגט ער אַזוי איינפאַך, בילדעריש און שפילעוודיק :

דער שניטער לאַכט —
ער בייגט זיך ווי אַ זאַנג,
און הייבט זיך ווי אַ זאַנג,
די זאַנגען פאַלן צו זינע פיס אַראַפּ.
ער עפנט-אויף די אויגן טויזנט-טויזנט מאַל,
די קאַסע איז אויך מבשר טויזנט-טויזנט מאַל :
ער ווישט די פאַסן שווייס, שטויבט-אַפּ די פעדעם זון,
הייבט אויף דעם קאַפּ אַרויף צום באַרג —
און פאַרגעסט ווי אַלט ער איז.

אַ צייט לאַנג האָט די אַראַבישע טעמאַטיק פאַראינטערעסירט אַ ריי העברעישע און אויך יידישע שרייבערס. ס'האַט פאַראינטריגירט דער פרעמ-דער מאַטיוו, דער פאַרבאָרגענער. ס'האַט געלאַקט דאָס אומבאַקאַנטע, דאָס

מיזרחדיקע, למען־האמת מוז געזאגט ווערן: נישט ווינציק פון אָט די צוגע-
 אייגנטע, צוגעשפיצטע שאַפונגען זענען בלויז אויבנאויפיקע, אומבאַהאַלפענע
 שילדערונגען, געשלייערט אין צוויי־פּלהאַפּטער אַריענטאַלישער אַרנאַמענטיק.
 אַזיין האָט אין זײַנע מיזרח־מאַטיוון, אין זײַנע אַראַבישע פּיזאַזשן און
 באַזונדערש אין זײַן פּאָעמע „אַ חתונה אין קאַטראַ“ (א פּאָעמע פון זעכציק
 זײַטן, געדרוקט אין יאָר 1931), אַרײַנגעבראַכט אין דער ייִדישער דיכטונג
 אַן אַריגינעלע און אויסגעמלעכע שאַפונג. די דאָזיקע מקורותדיקע פּאָעמע
 ווירקט נישט נאָר מיט דער אַרויסגעבראַכטער מיזרחדיקער ראַמאַנטיק. ס'איז
 ווייניק אויך וואָס אַזיין איז אַן אַייגענער אין די מינהגים און פירעכצן פון
 אונדזערע לאַנד־שכנים, איז אַ בקי אין זייער אַרט לעבן, אין זייערע נויטן,
 ווי אין זייערע שײַמחות און יום־טובים. מיט אַ שטאַרקן פּאָעטישן געפיל און
 בפירוש קינסטלערישער אינטוויזיע האָט ער געמאַלן פאַר אונדז די סביבה,
 געשטאַלטיקט די מענטשן, זייער שטייגעראַנג, זייער טראַדיציע, אַרויס־
 געפילט דעם באַזונדערן, אייגנדיקן אַראַבישן אימפּולס. ס'איז דער עכט־
 אַראַבישער פּיזאַזש.

איז „אַ חתונה אין קאַטראַ“ נישט נאָר אַ ביז גאָר געראַטענע דיכטערישע
 שאַפונג, נײַערט אויך אַן עכטע שילדערונג פון אונדזערע נאָענט־ווינטע
 שכנים:

יום־טוב אין דער פּלהס שטוב,
 דורכן פענצטער גלעט דער ווינט,
 אירע פינגער פאַרבט די מאַמע,
 טרייבט פון איר אַוועק די זינד.

שטענדיק איז אַזוי געווען:
 אַלע יאָרן — אַלע צײַטן,
 ס'וועלן הימלען אָפן ווערן,
 און מלאכים דיך דערזען.

און זי וואָשט איר לײַב מיט וואַסער
 פונעם ווינטן וואַסערקוואַל,

און זי פארבט איר אויס די נעגל
מיטן בלינדן פויגלס גאל.

אנזיין האָט נישט פאַרמאָגט קיין גענוגנדיקע ידיעות אין די טעאָרעטישע
יסודות פון דיכטונג, געווען אַ קנאַפער קענער אין די פּללים און פאַרמולעס
פון שרעבן אַ ליד, האָט כּמעט נישט מקפּיד געווען שייך גראַם, ריטעם און
מעטרום, אָבער טשיקאָווע, ער האָט זיך תמיד געגעבן אַן עצה, ווי ס'וועזט אויס,
האָט אים זיין איבערלעד־פּאָעטישער חוש אַרויפגעפירט אויפן ריכטיקן וועג.
גרנילעך אין אַט דער פּאָעמע „אַ חתונה אין קאַטראַ“ איז ער דערגאַנגען
ממש צו מניסטרעשאַפט. ס'איז אים בריהדיק געראַטן צו פאַראייניקן די
טעמאַטיק מיט דער פּאַרעם; דער סטיל דערגאַנצט דעם מאַטיוו, דאָס בילד
איז אויסגעבונדן מיטן ריטעם, מיטן וואָרטקלאַנג. ס'איז אַן אַראַבישער
יום־טובּ:

זקנים קומען זיך צונויף,
זקנים גייען היינט נישט שלאָפן,
טירן וויגן זיך פאַר פּרייד,
אַלע טויערן שטייען אָפן.

אַבולבאַב טיילט־אָפּ כבוד,
לאָזט נישט כאַפן פּריער קיינעם,
יעדן טאַבאַק, יעדן פּניער,
ס'איז די טאַץ פאַר יעדן איינעם.

אַ מאָל דאָס גליק פאַרגייט
אַ מאָל דערהייבט די פּרייד,
אַ מאָל איז אַלץ גענאַרט,
אַ מאָל איז אַלץ דערוואָרט;

כאַסאַן־אַבעד דרייט דעם בויך,
כאַסאַן־אַבעד וואָרפט די שיך.

כאסאן-אבעד צוימט דעם לויפן,
טאנצט דעם טאנץ אריין אין זיך.

אויסער אַ ריי לידער, באַלאַדעס און פּאָעמעס אויף אַראַבישע מאַטיוון האָט ש. אַזיזין געשאַפן אויך עטלעכע דראַמעס פון אַראַבישן לעבן. אין „מאַסכאַראַ“ (דער חוּק) „פון יאַריד“ און אין „דער פּלייטן-שפּילער“ — ברענגט ער אַרויס קרעפטיק און בילדעריש אַ ריי סאַציאַל-עטישע פּראָבלע-מען פון אַרץ-ישׂראל, אירע עדות און שבטים אויפן פּאָן פון איר העראַזישן עבר און געוואַנגן פּיאַנערישן אויפקום.

ער האָט יאָרן געחלומט אויפצופירן כאַטש איינס פון זינע מירר-שאַ-פּונגען אויף דער ייִדישער בינע. אַבער דער חלום איז נישט מקוים געוואָרן. איז עס דען דער איינציקער טרוים זינער וואָס איז נישט מקוים געוואָרן? איינס איז אַבער יאָ מקוים געוואָרן, מקוים געוואָרן אַזוי מערקווערדיק און טרויעריק. אַפט — בעת זיין שיכרותדיקער פּאַרנעפּלטיקייט — פּלעגט ער זאָגן צו מיר: „הער, קיינער פון אַנדן וועט פון מיר נישט לנדן, איך וועל אַוועקגיין אַזוי שטיל, אַז איר וועט עס גאַרנישט באַמערקן, אַט ווי עס פאַר-שווינדט אַן אַרץ-ישׂראלדיקער בין-השמשות...“

ער איז געשאַטאַרבן אַזוי פּלוצעם, אַזוי שטיל; געווען איז עס אין אַ טיפּן שפּעטזומערדיקן פּאַרנאַכט. בלעטערנדיק אַ זאַמלונג צייכענונגען פון זיין נאַענטן און באַליבטן חבר, דעם מאַלער שמי, — האָט אין געציילטע מינוטן שוין אַ קאַלטער רויקער שמיכל באַדעקט זיין פנים.

שמחה אַזיזין איז געווען אַ כאַראַקטעריסטישער טיפּ פון אַ ייִדישן באַהעמע-מענטש. אַ נשמהדיקער, אַ האַרציקער, מיט אַ זעלטן געפיל פאַר פּאַעזיע און קונסט, מיט אַ טיפּער לירישער צאַרטקייט, וואָס האָט אַפט מאל פּלל נישט האַרמאָניזירט מיט זיין ייִנגלשער, טראַציקער צעכראַסטעטיקייט און עקשנות.

געווען אין אים אַ פּאַראַדאָקסאַלע שלימות.
עס בעקט זיך נאָך אַזאַ געשטאַלט אין אונדזער סביבה. אַט די וואָס האָבן אונדז באַהעלט און באַשיינט — —

דער גאנג און גורל פון דער יידישער קינדער- ליטעראטור *

לאמיר אנהייבן, ווי דער שטייגער איז, מיט א פראגע, הגם איך בין זיכער אן סיי די פראגע און סיי די תשובה זענען שוין וויל באקאנט. ובכן, די פראגע איז, געמלעך, אזא: צוליב וואס אייגנטלעך באמיט מען זיך — א וועלט מיט מענטשן, פון אלע פעלקער און לענדער — פאר דער דערציונג פונעם יונגן דור, פאר דער דערציונג פון די קינדער? יחידים און געזעלשאפטן פון אלע קלאסן און שיכטן האלטן די דערציונג פון די קינדער פאר איינער פון די וויכטיקסטע אויפגאבעס אין לעבן. אזוי איז עס דאך געווען אין די עלטסטע צייטן פון דער מענטשלעכער געשיכטע, און אזוי גייט עס אן ביזן היינטיקן טאג.

נאטירלעך האט יעדע געזעלשאפטלעכע ריכטונג געזוכט אויסצוגעבן די דערציונג פונעם יונגן דור פאר אירע אייגענע צילן, ווי דאס הייסט אויף דעם היינטיקן לשון: פאר דער „געזעלשאפט פון מארגן“.

האט מען אין אמאליקן גריכנלאנד דערצויגן דעם יוגנטלעכן ער זאל האבן אפשני און דרך-ארץ פאר שיינקייט, גבורה און דערהויבנקייט, און די קריסטלעכע וועלט האט זיך באמיט צו אנטוויקלען געהארטזאמע דינערס פאר דער קירך. און די קאפיטאליסטישע וועלט האט דערצויגן אירע יוגנט-לעכע אזוי, אז זיי זאלן פארמאגן נוציקן וויסן וועגן טעכניק און יענע בילדונג און געבילדעטקייט, וואס דער ציל זייער איז וואס מער אויסנוצן די נאטור, שאפן וואס מער ריכטימער, ריכטער מאכן דאס לאנד, דאס פאלק, מאדערני-זירן און הייבן די סטאנדארטן פון לעבן.

ס'הייסט, מען דארף דערציען א נוציקן מענטש פאר דער געזעלשאפט, וואס קען מיט זיך בילדונג און וויסן בארייכערן דאס לאנד, צו וועלכן ער געהערט, אין וועלכן ער לעבט.

שוין צענדליקער יארן ווי לענדער און פעלקער שטייען איינס קעגן אנדערן מיט פארשטעמטע ציין און נעגל, און עס גייט אן א געיעג, ווער וועט

* פון א רעפעראט.

פריער קענען אנטדעקן די פארבארגענע פוחות און פארבארגענע אוצרות פון דער נאטור. און עס שטייט איצט די גאנצע וועלט אין אַנגעשפּאַנטער נייגעריקייט. אָבער אויך — צו מאַל — מיט די אַלע דערגרייכונגען, און מיט די התפעלותן פאַר דעם מענטש, וואָס קרייזט אַרום היינט די וועלט אין וויי-ניקער ווי צוויי שעה אויף אַ הייך פון אַ פּערטל טויזנט קילאָמעטער, — שטייט אין איין שרעק און פחד פאַר דער מאַכט פון וויסן און טעכניק, וואָס דערווייל האָט זי נאָך קיין סך גליק נישט געבראַכט.

גאַר אַנדערש — זאָגט ריכטיק וועגן דעם דער אַלטער פּעדאַגאָג און עסייִסט אַברהם גאַלאַמב — איז די דערציִונג און אירע צילן בני יִדן, בנים ייִדישן פּאַלק, דאָ איז קודם־פּל געווען דער ציל לערנען לשם לערנען, לשם דערציִען אַ באַוווּסטיגניק און תּורה־פּולן מענטשן. אַזוי איז עס געווען אין אַלע צייטן, שוין אין דעם ווייטן אַמאָל, און אַזוי איז עס געווען ביז אַנאָמלט, ווען די ייִדישע ליטעראַטור און די ליטעראַטור פאַר קינדער האָט געווירקט, ווען אייגנטלעך הייבט זיך אָן און פון ווען דאָטירט זיך די קינדער־ליטעראַטור אין ייִדיש? דעם אמת געזאָגט, איז שווער צו ענטפּערן אויף דעם, מחמת ס'איז אַ ברייט פעלד, וועמענס וואַרצלען שטעקן אין טיפּן דורותדיקן לעבן, און נאָך עפעס, די ספּעציפּישקייט פון דער ייִדישער צעשפּרייטקייט מאַכט נאָך שווערער צו קאָנקרעטיזירן אַזאַ דאָטע, אַנצוווּיזן, אַז די־און־די שאַפּונג איז דער בראַשית פון דער ייִדישער קינדער־ליטע־ראַטור. אָבער ס'איז גאַר קיין ספּק נישט אַז דער אָנהייב פון דער קינדער־מעשה און פון קינדערליד געפינט זיך שוין העט ווייט און טיף אין אונדזער פאַרגאַנגענעם לעבן.

ווייל ס'איז קרוב לאמת, אַז אין דער נישט־געשריבענער מעשה, אין דער דערציילטער און איבערדערציילטער, דאַרפן מיר זוכן דעם אָנהייב בני אונדזערע עלטער־עלטער־באַבעס וועלכע האָבן אויף היימישע שוועלן און פּריזבעס פאַרוויגט זייערע אייניקלעך מיט פּישופּדיקע לידעלעך, מיט קורצע, בילדערישע, און פאַר קינדערס הנאה וועגן געמאַכט עס אין האַרציקע גראַ־מען, לייכט, און לויטן מוסטער: „אַ העמדעלע אַראָפּ אַ געזונט אין קאַפּ, אַ העמדעלע אַרוף אַ געזונט אין גוף“...

און דעם אָנהייב פון אונדזער קינדער־ליטעראַטור דאַרפן מיר אויך

זוכן ביי יענע אַרעמע אין חומר און רייך אין פּאַנטאַזיע חומש-מלמדים, וועלכע האָבן אין די עצבותדיקע פּאַרנאַכטן געקענט אזוי ווונדערלעך אויס-פּאַנטאַזירן און אויסבויען און פּונאַנדעראַרבעטן מיט שווינג און פּאַעטישן געשמאַק און דערציילערישער שפּירעוודיקייט די מעשיות און פּאַרלויפּענישן פון חומש, געקענט אזוי פּאַרביק שילדערן, נאַענט און הימיש מאַכן לעגענדע און חומשידיקע העראַזיק. און דעם אָנהייב פון דער נישט-געשריבענער קינדער-ליטעראַטור קענען מיר אפשר אויך געפינען ביי די אַמאַליקע יידישע דאַרפ-גייערס, אַט די פשוטע און מיט דער נאַטור אויסגעבונדענע יידן, וואָס זענען געווען אי גבורהדיק-געוואַנגט און העזיהדיק, ווען מ'האַט געדאַרפּט, און אי אזוי צאַרט און נאַמו, ווי קינדער, אַט די יידן-דאַרפּגייערס, אַרענדאַרן, דאַרפ-הענדלערס, וועלכע ז. שניאור, א. מ. פוקס, י. מעצקער, און אַ סך אַנדערע, האָבן מיט אזוי פיל חן פּאַראַיביקט אין אונדזער ליטעראַטור. פון די פּאַר-שנייטע וועגן, פון סלאַווישן ווינטער האָבן זיי אַנגעטראַגן דעם הויך און אַטעם פון דער קינדערישער מעשהדיקייט. פון פּאַרבלאַנדזשעטע יינגלעך, פון געטרעיע הינט און קעץ, פון גויישע בייזע שררות, וואָס לסוף איז מען זיי מנצח. מעשיות, פּאַרשטייט זיך, מיט אַ מוסר-השכל...

דאָס אַלץ זענען, מעגלעך, בלויז השערות, — השערות וועגן דער נישט-פּאַרשריבענער מעשה און ליד פּאַרן קינד. אויב די יידישע ליטעראַטור, בעיקר די פּאַעזיע, איז נישט דורכגעאַנגען דעם זעלבן עטאַפּן-וועג ווי די פּאַעזיע ביי אַנדערע פעלקער, ווייל די יידישע דיכטונג איז פּמעט באַלד געקומען אַ רינפע און האָט נישט דורכגעמאַכט די אַלע פּראַצעסן במשך יאָרהונדערטער, ווי די דיכטונג ביי די אומות-העולם, זעט אָבער אויס, אַז וואָס שייך קינדער-ליטעראַטור זענען אירע אָנהייבן געווען די זעלבע ווי ביי אַנדערע פעלקער, און נישט נאָר איר אָנהייב נאָר אויך איר אינער-לעכע אַנטוויקלונג און בהדרגהדיקע שטעגונג סײַ אין טעמע, סײַ אין פּאַרעם. לאַמיר נאָך עפּעס געדענקען: קיין שום געביט אין דער ליטעראַטור האָט נישט אַזאַ שניכות, אין תוכן און אין דער פּאַרעם, ביי איין פּאַלק צום אַנדערן, ווי די שאַפּונג פּאַר קינדער. לאַמיר אַפילו נעמען אַזאַ אַריגינעל אייגנאַרטיקן און סימבאָליסטישן פּראָזאַיקער ווי ס'איז געווען דער נסתר, אָבער אויך זיינע קינדער-דערציילונגען — הגם ער האָט געזוכט צו אַנטפלעקן

אין זינע מעשיות ראמאנטיק פון דער יידישער פאלקס-מעשה, מיט אלע אויסטערלישע און מערקווערדיקע געשטאלטן אירע, מיט די לצים, שרעטע-לעך מזלות, גייערס, בעטלערס, ווונדער-באבעס, מיט דער גאנצער מאַלע-רישער שיינקייט און וואַרעמער פאַרנעפּלטקייט רופן זיך איבער מיט די מעשיות און קינדער-לעגענדעס פון אַנדערע פעלקער.

זאָלן מיר זאָגן אַז מענדעלעס „ווינטשפינגערל“ איז אויב נישט די ער-שטע, על-כל פנים פון די ערשטע שאַפונגען פאַר קינדער? מעגלעך יאָ. אָבער ווידער אַ מאָל, בנים אויסטיילן אַדער ספעציפֿיצירן שאַפונגען פאַר קינדער, וואָס זענען נישט געשריבן געוואָרן נאָר פאַר זיי, איז פאַראַן אַ שווע-ריקייט. מחמת דאָס זענען יצירות, וואָס קענען געלייענט ווערן סײַ פון קינדער, סײַ פון דערוואַקסענע, און דאָס איז דווקא נישט געווען בלויז אין די אַנהייבן. אַט איז מיט אַ צוויי צענדליק יאָר צוריק דערשינען אַן אינטערעסאַנט און אַריגינעל בוך דערציילונגען פאַר קינדער פון מנשה אונגער. דאָס בוך הייסט „גוט-יום-טוב, קינדער“. אַריגינעל איז ער מיט דעם, וועל דער מחבר האָט אויף דער טעמע פון ייִדישע יום-טובים, נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע, געשיל-דערט אויף אַ ברייטער קאָנווע דעם מהות פון יום-טוב, אַרײַנגעפירט קינדער-און יוגנטלעכע געשטאַלטן פון אונדזער היינטיקייט, פאַראַן אַפילו אַ קינד-געשטאַלט, וואָס העלפט די פאַרטייאָגער אין וואַלד, גאָר קיין ספק נישט, אַז די דערציילונגען לייענען זיך מיט גרויס אינטערעס אויך פון דער-וואַקסענע. נאָר צוגעבן מוז מען אַז דאָס זעלבע געשעט אויך אין דער קינדער-ליטעראַטור פון אַנדערע פעלקער, און עס נעמט זיכער נישט אַוועק דעם ווערט, און עס לאָזט זיך קלאַר זאָגן אַז דאָס איז ליטעראַטור פאַר קינדער, — עלעהיי אַ קינדער-פאַרשטעלונג קען אַרויסרופן אינטערעס און טשיקאַוועסט בײַ דערוואַקסענע.

ס'וועט מסתמא פאַר אַ סך זײַן אַ נייעס צו הערן אַז די קינדער-ליטע-ראַטור אין ייִדיש איז אין פּראָפּאָרץ אַ זייער באַזיטנדיקע און אַפילו אַ ריכטע, מחמת די וויכטיקסטע ייִדישע דערציילערס און פּאָעטן האָבן געשריבן פאַר קינדער, אַנהייבנדיק פון אונדזערע קלאַסיקערס, מענדעלע, פּרץ און שלום-עליכם (פּרץ איז דאָך, פּידוע, געשטאַרבן שרייבנדיק אַ קינדערליד) און ווינטער: שלום אַש און י. דינעוואַך, און ש. אַב־סקי, היינט די ייִדישע שאַפּערס

אין פוילן צווישן ביידע וועלט-מלחמות, און די יידישע דיכטערס און דער-
 ציילערס אין אמעריקע און ראטן-פארבאנד. עטלעכע האבן זיך גאר אָפּגעגעבן
 און זיך אָפּילו באַרימט געמאַכט, אויב נישט נאָר מיט זייערע שאַפונגען פאַר
 קינדער — איז לכל-הפחות, צוזאַמען מיט אַט דער שאַפונג: מאַני לייב מיט
 זינע לידער, מיט זיין טעמיקן בוך „קינדער-לידער“, מיט זיין פּרעכטיקן
 און מעלאָדיש-מאַסטערשישן „ינגל צינגל כּוואַט“, דער דיכטער י. י. סיגאַל,
 און לייב קוויטקאָ אין ראַטן-פאַרבאַנד, און קאַדיע מאַלאַדאַוסקי מיט איר
 בוך „יידישע קינדער“, ווער געדענקט ניט קאַדיע מאַלאַדאַוסקיס „אַ מאַנטל
 פון אַ טונקעלן געוואַנטל“. הגם, ווי אין אַלע יידישע קינדערלידער פון
 יענער צייט, האָט אַוודאי קאַדיע מאַלאַדאַוסקי געזוכט אַרויסצוברענגען און
 אַניצופלאַנצן אינעם קינד דעם סאַציאַלן געפיל, דעם סאַציאַלן פאַטאַס, און
 בעיקר באַקענען און טראַנספּאַרמירן אינעם קינד דאָס געפיל פאַר סאַציאַלן
 יושר און מיטלייד מיט דעם אַרעמאַן, מיט דעם פון גורל געטראַפּענעם,
 ווי דאָס איז אַזוי אייגנדיק און איז אַן עיקר-מאַטיוו אין דעם רוב שאַפונגען
 פאַר קינדער, און נישט בלויז אין דער יידישער ליטעראַטור, נאָר אין דער
 קינדער-ליטעראַטור פון אַלע פעלקער. איז אַבער פאַראַן אין קאַדיע מאַ-
 לאַדאַוסקי און אין מאַני לייבס — און איך דערמאַן אַט די ביידע, ווייל
 זיי האָבן זיך באַזונדער אָפּגעגעבן מיטן ליד פאַרן קינד — שאַפונגען שיינע,
 שפּילעוודיקע שילדערונגען פון הויז און היים און שול, און פאַרשטייט זיך,
 די תּמימותדיקע פּעראַנזיפיקאַציע פון די שטוב-חיות, ווי אין קאַדיע מאַלאַ-
 דאַוסקי:

קיין, קאַץ-קעצעלע, וואָש מיר אויס אַ טעצעלע,
 ס'קומען געסט צו מיר, ס'קומט די מומע מירעלע,
 מיט דער טאַכטער צירעלע, עפּן זיי די טיר.
 וואָשט די קאַץ אַן אויערל, עפנט זיך דאָס טויערל,
 ס'קומען געסט צו מיר, ס'קומען קינדער ברעקעלעך,
 ריינט זיי אויף שטעקעלעך — עפּן זיי די טיר.

נאָר אַט איז „שיכלעך“, וואָס האָט שוין מנין און פּוּונה, און צו מאַל פון
 דעם סאַציאַלן טאָן, וואָס איך האָב אויבן דערמאַנט:

אַט־אַ אַט־אַ איז אַ באַרג, אַט־אַ אַט־אַ איז אַ טאַל,
 זיצט אַ שוסטער אויפן באַרג מיט אַ האַמער, מיט אַן אַל.
 שטעכט דער שוסטער מיטן אַל, מיטן האַמער שלאַגט ער גיך,
 איינס און צוויי, און איינס און צוויי, וואַקסן אויס צוויי קליינע שיד.

זאָגט דער שוסטער: — שיכעלעך גייט! גייען שיכעלעך אַוועק,
 וווּ די וועלט האָט נאָר אַן עק...
 גייען שיכעלעך אַרום, וווּ דער שוסטער שיקט זיי אום.
 גייען שיכעלעך נאָך ברויט, גייען שיכעלעך נאָך זאַלץ.
 גייען שיכעלעך אַרום, פאַרן שוסטער ברענגען אַלץ.

איין מאָל נעמען שיכעלעך גיין, בני אַ טויער בלייבן שטיין.
 קלאַפט דאָס רעכטע שיכל: איינס. קלאַפט דאָס לינקע שיכל: צוויי.
 עפנט זיך אַ טיר פאַר זיי.

זיצט אַ קינד דאָרטן אַליין,
 באַרוועס, נאַקעט, ווינד און וויי.
 דאָרטן בלייבן שיכעלעך שטיין,
 ווילן ערגעץ מער נישט גיין, און דער שוסטער אויפן באַרג.
 וואַרט און וואַרט און וואַרט און וואַרט.

קאָדיע מאַלאַדאָוסקי, דער נסתר, מאַני לייב, שוין אַפגערעדט פּרץ און
 שלום-עליכם, וויזן זיך אין זייערע שאַפונגען אַרויס נישט נאָר מיט זייער
 ליבשאַפט צום קינד, מיט זייער זאָרג און געטרעניששאַפט פאַרן געמיט און
 נשמה פון קינד. זייערע שאַפונגען וויזן אונדז זייער גרויסע קענטשאַפט
 און זייער היימישקייט אין דער וועלט פון קינד, פון זיין חלום און וואָר, פון
 דעם טרויער, וואָס באַפאַלט אַזוי פּלוצעמדיק אַ קינד, אַ טרויער וואָס קומט
 אַפט מאַל אַן אַ פאַרוואַס, אַן אַ סיבה, און די געזונטע און נאַטירלעכע פּרייד
 פון קינד. זיי רעדן צו אים אין אַ נאַענטער שפּראַך און פירן אַרײַן פאַרלויר־
 פענישן און געשעענישן, וואָס דאַרפן פאַרמירן זײַן באַגעם און באַלאַנסירן

זיין גניסטיקע וועלט. יא, אויך א קינד האט זיין גניסטיקע וועלט, זינע
שטרעבונגען און פארלאנגען, זיין טרויער און פרייד.
ס'איז איבעריק צו זאגן אז אין דער שאפונג פאר קינדער שפילט נישט
נאר א ראָלע די טעמע, נאר אויך און אפשר בעיקר די פארעם און דער
סטיל. היסט עס נישט, אז די שפראך דארף זיין א ליכטע, א קינדערישע,
מיט דעמינוטיוון. די שפראך און דער סטיל דארפן פארמאגן די ליכטקייט
און היטערידיקייט און יענע נאראטיווקייט, וואס קינדער דערשפירן עס נאך
גיכער ווי דערוואקסענע. זיי כאפן עס אויף און פילן תיכף ארויס דעם ריטעם,
דעם אטעם, דעם סטיליסטישן גאנג פון דער דערציילונג צי פון ליד.
ווייל איך אונטערשרייבן, אז די יידישע קינדער-ליטעראטור איז אין
דעם פרט זייער א געראטענע. די שאפערס האבן דערשפירט, ווי עס זאגט
דער דיכטער י. י. סיגאל אין זיין ליד "קינדער":

אין דער מאמעס ליבשאפט, אין דער מאמעס הויז,
בליען שייך די קינדער און זיי וואקסן אויס.

קוק דורך די פענצטער אויף דער וועלט ארויס,
זען גרויסע קינדער, ווילן אויך זיין גרויס.

אלץ וואס קינדער זענען, זענען זיי מיט פרייד.
אלץ וואס קינדער הערן — ווונדער אן באשייד.

א סך פארשטייט זיך, האט מען איבערגעזעצט — בפרט אין דער
ערשטער צייט, ווען ס'זענען אויפגעקומען די יידישע שולן אין פוילן, אין
ליטע און אמעריקע — פון טאלסטאיען און גארקין, פון אנדערסען און
שילער, פון קרילאָוון און עזאָפּן, פון גרים און פון א סך אנדערע. מ'האט פון
די איבערזעצונגען צונויפגעשטעלט גאנצע כרעסטאָמאָיעס. הן טאקע צוליב
דעם, ווייל דער אויסוואַל פון אַריגינעלער יידישער קינדער-ליטעראטור איז
געווען דעמאלט א קנאָפּער, הן צוליב דעם ווייל די מחברים-צונויפשטעלערס
פון כרעסטאָמאָיעס און קינדערביכער זענען בכלל נאך נישט געווען אזוי

סענטיטיוו צו עכט יידישע ווערטן, וואָס קומען פון יידישע מקורים, באַ-
 זונדערש אין אמעריקע. די טוערס אַרום די אַרבעטער-רינג-שולן האָבן אויך
 געהאַט אַ דואַליסטישן צוגאַנג צו יידישער דערציונג און צו סאַציאַליסטישער
 דערציונג. יידישע דערציונג האָט ביי זיי דעמאָלט געמיינט יידישער לעבנס-
 שטייגער. איז בכדי צו באַקענען די תלמידים, די קינדער מיט יידישן לעבנס-
 שטייגער, האָט מען אַרענגענומען אין די לייענביכער דערציילונגען און לידער
 פון שלום-עליכם, מ. ספעקטאַר, מענדעלע, ש. פרוג, אַברהם רייזען און
 אַנדערע. און וווּ געמט מען ליטעראַטור וואָס זאָל די קינדער באַווירקן אין
 גייסט פון סאַציאַליזם? און דאָ רעדט זיך וועגן די ערשטע יאָרן איידער
 ס'האַט אויפגעשפּראַצט אַ געזונטע און זאַפטיקע קינדער-ליטעראַטור —
 אין פּוילן און אין אמעריקע גופאַ. איז פּדי צו באַווירקן די קינדער אין גייסט
 פון סאַציאַליזם — דאַרף מען זיך ווענדן צו דער וועלט-ליטעראַטור, צו דער
 אוניווערסאַלער ליטעראַטור. גיט מען אַרויס פאַר די קינדער אַזעלכע ביכלעך,
 ווי די ביאָגראַפיעס פון פּערדינאַנד לאַסאַל, קאַרל מאַרקס, יודישן וויקטאָר
 דעבס און אַנדערע. אין י. ל. פּרץ — האָט שפּעטער ווער טרעפלעך געזאַגט —
 איין פּרעס אַ מעשה קען סאַציאַל-דערציעריש שטאַרקער און טיפּער ווירקן
 אויף דעם קינד און תלמיד, ווי אַלע ביאָגראַפיעס וועגן מאַרקס, לאַסאַל און
 ענגעלס.

ווען מען פאַרגלייכט די קינדער-ליטעראַטור און די לייענביכער פאַר
 קינדער פון יענער פּיאָנערן-צייט מיט דער ליטעראַטור פאַר קינדער וואָס
 איז געשאַפן געוואָרן צווישן ביידע וועלט-מלחמות, און בעיקר אין די יאָרן
 פאַרן יידישן אומקום — געפינט מען אויס, אַז יענע צווייקע אַזנשטעלונג
 איז שוין אין גאַנצן פאַרשוואַנדן. די יידישע ליטעראַטור-שאַפונג, אַזוי אויך
 די קינדער-ליטעראַטור, איז געוואָרן טיפּער און לויטערער, עס שלאָגן אין
 איר פּרישע קוואַלן פון גרויסע קינסטלערישע ווערטן און פון די העכסטע
 מענטשלעכע אידעאַלן.

מיר וואָלטן זיך נאָך געדאַרפט אַפּשטעלן אויף די שול-באַוועגונגען אין
 אמאַליקן פּוילן און לייטע: די „ציש-אַ-שול“ און די „שול-קולט“, די אַרבע-
 טער-רינג-שולן אין אמעריקע, וועלכע האָבן געטאַן אַ פּיאָנערישע אַרבעט,
 און די „שלום-עליכם-שולן“ דאָרט, און די פאַרשידענע ריכטונגען פון די

יידישע שולן אין ארגענטינע וואָס זענען געווען די טרעגערס און אומדירעקט די אַנרעגערס פון דער צעצוהנגטער קינדער-ליטעראַטור אין יידיש.
אַבער דאָס איז געווען אַנמלט. דער חורבן פון יידישן לעבן אין מיזרח-אײראָפּע האָט אויך אומגעבראַכט דעם שיינעם יונגן צווייג פון דער יידישער קינדער-ליטעראַטור.

ס'דערשנינען נאָך היינט ביכער פאַר קינדער, פאַרן יונגן דור, אַבער דאָס זענען זעלטענע דערשיינונגען, כאַטש אויך דאָ באַווייזן זיך צו מאַל נייע שוואַלבען...

דער גורל פון דער יידישער קינדער-ליטעראַטור איז דער זעלבער ווי פון דער יידישער ליטעראַטור בכלל. אַ ליטעראַטור מיט באַזיטנדיקע שאַפּערס, מיט וויכטיקע ווערטן און מיט דער סאַמע קלענסטער צאָל ליענערס, און דאָך דאַרף מען גישט אויפגעבן די האַפּענונג, מען קען נאָך צו מאַל אויך דערוואַרטן נייע אַנטפלעקונגען פון אַט דעם ווונדערלעכן צווייג וואָס הייסט — קינדער-ליטעראַטור.

זשיטלאָווסקי-פרייז *

דאָכט זיך, אַז דאָס איז דאָס ערשטע מאָל, וואָס אָט דער פּרעסטיזשפּולער פּרייז ווערט צוגעטראָגן אָן אינסטיטוציע. איז עס ניט נאָר דאָפּלט אָנגעלייגט, נאָר צייכנט אָן אַ קענטיקן ווענדפּונקט אויף דער מאַפע פּון ייִדישע קולטור-טוונגען, פּון הענטצייטיקע ייִדיש-שאַפּערישע אַקטיוויטעטן.

ס'איז גוט צו פּילן אַז אָט די אינסטיטוציע, דער בית שלום-עליכם, וואָס עקסיסטירט גענוי ח"י שנים — מיט דעם אַלץ וואָס ער אַנטהאַלט אין זיך — און מיט דעם אַלץ וואָס עס ווערט אין אים געשאַפּן — איז ווערדיק אָפּגעשאַצט געוואָרן פּון דער געזעלשאַפּטלעכער קולטור-פּונדאַציע, די חיים זשיטלאָווסקי-פּונדאַציע.

ס'דערמאָנט צו מאָל אין אַ געראַטענער אַלטפּאַלקישער מידה פּון גוט-גיניקער אָנערקענונג, עלעהיי אַמאָליקע ייִדישע קהילה-טוערס און מוסדות-טוערס האָבן אַזוי וווּיל געוויסט — אַפּילו אינעם געווירבל פּון ווידעראַנאַנדן געוויסט אויך אָפּצושאַצן די פּאַרדינסטן און אויפטוען פּון אַ לערן-מוסד, פּון אַ תּורה-מוסד. וואָס נאָך? לאַמיר ניט פּאַרגעסן אַז בית שלום-עליכם, כאַטש זיין געבני און די ליטעראַרישע און קולטור-גוטסן, וואָס עס געפינען זיך אין אים זענען אין מדינת-ישראל, איז ער אָבער באַלד אויפן שוועל פּון זיין פּלאַנירן, און אַזוי אויך שפּעטער, און אַזוי אין זיין טאַג-טעגלעכער אַרבעט, אָן אַלפּאַלקישע קולטור-אינסטיטוציע, וואָס באַדינט און געהערט צו די אַלע, וועמען דאָס ייִדישע וואָרט און די ייִדישע ליטעראַטור און קולטור איז אים נאָענט, איז אים אייגן און טייער.

קיין ספּק ניט, פּאַראַן אין דער הער-יאַריקער פּרייז-צוטיילונג אויך אַ סימבאָלישער אויסקלאַנג און צו מאָל אַ באַזונדערער באַטייט. משמע: די געמיינזאַמקייט, די שייכותדיקייט פּון אָט די צוויי געשטאַלטן — שלום-עליכם און חיים זשיטלאָווסקי, וואָס יעדער פּון זיי האָט אויף זיין פעלד געיערט און געפּילעוועט און בנגעטראָגן געהויבענע אוצרות צו אונדזער

* אַ וואָרט אויף דער פּיערונג פּון דער זשיטלאָווסקי-פּונדאַציע ביים צוטיילן דעם פּרייז פּאַר בית שלום-עליכם. דעצעמבער 1984.

גניסטיק-פאלקישן גוטס. זיי האָבן באַרייכערט אונדזער לעבן, באַהויכט אונדזער שטרעבן. ווי אַרעמע וואָלטן מיר געווען אָן זיי — עס פאַלט מיר אַבן, אָן אַפילו אויסערלעך האָבן זיי געהאַט אַן ענלעכקייט. לאַמיר אַנקוקן דאָס פּאַטאַבילד גענומען אינעם ווינטער פון יאָר 1915 (אין לייקוווד, געציילטע חדשים פאַר שלום-עליכמס פטירה). ביידע זענען דעמאָלט אין דעם היימיש-יידישן אַמעריקאַנער שטעטל געווען אויף אַפּרו. ניט נאָר זייער אַנטוועקן, די יוסטע מאַנטלען באַלייגט מיט ברייטע פּוטער-קאַלנערס און פּוטער-היטלען זענען די זעלבע, נאָר אַ גאַרע ענלעכקייט איז בנימצא אין זייער אויסדרוק, אין זייערע פנים-שטריכן. זיי שטייען ביידע פאַרטיפט אין זיך, און דאָך אַזוי קרוביש-נאַענט.

אָוודאי. יעדער פון זיי האָט געשאַפן אויף אַן אַנדער געביט. אָבער ביידע זענען געווען גאונתדיקע מניסטרס פון וואָרט. שלום-עליכם און זיין ווערק איז אַן איינמאַליקע דערשיינונג אין דער ליטעראַטור-געשיכטע. ער האָט ווי קיינער ווער פאַר אים, און דאָכט זיך, קיינער נאָך אים — אַרויסגעבראַכט און געשילדערט אין זיין ווונדערלעכער שטייגערשאַפּ, און אין זיין פּערל-דיקן הומאָר דעם יידישן פּייזאַזש און די סביבה פון נעכטן, וואָס זענען ביז היינט פּלאַסטן פון אונדזער לעבן, און אַזוי וועלן זיי בלייבן און בלייבן אין אונדזער פּאַלקישן דויער.

חיים זשיטלאָווסקי האָט אויסגעברייטערט און פאַרטיפט די ראַם פון וועלטלעך-יידישער, פון יידיש-פּאַלקישער מחשבה. ער האָט אונדז געלערנט טראַכטן, טראַכטן וועגן ייִד און פּאַלק און מענטש, וועגן אונדזער יידישער מערכה און גאַנג. ער האָט אויסגעטאַטשט און אַנאַליזירט די פּראָבלעמאַטיק פון אונדזער פּאַלקישן זיין, פון אונדזערע ווידעראַנגאַנדן און שטרעבונגען. ניט אַלע דענקערישע און פּילאָסאָפּישע מסקנות, צו וועלכע ער איז דערגאַנגען, צי די אויספירן וואָס ער האָט געמאַכט, האָבן אויסגעהאַלטן אין דעם געווייבל פון אונדזער צייט. אָבער ביז היינט טראַגן זינע שריפטן דעם חותם פון אַן איינציקאַרטיקן דענקער און אַטעמען מיט אַ באַזונדערן רייץ.

אַט זאָגט ער וועגן שלום-עליכמען אין זיין בוך „וויזיע און געדאַנק“, געשריבן אין יאָר 1933 (אַרויסגעגעבן „איקוף“ פּאַרלאַג, 1951):
 „ווען מען וואָלט געדאַרפט פּאַרמולירן על-רגל-אחת, וואָס אַזוינס איז

שלום-עליכם און זיין מיסיע ווי א קינסטלער, וואלט איך געזאגט אז ער איז געווען דער מליץ-יושר אויף דעם מענטשן. אדער דער אפאסטאל פון צופרידנקייט מיט דעם מענטשן ווי ער איז, פון דעם פי-טוב, וועלכן ער טראגט ארויס אויף דעם מהות מענטש בכלל.

דאס איז גאר א וויכטיקער פונקט אין יענעם אייביקן שטרענג, וואס קומט פאר צווישן דער אפטימיסטישער און פעסימיסטישער שטעלונג צו מענטשן און לעבן.

בני ביידן, סיי בני שלום-עליכמען, סיי בני זשיטלאָוסקין איז די הויפט-אָקס פון זייער שאפן געווען „מענטשן און לעבן“. דער ערשטער ווי א פענאָמענאלער שילדערער, דער צווייטער ווי א טיפזיניקער טראַכטער און באַטראַכטער.

אזוי וועלן זיי בלייבן אין אונדזער גניסטיקן דויער.

א האלבער יובל פון י. ל. פּרץ-פּאַרלאַג

ס'איז אַ דאָטע, וואָס פאַרדינט אָפּגעמערקט צו ווערן ברבים. פינף און צוואַנציק יאָר י. ל. פּרץ-פּאַרלאַג אין ישראל כאַראַקטעריזירט אין אַ קעגן-טיקער מאַס דעם מעמד און גאַנג פון ייִדיש און ייִדישער שאַפּונג אין לאַנד. דער אויפקום פון פּאַרלאַג וואַרצלט אייגנטלעך אין אַ סך ווינטערן און טיפּערן מקור. דער בראשית פון פּרץ-פּאַרלאַג געהערט נאָך צו יענער צייט פון מיט העכער 50 יאָר צוריק ווען עס איז אַרויס אין ירושלים די ערשטע קאָלעקטיווע ליטעראַרישע שריפט „אַנהייב“ (און אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט אונדזערע שרייבערס-פּיאַנערן פון ייִדישן וואָרט אין ארץ-ישראל: י. פּאַ-פּיערניקאָוו, י. צ. שאַרגעל און די אַוועקגעגאַנגענע ל. חייִן-שמעוני, ד"ר ג. ניר-ראַפּאַלקעס און אַנדערע). און אין זעלבן יאָר — אין יאָר 1928 — האָט זיך אויך געגרינדעט דער „ייִדישער ליטעראַטור און זשורנאַליסטן-קלוב“ אין ארץ-ישראל, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער פּאַראַיין פון ייִדישע שרייבערס.

די קליינע גרופּע שאַפּערס, וואָס זענען צו מאַל געווען אויך די טוערס און קעמפּערס פאַר דער חשיבות פון ייִדישן וואָרט דאָן, זענען נישט נאָר געווען די אַנזאָגערס פון ייִדיש און ייִדישער שעפּערישקייט אין לאַנד, נישט נאָר פּאַרלייגט דעם יסוד פאַר דער שפּעטער צעצווּנגטער שאַפּונג, פאַר דער ייִדישער דיכטונג און פּראָזע, נאָר זיי האָבן געבאַנט דעם וועג פאַר אַל די טוונגען פון הַנינט — אויך פאַר דעם י. ל. פּרץ-פּאַרלאַג. און געטאָן האָבן זיי עס אין די שווערסטע באַדינגונגען, אין די ביטערסטע צייטן פאַר ייִדיש, ווייל זיי האָבן בחוש געפילט די גרויסקייט פון דער אויפגאַבע, געפילט די פּאַליקישע קולטור-שליחות. זיי האָט באַוועגט אי די אידעע, אי דער טיפּער גלויבן אין ייִדישן קולטור-המשך אויך דאָ אין ארץ-ישראל.

דאָס ייִדישע וואָרט און די ייִדישע ליטעראַטור אין ישראל איז הַנינט נישט מער קיין זעטיקער שליאַך, נאָר אַ צענטער צו וועלכן מען קוקט אַרויף מיט באַגער און אייפּער און מיט האַפּענונג און פון וועלכן מען דערוואָרט, אַז דאָ וועלן נאָך אויפגיין און אויפקומען ווערטיקע אויפטוען פאַר אונדזער

ליטעראטור און פאר אונדזער קולטור-המשך. מדינת ישראל איז היינט דער אקס פון אונדזער פאלקישן זיין, דער צענטער פון גאציאנאלער ווי-טאליטעט, וואס נערט די יידישע תפוצות, אזוי דארף אויך ישראל ווערן דער הויפטפונקט און הויכפונקט פאר יידיש און יידישער ליטעראטור — אויך פאר די גלות-לענדער.

דער פארנעם פון יידישן לעבן האט זיך געענדערט. ס'האט זיך צו מאל אויך טראגיש געענדערט דער פארנעם, די מאזאיק פון דער יידישער שאפונג, פון דער יידישער ליטעראטור. אפשר די איינציקע ליטעראטור היינט צו טאג פון צווישן אומות און פעלקער ווו עס איז אזוי אומפראפארציאנירט די צאל ליענערס אנטקעגן דער צאל שאפערס — אבער דער יידישער שרייבער, דער יידישער ווארטקינסטלער, דער דיכטער און פראזאיקער טראגט זיין דערהייבנדיקע מיסיע, וואס איז אים ווי א געבאט אנפארטרויט געווארן, און ער טראגט די שליחות פון זיין א שרייבער, אי מיט ווי אי מיט חדוה, און דערפילט זיין אויפגאבע אפשר נאך עומקותדיקער, אייפע-ריקער ווי א מאל. ווייל ער פילט אפ די אחריות פון זיין ראלע אין אונדזער צעפאלטער אבער גורלדיקער צייט — דער יידישער שרייבער ברענגט ארויס אט די צייט, ברענגט ארויס די פניערדיקע קאפיטלעך פון פארלענדונג, פון טראגיק און די פרקים פון אונדזער ווידער-אויפקום, ער ברענגט זיי אין דער לויטערקייט און אין דער געשליפנקייט צו וועלכן יידיש לשון איז גראד די לעצטע יארן דערגאנגען. און זיי דארפן זיך אריינקייטלעך, אט די שאפונגען, אין אונדזער ווארט, אין אונדזער היינט און אין אונדזער מארגן. די יידישע ליטעראטור פארנעמט נישט איצט איר פלאץ, וואס עס קומט איר. אבער זי איז חיותדיק און וועט פארנעמען א גרויס ארט אין דער העראישער, היינטצייטיקער יידישער געשיכטע. און דער י. ל. פריץ-פארלאג איז אן אנגעזעענער רינג אין דעם צונויפבונד פון יידישער שאפונג און יידיש לעבן.

25 יאר עקסיסטענץ פון א פארלאג איז מעגלעך, נישט קיין סך, אבער דאס זענען דאך געווען יארן פון געראנגל, יארן פון זארג, באגלייט פון דעם גלויבן אז מען שאפט עפעס וויכטיקס, אז מען שאפט א קאנסטרוקטיווע קולטור-פאזיציע און די פרוכט דערפון זענען די קרוב 500 ארויסגעגעבענע

ביכער, וואָס צענדליקער פון זיי באַלנכטן אונדזער עבר און אונדזער הננ-
טיקייט. און צענדליקער פון זיי זענען וואַגיקע בנטראַגן פאַר דעם ייִדיש-
קינסטלערישן גוטס.

ס'איז דאָך אייגנטלעך דאָס וואָס די ראשונים פון דער ייִדישער שאַפונג
אין ארץ-ישראל האָבן געחלומט — ארץ-ישראל ווי דער צענטער פון ייִדישן
לעבן אין דער וועלט, פון דאַנען זאָל אויפגיין דער ווונדערלעכער אויפקלאַנג
פון ייִדישן ליד און פון דער מעשה אין ייִדיש.
דער י. ל. פּרץ-פּאַרלאַג האָט געהאַלפן אין דעם: פון די הונדערטער
ביכער גייט אויף די פּאַרווירקלעכונג פון אַט דער שטרעבונג, פון אַט דעם
חלום. — —

ס א נ י ע ן —

אין דערמאָנונג פון מיין געבוירן־שטאָט

ביאליסטאָקער ראשונים אין ארץ-ישראל

צוויי וויכטיקע יידישע פערזענלעכקייטן האָבן גורם געווען, אָו די חיבת-ציון-באוועגונג אין ביאליסטאָק זאָל באַקומען אַנזען און פאַרנעם, און אָו דער שטיל-בענקענדיקער און דור-אויף-דורות באַנערנדיקער פסוק „ושבו בנים לגבולם“ זאָל ווערן טאַט. דאָס איז געווען ר' שמואל מאַהליווער, ביאָ-ליסטאָקער שטאַט-רב, און דער מערקווערדיקער פּאָלקסדאָקטאָר יוסף כאָ-זאַנאוויטש.

אַן ספק, די ביאליסטאָקער יידן זענען געווען פּאַטענציעל אַ פּאַסיקער עלעמענט פאַר דער אַנטוויקלונג און דערהייבונג פון יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק. זיי זענען געווען קודם-כל יידישע יידן וואָס האָבן זיך נישט אַסי-מילירט. יידן אויף וועמען פרעמדע קולטורן האָבן קיין שום השפּעה נישט געהאַט. און אַפילו מלכות פּרזיסן, רוסלאַנד און פּוילן, וועלכע האָבן אין פאַרשידענע צייטן געהערשט אין שטאַט, האָבן אויך נישט געלאָזט קיין צו טיפע שפורן. וועלכע זענען מסוגל געווען צו מינערן דעם געטרענען יידישן שטייגער און די יידישע פּאָלקסטימלעכקייט, וואָס ביאליסטאָק האָט פאַרמאַגט. ער איז געווען אַן אינגאַרטיקער טיפ, דער ביאליסטאָקער ייד. עס האָט זיך אין אים סינטעזירט דער גייסט פון פּוילישן ייד, די רירעוודיקייט פון חסידישן ייד, זיך עצבות און זיך פּרייד, און די נישטערע מחשבה און די באַזאַכטיקייט פונעם ליטווישן ייד, צוזאַמען מיט דער ברייטיקייט, האָר-ציקייט און שוונג פונעם רוסישן ייד. טאַקע דערפאַר מן-הסתם, וועל די שטאַט — אַ וויכטיקער אינדוסטריע- און לאַנדספונקט צווישן ברייטע שליאַכן, אין דער נאַענטקייט פון רוסלאַנד, פּוילן און ליטע, האָט עס אַנגעטראָגן מיט אַלעראַרט יידישקייט. חסידישע סוחרים, טוך-קאַמיסיאָנערן האָבן געב-בראַכט אימפעט און פרומקייט; מאַנפאַקטור-סוחרים פון טיף רוסלאַנד האָבן אַנגעשטעקט מיט זייער פאַרנעם אין האַנדל, מיט זייער חוש פאַר געזעל-שאַפּטלעכע פּראַבלעמען און מיט זייער אַפּענער האַנט צו שטיצן. און ביאָ-ליסטאָקער פאַבריקאַנטן און טוך-וואַיאָזשאַרן, וואָס האָבן דערגרייכט מיט די טעקסטיל-אויסאַרבעטונגען צו די ווינטסטע מערק אין רוסלאַנד און

מאנדזשוריע, אין כינע און אינדיע, האָבן אויך מיטגעפירט אַפט מאָל און אַרײַנגעפירט אין יענע ווייטע מקומות ייִדישע אַקטיוויטעטן און זענען געוואָרן פּיאַנערן פון געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען און פּיאַנערן פון קולטור־אויפ־טוען. ס'וועט זײַן אינטערעסאַנט צו דערמאָנען די „עקספּאַנסיע“ פון ביאַ-ליסטאָקער אויך אויפן געביט פון פּרעסע: אין יאָר 1920 האָט אין כאַרבין (כינע) דער טוך-וואַיאַזשאַר און שרײַבער אליעזר פּייגין געשאַפן, רעדאַגירט און אַרויסגעגעבן אַ ייִדישע וואַכנבלאַט („דער ווייטער מיוזח“). שוין אַפּגע-רעדט פון דעם ווונדערלעכן קאַפּיטל פון געוואַנטקייט און מסירת־נפש וואָס די ביאַליסטאָקער אַרבעטערשאַפט האָט אַפּגעצייכנט אין דעם אַלגעמיינעם רעוואַלוציאַנערן און נאַציאָנאַלן ייִדישן געראַנגל.

ביאַליסטאָקער ייִדן זענען אויך געווען פון די ערשטע עולים און פון די ערשטע תושבים אין גניעם ארץ־ישׂראל. עס איז געוואָרן איצט הונדערט יאָר ווי די ערשטע ביאַליסטאָקער חובבי־ציון זענען געקומען קיין ארץ־ישׂראל. זיי זענען שוין געקומען אַדורכגענומען מיטן באַוויסזען פון ערשטע פּלאַסטערערס און זענען געוואָרן די מיטבויערס פון דער דעמאָליטיקער לאַנדווירטשאַפטלעכער קאָלאָניע און היינטיקער שטאָט פתח־תקוה. דאָס זענען געווען די פיר פאַרמעגלעכע ביאַליסטאָקער ייִדן: אלהנן בולקין, מרדכי דינאוויטש, דניאל און דוב ליפשיץ־ימיני. דאָס איז געווען וואַרשײַנלעך די ערשטע גרופּע, וואָס איז געקומען אַרגאַניזירט, פון דער ביאַליסטאָקער חברה חובבי־ציון. אין עטלעכע יאָר שפּעטער איז געקומען די משפּחה מאַניסעוויטש, וועלכע איז געווען פון די מיטגרינדערס פון פּר־אוריה און די משפּחות דאַנין און סוכאַוואַלסקי און אַנדערע צענדליקער, וואָס זענען געוואָרן מיטבויערס פון חדרה און עפולה און עקרון. דער ביאַליסטאָקער היסטאָריקער און מלומד א. ש. הערשבערג דערציילט אין „פּנסק ביאַליסטאָק“ פּאָלגנדיקן וויכטיקן פרט, וואָס שייך דעם אויפבויע פון דער קאָלאָניע עקרון: „די ביאַליסטאָקער חברה חובבי־ציון איז שטאַרק געשטיגן אין איר אָנווען און טעטיקייט זינט אין שטאָט איז אויפגענומען געוואָרן אַלס רב — אין שנת תרמ״ג — ר' שמואל מאָהליווער. אים האָט זיך אַנגעגעבן, מיט אַ יאָר פּרײַער, אין תרמ״ב, צו געווינען דעם באַראָן עדמונד ראַטשילד (הנדיב הידוע) פאַר דעם געדאַנק פון ארץ־ישׂראל און צו גרינדן לויט זײַן פאַרשלאַג די

ראזשענאווער קאלאניע עקרון. די ביאליסטאקער חברה איז פון דעמאלט אן געווארן דער צענטער פון דער גאנצער באוועגונג אין דיאספאראע".
ס'איז באקאנט ר' שמואל מאהליווערס פארצוונגטע און ווירקנדיקע טעטיקייט פאר גאולת ארץ-ישראל.

און זאל דא אגב, דערמאנט ווערן, אז יחידים זענען שוין פון פריער געקומען קיין ארץ-ישראל. אזוי געפינען מיר דא דעם געוואגטן שומר און קאלאניסט סענדער חדד, וועלכער איז געקומען מיט זיבן יאר פריער פאר דער ערשטער גרופע פון די פיר. סענדער חדד איז געקומען קיין ארץ-ישראל אין יאר 1875. ס'הייסט מיט איבער הונדערט יאר צוריק.

פון יענע ראשונים, די בויערס פון פתח-תקוה, פפר-אוריה און עקרון, ביז די לעצט-געקומענע ביאליסטאקער און בני-ביאליסטאקער, אפגערא-טעוועטע פון לאגערן, פון געטאס און פארשיקונג. האבן די ביאליסטאקער יידן אריינגעשמידט אין דער קייט פון אונדזער נאציאנאלן אויפקום זייער מי, זייער איניציאטיוו, זייער אויסדויער און געוואגטקייט אויף אלע שטחים פון אונדזער לעבן, אין אונדזער נסיונות-פולן געראנגל פאר זעלבשטענדיקייט, פאר דעם מדינה-אויפקום און אין דעם אויפבוי און אין דער אנטוויקלונג פון לאנד.

ביאליסטאקער תושבים אין ארץ-ישראל זענען געווען פיאנערן אויף א סך געביטן פון אונדזער ניי-פארמאסטענעם און איבערגעבויטן לעבן. ביאליסטאקער זענען געווען פון די וועלכע האבן פארלייגט די ערשטע טעקסטיל-פאבריק אין דזשעדא (רמת-ישי). אין דער זעלבער צייט איז אויך עולה געווען און באלד אויפגעבויט זייער פאבריק די משפחה ירושלמי. אבער נישט נאר דאס איז געווען — מיט זעקס צענדליק יאר צוריק — דער וויכטיקסטער אויפטו. צוזאמען מיט דער איבערגעגעבנקייט צו דער טראדיציאנעלער אינדוסטריע האבן זיי אויך געפלעגט די ליבע צו ערד-ארבעט אויף יענעם רויען, פארטריקנטן באדן. אזוי אין די קיבוצים און קאלאניעס פון עמק-יזרעאל און פון עמק בית-שאן.

ביאליסטאקער, מיט זייער איינגעבוירענער אימפולסיווקייט און מיטן חוש פאר לעבעדיקער אקטיוויטעט, האבן נישט נאר געהאלפן אנטוויקלען מלאכה און אינדוסטריע, האנדל און לאנדווירטשאפט. מיר טרעפן אויך

ביאליסטאקער ווי שאַפערס און מיטבויערס פון דער העברעיִשער קולטור און קונסט, פון העברעיִשן טעאַטער.

דאָ האָט במשך פון יאָרן געלעבט און געשאַפן חיילע גראַבער, איינע פון די ערשטע אין „הבימה“־טעאַטער, וועמענס גרינדער און ערשטער רע־זשיסאָר איז געווען דער ביאליסטאקער העברעיִשער לערער און טעאַטער־בעל־חלומות נחום צמח. און פּראָפּעסאָר ישראל האַלפּערין, איינער פון די וויכטיקסטע געלערנטע, היסטאָריקער און מחבר פון אַ צאָל מאָנומענטאַלע ווערק, און דער געוועזענער געזונטהייטס־מיניסטער יוסף סערלין ז"ל, און לאַמיר דערמאָנען לזכרון די פּאַרשטאַרבענע, פּראָפּעסאָר ליפּע סוקעניק און ד"ר שלמה קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי, דער אַרבעטער־פירער און יאָרן־לאַנגער בויער און דירעקטאָר פון חיפהר טעכניקום, און אַ גרויסע צאָל אַנדערע געלערנטע, שרייבערס, קינסטלערס און געזעלשאַפטלעכע טוערס.

אַזוי האָבן ביאליסטאקער ייִדן, וועלכע האָבן אויף אַלע שטחים פון אונדזער גיטטיקן און ווירטשאַפטלעכן לעבן בניגעטראָגן און באַפּרוכפּערט מיט זייער איניציאַטיוו און אונטערנעמונגס־קראַפּט, געהאַלפּן אַנטוויקלען אונדזער לעבן און דאָ־זיין, ווי רינגען אין דער קייט פון ייִדישער שעפּע־רישקייט.

דער פּאַרשער און געלערנטער א. ש. הערשבערג זאָגט אין זיין „פּנקס ביאליסטאק“:

„...בכל־אופן מוזן מיר קאַנסטאַנטירן די דערפרייענדיקע דערשיינונג, אַז לעת־עתה הערשט אין וואַרט און שריפט די ייִדישע שפּראַך אין ביאליסטאק פּמעט אין אַלע ייִדישע שיכטן און קלאַסן, וואָס דאָס באַשיצט די ייִדישע נאַציאָנאַליטעט און באַוואַרנט פאַר אַסימילאַציע. צי דאָס וועט אָנהאַלטן אויך אין דעם קומענדיקן דור, בשעת די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג וועט זיין דערצויגן אויף פּוילישע שולן, אויף דער פּוילישער שפּראַך און ליטעראַטור — דאָס איז שווער פּאַרויסצוזאָגן.“

יאָ, געווען אַ מאָל אַ ווונדערלעכע ייִדישע קהילה, געווען אַן עיר־ואם־בישראל. איצט איז זי בלויו אין זכרון ביי די אַפּשטאַמיקע פון דאָרט. —

פוילן, ביאליסטאק — אפריל 1983

אויף דעם הויף ווו מיר האָבן געווינט (טשיסטע-גאַס 12) איז אויסער אַ גרויסן פרוכטסאָד, וואָס האָט אָפּגעשלאָסן דעם הויף, געווען אַ קאַרשנבוים, אַ צעצוווינגטער קאַרשנבוים, וואָס איז געשטאַנען נאָענט בײַ דעם פענצטער פון אונדזער דירה.

דער בוים איז שײן געווען אין זײַן ווינטערדיקער, שנייִקער באַצירונג, און אַ נחת־רוח זומערצײט. במשך אַ גאַנצן זומער פלעגן מיר, קינדער פון דעם הויף, זיך טוליען אַרום דעם בוים, געקראַכן אויף זײַנע צווייגן, זיך געשפּילט אַרום אים. די עלטערע פלעגן אין די זומער־פאַרנאַכטן זיצן אויף דער באַנק וואָס אונטער דעם קאַרשנבוים און זיך אָפּפּרישן, הנאָה געהאַט פון דער שאַטנדיקייט און פון דער אַרומיקער גרינקייט. אַ בוים — אַ היימי־שער, אַ ייִדישער — ווי אַלץ אַרום איז געווען. יאָרן אויף יאָרן, אַז איך פלעג מיך דערמאַנען אין דער אַלטער היים, פלעגט באַלד אויפטויכן פאַר מיר דער קאַרשנבוים, ווי אַט דער בוים וואַלט גאָר געווען דער אַנזאָגער, דער דערמאַנער און דאָס חיות פונעם לעבן וואָס איז געווען.

וואָס נענטער ס'איז געקומען דער טאָג פון אונדזער אָפּפאַרן קיין פוילן, אַלץ מער האָט זיך צעשפּילט אין מיר דער אומרו, אַלץ מער האָט געפּיבערט אין מיר און געפּלאַטערט דאָס געפּיל פון אומבאַווסטקייט און צו מאַל מורא פאַר אַט דער באַגעגעניש. און ווידער איז דער בוים, דער קאַרשנבוים, אין זײַן צעבליטקייט, געשטאַנען פאַר מײַנע אויגן מיט די צעשפּילטע קינדער אַרום אים.

מיטוואַך דעם 13טן אַפּריל זענען מיר אָפּגעפאַרן קיין וואַרשע. דער פרימאַרגן איז אין תל־אָביב געווען אַ פּרילינגדיקער, אַ זוניק־צעשמייכלטער. אַראָפּ זענען מיר אויף פוילישער ערד אין אַ קאַלטן, לײַכט־שנייִקן פּרי־אָוונט. די גאַסן קאַרג באַלויכטן, די מענטשן אַרום — שטאַרע, גרויע, עפעס אַן אומעט האָט געווייעט פונעם אַרום און האָט זיך ווי איבערגערופן מיט דער דערדריקנדיקער שטימונג. דער האַטעל אין וועלכן מ'האַט אונדז אַרײַנגע־פירט, וווּ אַלע געקומענע דעלעגאַציעס זענען אײַנגעשטאַנען, געפּינט זיך

אין הארץ פון דער אמאליקער און אויך הינטיקער עלעגאנטער ווארשע, אלייע יערוזאלימסקע, ראג מארשאלקאָוסקאָ אַ גרויסער מאָדערנער טוריסטן-האַטעל.

קין פוילן בין איך געפאָרן ווי אַ מיטגליד פון דער דעלעגאַציע פון „וועלטראַט פאַר ייִדישער קולטור“, אַנטייל צו נעמען אין די אַנדערנאַקטן, אַקאַדעמיעס לזכר דעם 40סטן יאַרטאָג פון וואַרשעווער געטאַ-אויפשטאַנד. דאָס פּאַרן קין פוילן האָט סײַ אין ישראל, סײַ אין די תּפוצות אַרויסגערוּפּן וויפּוּחים, געווען פאַר און געווען אַ קענטיקע קעגנערשאַפט. ווער ווייס, אפּשר זענען ביידע צדדים געווען גערעכט. אַזוי איז עס.

ניין, דאָס מאָל זענען די דעבאַטן וועגן פּאַרן — ניט פּאַרן — מיך נישט אַנגעגאַנגען, איך האָב געוואָלט, גענאַרט, ס׳האַט געמאַנט אין מיר און ניט אַפּגעלאָזט — איך מוז פּאַרן, איך מוז — ווי איינער פון פּאַלק — זען און פּילן, וווּ און ווי אַזוי אונדזער פּאַלק איז אומגעקומען.

איך האָב פאַר אַלע יאָרן פון נאָכן קריג געהערט, געלייענט, זיך ממש אַרײַנגעלעבט אין דעם פּנן פון דער אומקום-דראַמע. די טראַגעדיע, יסורי-דיקע וואָר האָב איך אַינגעזאַפט פון צענדליקער ניצול-געוואַרענע בעת איך האָב אויפגענומען גבית-עדות פון אַנגעקומענע קין ארץ-ישראל, אַפּגעראַ-טעוועטע פונעם גיהנום, פון די געטאַס און לאַגערן — אַבער איך האָב געפּילט אַז איך מוז קומען.

און די קאַנפּראַנטאַציע מיט דעם דאָרט איז געווען אַ קאַשמאַרפּולע, אַן אויפרודערנדיקע, אַ שננדיקע, בפרט פאַר אַ ייד וואָס האָט פאַרלאָזט פוילן מיט 47 יאָר צוריק, אַ צײַט ווען ייִדיש-לעבן האָט געאַטעמט פּול און חיותדיק, ווען עס האָט געגלימערט מיט נאַציאָנאַלער, מיט ווירטשאַפּטלעכער, מיט קולטור-שעפּערישער אַקטיוויטעט. איז דער צונויפטרעף מיט דעם פוילן פון היינט, מיט דער ערד, וואָס איז דורכגעוויקט מיט דעם בלוט און גרויל פון ייִדישער מאַטריאַלאַגיע, אַ דערשיטערנדיקער.

וואַרשע אָן ייִדן, לובלין אָן ייִדן, ראַדאָם אָן ייִדן, קעלץ אָן ייִדן — פוילן אָן ייִדן! און ביאליסטאָק — מײַן געבוירן-שטאָט — 7 ייִדן לעבן איצט דאָרט. איינע פון די הויפּט-סיבות, וואָס האָט מיך באַוועגט צום פּאַרן קין פוילן, איז געווען דער אומאויפהערלעכער באַגער צו זען מײַן אמאָליקע

היימטשאַט. אַט דער ווילן האָט געמאַנט אין מיר, באַגלייט מיך מיט אומרו, — זיין אין ביאָליסטאָק.

דעם זעלבן אָונט נאָכן אַנקומען קיין וואַרשע האָב איך מיך געפרעגט ביי דעם האַטעל-באַאַמטן, ווי און מיט וואָס קען איך אַנקומען קיין ביאָליסטאָק? דער ווילן תיכף צו באַזוכן די שטאָט פון מײַן יוגנט האָט מיך געהאַלטן ווי אין אַ קלעם. מײַן פּלאַן איז געווען: שוין צו מאַרגנס פאַרן קיין ביאָליסטאָק. אָבער איך האָב געהאַט אַ שטיקל אַנטווישונג. וויזנט זיך אַרויס, און בלויז איין באַן, 5 פאַר טאָג, פאַרט אַרויס אַהין און קערט זיך אום 4 ביי טאָג. די נסיעה דויערט 6 שעה. ס'איז מיר געוואָרן נאָך קאַלעמוטנער. פאַרן אַליין מיט אַ טאַקסי קיין ביאָליסטאָק האָב איך ניט געוואָלט, עפעס האָט עס מיך געשראַקן.

אַ גאַנצע נאַכט האָב איך ניט צוגעטאָן קיין אויג, און איבערלעכע באַ-דרענגשאַפט האָט מיך ניט געלאָזט אַננשלאָפן. ווי אויף אַ פּאַטאַלענטע זענען אויפגעגאַנגען פאַר מיר בילדער פון אַמאַל; מענטשן, קרובים, פּרינדי, די יוגנט-יאָרן האָבן זיך געצויגן, פאַרבנימאַרשירט און מיך געהאַלטן וואָך. מיטן שפּראַך פון טאָג בין איך אַרויס אויף די גאַסן פון וואַרשע.

ס'איז געווען אַ כּוּמורנער פאַרטאָג. מענטשן האָבן זיך שוין געאַנלט צו די אויטאָבוסן, צו די טראַמוויען, געשפּאַנט צו זייערע אַרבעטספלעצער, צו דער טאָג-טעלעגלעכער מי. עס גייען יונגע און עלטערע, אַפילו די יונגע זעען אויס אַזוי אַנגעשטרענגט און פאַרכמורעט, קיין שמיכל זעט מען ניט, אויסגעלאָשענע פּנימער. יאָ, אויך אויף אַט די גאַסן האָט דאָך אַ מאַל געווימלט מיט ייִדיש לעבן. די אַמאַליקע ייִדישע קוואַרטאַלן, די ייִדישע גאַסן זענען דאָך בכלל אָפּגעמעקט. — נישטאָ. נאָך צוויי שעה אַרומבלאַנקען האָב איך מיך צוריקגעקערט אין האַטעל-צימער. ס'איז אַרום אַכט אין דער פּרי, מײַן פּרוי איז שוין וואָך געווען. מיר האָבן געדאַרפט באַשטימען וועגן אונדזער נסיעה קיין ביאָליסטאָק. ווי אַזוי דערשלאָגט מען זיך אַהין?

אַ שאַרפּער קלונג פון טעלעפּאָן האָט מיך אַרויסגעריסן פון מײַן פאַר-טראַכטיקייט. אַ היימישע ייִדישע שטים באַגריסט מיך און זאָגט, — דאָס רעדט שמעון באַרטנאָוסקי. „איך בין מיט אַ שעה צוריק אַנגעקומען קיין וואַרשע כדי אייך צו נעמען קיין ביאָליסטאָק.“ איך האָב געוויסט: איסאַק

ריבאלאָווסקי, דער דינאַמישער טוער און סעקרעטאַר פון ביאָליסטאָקער-צענטער אין ניו-יאָרק, האָט אים געשריבן און געבעטן מיך אויפנעמען, ווען איך וועל קומען קיין ביאָליסטאָק. אָבער אויף אַזוינס האָב איך זיך ניט געריכט.

שמעון באָרטנאָווסקי איז איינער פון די פּאַרבלעבענע יידן אין ביאָליסטאָק. ער האָט דורכגעמאַכט דאָס יסורימדיקע פון געטאָ און קאַצעט. הַזַנַט אַרבעט ער אין אַ קאָאָפּעראַטיוו און איז דער אויפזעער איבער דעם געטאָ-בית-הקברות.

אַ גאַנצע נאַכט איז ער געפאַרן מיט דער באָן, איז אויסגעפרוירן געוואָרן אין די ניט-באַהייצטע וואַגאַנעס, בכדי אָנצוקומען צו דער צַנַט און מיך נעמען אַהיין. ער איז דאָך געווען אַ תלמיד אין דער תּחכּמוני-שול און ווייס עפעס וועגן מיר —

אין אַ האַלבע שעה אַרום איז ער געקומען אין האַטעל מיט זַנַעם אַ פּוילישן פרענד (אַן אָפּשטאַמיקער פון זאַבלאַדאָווע), אַ טאַקסי-שאַפּער. ביז הַזַנַט פיל איך נאָך די וואַרעמקייט און דעם געפיל וואָס האָט מיך באַהערשט, ווען איך האָב דערהערט די שטים פון אַט דעם שמעון באָרטנאָווסקי. מיר זענען באלד אָפּגעפאַרן אין דער ריכטונג צום שאַסי וואָס פירט קיין ביאָליסטאָק.

דער טאַג איז געווען אַ כּמורנער, אַ קאַלטער, דער ווינט-געוויירבל האָט געטראָגן אין דער לופטן דעם ליכטן שניי. שטיל אַרום, ביי די זַנַטן פון שאַסי — דערפּער, באַאַרבעטע פעלדער. מיר פאַרן דורך שטעטלעך, וואָס זענען אַ מאָל פול געווען מיט יידן, הַזַנַט איז כּמעט קיין שפור ניט געבליבן, קיין זכר. —

נאָך דריי שעה פאַרן האָט באָרטנאָווסקי געבעטן דעם שאַפּער זיך פאַר-קערעווען אויף אַ זַנטיקן וועג. ס'איז געווען ביי דעם שטעטל סטאַראַסיעליץ. מיר זענען שטיין געבליבן אויף אַן אָפענעם געפלאַסטערטן שטח: שטיינער, שטיינער ווי מצבות, פון אַלע גרויסן, און געבן זיי אויסגעברענטע ליכט. אַ זועג פירט צו אַ הויכן מאַנומענט — דאָ אויף דעם פּלאַץ זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דַזַטשן, ימח-שמים, איבער דרַזַסיק טויזנט נפשות, צווישן זיי אַ קליינע צאָל ניט-יידן.

מיר האָבן אָנגעצונדן ליכט. דאָס איז געווען די ערשטע באַגעגעניש מיט אַן אומקום-פּלאַץ. ס'האָט אונדז געשוידערט. אין טרעבלינקע, אין ביר-קענאַ, אין אוישוויץ זענען מיר געווען אין די ווינטערדיקע טעג. נייך, וועגן דער איבערלעבונג פון דאָרט סטייען מיר ניט קיין ווערטער. — אויפן ווינטערדיקן וועג — שוין נאָענט צו ביאליסטאָק — דערציילט אונדז באַרטנאָוסקי וועגן די פּיין-איבערלעבונגען, וועלכע ער איז דאָ דורכגע-גאַנגען. נאָר אַט זענען מיר ביי כאַראַשטש, אַט איז אַנטאַניוק, און אַט קומען מיר אין ביאליסטאָק. פאַר אונדז — דער וואַקזאַל. ער שטייט, דער וואַקזאַל, ווי אַ מאַל. די הילצערנע בריק איבער די באַנרעלסן איז אויך געבליבן. דאָ אונטן, איז דאָך געווען דאָס אַרײַנפאַרהוין פון דער פּאַמיליע ריבאַלאָוסקי. געווען אויך אַנדערע ייִדישע הייזער — זיי זענען גישטאַ. אַפּגעמעקט. מיר קומען צום געטאַ-בית-הקברות — דאָ אין די ברידער-קברים, ליגן די טויזנטער דערמאָרדעטע, פאַרפּיניקטע פון הונגער, דאָס אומגע-בראַכטע פּאַלק. ס'איז שטיל אַרום, נאָר אַ וויגעשריי רײסט זיך פון קעל, רײסט אויף דאָס שווינגעניש. בלויז די פייגל, וואָס קרייזן אַרום די שיטערע קוסטעס, פאַרבעמען אפשר דעם ווירוף. אַט דאָ ניט ווייט, מיטן האַנט צו דערלאַנגען, איז דאָך די גאַס. די גאַס וווּ מיר האָבן געווינט. אין געציילטע רגעס זענען מיר אויף דער גאַס. איז עס די גאַס? איז עס טשיסטע-גאַס? איך דערקען זי ניט. 5—6 הײזער זענען געבליבן. די גאַס איז אַפּגעשניטן, פאַרקירצט, קליין און אינגעפּאַלן. אַבער דאָס זענען דאָך די הײזער. דאָ האָט געווינט... און דאָ איז געווען די קראַם פון... און דאָס איז דאָס הויז פון טשיסטע 12.

אומגלייבלעך. אַבער יא. דאָס איז דאָס הויז, אַ דרײַ-שטאַקיק געמויערט הויז. דאָ איז דער באַלאַקאָן פון אונדזער שכן, יודל פּלאַץ האָט ער געהייסן. איך גיי אַרויף אויפן הויף. אַט זענען די פענצטער פון דער דירה וווּ מיר האָבן געווינט. איך דערקאָן זיי, ביי דעם פענצטער פּלעגט זיצן מײן מאַמע, ליינענען און שרײַבן בריוו, און דאָס איז דאָס פענצטער פון דעם צימער, מײן צימער... איך קלאַפּ אָן אין טיר, עס עפנט אונדז אַ יונגע קריסטין, איך דערקלער איר מיט אַ טרער אין קול, — אַז דאָ האָבן געווינט מײנע עלטערן, אַז פון אַט דעם צימער בין איך אַרויס מיט 47 יאָר צוריק. —

דאָס הויז איז אַלט, אָפּגעלאָזן. אַלץ איז פאַרוואַרלאָזט, ווי ניט קיין לעבעדיקע וואַלטן דאָ געווען. — אָבער די דירה איז באַווינט פון צוויי קריסטלעכע פאַמיליעס.

מיר גייען צוריק אַרויס אויף דער גאַס. איך פרוּוו אויפּלעבן אין דמיון — ווי ס'האַט אויסגעזען די גאַס. אַ לעבעדיקע גאַס: דאָ האָבן געווינט צענדליקער יידישע משפחות. איצט איז דאָ ליידיק. מיר קוקן אויף די עטלעכע הייזער, וואָס זענען געבליבן. איך רעד אויפן קול: דאָ האָט געווינט... דאָ איז געווען דאָס הויז פון...

אַנטקעגן אונדז, אָפּגערוקט, באַווינט זיך אַן עלטערער קריסט. ער באַ-
טראַכט אונדז.

„אמת, — פרעג איך אים, — אַז אַט דאָס הויז האָט געהערט צו סאַ-
דאָוסקין?“

יא, — ענטפערט ער ביזלעך. — ער דערנענטערט זיך צו אונדז און
פרעגט מיך:

„און ווער זענט איר?“

עס איז מיר שווער צו רעדן, איך קאָן אים ניט ענטפערן, לאָז איך זיין
פראַגע פאַרביי און זאָג אים:

„ביי די סאַדאָוסקיס איז געווען אַ זון, יוזעף האָט ער געהייסן...“

„איך בין יוזעף“ — ענטפערט ער.

איך זאָג אים מײַן פאַמיליע. —

זײַן היסטעריש געווייז גייט מיר נאָך ביז איצט... ער האָט מיך איינ-
געקלאַמערט אין זײַנע אַרעמס און מיך ניט אָפּגעלאָזט. מיך געקושט. יא, ער
עדענעקט מײַן טאַטע־מאַמע, מײַנע שוועסטער. זײַן געווייז איז געווען
ווי אַן אויסבראָך פון אַן אַלטן, פאַרלאָזענעם, פאַרשאַטענעם ברונעם. — מײַן
פּרוי, שמעון באַרטנאָוסקי, דער קריסטלעכער שאַפּער האָבן צוקוקנדיק אַט
די סצענע ניט געקאָגט אַינהאַלטן די טרערן. יוזעף סאַדאָוסקי האָט מיך
געפירט איבער דער חושכדיקער, פאַרשניטענער גאַס און מיר דערציילט
ווי אזוי מ'האַט אַרויסגעפירט די משפחות, וואָס איך האָב געקענט... געווען
שכנים, קרובים, געווען דאָ חברים פון מײַנע יוגנט־יאָרן.

ווען מיר זענען אָפּגעפאַרן האָבן מיר געזען ווי אַט דער יוזעף האַלט

זיך קוים אן בײַ אַ פּלױט... ער איז געשטאַנען ווי אַננגעבראַכן, — הײַנט
פּעלן אים די ייִדן, וועלכע ער האָט אַ מאָל אַזוי פּײַנט געהאַט. — —
מיר זענען געפּאַרן איבער די גאַסן פון ביאָליסטאָק. נײַק, די ייִדישע
גאַסן זענען נישטאָ מער. זײ זענען חרוב געוואָרן. אַנדערע גאַסן, אַנדערע
סקווערן זענען אויפגעקומען.

באַרטנאָוסקי האָט מיך צונויפגעפירט — ווי איך האָב עס אים געבעטן
— מיט נאָך עטלעכע ייִדן, צוויי ייִדן. אַ שוסטער אויף דער אַמאָליקער
מלינאַווע-גאַס, זײַן שוסטער-וואַרשטאַט צוזאַמען מיט זײַן ווײַנפּלאַץ איז אין
אַ געוועזענעם חסידים-שטיבל. און נאָך אַ ייִד האָב איך באַגעגנט, אַ פענסיאָ-
נער, וואָס לעבט דאָ מיט זײַן ניט-ייִדישער פּרוי. אַ טראַגישע עלנט און אַ
הוילקײט האָט געווייעט פון זײ. אַט די צוויי ייִדן האָבן מיר אויסגעזען, ווי
זײ וואַלטן געקומען פון אַן אַנדער וועלט, פון אַן אַנדער פּלאַנעט. — —
ניט אַלץ וואָס איך האָב געזען, געפילט, איבערגעלעבט בין איך מסוגל
צו דערציילן. עס איז צו פיל פאַרקלעמט אין מיר. אָבער וועגן נאָך איין
באַגעגעניש וואָס האָט מיך צערודערט, מוז איך איבערגעבן. געווען איז עס
אַ באַגעגעניש מיט מצבות, ריכטיקער: מיט שפּליטערס פון אַ מצבה.

פאַרן אָפּפאַרן פון ביאָליסטאָק האָט מען אונדז אוועקגעפירט צו דער
פאַרשטאַט „וויגאָדע“, אַן אַלטע פאַרשטאַט מיט אַ סך נײַע, שײַן געבויטע
הײַזער. בײַם ראַנד פון דעם געגנט געפּײַנט זיך אַ ניט לאַנג פאַרלייגטער
קריסטלעכער בית-הקברות. זעט אויס, אַז אויך עטלעכע, פאַר די לעצטע
יאָרן פאַרשטאַרבענע ייִדן, זענען דאָ באַערדיקט. ס'איז שטיל און רוּיִק אויפן
צמענטאַזש, ווי אויף אַלע בתי-הקברות אין גאַר דער וועלט. אָבער נײַק,
דאָ איז עפעס פאַראַן, וואָס שרײַט און מאַנט: אַן אַ זײַט, בײַם אַרײַנגאַנג צום
בית-הקברות, ליגן אײַנס אויף דאָס אַנדערע זעקס גרויסע, שוואַרצע מירמלנע
פּלאַטן.

איך קוק זיך אום, פון די פּלאַטן, פון די צעשפּאַלטענע, צעשניטענע
עמודים רעדן אַראָפּ ייִדישע אותיות, ייִדישע נעמען, העברעישע ווערטער,
און זײ, ווי זײ וואַלטן גערופן צו אונדז, געפּאַדערט: נעמט אונדז אַרויס
פון אַט דער פאַרשעמונג. — —

שמעון באַרטנאָוסקי דערציילט אונדז נאָך אַ טראַגישע, אויפשוידערנ-

דיקע פאסירונג, שוין פון נאך דער מלחמה, אט די פלאטן זענען פון דעם גרויסן מאָנומענט, וואָס איז געווען אויפן מאַסן־קבר פון די פּאָגראַם־הרוגים. דעם פּאָגראַם, וואָס עס האָבן דורכגעפירט די צאַרישע מאַנסטערס, במשך דרייַ טעג, איבער דער ייִדישער באַפעלקערונג אין ביאַליסטאָק, געווען איז עס אין חודש יוני 1906. 80 הרוגים און מער ווי 200 שווער פּאַרווונדעטע זענען געווען די קרבנות פון אַט דער טזוולאַנישער צאַרישער סאַטראַפּיע. דער פּאָגראַם האָט דעמאָלט אויפגערודערט די וועלט, די רישעותדיקע וועלט איז אָבער בעסער ניט געוואָרן.

יאָרן נאָך יאָרן איז דער מעכטיקער מאָנומענט געשטאַנען אויף דעם ברודער־קבר אויפן בית־עלמין אין באַגנאָוקע.

מיט אַ שטיקל צייט צוריק האָבן פּאָליאַקן צעהאַקט, צעשטערט דעם מאָנומענט. זיך געוואַלט באַנוצן מיט די מירמל־פּלאַטעס פאַר זייער הויז־געברויך. זעקס טיילן האָט מען אָפּגעראַטעוועט פון די כוליאַנישע גויישע הענט. ליגן זיי איצט אין אַ ווינקל אויפן נייעם צמענטאָזש און שרײַען אַראָפּ אין זייער שטומקייט, און מיר לײַענען אות באות, נעמען, נעמען פון די דער־מאַרדעטע, און עס הילכן די שפּליטערס פון ווערטער, פון דער מעכטיקער עפיטאַפּיע, וואָס דער דעמאָלט יונגער, אויפגייענדיקער משורר זלמן שניאָור האָט ספּעציעל פּאַרפּאַסט. — אַ פּאַעמע אויפן ייִדישן גורל און ייִדישן זיין — וווּ ער זאָגט צום סוף:

חוק ועמוד ציון אבל, היה כחלמיש
ובהמיר מדינות מקומך אל תמוש.

דער דיכטער און מלומד, מנחם לערער פון העברעיִש, א. ל. פּאַיאָנס, האָט איבערגעזעצט די עפיטאַפּיע אין ייִדיש:

„שטיי שטאַרק און פעסט, דו טרויערזיגל
און זיי ווי מירמלשטיין.

אין ענדער פון די לענדער־פעלקער — זאָלט פון אַרט ניט גיין!

שמועסן בפתב

וואָס פאַר אַ קאַשמאַרע, מאוימדיקע וואָר: „זאַלסט פון אַרט ניט גיין“.

די פאַרוואַלטונג פון בית־הקברות פאַרלאַנגט מען זאָל וואָס גיכער אַט די מצבה־טיילן אַוועקנעמען. זיי קאַנען דאָך ניט זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם...
דעם...

★

ביאַליסטאָק, מכן געוועזענע היימשטאָט — איז היינט אַ גרויסע, רושיקע שטאָט. איר באַפעלקערונג איז פינף מאָל גרעסער ווי פאַר דער מלחמה. איר שטח האָט זיך אויסגעשפּרייט, ווייט אַוועק און איז פאַרבויט מיט נייע בנינים. נאָר קיין ייִדן זענען נישטאָ. נישטאָ. —
דער קאַרשנבוים אויף אונדזער הויף איז אויך נישטאָ. און קיין ייִדישע קינדער שפּילן זיך ניט מער אַרום בוים. —

אינהאלט

די אייגנארטיקייט פון דער יידישער ליטעראטור	7
אברהם גאלדפאדען	13
שלום-עליכמס חיבת-ציון-שריפטן	18
דער פארפישופטער שניידער און זיין באגלייטער	24
שלום-עליכם אין יידישן ליד	26
יצחק באשעוויס — דער פאלקלאר-עלעמענט אין זיין שאפונג	32
אליעזר שטיינבארג	38
די פאעזיע פון מאנזי לייב	41
יעקב פרידמאנס פאעטישע שאפונג	52
יצחק יאנאסאוויטש	65
שלום אשם בריוו	81
פאפיערניקאווס געזאנג צום בוים	84
איציק מאנגער — שריפטן אין פראנע	89
שמואל איזבאן	93
יהודה עלבערג	96
דער דערציילער אברהם קארפינגאוויטש	104
שמשון אפטערס היסטארישער ראמאן	111
יוסף רובינשטיין — „לידער פון ביים סוף“	118
דוד ספארד	122
נחמן ראפפ — ביים פייער-טויער	126
משה וואלדמאנס „פון אלע ווייטן“	130
קלמן סעגאלס לעצט בוך	134
משה שקליארס לידער	137
תהילים-געזאנגען	142
רחל בוימוואלס „דריי העפטן“	145
לידער פון א דיכטער אין באר-שבע	149
„אין שטענדיקן צאפל“ פון חנה שאליט	153
שמעון קאנץ — „כח פון אות“	157
הערץ גראסבארד	161

דער מוזיקער שאָול בערעזאָוסקי	166
געשפּילט אַ לעבן	169
משה רון — „דרכי בממלכה השביעית“	173
דאָס ייִדישע פּאָלקסליד	176
אַשר שטשוטשינסקיס דערציילונגען	185
ל. לאַסאָווינס „אַ נאַכט אויפן ים־פּנרת“	188
יצחק פינערס בוך „מיין מאַמע“	192
שמחה אייזין	195
דער גאַנג און גורל פון דער ייִדישער קינדער־ליטעראַטור	205
זשיטלאָוסקי־פּרייז	214
אַ האַלבער יובל פון י.ל. פּרץ־פּאַרלאַג	217

מיין געבוירן־שטאָט ביאָליסטאָק

ביאָליסטאָקער ראשונים אין ארץ־ישׂראל	223
פוילן, ביאָליסטאָק — אַפּריל 1983	227

פון זעלביקן מחבר

היים און דויער, וועגן שרינבערס און ווערק.

תל-אביב, פארלאג י.ל. פריץ, 1960, 333 ז'.

אין זכות פון וואָרט, עסייען און שמועסן.

תל-אביב, פארלאג י.ל. פריץ, 1969, 331 ז'.

אין דער מחיצה פון שאַפער

תל-אביב, פארלאג י.ל. פריץ, 1978, 267 ז'.

Abraham Lis
SHMUESN BIKTAV
Conversations in Writing

I.L. Peretz Publishing House
14, Brener Str., Tel-Aviv, ISRAEL

©

Printed in Israel, 1985

נסדר בלינו־טור, רח' יסוד המעלה 39, ת"א
נדפס בדפוס „אורלי“, תל־אביב